VERZEICHNIS DER ORIENTALISCHEN HANDSCHRIFTEN IN DEUTSCHLAND · SUPPLEMENTBAND 20,1

VERZEICHNIS DER ORIENTALISCHEN HANDSCHRIFTEN IN DEUTSCHLAND

IM EINVERNEHMEN MIT DER DEUTSCHEN MORGENLÄNDISCHEN GESELLSCHAFT HERAUSGEGEBEN VON

WOLFGANG VOIGT

SUPPLEMENTBAND 20,1

VALLABHADEVA'S KOMMENTAR (ŚĀRADĀ-VERSION) ZUM KUMĀRASAMBHAVA DES KĀLIDĀSA

HERAUSGEGEBEN VON

MULAKALURI SRIMANNARAYANA MURTI

FRANZ STEINER VERLAG GMBH · WIESBADEN

1980

VALLABHADEVA'S KOMMENTAR (ŚĀRADĀ-VERSION) ZUM KUMĀRASAMBHAVA DES KĀLIDĀSA

HERAUSGEBEN VON

M. S. NARAYANA MURTI

UNTER DER MITARBEIT VON

KLAUS L. JANERT

FRANZ STEINER VERLAG GMBH · WIESBADEN

1980

CIP-Kurztitelaufnahme der Deutschen Bibliothek

Verzeichnis der orientalischen Handschriften in Deutschland
im Einvernehmen mit d. Dt. Morgenländ. Ges. hrsg. von Wolfgang Voigt. – Wiesbaden: Steiner

NE: Voigt, Wolfgang [Hrsg.]

Suppl.-Bd. 20,1 → Vallabhadeva: Kommentar (Śāradā-Version) zum Kumārasambhava des Kālidāsa

•

Vallabhadeva:
[Kommentar (Śāradā-Version) zum Kumārasambhava des Kālidāsa]
Vallabhadeva's Kommentar (Śāradā-Version) zum Kumārasambhava des Kālidāsa / hrsg. von Mulakalūri Srīmannārāyana Mūrti unter d. Mitarb. von Klaus L. Janert. – Wiesbaden: Steiner, 1980.

(Verzeichnis der orientalischen Handschriften in Deutschland; Supp.-Bd. 20,1)

ISBN 3-515-02902-8

NE: Kālidāsa: Kumārasambhava; Kumārasambhava; AST

86 534 - Suppl. OL
20
1 c

All rights reserved

This book is copyright under the Berne Convention. Apart from any fair dealing for the purposes of private study, research, criticism or review, as permitted under the Copyright Act, 1911, no portion may be reproduced by any process without written permission. Enquiry should be made to the Publishers. Printed with the financial aid of the German Research Association (DFG). © 1980 Franz Steiner Verlag GmbH, Wiesbaden

Printed in Germany

PREFACE

1. Vallabhadeva Paramārthacihna (also Vallabha, or Vallabhasūri) from Kashmir, the famous Sanskrit commentator of the tenth century, appears to be the oldest commentator on the works of Kālidāsa known to us; belonging to the Kāyastha caste, he was the son of the rājānaka Ānandadeva. His commentaries have been preserved and handed down to us in various manuscripts especially in the Kashmirian Script, *Śāradā*.

For details of his biography and works compare below where ABC is used to represent the title : K. L. Janert, Annotated Bibliography of the Catalogues of Indian Manuscripts 1. 1965 (Wiesbaden);—KLJ. ViH represents : Janert, Verzeichnis indienkundlicher Hochschulschriften, Deutschland, Österreich, Schweiz, (Wiesbaden 1961);—PN. Cat. IO represents : Catalogue of the India Office, Vol. 2, 1, 1-4 : Prāṇa Nātha and J. B. Chaudhurī : Sanskrit Books, (London 1938-1957) :

(*A.*) KLJ. ViH. 620 : Wilhelm Rau, Vallabhadeva's Kommentar zu Māgha's Śiśupālavadha, Phil. Diss. Marburg 1949, (in type-script) ; *(B.)* PN. Cat. IO. 2876: Ratnākara : Vakroktipañcāśikā, edited by Durgāprasāda and Kāśīnātha Pāṇḍuraṅga Paraba, Kāvyamālā 1. 1886, pp. 101–114; *(C.)* PN. Cat. IO. 2626 : Peter Peterson's Introduction (pp. 112–114) to the Subhāṣitāvali of Vallabhadeva, Bombay Sanskrit and Prakrit Series 31. 1886; *(D.)* ABC 6 : Aufrecht : Catalogus Catalogorum 1–3 (1891-1903, reprinted 1962); *(E.)* PN. Cat. IO. 1609 : K. B. Pāthak's Introduction (pp. 14 ff.) to his edition of the Meghadūta, Poona 1894; *(F.)* ABC 274 : Peter Peterson, Report 4. 1886/92 : Index of authors 1894, p. CX; *(G.)* ABC 149 : Aufrecht : Katalog

der Sanskrit-Handschriften der Universitätsbibliothek zu Leipzig, 1901, pp. 120-121; *(H.)* PN. Cat. IO. 1611 : Eugen Hultzsch's Preface (pp. 9-10) to his edition of the Meghadūta, 1911; *(I.)* PN. Cat. IO. 2484: Hultzsch's Introduction to : Māgha's Śiśupālavadha nach den Kommentaren des Vallabhadeva und des Mallināthasūri ins Deutsche uebertragen, 1926; *(J.)* Susil Kumar De, History of Sanskrit Poetics, Calcutta 1960, vol. 1, pp. 91-92; *(K.)* S. K. De, On the date of the Subhāṣitāvali, Journal of the Royal Asiatic Society, London 1927, p. 471; *(L.)* S. K. De, Aspects of Sanskrit Literature, Calcutta 1959, pp. 187 f.; *(M.)* KLJ. ViH. 618 : Edwin Moehrke's Preface (pp. 3-13) to his thesis : Vallabhadeva's Commentar zu Kālidāsa's Kumārasambhava (1-7) etc., Phil. Diss. Koenigsberg 1934; *(N.)* ABC 264 : Descriptive Catalogue of Manuscripts in the Govt. Manuscripts Library, Bhandarkar Oriental Research Institute, compiled by P. K. Gode, 13, 1. 1940, p. 158; *(O.)* ABC 191 : Descriptive Catalogue of the Sanskrit Manuscripts in the Adyar Library by H. G. Narahari, 5. 1951, pp. 22-23.

Apart from the commentaries on Kālidāsa's Kumārasambhava, Raghuvaṁśa and Meghadūta, Vallabhadeva wrote commentaries on Māgha's Śiśupālavadha, Mayūra's Sūryaśataka and Ratnākara's Vakroktipañcāśikā. In his commentary on the Śiśupālavadha (4, 21 and 6, 28 etc.), he refers to his commentary on the Rudraṭālaṅkāra, but so far no manuscript of this commentary has been discovered.

2. Vallabhadeva's very learned and lucid commentaries (10th C.) written in a simple language, are not overloaded with too many quotations from various sources. Often his sentences are of sūtra style, brief and directly to the point. But his works fell into oblivion by the preference given to the later commentaries which then gained popularity, as on the Kumārasambhava e.g. Kumārasambhavaprakāśikā by Aruṇa-

girinātha (between 12th and 13th C.) and Kumārasambhava-vivaraṇa by Nārāyaṇa (16th C.) (both published together in : Trivandrum Sanskrit Series 27; 32; 36. 1913–14), Sañjīvinī by Mallinātha (14th C.) (published often since about 135 years), Śiśuhitaiṣiṇī by Cāritravardhana (published by the Gujarat Printing Press, Bombay 1898), etc.

Of the later commentators, Cāritravardhana (15th C.), a Jaina scholar belonging to the Kharataragaccha of Western India, has simply copied Vallabhadeva (cf. S. K. De, Aspects of Sanskrit Literature, Calcutta 1959, p. 198; Moehrke, op. cit., p. XI, has considered Cāritravardhana also to have hailed Kashmir). Perhaps it was he who put Vallabhadeva into oblivion by silently borrowing the content of Vallabhadeva's commentary, sometimes even the sentences verbatim, but following a different pattern (cf. Moehrke, loc. cit.).

However, the commentaries of Vallabhadeva were considered valuable and once enjoyed popularity not only in Kashmir, but also in other parts of India. This is evident by the following facts. First, his works are available in different scripts of various regions of India. Secondly, his views are quoted, criticised and evaluated by the later commentators (as for example Mallinātha quotes the view of Vallabhadeva in his commentary on Kumārasambhava 1,34 (35) : Vallabhas tu, 'na tiṅantapratirūpakam avyayam', 'aster bhūḥ' iti bhvādeśaniyamāt tādṛktiṅantasyaivābhāvāt, kiṃtu 'kavīnām ayam prāmādikaḥ prayogaḥ' ity āha). The change in the method of commenting followed by the later commentators, which is normally characterised by elaborate explanations incorporating a large variety of quotations from various sources, might be the cause of his losing popularity.

3. In spite of the fact that Vallabhadeva's commentaries have, in course of time, lost their popularity, they deserve to be edited, as Hultzsch remarks in the preface to his edition of the Meghadūta (p. XII). Moreover, they are important in showing

us the respective mūla text as it had been available in Kashmir during the ninth century A. D., or in throwing some light on the successive stages in the historical development of the commentatorial literature. (However, one has to keep in mind that Vallabhadeva was not the very first commentator on Kālidāsa's works, because he himself refers to some commentators by such words like : kecit, anye, etc.; cf. Vallabhadeva's commentary on Kumārasambhava 3, 15 : ... brahmaṇo vāṅgabhūr iti kecit; vayaṃ tu brūmaḥ ...).

Since the last decade of the nineteenth century Vallabhadeva's works have been attracting the attention of various scholars, both in India and in Europe. K. B. Pāthaka edited Vallabhadeva's commentary on the Vakroktipañcāśikā of Ratnākara, in : Kāvyamālā 1.1886, pp. 101 ff. Similarly, Vallabhadeva's commentary Sandehaviṣauṣadhi on Māgha's Śiśupālavadha was published completely along with Mallinātha's commentary Sarvaṃkaṣā in : Kāśī Sanskrit Series 69. 1929, and again : Māghabhaṭṭa's Śiśupālavadha, with the commentary Sandehaviṣauṣadhi of Vallabhadeva, edited by Rām Chandra Kak and Harabhaṭṭa Shāstrī (Shrinagar, Kashmir, 1935). Subsequently Nārāyaṇa Rāma Ācārya has given the variant readings as well as some selective extracts from Vallabhadeva's commentary in his edition of the Śiśupālavadha, (Nirṇayasāgara Press, 12th edition, 1957).

4. The attention paid by the German Indologists towards Vallabhadeva's commentaries is remarkable. In this respect one has to refer to the following works : (cf. above *1*, *H* :) E. Hultzsch, Kālidāsa's Meghadūta, edited from the manuscripts with the commentary of Vallabhadeva, Prize Publication Fund 3, Royal Asiatic Society, London 1911; (cf. above *1*, *I* :) E. Hultzsch, Māgha's Śiśupālavadha, nach den Kommentaren des Vallabhadeva und des Mallināthasūri ins Deutsche uebertragen, Leipzig 1926; (cf. above *1*, *M* :) KLJ. ViH. 618 : E. Moehrke,

Vallabhadeva's Commentar zu Kālidāsa's Kumārasambhava (1-7) in seinem Verhaeltnis zu anderen Commentaren vornehmlich zu dem des Mallinātha, eine textkritische Untersuchung; Phil. Diss. Koenigsberg 1934, Wuerzburg 1933; (cf. above *1,A* :) KLJ. ViH. 620 : Wilhelm Rau, Vallabhadeva's Kommentar zu Māgha's Śiśupālavadha, ein Beitrag zur Textgeschichte des Māghakāvya, Phil. Diss. Marburg 1949 [Mschr.]. Besides, different valuable and rare manuscripts of the commentaries of Vallabhadeva have been preserved since about a hundred years in German libraries.

5. In view of the availability of the respective manuscript material, expecially also in German libraries, I chose to edit Vallabhadeva's Kumārasambhavaṭīkā, as a research project suggested by Prof. Janert for my one year's stay (1973) at his Institut fuer Indologie, Universitaet Koeln (University of Cologne), Germany. When I decided to devote my studies at Koeln on Vallabhadeva, some manuscripts were already previously made available by Prof. Janert himself (cf. below 6, *A*; *B*; *E*) who therefore knew of the whole situation, its background and its problems.

According to the descriptive catalogues, there are 24 manuscripts containing the commentary attributed to Vallabhadeva on the Kumārasambhava.

6. Th. Aufrecht in his Catalogus Catalogorum (1891-1903) noticed already 6 manuscripts and entered them under two different entries, viz., Ānandadevāyani Vallabha, and Vallabhadeva (vol. 1, p. 110 and vol. 3, p. 24) on the basis of their colophons.

V. Raghavan, incorporating all those six manuscripts of Aufrecht, gave in the New Catalogus Catalogorum (vol. 4. 1968, p. 219 f.) as many as 27 references under the single entry

'Pañcikā by Vallabha(deva),' eight of which are repetitions, viz., (1.) ABC 191 : Adyar D. V. 45 = ABC 190 : Adyar II, p. 4a; — (2.) ABC 264/12 : BORI. D. XIII, i. 129 = ABC 273 : BD. 379; — (3. and 4.) BORI. D. XIII. i. 130 = ABC 274/1 : Peterson I. p. 114 (no. 36) = BORI. 72 of A 1882-83; — (5. and 6.) BORI. D. XIII. i. 131 = ABC 273/4 : BP. p. 262 = BORI. 72 of 1883-84;— (7. and 8.) BORI. D. XIII. i. 132 = ABC 274/5 : Peterson V, p. 253 (no. 333) = BORI of 1892-95.

This list of actually only 19 references does not include 2 more manuscripts preserved in Germany (cf. below *A* and *D*) and 3 in Baroda (cf. ABC 8 : Alph. List of Mss., Orient. Inst. Baroda 2. 1950, p. 984, no. 146–148 : acc. no. 770; 1837 e; 9503).

Out of those 24 manuscripts we had access to the following seven manuscripts *A–G* :

A. Paper manuscript in *Śāradā* script of Kumārasambhava, Sarga 1, 2 to 7, 90 with Vallabhadeva's commentary called : Kumārasambhavaṭikā, and also : Kumārasambhavavivṛti in the colophons of the 1st and 2nd Sargas, preserved in : Niedersaechsische Staats-und Universitaetsbibliothek, *Goettingen* (Mu. I. 57); 79 leaves; the last folio is missing; (cf. the detailed description in ABC 217 : Janert and Poti, Indische Handschriften 2. 1970, p. 201, no. 816).

B. Paper manuscript in *Śāradā* script of Kumārasambhava, Sarga 1 to 7 with Vallabhadeva's commentary called : Kumārasambhavaṭikā, except in two colophons of the 2nd and 7th Sargas where it is called : Kumārasambhavavivṛti, preserved in : Staatsbibliothek PrKB, 1000 *Berlin*– 15 (Ms. or. oct. 3157, 3); 39 leaves; (cf. the detailed description in : ABC 217: Janert, Indische Handschriften 1. 1962, p. 157, no. 310). This manuscript previously belonged to E. Hultzsch;

it was used (as 'A') by Moehrke as the main basis for his doctoral dissertation (cf. above *1*, *M* and above *4*) : Vallabhadeva's Commentar zu Kālidāsa's Kumārasambhava (1-7). It contains also the commentary of the Meghadūta called Meghadūtavivṛti by Vallabhadeva, which was edited 1911 (as 'A') by Hultzsch (cf. above *1*, *H* and above *4*).

C. Paper manuscript in *Śāradā* script of Kumārasambhava with Vallabhadeva's commentary called : Ṭīkā or Kumārasambhavaṭīkā, preserved in : Bhandarkar Oriental Research Institute, *Poona*, BORI. D. XIII. i. 131 [= BORI. 72 of 1883–84 = BP. p. 262 (1–8)]; 51 leaves; (cf. the description in : ABC 264 : Descr. Cat. Govt. Coll. of mss. Deccan Coll. /Bh. Or. Res. Inst. 13, 1. 1940, p. 160, no. 131). This manuscript contains the commentary from 1, 1 to 8, 41 while the mūla text is given upto the end of the eighth Sarga. At the end of the seventh Sarga we read in the colophon : samāptaś cāyaṃ kumārasambhavaḥ, probably indicating that the older manuscript copied here, contained the work only upto the end of the seventh Sarga; and that, perhaps, the eighth Sarga might have been copied from some other source. The original foliation of the texts in this codex is : folios 120–150 containing the Meghadūta with Vallabhadeva's commentary (used as 'C' by Hultzsch for his edition, cf. above), and folios 150-201 containing the present work, i.e. the Kumārasambhava together with Vallabhadeva's commentary. After the colophon of the eighth Sarga (iti kumārasambhave aṣṭamas sargaḥ; iti śrīmatkālidāsasyeti śubham), the verses 7 and 8 of the Meghadūta with Vallabhadeva's commentary are written with a scribal note on the left hand margin of the last folio : iti meghadūtaślokau vikṣi...smṛtatvād atraiva likhitau tatrāntare tadūhanīyāv iti. The fact that these two verses are transcribed because of scribal omission in the relevant place, is confirmed by Hultzsch in his remark on page 6 of his Meghadūta edition; thus Moehrke's contention (op. cit., p. X) that

the eighth Sarga was copied by a different hand, is not acceptable. The serial numbers of folios 120-201 may give room for the conjecture that this codex once contained in its preceding and perhaps also the following folios Vallabhadeva's commentaries also on other works.

D. Paper manuscript in *Jaina Devanāgarī* script containing the commentary called : Kumārasambhavapañcikā of Vallabhadeva for Sargas 1 to 8, preserved in : Staatsbibliothek PrKB, 1000 *Berlin*—15, Ms. or. fol. 1073; (cf. the detailed description in ABC 20 : Weber, Verz. Skt. u. Pkt. Hss. Kgl. Bibl. Berlin, 2, 1. 1886, p. 142, no. 1541). Even though the manuscript was written in a clear hand, it is more or less useless because of innumerable scribal errors, probably caused among other things by transliterating the text from Śāradā script into Devanāgarī characters. The text is normally quoted by pratīkās only, but in some places we find the full verses of the mūla text.

E. Paper manuscript in *Jaina Devanāgarī* script of Kumārasambhava with the commentary called : Kumārasambhavaṭīkāsāroddhāra of Vallabhadeva for Sargas 1 to 8, preserved in : Staatsbibliothek PrKB, 1000 *Berlin*-15, Ms. or. fol. 2256 (cf. the detailed description in ABC 217: Janert, Indische Handschriften 1. 1962, p. 156, no. 309).

F. Paper manuscript in *Jaina Devanāgarī* script of Kumārasambhava with Vallabhadeva's commentary called Kumārasambhavaṭīkā for Sargas 1, 23 to 7, preserved in : Universitaetsbibliothek zu *Leipzig*, 23/12 (cf. the detailed description in ABC 149: Aufrecht, Kat. Skt. Hss. UB. Leipzig 1901, p. 120, no. 372).

G. Paper manuscript in *Jaina Devanāgarī* script comprising 13 folios of the Kumārasambhava with Vallabhadeva's commentary called : Kumārasambhavalaghuṭikā for Sarga 8 only, preserved in : University of Pennsylvania Library,

Philadelphia, USA, UP 1499 (cf. the description in ABC 328 : Poleman, Census of Ind. mss. US and Canada 1938, p. 89, no. 1942). The folios are serially numbered on the right margin from 167 to 180 showing that it was a part of a complete manuscript; moreover, on the left hand margin the page numbers 1 to 12 are written after the abbreviated title of the text: ku[mārasambhava] ṭī[kā] a[ṣṭama] sa[rga]. Even though the commentary is called: Kumārasambhavalaghuṭikā, it does not differ from the one contained in *D* above, but with much less scribal errors.

7. A comparison of all those manuscripts yields the following conclusions :

a) There are at least three different versions of the commentary, one depending on the other, ascribed to Vallabhadeva, which run under the general title Kumārasambhavaṭīkā.

b) Of those three versions, one version is a total recast of the other two versions, viz. the *Kumārasambhavaṭīkāsāroddhāra* (III). This very title, a quite distinct name, would suggest the idea of its being the product of a recasting. Among the manuscripts available here, only one manuscript represents this version, viz. *E* above.

c) The remaining two versions I and II may be differentiated on the basis of the respective script used, as, the *Śāradā Version* (I) and the *Devanāgarī Version* (II). It is only logical, to differentiate those two versions by their scripts, because, firstly, all the Śāradā manuscripts available to us agree in their readings, excluding a few minor scribal errors, and –written in Kashmir– they present one and the same text (but they differ considerably from all the Jaina Devanāgarī manuscripts, all of which concur in representing another version), and, secondly, the distinction of the denominations of the commentary is not consistently maintained in the colophons;

d) in fact there are two denominations, viz., Kumārasambhavavivṛti (which corresponds to the Meghadūtavivṛti, the title of Vallabhadeva's commentary on the Meghadūta), and Kumārasambhavapañcikā. Even though there is a general agreement in naming the commentary : Kumārasambhavapañcikā in the colophons of most of our Jaina Devanāgarī manuscripts, only in one colophon of the Śāradā manuscripts does this title occur. On the other hand, while the Śāradā manuscripts concur in calling the commentary : Kumārasambhavaṭīkā, or : Kumārasambhavavivṛti, some colophons of the *Devanāgarī Version* (II) also give it as: Kumārasambhavavivṛti besides the usual denomination : Kumārasambhavapañcikā.

8. Therefore, on the basis of the available materials, the three versions are distinguished as :

I) *The Śāradā Version* : represented by the 3 Śāradā manuscripts (from Kashmir), viz. *A*, *B*, *C* above;

II) *The Devanāgarī Version* : represented by the 3 Jaina Devanāgarī manuscripts, viz. *D*, *F*, *G* above;

III) *The Kumārasambhavaṭīkāsāroddhāra* : represented by one Jaina Devanāgarī manuscript, viz. *E* above.

9. The differences between the three versions (I, II, III) become evident by a closer examination of the commentaries represented with the various manuscripts written in two different scripts :

I) *The Śāradā Version* obviously is the earliest and the most precise commentary representing the same style and technique as the other commentaries of Vallabhadeva on the Meghadūta (ed. Hultzsch) and Śiśupālavadha (ed. Kak); it is basically simple and characterized by the non-repetition of the complete basic text (mūlagrantha) within the commen-

tary, by the economical use of citations and explanations, and by sentence patterns which are not ornamental but rather seem to imitate a style as to be found with our grammatical texts.

II) *The Devanāgarī Version* is an enlargement of the Śāradā version with synonyms and explanatory terms;

III) *The Kumārasambhavaṭīkāsāroddhāra* is a complete recast of the just mentioned 'Devanāgarī Version (II)', transposing the sentences in a new style with the idea of simplifying the commentary to be in conformity with the expected anvaya.

10. The distinction between the three versions (I, II, III) can be clearly seen in the following example of the commentary on Kumārasambhava, Sarga 3, Verse 1 :

tasmin maghonas tridaśān vihāya
sahasram akṣṇāṃ yugapat papāta

prayojanāpekṣitayā prabhūṇāṃ
prāyaś calaṃ gauravam āśriteṣu

The Śāradā Version (I) (represented by manuscripts *A–C*) : tato maghona indrasyākṣṇāṃ sahasraṃ tasmin kāme samakālam papāta. nayanadaśaśatyā samagrayā tam apaśyad ity arthaḥ. tridaśān vihāya devān hitvā. yuktaṃ caitat. yataḥ prabhūṇām āśriteṣu sevakeṣu gauravam prāyeṇa calam asthiram. kutaḥ. prayojanāpekṣitayā kāryavaśena. taduktam – 'aurasān api putrāṃs te tyajanty anupakāriṇaḥ' sarvatropajātaya eva vṛttāni prāyaśaḥ.

The Devanāgarī Version (II) (represented e.g. by manuscript *D*) :

tato maghona[1] śakrasyākṣṇāṃ sahasraṃ tasmin kāme yugapat samakālam eva papāta jagāma. nayanadaśaśatyā[2] tam apaśyad ity arthaḥ.[3] tridaśān vihāya devān[4] hitvā. yuktaṃ caitat. yataḥ

prabhūṇām āśriteṣu bhṛtyeṣu 5-gauravam ādaram-5 prāyeṇa calam asthiram. kutaḥ. prayojanāpekṣitayā kāryavaśena6. taduktam – nanātra kāryam pātre syāt prāyeṇa prabhugauravam / sudhāśrāvī samasomo bhaṅguraṃ tatkṛtoṃśubhā // aurasān7 api 8-putrāṃs te tyajanty-8 anupakāriṇaḥ9/ anugṛhṇanti te prītyā 10-parān apy anupakāriṇaḥ-10// 11-sarge 'tropajātivṛttam-11.

1. bhaghona; 2. bhayabhadaśaśatyā; 3. artha; 4. dāvān; 5-5. gauravabhādara; 6. kāryakāryavaśena; 7. rasān; 8-8. putrāstany; 9. anupakāriṇa; 10-10. parābhayy upakāriṇāḥ; 11-11. sagritropajātivṛttam.

The Kumārasambhavaṭīkāsāroddhāra (III) (represented by manuscript *E*) :

maghonaḥ devarājasya akṣṇāṃ sahasraṃ tasmin kāme yugapat ekakālam papāta. garjita [!] nayanadaśaśatyā tam apaśyad ity arthaḥ. kiṃ kṛtvā. tridaśān vihāya devān tyaktvā. yuktaṃ caitat. yataḥ kāraṇāt prabhūṇāṃ svāminām āśriteṣu sevakeṣu gauravaṁ ādaraḥ prāyo bāhulyeṇa calaṃ cañcalaṃ. kayā. prayojanāpekṣitayā kāryavaśenety arthaḥ. tathā coktam – aurasān api putrāṃs te tyajanty anupakāriṇaḥ / anugṛhṇanti ca prītāḥ param apy upakāriṇaḥ // asmin sarge upajātiḥ chandaḥ.

11. Further one can also easily see in many places that the order of the sentences of (III) *The Kumārasambhavaṭīkāsāroddhāra* differs from that of (II) *The Devanāgarī Version* to be illustrated as follows, comparing Sarga 6, Verse 89 :

īpsitārthakriyodāraṃ te 'bhinandya girer vacaḥ
āśīrbhir edhayāmāsuḥ puraḥ pākābhir ambikām

The Devanāgarī Version (II) :

tatas te munayo 'bhilaṣitavastusampattimahārthaṃ himavad vaca[na]m abhinaṃdyānumodya praṇamaṃtīm ambikāṃ gaurīm āśīrbhir edhayāmāsuḥ avīvṛtuḥ. kīdṛśībhiḥ. puro 'gre

pākaphalaṃ ca bhartṛvāllabhyalakṣaṇaṃ yāsāṃ tā tābhir nikaṭā-bhyudayābhir ity arthaḥ.

The Kumārasambhavaṭīkāsāroddhāra (III) :
tatas te saptarṣayaḥ girer himālayasya vacaḥ pārvatīpradāna-lakṣaṇaṃ vacanam abhinandya praśasya sādhu sādhv ity anu-modya praṇamantīm ambikām pārvatīm āśīrbhir āśīrvacanaiḥ bhartuḥ premavatī bhūyā yuktā saubhāgyasampadety ādibhir abhīṣṭāśaṃsanavacanaiḥ pradhayāmāsuḥ avīvṛdhan. kiṃ lakṣaṇaṃ vacaḥ. ī(i)psitārthakriyodāram īpsito 'bhilaṣito yo asau arthaḥ śivasya kanyāpradānalakṣaṇaḥ tasya kriyākaraṇaṃ tadviṣaye udāram mahat abhilaṣitavastupradānāṅgīkāreṇa mahārtham. kiṃ lakṣaṇābhiḥ āśīrbhiḥ. puraḥ pākābhiḥ puraḥ agre pākaḥ phalam bhartṛvāllabhyalakṣaṇaṃ yāsāṃ tāḥ tābhiḥ nikaṭābhyudayābhiḥ.

12. In view of the predominant importance of (I) *The Śāradā Version* we decided to undertake its publication. It may be pointed out in this regard that also Hultzsch prepared his edition of the Meghadūtavivṛti chiefly on the basis of three Śāradā manuscripts because his Devanāgarī manuscript material was found to be composed inadequately, similar to our Devanāgarī manuscripts (cf. op. cit., p. XIII, and also S. K. De, Aspects of Skt. Lit., p. 188). Further, the Śāradā manuscripts are free from scribal errors arising easily in transliterations from Śāradā into Devanāgarī (cf. Stein ed. Rājataraṅgiṇī 1892, or 1960, p. V).

13. There are four Śāradā manuscripts to be located from the catalogues. Of those four, two are preserved in Germany one at Goettingen (viz., *A*) and the other at 1000 Berlin—15 (viz., *B*), which were made available to me by Prof. Janert at the very beginning of this project. The third one, now deposited in the Bodleian Library, Oxford, was not accessible to

me as it was under repair (cf. ABC 244: Clauson, Cat. of the Stein coll. of Skt. mss. from Kashmir, JRAS 1912, p, 596). I had the opportunity to go through the fourth Śāradā manuscript which is preserved in the Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona, on my way back to Tirupati from Cologne with the cordial cooperation of Prof. R. N. Dandekar, and later, I could procure a photocopy of the same through the good offices of Prof. Janert through Dr. Witzel (viz., *C*).

14. A comparison of those Śāradā manuscripts *A*, *B* and *C* of (I) *The Śāradā Version* shows that they represent the same text, copied from two hypearchetype manuscripts, each one of them having individual errors and interpolations.

One common feature shared by all the three Śāradā manuscripts (*A*, *B*, *C*) is that all of them give the verses of the mūlagrantha in full, against a general practice of indicating the verses only by pratīkās as found in *D*, and attested also by the concluding verse in Vallabhadeva's Sandehaviṣauṣadhi on the Śiśupālavadha : ... mūlagranthavihīnā tu vidvajjanamanoharā (cf. ABC 217: Janert, Ind. Hss. 1. 1962, p. 163, no. 323, and plate IX.) But a close examination of the mūla text incorporated in our commentary leads to the probable conclusion that also there the mūla text had been introduced only on the part of the copyists. This may be attested by the fact that the lacuna (in between the text of the commentary) in *A* between the last sentence of 2, 1 and the first sentence of 2, 2 is interrupted by verse 2, 2 (cf. the foot-notes on the verses below): If the verse would have been written in the manuscript from which *A* had been copied, on no account could we have met with it here. Further, the mūla text of *A* is corrected in some places in conformity with the commentary. In the case of *B* and *C*, on the other hand, the text as available to the copyists was incorporated into the commentary; for instance we find that variant readings mentioned in the commentary are found in the mūla

text of *B*. Thus *B* gives in the text on 5, 5 the reading kīrṇāntarapuṣpatalpam for kīrṇāpaṇamārgapuṣpam, while this reading was recorded as a variant in the commentary (antareti pāṭhe...). Similarly in the text 7, 55, *B* gives: hrīyantraṇāmānaśire manojñam for hrīyantraṇaṃ tatksaṇam anvabhūvan, while the commentary specifically mentions it as a variant reading. Therefore the text in this edition is presented in conformity with the commentary.

The above suggestions are supported by the explicit scribal note in *C* on verse 1, 4: itaḥ param pūrvādarśābhāvād ādarśanāntareṇa likhitaṃ yathā. The commentary from 1, 1 upto this note on *C* corresponds with *B*, while the rest with *A*. The manuscript *C* does not show all the lacunae or scribal errors of *A*. However, the number of mutual differences is very small.

To survey the textual variations of (I) *The Śāradā Version* towards the commentary of Mallinātha, in this edition the respective variants are noted consulting two Kumārasambhava editions with Mallinātha's commentary, viz., by M. R. *Kale*, 6th edition, Delhi 1967 (logogram : *K*) and by *Nārāyaṇa* Rāma Ācārya, 14th edition, Bombay 1955 (logogram : *N*).

15. Regarding the extent of the text on which Vallabhadeva commented, there are some problems because *C* gives a commentary under the authorship of Vallabhadeva also for verses 1-41 of the eighth Sarga; on the other hand the other Śāradā manuscripts contain the commentary concluding with the seventh Sarga. It is interesting that the commentary on 8, 1–41 in *C* is almost the same as that given in the manuscripts *D* and *G* of (II) *The Devanāgarī Version*.

But we do not have enough proof to answer whether it was really Vallabhadeva who commented here upon the eighth Sarga or not. It is perhaps reasonable to presume, as Moehrke also feels (op. cit., p. XIIf.), that until the question is settled on better substantial grounds in favour of the other alternative, one

may consider (I) *The Śāradā Version* proper, extending only upto the seventh Sarga. The reasons for such a presumption are :

a) the other Sāradā manuscripts (A and B) do not have the commentary on the eighth Sarga ;

b) even manuscript *C* in one way seems to support this presumption because it contains the commentary only for the first 41 verses of the eighth Sarga, whereas for the rest of the eighth Sarga only the mūlagrantha (i. e. the verses only) is given; moreover, the colophon at the end of the seventh Sarga (samāptaś cāyaṃ kumārasambhavaḥ) does not contradict the view that the commentary for 8, 1–41 has been supplemented later on;

c) the other manuscripts containing also the commentary of the eighth Sarga are written in Jaina Devanāgarī, i.e. characters other than Śāradā, and the commentary for 8, 1–41 in the Śāradā manuscript *C* is almost the same as that given in the Devanāgarī manuscripts *D* and *G*;

d) moreover, Cāritravardhana (cf. above 2), who simply copied Vallabhadeva, did not also comment upon the eighth Sarga.

Further, for a comparison with (II) *The Devanāgarī Version* one may refer to the respective folios of manuscript *D* which are reproduced in facsimile in the descriptive catalogue of Indian manuscripts, viz., ABC 217 : Janert and Poti, Indische Handschriften 2, 4. 1975, plate 8–12, generously published by Prof. Janert on behalf of the present edition.

16. Vallabhadeva was not, however, ignorant of the eighth Sarga because he quotes two verses from it; he gives the second half of 8, 46 (paśya dhātuśikhareṣu cātmanā saṃvibhaktam iva sāṃdhyam ātapam) and the full verse 8, 63 (aṅgulībhir iva keśasaṃcayaṃ saṃnigṛhya timiram marīcibhiḥ, kuḍmalīkṛtasarojalocanaṃ cumbatīva rajanīmukhaṃ śaśī) in the commentary on the verses 1, 7 and 7, 50 respectively.

Besides, the Kashmirian poet Ānandavardhana (a contemporary of Ratnākara, on whose work, Vakroktipañcāśika, Vallabhadeva commented), attests Kālidāsa's authorship of the eighth Sarga. Ānandavardhana considers the description of the erotic sentiment in relation to the divine characters a flaw. He reads while commenting on his kārikā 3, 6 : tathā hi, mahākavīnām avyutpattikṛtam apy uttamadevatāviṣayapratiṣiddhasaṃbhogaśṛṅgāranibandhanādyanaucityaṃ śaktitiraskṛtatvād grāmyatvena na pratibhāsate, yathā kumārasambhave devī = saṃbhogavarṇanam; evamādau ca viṣaye yathaucityatyāgas tathā darśitam evāgre (cf. Dhvanyāloka of Ānandavardhana, edited by K. Krishnamorthy, Dharwar 1974, p. 124).

Probably Vallabhadeva might have come under the influence Ānandavardhana, a contemporary poet, and desisted from commenting upon the eighth Sarga where the erotic pleasures of Lord Śiva with the Goddess Pārvatī are described. Moehrke (op. cit., p. XIII) presumes that Vallabhadeva would not have commentated upon the eighth Sarga for religious reasons, for, Vallabhadeva's devotion to Śiva and Pārvatī is clear from the terms he used for referring to them.

17. The number of verses in Sarga 1–7, according to the manuscripts, shows this variation :

A, *B* and *C* of (I) *The Śāradā Version* have the smallest number of verses while Mallinātha has four more verses, whereas manuscript *D* of (II) *The Devanāgarī Version* as well as *E* of (III) *The Kumārasambhavaṭīkāsāroddhāra* have seven more verses. The manuscript *D* does not provide any commentary for four out of those seven verses, recording two of them as spurious specifically. The manuscript *E* on the other hand incorporates all the seven verses with the commentary in the usual style. This is shown by the following :

SYNOPSIS

The Śāradā Version of Vallabhadeva (*A,B,C,*)	Mallinātha's Sañjīvinī	*The Devanāgarī Version* (*D*)	*Kumārasambhavaṭīkā-sāroddhāra* (*E*)
I, 1-18	1-18	1-18	1-18
—	19[a]	19[a]	19[a]
19-37	20-38	20-38	20-38
—	—	39[b]	39[b]
38-40	39-41	40-42	40-42
—	—	43[c]	43[c]
41-59	42-60	44-62	44-62
II, 1-64	1-64	1-64	1-64
III, 1-74	1-74	1-74	1-74
75	76	75	76
76	75	76	75
IV, 1-46	1-46	1-46	1-46
V, 1-2	1-2	1-2	1-2
—	3[d]	3[d]	3[d]
3-12	4-13	4-13	4-13
13	15	15	15
14	14	14	14
15-28	16-29	16-29	16-29
—	—	30[e]	30[e]
29-85	30-86	31-87	31-87
VI, 1-85	1-85	1-85	1-85
—	86[f]	86[f]	86[f]
VII, 1-62	1-62	1-62	1-62
63	64	64	64
64-68	65-69	65-69	65-69
69	63	63	63
70-78	70-78	70-78	70-78
—	79[g]	79[g]	79[g]
79-94	80-95	80-95	80-95

18. This edition owes its existence to Prof. Dr. K. L. Janert, Germany, by whose initiative and encouragement I ventured to take up this project; I am ever thankful to him for providing me with all possible facilities for my labour and work, besides offering very useful suggestions in regard to the editing work. Moreover I am deeply obliged to him for inviting me as a research scholar to his Institute for the year 1973. When my manuscript was ready, he arranged for my edition to be brought out under Dr. Voigt's famous series and financed by the German Research Association (DFG).

Uncaring for his own time, the big task of putting the book through the press and correcting the proofs at every stage, etc., was

---

a. kālakrameṇātha tayoḥ pravṛtte svarūpayogye surataprasaṅge ı
manoramaṃ yauvanam udvahantyā garbho 'bhavad bhūdhara-rājapatnyāḥ ıı

b. gambhīranābhīhradasaṃnidhāne rarāja nīlā navaromarājiḥ ı
mukhendubhītastanacakravākacañcucyutā śaivalamañjarīva ıı
(*D* does not provide any commentary, or : kṣepako 'yam).

c. nirbhartsitāśokadalaprasūti pāṇidvayaṃ cārunakhaṃ tadīyam ı
navoditendupratimasya śobhāṃ vyomnaḥ pradoṣe viphalīcakāra ıı
(*D* does not provide any commentary, or : kṣepako 'yam).

d. niśamya cаināṃ tapase kṛtodyamāṃ sutāṃ girīśapratisaktamānasām ı
uvāca menā parirabhya vakṣasā nivārayantī mahato munivratam[1] ıı
(1. *D*, *E* : munivratāt.)

e. surās tadudvīkṣya nagendrakanyayā kṛtam tapaḥ śambhuvaśakriyā-kṣamam ı
yayācire taṃ praṇipatya duḥkhitāḥ patiṃ camūnām sutaṃ ājihetave ıı
(*D* does not give any commentary without any remark).

f. mene menāpi tatsarvam[1] patyuḥ kāryam abhīpsitam[2] ı
bhavanty avyabhicāriṇyo bhartur iṣṭe pativratāḥ ıı
(1. *D*, *E* : tatsadyaḥ. 2. *D*, *E* : samīhitam).

g. pradakṣiṇaprakramaṇāt kṛśānor udarciṣas tan mithunaṃ cakāse ı
meror upānteṣv iva vartamānam anyonyasaṃsaktamahas triyāmam ıı
(*D* does not give any commentary, nor records this verse as : pāṭhāntaram).

undertaken by Prof. Janert; this not only shortened my time in regard to my own proof-reading but made me feel sure that the book would be certainly finished in a good form and without much time lag. I also wish to thank N. Narasimhan Poti, who kindly helped me during that year in Germany, especially also concerning the problems of references to manuscripts. My personal thanks are due also to Mrs. E.-M. Winkelmann whose efficiency in assisting Prof. Janert carrying through all the correspondence between the many parties involved in Germany and in India, was a great contribution in successfully bringing out the book.

My thanks are due to Dr. Wolfgang Voigt, editor of this Series, Mr. Karl Jost, and succeeding him, Mr. Vincent Sieveking of the renowned Franz-Steiner-Verlag, to the Directors of the Libraries and Institutions from where I could borrow the necessary manuscript materials, viz. at Berlin-West, Leipzig, Philadelphia, Poona.

In this connection I would like to express my thanks equally to the authorities of the Sri Venkateswara University, Tirupati, for giving me permission to go to Germany on a year's leave.

I am indebted to my revered professor, Prof. Dr. E. R. Sreekrishna Sarma for going through the manuscript and giving many valuable suggestions.

SYMBOLS, LOGOGRAMS, ABBREVIATIONS

[ ] when damaged letters of words or lacunae are filled in, square brackets are used.

< > these brackets are used in case of scribal errors.

A – Manuscript Mu I 57, from : Staats- und Universitaets-bibliothek, Goettingen.

B – Manuscript Ms. or. oct. 3157, from : Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz (PrKB), Berlin.

C – Manuscript BORI. D. XIII. i. 131, from : Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona.

D – Manuscript Ms. or. fol. 1073, from : Staatsbibliothek PrKB, Berlin.

Dhātupāṭha - Dhātupāṭha, given in 'Word Index to Pāṇini-sūtrapāṭha and Pariśiṣṭas', Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona 1935 (Government Oriental Series Class C, No. 2.).

K – Kumārasambhava, edited by M. R. Kale (K), Motilal Banarsidass, Delhi 1967.

Kum. or Kumāra. – Kumārasambhava.

Mahābhārata – The Mahābhārata, critical edition, Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona 1933–1971.

MB – The Vyākaraṇa-Mahābhāṣya of Patañjali (MB), edited by F. Kielhorn, Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona 1962–1972.

N – Kumārasambhava, edited by Nārāyaṇa Rāma Āchārya (N), Nirnaya Sagar Press, Bombay 1955.

Pāṇ – Aṣṭādhyāyī of Pāṇini.

Rāmāyaṇa – The Vālmīki-Rāmāyaṇa, critical edition, Oriental Institute, Baroda 1960–1975.

Vt. – Vārttika of Kātyāyana, incorporated in the Mahābhāṣya (cf. above).

प्रथमः सर्गः

अस्त्युत्तरस्यां दिशि देवतात्मा हिमालयो नाम नगाधिराजः।
पूर्वापरौ [1-]वारिनिधी विगाह्य[-1] स्थितः पृथिव्या इव मानदण्डः[2] ॥१॥

[3-]कौबेर्यां हरिति हिमालयो नाम नगाधिराजः महीभृन्नाथोऽस्ति। अद्यापि विद्यते[-3]। [4-]पर्वतानां [स्थावररूपतयैव[5]] प्रसिद्धत्वादेतां भ्रान्तिं निरस्यन्नाह — देवतात्मा[-4]। देवतारूप[6] आत्मा[7] यस्य जङ्गमरूपस्य[8]। [9-]यश्च प्राच्यप्रतीच्यावुदधी विगाह्याक्रम्य स्थित इति गरीयस्त्वोक्तिः। अतश्चोत्प्रेक्ष्यते — पृथिव्या मानदण्ड इव[-9]। समुद्रद्वयव्याप्त्या हि तेनोर्वी मितेति भवति। मितिर्मानं[10] तदर्थं दण्ड इति। अत्र च इवशब्दस्य भिन्नक्रमतां[11] निषेधद्भिः प्राज्ञंमन्यैर्वृथैव[12] प्रयासो व्यधायि[13]। यतोऽसौ भिन्नक्रमोऽस्तु मा वा[14] भूत्। नैतावता वस्तुनि काचिदपि क्षतिः। महाकवयो ह्युपमादिवाक्ये येन केनचित् पदेन इवादीन् प्रयुञ्जाना दृश्यन्ते। यथा — 'पौरस्त्यस्तोयदर्तोः पवन इव'[15] इति। अत्र हि क्वचित् प्रथमान्तेन सहेवशब्दः प्रयुक्तः। क्वचित् षष्ठ्यन्तेन। क्वचित् 'सन्ध्यानृत्तोत्सवेच्छोरिव'[16] इति विशेषणपदेन इति न कश्चिदर्थान्यथात्वम्। पृथिव्या[17] सहेवशब्दस्य संबन्धे उत्प्रेक्षा, मानदण्डेनोपमेति[18] विषयविभागोऽयं [19-]निर्मूल एवेति[-19] सर्वथोत्प्रेक्षैवायमलङ्कारः। न चेवशब्दस्य भिन्नक्रमता लक्षणविरोधिनी[20]। यतः[21] [22-]इवेन [समास]पक्षे[23] विभक्तेरलुगर्थं स्वरार्थं च; न तु नित्यसमासार्थम्[24]। एवं हि बहुतरलक्ष्यदर्शनम्। यथा — 'कचाचितौ विष्वगिवागजौ गजौ'[25] इति। 'हरितपत्रमयीमरुद्गणैः स्रगिव नद्धमनोरमपल्लवा'[26] इत्यादि च। इत्यलमतिप्रसंगेन[-22]। अधिराजत इत्यधिराजः प्रभुः। पचाद्यच्[27]। अधिरैश्वर्ये[28]। षष्ठीसमासः। [यदि वा][29] अधिकश्चासौ राजा अधिराजः। 'राजाहःसखिभ्यष्टच्'[30]। नामशब्दः प्रतीतिद्योतको[31] निपातः। न तु संज्ञार्थः; अवाचकत्वापत्तेः[32]। सर्गेऽत्र [33-]वृत्तमुपजातिः। [क्वचिदिन्द्रवज्रा क्वचिदुपे]न्द्रवज्रा[-33] क्वचिदाख्यानिका क्वचिद्विपरीता। यतः सर्वत्र प्रथमाक्षरवर्जमन्यपदचतुष्टयेऽपि गुरुलघुसारूप्यम्। तत्र यदाद्ये वर्णे चतुर्ष्वपि पदेषु गुरुर्भवति तदिन्द्रवज्रा। [34-][यथा — 'आमेखलम्'[35] इत्यादौ। यदा लघुस्तदुपेन्द्रवज्रा][-34]। यथा — 'वनेचराणाम्'[36] इत्यादौ। तयोः संयोगे चतुर्दशभेदा उपजातयो

भवन्ति । तत्र यदा प्रथमतृतीययोः पदयोराद्ये[37] वर्णे गुरुर्भवति द्वितीयचतुर्थयोश्च लघुस्तदाख्यानिका नाम । यथायमेव श्लोकः । एतद्विपर्यये तु विपरीताख्यानिका । यथा — 'पदं तुषारस्रुति'[38] इत्यादि । अन्यत्र परिशिष्टा[39] द्वादशभेदा उपजातयः । यथा — 'यं सर्वशैलाः'[40] इत्यादि । एवं सूक्ष्मेक्षिकां कुर्वद्भिरन्यैरत्रादि उपजातय उत्तरत्रेति, सर्वं समीचीनमेव ।।१।।

1–1. K, N: तोयनिधी वगाह्य 2. A does not contain the text and the commentary on this verse and begins as : श्रीरस्तु । श्रीगणेशाय नमः । ओं अस्त्युत्तरस्यां दिशि देवतात्मा ।। १ ।। and starts with the next verse. B and C start abruptly with the verse followed by the commentary without any invocatory verse of the commentator. B begins as: श्री शङ्करो जयतात् । ओं नमो नारायणाय । श्रीगुरुचरणारविन्दरजोभ्यः प्रणामोऽस्तु । अस्त्यु° । C begins immediately after the colophon of the commentary on the Meghadūta which runs as: इति मेघदूतविवृतिः समाप्ता । इयं कृतिरानन्ददेवात्मजपरमार्थचिह्नापरनाम्नो वल्लभदेवस्य । इति शुभमस्तु लेखकपाठकश्रोतृणाम् । ओं नमः श्रीसरस्वतीरूपाय गुरवाय । ओं अस्त्यु°. The manuscript D, representing the version of the Kumārasaṃbhava-pañcikā shows the same text of the commentary in C. But it begins with invocatory verses as: यस्य भृङ्गावलिः कण्ठे स्रुतदानाम्बुभूषिता । भाति रुद्राक्षमालेव स वः पायाद्गणाधिपः ।। कालिदासोक्तयः कुत्र व्याख्यातारो वयं क्व च । तदिदं मन्ददीपेन नाद्यवेश्मप्रवेशनम् । उन्नताश्रयमाहात्म्यं स्यात् स्वप्रख्यातिलालसैः । तथापि क्रियतेऽस्माभिः पञ्जिका स्कन्दसंभवे ।। इह हि प्रेक्षापूर्वकारिणां महाकवीनां काव्यारम्भे यथैवाभीष्टदेवतासंस्तवनमभ्युदयनिदानं तथैवोत्कृष्टवस्तुसंकीर्तनमपीति मनसि कृत्वा कविः श्रीकालिदास आह—अस्त्युत्तर° । 3–3. B: न गच्छतीति नगः पर्वतः तेषामधिराजः प्रभुरधिरैश्वर्यं हिमालयो नामास्ति विद्यते । अस्तीति प्ररम्भो परिसमाप्तिविवक्षायां वर्तमाने लट् । 4–4. B omits. 5. C does not read, but D has this reading. 6. B: °रूपा 7. B: आत्मस्वभावो 8. B omits जङ्ग°स्य and adds : वेदे यागसंप्रदाने निर्देशात् । यथोक्तम्—'हिमवतो हस्ती' इति ।··· (इहापि) वक्ष्यति—'प्रजापतिः कल्पितयज्ञभागम्' इति । स्थावरजङ्गमौ द्वावात्मानौ निर्दिष्टौ । 9–9. B: अपरः पश्चिमः । वारिणो जलस्य निधिः स्थानं समुद्रः । विगाह्याश्रित्य पृथिव्या इव मानदण्ड इव । 10. C: मतिमर्नि 11. B, C: °क्रमता 12. B, C: °मन्यैर्यथैव (D: °न्यैर्वृथैव) 13. B, C: –पयोगि (D: व्यधायि) 14. B omits वा 15. My.55; B: पलस्यः तोयदत्तेऽपि वन इव 16. My.55 17. B: पृथिव्याः 18. B: °दण्डे उप° 19–19. C: निर्मल इवेति

20. B: °विरोनी 21. B: यने 22–22. B omits 23. C: पक्षे 24. Cf. MB. 2, 1, 4 25. Kirātārjunīya 1, 36. 26. Śiś.6,53 27. Cf. Pāṇ. 3, 1, 134. 28. B: °श्वर्यम् 29. B, C omit यदि वा (D: यदि वा) 30. Pāṇ. 5, 4, 91; B, C: राजान:स° 31. B, C: प्रतीच्यो° 32. Cf. Amarakośa 3, 409. Here ends the commentary in B and the remaining page of about ten lines is left blank. The second verse begins on the reverse of the first page. 33. C: °जाति···मिन्द्रवज्रा (lacuna marked by 12 points; supplied from D.) 34–34. C omits, supplied from D. 35. Kumāra. 1,5. 36. Kumāra. 1,10 37. C: पादयो° 38. Kumāra. 1, 6. 39. C: °शिष्टत्वाद् (D : °शिष्टा) 40. Kumāra. 1, 2.

[1]–इदानीं षोडशभि: श्लोकैर्हिमालयं तुष्टुषुराह–[1] —

यं सर्वशैलाः परिकल्प्य [2]–वत्सं मेरौ स्थिते दोग्धरि दोहदक्षे ।
भास्वन्ति रत्नानि महौषधीश्च पृथूपदिष्टां दुदुहुर्धरित्रीम्–[2] ॥ २ ॥

[3]–यं हिमवन्तं [4]–वत्सं परिकल्प्य–[4] मन्दरादयो निखिलाद्रयो[5] धरित्रीं रत्नानि[6] महौषधीश्च दुदुहुरधुक्षन्त[7] । द्विकर्मको दुहि:[8] । यच्छब्देन सर्वत्राद्रिराज:[9] परामृश्यते[10] । कदा ते[11] दुदुहिरे । [12]–दोग्धरि मेरौ स्थिते ।–[12] यतोऽसौ[13] दोहदक्षो दोहप्रवीण:[14] ।–[3] [15]–कीदृशीं धरित्रीम्–[15] । पृथुना आदिराजेन वैन्येनोपदिष्टां[16] दोहे[17] कृतोपदेशाम्[18] । प्रथमं हि तेनासौ सर्वसस्यानि[19] दुग्धा । ततस्तन्निदेशेन[20] ऋषिसुरासुरपितृनागराक्षसगन्धर्वपर्वततरुभि:[21] । तत्र चैषां प्रत्येकं विभागेन वत्सदोग्धृक्षीराण्यासन्[22] । यदा च शैलैरसावदोहि[23] तदा हिमवांस्तर्णको[24] मेरुर्दोग्धा [25]–रत्नौषधयो दुग्धमासीदित्यागम: । यदुक्तम्–[25] — [26]–'शैलैश्च श्रूयते राजन् पुनर्दुग्धा वसुन्धरा–[26] । 'ओषधीर्वै मूर्तिमती रत्नानि विविधानि च । वत्सस्तु हिमवानासीद् दोग्धा मेरुर्महागिरि: ।।'[27] इति । [28]–वत्सप्रधान: क्षीरस्राविक: । उक्तं च–[28] — 'वत्सं तु मम संपश्य[29] क्षरेयं[30] येन[31] वत्सला'[32] इति[33] ।। २ ।।

1–1. A, B omit. 2–2. A omits 3–3. B: मन्दरादय: पर्वता: यं हिमवन्तं तर्णकं परिकल्प्यावस्थाप्य धरित्रीं पृथिवीं दुदुहु: अदुहन् । रत्नानि महौषधीश्चेति द्विकर्मको दुहि: । दक्षश्चतुरो प्रगल्भो वा । नपुंसकैकशेषविधिविशेषणमपि । C has a very interesting text; while 3–3 is identical

with A, 16–16 is the same as B. Besides it adds additional matter which is also found in D. 4–4. C omits. 5. C: अखिला° 6. A: रत्नाणि 7. C: °धुक्षतेति 8. Cf. MB. 3, 1, 87, Vt. 14. 9. A: °राजा 10. C: °मृष्यते 11. A omits ते 12–12. C: मेरौ दोग्धरि स्थिते सति 13. A: यतो; C adds कीदृशो 14. A: प्रवीणः; Here ends the commentary on this verse in A; C adds : यदि तर्हि मेरुर्दोग्धा कथं शैलानां कर्तृत्वम् । दोहफलभाक्त्वात् । यदि एवं कथं दुदुहुरिति परस्मैपदम् । कर्त्रभिप्राये क्रियाफले स्वरितेत्वादात्मनेपदेन भाव्यम् । कर्त्रभिप्रायस्य क्रियाफलस्याविवक्षितत्वादित्यदोषः । असौ निवृत्तिपरायां हि चोदनायां धात्वर्थस्य विशेषाप्रतिभासात् कर्त्रभिप्रायता नास्ति । अत एव विवक्षात्र प्राधान्येन गृहीतेति पूर्वकलक्ष्यं सर्वं सुस्थम् । 15–15. B omits. 16. B: °दिष्टाः 17. C: दोह 18. B: °देशाः 19. C: सर्वसस्या 20. B: ततः सन्निदे° 21. C: सुरासुरपितृनागयक्षगन्धर्व° 22. C: °दोग्धृमा(पा)त्रक्षी° 23. B: शैलैरदोहि 24. B: हिमवान् वत्सो 25–25. B omits. 26–26. B omits शै० जन् and reads the remaining words as पुर्नदि(तृ ?)वीरसन्दरा 27. Harivaṃśa 1,6,40–41. 28–28. C: हिमवतस्तु वत्सत्वे महानेव विशेषः । वत्सो हि प्राधान्येन क्षीरस्य स्रावको न तु दोग्धा । तथा च दोहप्रसंग एवोक्तम् । 29. B: पश्य 30. B, C: क्षीरेयं 31. C: मम 32. Harivaṃśa 1, 6, 9 33. C adds : भासो विद्यन्ते येषां तानि भास्वन्ति इति नपुंसकैकविशेषणम् , ओषधिविशेषमपि । धरित्री इति अशि(रि)त्रादित्वादित्रः । गौरादित्वात् ङीष्(प्) । दुदुहुरिति दोहस्य भूतत्वाल्लिट्प्रयोगः । उत्तरवाक्येषु धात्वर्थानां वर्तमानत्वात् ।

अनन्तरत्नप्रभवस्य यस्य हिमं न सौभाग्यविलोपि जातम् ।
एको हि दोषो गुणसंनिपाते निमज्जतीन्दोः किरणेष्विवाङ्कः ॥ ३ ॥

[1]यस्य हिमवतो हिमं तुहिनं सौभाग्यविलोपि रामणीयकविच्छेदि[2] न जातं न संपन्नम् ।[3] यतोऽनन्तरत्नप्रभवस्य प्रभूतोत्कृष्टवस्तुकुलगृहस्य[4] । प्रभवत्यस्मादिति[5] प्रभवः । यद्यसौ प्रभूतानां रत्नानां प्रभवः [6]–किमेतावतास्य दुष्टहिमवहनं–[6] न दोषकृदित्याह । [7]–यस्माद्गुणानां बहूनां संनिपाते समूहे एको दोषो निमज्जति[8] ब्रुडति नश्यति न दूषयति । यथा चन्द्रस्यामृतस्राविषु मयूखेष्वङ्कः शशाख्यं लक्ष्म–[7] । जातमिति कर्तरि क्तः ॥ ३ ॥

1. B reads variantly as : यश्च हिमवतः हिमं सौभाग्यविलोपि सुभगानां शोभाविलोपि विच्छेदि न जातं न संपन्नम् । अनन्तरत्नप्रभवादिति विशेषणद्वारेण

हेतूपन्यासः । प्रभवः उत्पत्तिहेतुः । संनिपातः समुदायः । तदभावात् स्थितोऽप्यङ्काख्यो दोषो निमज्जति ब्रुडतीत्युक्तिः । इन्दोश्चन्द्रमसः अङ्कः कलङ्कः; C: अनन्तरत्न-प्रभवत्वादिविशेषणद्वारेण हेतूपन्यासः । यस्य हिम° 2. C: रमणी° 3. C adds सौभाग्यं सेव्यत्वमपि 4. C: °कुलनिदानस्य 5. C: °वन्त्यस्मा° 6–6 C: °वता जुष्टस्य हिमं 7–7. C: यस्मादेको दोषः निमज्जति ब्रुडति नश्यति । कुत्र । बहूनां गुणानां सन्निपाते समूहे । यथाङ्कः शशाख्यं लक्ष्म ब्रुडति । केषु । अमृतस्राविषु मयूखेषु । 8. A: मज्जति

यश्चाप्सरोविभ्रममण्डनानां संपादयित्रीं शिखरैर्बिभर्ति ।
बलाहकच्छेदविभक्तरागामकालसंध्यामिव धातुमत्ताम् ॥ ४ ॥

[1]यश्चागेशो धातुमत्तां सधातुत्वं शिखरैर्बिभर्ति । धातवोऽत्र सिन्दूरादयो रक्ताः; ते विद्यन्ते यस्य स धातुमान्; तद्भावो धातुमत्ता;[2] तां शृङ्गैर्वहति । धातून् धारयतीत्यर्थः । कीदृशीम् । अप्सरसां यानि विभ्रमार्थं विलासार्थं मण्डनानि भूषणानि तिलकादीनि, तेषां संपादयित्रीं घटयित्रीम्[3] । तथा च बलाहकच्छेदेषु मेघखण्डेषु विभक्तोऽर्पितो[4] रागो रक्तत्वं यया ताम् ।[5] अतश्चोत्प्रेक्ष्यते । अकालसंध्यामिव । संधिवेला किल लोहितमेघा भवति । मध्याह्नादावपि रक्तजलदावलोकनादित्थमूहः । अकालग्रहणेन सदैव मेघानां रागार्पणं प्रतीयते[6] । उत्प्रेक्षा चैषा नोपमा । तत्किलोपमानं दीयते यत् संभवति । नाकालसंध्या[7] क्वचिद्भवति । उत्प्रेक्षायां तु प्रत्यक्षमेव तथा-वभासनं हेतुः । यथा--'अन्तर्जलौघमवगाढवतः कपोलौ हित्वा क्षणं विततपक्षतिरन्तरिक्षे । द्रव्याश्रयेष्वपि गुणेषु रराज नीलो वर्णः पृथग्गत इवालिगणो गजस्य'[8] ॥ ४ ॥

1. B reads variantly as : यश्च हिमवान् धातुमत्तो भावः धातुमत्ता तामिति भावानयने द्रव्यानयनं इति धातून् मनःशिलादीन् बिभर्ति धारयति । यदाहुः—'सुवर्णरौप्यताम्रादि हरितालं मनःशिला गैरिकाञ्जनसीसलोहं सीसाहिङ्गुला धातवो गिरिसंभवाः ॥' अप्सरसां विभ्रमार्थं मण्डनानां संपादयित्रीं घटयित्रीम् । सन्ति भूषणे शिखरैः शृङ्गैर्बलाहकच्छेदा मेघखण्डाः । अकाले दिवापि संध्यामिवेति । आभरणसंबन्धो वा धातुमत्तायाः उत्प्रेक्ष्यते । क्षिप्तस्तु संध्यामिवेति द्वितीयाद्युत्पत्तिः । इवादयोऽपि नोपमावाचिनोऽत्रापि तूत्प्रेक्षताध्यारोप्याध्यवसायद्योतकाः ॥

C gives two variant readings taken from two different manuscripts corresponding to the readings of A and B : It reads as यश्चाशेषां धातुमत्तां सधातुत्वं शिखरैर्बिभर्ति । धातवोऽत्र सिन्दूरादयो रक्ताः ते विद्यन्ते यस्य सः तद्भावो धातुमत्ता तां शृङ्गैर्वहति धातून् धारयतीत्यर्थः । धातुमतो

भाव: धातुमत्तेति भावानयने द्रव्यानयनमिति धातून् मनःशिलादीन् बिभर्ति धारयति। यदुक्तं सुवर्णरूप्यताम्राणि। इतः परं पूर्वादर्शाभावादादर्शान्तरेण लिखितं यथा। now follows the same text as in A. 2. A, C: °मत्तां 3. A adds तत्करत्; C adds तत्करात् 4. A: °पिता 5. C: तं 6. A, C: प्रदीयते 7. A: न नाका°; C: नानाकल्पसंध्या 8. Śiśupālavadha 5, 38.

आमेखलं संचरतां घनानां छायामधःसानुगतां निषेव्य।
उद्वेजिता वृष्टिभिराश्रयन्ते शृङ्गाणि[1] यस्यातपवन्ति सिद्धाः ॥५॥

[2]यस्यातपवन्ति[3] सातपानि शृङ्गाणि[4] शिखराणि[5] सिद्धा आश्रयन्त आसेवन्ते। 'अवाप्ताष्टगुणैश्वर्याः[6] सिद्धाः सद्भिरुदाहृताः।'[7] किं कृत्वा। आमेखलं नितम्बपर्यन्तं पर्यटतां घनानां जीमूतानामधःसानुगतामुपत्यकापतितां छायां निषेव्य। अतश्च वृष्टिभिरुद्वेजिताः सन्तः[8] शीतापनुत्तये शृङ्गाणि[9] रविकान्तिमन्त्यारोहन्तीत्युच्चत्वोक्तिः। मेखला गिरेर्मध्यभूः। आ मेखलाया आमेखलमिति 'आङ् मर्यादाभिविध्योः'[10] ॥ ५ ॥

1. B, C: शृङ्गानि 2. B reads variantly as : यस्य हिमवतः सिद्धाः अधःसानुगतां छायामाश्रयन्ते अवगाहन्ते। अवाप्ताष्टगुणैश्वर्यसिद्धाः सद्भिरुदाहृताः। सानुसमभूभागाः घनानां मेघानां आमेखलं संचरतां वृष्टिभिरुद्वेजिताः। मेखला <मे>[म]हीभृतां मध्यभूमिः। किं कृत्वा। आतपवन्ति शृङ्गा[णि] <नि> निषेव्य सेवित्वा। आतपवन्ति <उ>[नि]त्ययोगे मतुप्। अनेनोच्छ्राय[ा]तिशयोक्तिः ॥ 3. C: यस्याद्रिराजस्यातप° 4. C: शृङ्गानि च 5. A: शृखराणि 6. C: °प्राप्रगु° 7. C: सिद्धिरुदा° for सद्भि° 8. A: सन्ताः 9. C: शृङ्गानि 10. Pāṇ. 2, 1, 13.

पदं तुषारस्रुतिधौतरक्तं[1] यस्मिन्नदृष्ट्वापि हतद्विपानाम्।
विदन्ति[2] मार्गं नखरन्ध्रमुक्तैर्मुक्ताफलैः केसरिणां किराताः ॥ ६ ॥

[3]यत्रोत्पाटितकरिणां सिंहानां [4-]मार्गं गमनपथं[-4] किराताः पुलिन्दा विदन्ति जानते। कदाचिन्निहतहस्तित्वादसृगङ्कितक्रमदर्शनं[5] स्यादित्याह। पदमदृष्ट्वापि। यतस्तुषारस्रुतिधौतरक्तं गलिततुहिनक्षालितरुधिरम्। कथं तर्हि विदन्तीत्याह। नखरन्ध्रमुक्तैः[6] [7-]करविवरनिर्गतैर्मौक्तिकैः। सिंहानां[-7] करिकरटतटपाटनमाचरतां[8] नखविवरप्रविष्टानि मौक्तिकानि

ततस्तेषां परिव्रजतां[9] यानि पतितानि[10] स्थितानीति समृद्धिकथनम् । मुक्ताफलानि तत्र परमजिनार्थिनां[11] किरातानां केसरिपथसूचकानि । न तु तेषूपरि कस्यचिदास्थेति ॥ ६ ॥

1. B: °रसृति 2. B: विन्दन्ति 3. B reads variantly as: यस्मिन् हिमवति किराता लुब्धकाः केसरिणां सिंहानां मार्गं विन्दन्ति जानन्ति । तुषारस्रुत्या हिमस्रावेण धौतं क्षालितं यस्मिन् पदे चरणे तस्मिन्निति हेतुपदम् । हताः द्विपाः करिणो यैः ते । मुक्ताफलशब्दो मौक्तिकवादी । न तु मुक्तायाः मुक्तेः फलमित्यन्वितार्थः । वंशवारणवारिदादिभवस्यापि मौक्तिकत्वात् । लुब्धकानां सिंहकर्मविदनहेतुः सिंहमारिता यस्मिन् हि भवति ॥ 4–4. C: पथं गमनमार्गं 5. A: °दर्शन 6. A: °रत्नमुक्तैः 7–7. A: °क्तिकैर्सिंहानां; C: करिविवर° for करवि° 8. C: करिकरतटपटनामा° 9. A: परिवर्जतां 10. A: ···(lacuna marked by 4 points.) 11. A: परमाजिन···(lacuna marked by 3 points); C: °परमाजिनार्थिनं ।

न्यस्ताक्षरा धातुरसेन यत्र भूर्जत्वचः कुञ्जरबिन्दुशोणाः ।
व्रजन्ति विद्याधरसुन्दरीणामनङ्गलेखक्रिययोपयोगम् ॥ ७ ॥

यत्र भूर्जतरुत्वचो विद्याधरसुन्दरीणां मदनसंदेशसंपादनेनोपयोगं[1] व्रजन्ति साफल्यं यान्ति । न त्वायव्ययव्यापारेण[2] । कीदृश्यस्त्वचः[3] । धातुरसेन सिन्दूरादिद्रव्येण[4] न्यस्ताक्षरा लिखितवर्णाः[5] । अतश्चाक्षराणां लौहित्यात्[6] कुञ्जरबिन्दुवच्छोणा लोहिताः । पञ्चम्यां हि दशायां करीन्द्राणां रक्तबिन्दवो निर्गच्छन्तीति तद्विदः[7] । [8]⁻धातुलिपेश्च वर्णसंस्थानसारूप्यादप्रसिद्धा अपि कुञ्जरबिन्दव उपमानम् । धातुशब्दोऽयं सामान्येन प्रयुज्यमानो[9] रक्तश्वेतेषु वर्तते । यथा—'रक्ताः[10] सक्तैरिवौघैरुदयगिरितटीधातुधाराद्रवस्य'[11] इति । यथा च—'पश्य धातुशिखरेषु चात्मनः संविभक्तमिव[12] सांध्यमातपम्'[13] इति । 'अकालसंध्यामिव धातुमत्ताम्'[14] इति च । यथा च 'धातुरक्तानि वासांसि'[15] इति । एवं चान्ये यदत्राबुद्ध्या[16] भूर्जत्वचां राजिषु लौहित्यं स्वाभाविकमाहुस्तद्वस्तुगौरवतत्त्ववर्जितत्वादुपेक्षार्हमेव[16] ॥ ⁻[8] ७ ॥

1. A: °संपचनेनो° 2. A, C: त्वायव्यया° 3. B: कीदृश्यो भूर्जत्वचः 4. A, C: सिन्दूरद्रव्येण; B: गैरिकादिद्रव्येण 5. B: °वर्णा 6. A: लौ···त् (lacuna marked by 5 points.) C: लोहितत्वात् 7. A: द्विदः 8–8. B omits. 9. A, C: °माने 10. C: रक्ता

11. My.1. 12. A: संभक्त° 13. Kumāra. 8, 46. 14. Kumāra. 1,4. 15. –?– 16. C: यदत्र बुद्धया

यः पूरयन् कीचकरन्ध्रभागान् दरीमुखोत्थेन[1] समीरणेन ।
उद्गास्यतामिच्छति किंनराणां स्थानप्रदायित्वमिवोपगन्तुम्[2] ॥ ८ ॥

[3]योऽद्रिरुद्गास्यतां[4] गातुकामानां किनराणां स्थानप्रदायित्वमुपगन्तुमिच्छतीव[5] स्थानं धित्सतीव[6] । स्थानं[7] स्वरेण ध्वनेर्दानं, तत्प्रदानशीलः स्थानप्रदायी, तद्भावं[8] यियासतीव । यतो गुहावदनोद्भवेनानिलेन कीचकानां वेणूनां[9] विवरप्रदेशान्याप्नुवन् । जिगासतो हि वांशिको[10] वेणुना स्थानं ददाति । सस्वरा वंशाः कीचकाः ॥ ८ ॥

1. B: °त्थेव 2. K, N: तान° 3. B reads variantly as : यो हिमवान् किन्नराः अश्वमुखाः शृङ्गारप्रमुखाः प्राणिभेदाः तेषां स्थानप्रदायित्वमिवोपगन्तुमिच्छति । स्थानकं दित्सतीवेत्यर्थः । स्वनान्तेऽनिलोद्धूताः वेणव<ा>: कीचकाः तेषां रन्ध्रभागान् रन्ध्रान्तराण्येव दरीमुखाः समीरणेन वायुना उद्गास्यतां गातुकामानाम् ॥ 4. A: योऽदिरु° 5. A: °दायितुमुप° 6. A, C: दित्सतीव 7. A: यतो गुहावदनोद्भने स्थानं; C· गुहावदनैद्भवेन स्थानं (यतो गुहावदनोद्भवेन is the beginning of the succeeding sentence.) 8. A: तद्भवं 9. A: वेणीनां 10. C: वाशिको

कपोलकण्डूः करिभिर्विनेतुं[1] विघट्टितानां सरलद्रुमाणाम् ।
यत्र स्नुतक्षीरतया[2] समीरः[3] सानूनि गन्धैः[4] सुरभीकरोति ॥ ९ ॥

[5]–यत्र वायुर्देवदारुतरूणां स्नुतक्षीरतया गलितरसत्वेन ये गन्धा आमोदास्तैः[6] सानूनि सुरभीकरोति सुगन्धयति । कीदृशानामिति रसस्नुतिकारणमाह[7] । कषणेन कपोलकण्डूर्विनेतुमपासितुं गजैः स्फाटितानाम् । कण्डूरिति शमन्तः[8] । 'सानुशब्दः[9] पुंसि वा'–[5] ॥ ९ ॥

1. C: °विनीतुं 2. B: श्रुतक्षी° 3. K, N: प्रसूतः 4. K, N: गन्धः 5–5. This text is based on A in support of C. B reads as : यत्र हिमवति समीरणो वायुः सानूनि समभूभागानि सुरभीकरोति सुगन्धीकरोति । करिभिर्हस्तिभिः विनेतुं शमयितुं विघट्टितानां स्फोटापितानां सरलद्रुमाणां देवदारुद्रुमाणां <देवदारुद्रुमाणां (repeated)> स्नुतं क्षीरं रसो येषां तद्भावः

स्नक्षीरना ॥ 6. A, C: °दास्ते 7. A: °स्नुतिकरण° 8. C: शंसन्त: 9. A: °शब्दा:

वनेचराणां वनितासखानां दरीगृहोत्सङ्गनिषक्तभासः[1]।
भवन्ति यत्रौषधयो रजन्यामतैलपूराः सुरतप्रदीपाः ॥ १० ॥

[2]यत्र निशि युवतियुतानां पुलिन्दानां[3] वनवासिनामोषधयः सुरतार्थं प्रदीपा भवन्ति । तेजोव्याप्तेः दीपान्तराद्विशेषमाह[4] । तैलेन पूर्यन्त इति तैलपूराः, [5]-न तैलपूरा अतैलपूरा-[5] अकृत्रिमत्वात् । दर्यः कन्दरा एव गृहास्तदुत्संगे[6] निषक्ता[7] लग्ना भासो यासां ताः । वनितानां सखायो वनितासखाः[8] । 'राजाहःसखिभ्यष्टच्'[9] ॥ १० ॥

1. C: °निषिक्त° 2. B reads as : यत्र ओषधयो <:> वनेचराणां सुरतप्रदीपा भवन्ति । वनितासखानामङ्गनासहितानां दरीगृहोत्सङ्गे निषक्ताः भासो दीप्तिर्यासाम् । रजन्यां रात्रौ न तैलेन पूर्यन्ते ध्रियन्ते इत्यतैलपूराः ॥ 3. A: पुलिन्दीनां 4. A, C: °व्याप्त्या दीपान्यराद्वि° 5–5. C: omits 6. A: गृहा तदु° 7. C: निषिक्ताः 8. C: °सखः 9. Pāṇ. 5, 4, 91.

उद्वेजयत्यङ्गुलिपार्ष्णिभागान् मार्गे शिलीभूतहिमेऽपि यत्र ।
न दुर्वहश्रोणिपयोधरार्ता भिन्दन्ति मन्दां गतिमश्वमुख्यः ॥११॥

[1]यत्राद्रावश्वमुख्यः किंनर्यः[2] खरपवनवशादुपलीभूतहिमेऽपि मार्गे मन्दां मन्थरां गतिं न भिन्दन्ति न त्यजन्ति । कीदृशे । सहिमत्वादङ्गुलिपर्यन्तान् पार्ष्णिप्रदेशांश्चोद्वेजयति स्फाटयमाने । कथं तर्हि त्वरया न यान्तीत्याह । दुर्वहेण[3] पीनेन श्रोणिपयोधरेण जघनस्तनेनार्ताः पीडिताः । यदि वा ऋताः[4] समृद्धाः । 'ऋते च तृतीयासमासे'[5] इति वृद्धिः । आर्त[6] इत्याङ्पूर्वादर्तेः क्तः । 'उपसर्गादृति धातौ'[7] इति वृद्धिरेकादेशः । तासां चाश्वमुखीनां कायस्य नारीसारूप्यात् स्तनजघनाङ्गुलिपार्ष्णिसंभवः । किंनराणां हि द्वे रूपे । केचिदश्वमुखाः पुरुषशरीराः केचिन्मनुष्यमुखा[8] अश्वशरीरा इति । पार्ष्णिः खुरिका ॥ ११ ॥

1. B reads as : यत्राश्वमुख्याः किंपुरुषाङ्गना मन्दामचतुरां गतिं न भिन्दन्ति न त्यजन्ति । यतो महाभोगित्वाद् दुर्वहं दुःखेन वोढुं शक्यं श्रोणिपयोधरं याभिस्तेन ऋता युक्ताः । ऋते तृतीयासमासे वृद्धिः । कटो नाश्रेणिफलकं कटिश्रेणि कुकत्सती ।

मार्गे पथि शिलीभूतं पाषाणतुल्यं पार्ष्णिभागानधोभागान्नखान् ॥ 2. A: किनर्यः 3. C: दुर्वहेन 4. A, C: ऋता 5. MB. 6, 1, 89, Vt. 6. 6. C: आर्ताः 7. Pāṇ. 6, 1, 91. 8. C: °न्मनुषमुखा

दिवाकराद्रक्षति यो गुहासु लीनं दिवाभीतमिवान्धकारम् ।
क्षुद्रेऽपि नूनं शरणं प्रपन्ने ममत्वमुच्चैःशिरसां[1] सतीव ॥१२॥

यो [2-]नगो दरीषु [3-]लीनं तमोऽर्काद्रक्षति[-3] । दिनेऽपि[-2] भीतमिव । सभयः किलान्यस्माद्रक्ष्यते[4] । ननु दुष्टस्य रक्षायां क इवास्य[5] गुण इत्याह । उच्चैःशिरसामुन्नतानां[6] दुर्जनेऽपि शरणं प्राप्ते निश्चितं सतीव साधौ यथा ममत्वमात्मीयत्वं भवति । गुण्यागुण्याविचारेण[7] महान्तः शरणागतं पालयन्तीत्यर्थः । [8-]ममत्वं ममतेति षष्ठ्यन्तप्रतिरूपकौ निपातौ[-8] ॥ १२ ॥

1. A: °च्चशिरसा; B: °शिरसा 2–2. B: गिरीशः दरीविवरगतं तमोऽर्काद्दिनेऽपि रक्षति; A: नगदरीषु for नगोद° 3–3. A: लीनमोऽर्काद्रक्ष्यति 4. A: °द्रक्ष्यति; B, C: °द्रक्षति (D: रक्ष्यते) 5. B: इवान्य 6. A: उच्चैशि° 7. B: गुण्यगुण्यविचारेण 8–8. B: ममत्वमिति षष्ठ्यन्तप्रतिरूपको निपातः; C: निपातितौ for निपातौ

लाङ्गूलविक्षेपविसर्पिशोभैरितस्ततश्चन्द्रमरीचिशुभ्रैः[1] ।
यस्यार्थयुक्तं गिरिराजशब्दं कुर्वन्ति वालव्यजनैश्चमर्यः ॥ १३ ॥

यस्य भूभृन्नाथस्य स्थावररूपस्यापि चमर्यो वालव्यजनैः प्रकीर्णकैर्गिरिराज इतीमं शब्दमर्थयुक्तं सार्थकं कुर्वन्ति । राज्ञः किल चामरैर्वीजनीयम् । लाङ्गूलमुपरितनो[2] भागस्तस्य विक्षेपेण चालनेनेतस्ततो[3] विसर्पन्ती प्रसरन्ती[4] शोभा येषां तैः[5] । तथा शशिमयूखवच्छुभ्रैर्धवलैः । आकारोऽप्यत्रोपमितो[6] बोद्धव्यः । अन्यथा मरीचिग्रहणेन किमत्र कृतं स्यात् । 'अज गतिक्षेपणयोः'[7] इत्यस्य[8] विपूर्वस्य[9] करणे व्यजनशब्दः । 'ईज गतौ'[10] इत्यस्य तु वीजनशब्दः । 'त्वरयेर्दक्षिणवातवीजनैः'[11] [12-]इति यथा[-12] ॥ १३ ॥

1. K, N: °चिगौरैः 2. B: °रितनो 3. A: °स्ततर्–; B: °स्ततोऽपि 4. B: प्रसारिणी 5. B omits तैः 6. C: °प्यत्रोमितो 7. Dhatupaṭha 230; B: °पनयोः for °पणयोः 8. B: इति 9. B: विपूर्वस्या°–

10. Dhātupāṭha 182. 11. A, C: त्वरया द° जनेन; B: यथा त्वरया द° वीजनेन; Kumārasambhava 4, 36. 12–12. B omits.

यत्रांशुकाक्षेपविलज्जितानां[1] यदृच्छया किंपुरुषाङ्गनानाम् ।
दरीगृहद्वारविलम्बिबिम्बास्तिरस्करिण्यो जलदा भवन्ति ॥ १४ ॥

यत्र किन्नरीणां प्रियेणाम्बरापहारव्रीडितानां जीमूताः स्वेच्छयैव तिरस्करिण्यो भवन्ति[2] जवनिकाः संपद्यन्ते । तदङ्गादर्शनात्[3] । यतो दरीगृहद्वारे[4] विलम्बिबिम्बा विश्रान्तमण्डलाः । तिरस्करोति स्थगयतीति[5] तिरस्करिणी । बाहुलकादिनिः[6] । 'तिरसोऽन्यतरस्याम्'[7] इति सत्वम् । यदृच्छाशब्द इच्छार्थो[8] मयूरव्यंसकादिः[9] ॥ १४ ॥

1. B: यत्राशु° 2. B adds : यत्र विनैव 3. A: तदङ्गद° 4. B: °द्वार- 5. A: °यती (om. ति) 6. B: बहुलतिकादिनिः 7. Pāṇ. 8,3,42; A: तिरसैन्य° for तिरसोऽन्य° 8. B, C: इच्छार्थे 9. Cf. Gaṇapāṭha, Mayūravyaṃsakādigaṇa, 2, 1, 72.

भागीरथीनिर्झरशीकराणां वोढा मुहुः कम्पितदेवदारुः ।
यद्वायुरन्विष्टमृगैः किरातैरासेव्यते भिन्नशिखण्डिबर्हः ॥१५॥

यदीयो वायुरन्विष्टमृगत्वात्[1] परिश्रान्तैः शबरपतिभिराश्रीयते[2] । कीदृशः । भागीरथीनिर्झरशीकराणां गङ्गाप्रपातजलकणानां वोढा चेप्तेति शैत्यपुण्यत्वोक्तिः[3] । [4]–मुहुरसकृच्चालितसुरतरुविटप इति सौरभोक्तिः–[4] । भिन्नशिखण्डिबर्हस्त्रुटितकलापिपक्ष[5] इति चापल्लकथनम् [6] । [7]–नियतं झरति स्रवतीति–[7] निर्झरः । वहतीति वोढा[8] ॥ १५ ॥

1. B: वायुरनुद्रुतहरिणत्वात्; A: °रन्वष्ट° 2. B: °राश्रयन्ते 3. B omits शैत्य and adds : वोढा प्रापकः 4-4. B om. 5. B: °कलापपक्ष° 6. D: मार्दव for चा° 7–7. A: नित्यं झरिति प्रसवतीति; C: नित्यं झरति प्रसवति इति 8. B adds : देवदारुयोगात् सुरभि च । अन्विष्टमृगत्वं मृगपातः । भिन्नशिखण्डिबर्हः भिन्नमयूरपिञ्छतया प्रसेव्यत्वमचण्डत्वात् ।

सप्तर्षिहस्तावचितावशेषाण्यधो विवस्वान् परिवर्तमानः ।
पद्मानि यस्याग्रसरोरुहाणि प्रबोधयत्यूर्ध्वमुखैर्मयूखैः ॥१६॥

यस्याब्जानि रविरूर्ध्वमुखैः किरणैर्विकासयति । न त्वधोगतैः[1] । यतस्तस्याग्रसरोरुहाणि[2] । [3–]स तु[–3] सरसामधोबुध्ने[4] परिवर्तमानः पर्यटन् । अतश्चोर्ध्वप्रसरत्किरणपञ्चशतया[5] एव[6] तद्विकाससामर्थ्यम्[7] । कीदृशानि[8] । त्रिदशमुनिकरावचयादवशेषाणि[9] । प्रत्युषसि हि ते पूर्वं प्रत्यहं तान्यर्चनार्थं[10] नयन्ति । अवशिष्यन्त[11] इत्यवशेषाणि[12] ।। १६ ।।

1. C: त्वधोमुखैः 2. B: यतोस्याग्र°हाणि and adds अग्रे प्रान्ते सरसि रोहन्ति इति अग्रसरोरुहाणि 3–3. B: यत्र; A: स तु स तु 4. A: °मध बुध्ने; B: धोब्र(?)ध्ने; C: मधः बुध्ने 5. C: °पञ्चाशतया 6. B: एवं 7. B: °मर्थ्यात् 8. A: कीदृशितानि 9. C: °दशेषाणि 10. B: °न्यर्चार्थं 11. A: अविशि°; B: अवशिष्ट 12. A, C add: इति भावादन्यत्र घञभिधेयलिङ्गता (C: °त्रादिभि°)

यज्ञाङ्गयोनित्वमवेक्ष्य यस्य सारं धरित्रीधरणक्षमं च ।
प्रजापतिः कल्पितयज्ञभागं शैलाधिपत्यं स्वयमन्वतिष्ठत्[1] ॥१७॥

[2–]किं बहुना[–2], यस्य स्वयं ब्रह्मा नगाधिराज्यमन्वतिष्ठद्ददौ । स्वयं तेनाभिषिक्त इत्यर्थः । यतो यज्ञाङ्गानां सोमपलाशादीनां[3] योनिः प्रभवोऽयमित्यसाववगतवान्[4] । उर्वीवहनयोग्यं च सारं बलं[5] दृष्ट्वा । किं केवलं शैलाधिपत्यं [6–]ददौ[7]? नेत्याह[–6] । कल्पितयज्ञभागम् । क्रतुभागमप्यङ्गीचकारेत्यर्थः ।[8] अत एवास्य देवतात्मकत्वम्[9] । सरतीति सारः[10] । 'व्याधिमत्स्यबलेषु'[11] इति घञ् ।। १७ ।।

1. B: °मधितिष्ठत् 2–2. A: बहुना किम् 3. B: सोमलतादीनां 4. A: °सावगत° 5. A, C add च 6–6. B: न ददौ इत्याह 7. A: दधौ 8. B adds : अधिकृतस्य हि संविभागः 9. A, C: °त्मकम् 10. A, C: सार; B: सारम् 11. MB. 3. 3. 17.

स मानसीं मेरुसखः पितॄणां कन्यां कुलस्य स्थितये स्थितिज्ञः ।
मेनां मुनीनामपि माननीयामात्मानुरूपां विधिनोपयेमे ॥१८॥

स एवंविधो नगेशः पितॄणां मनोनिर्मितां मेनाख्यां कन्यां यथावदुपयेमे व्यवाहयत् । कुलस्य वंशस्य स्थितयेऽविच्छेदाय । यतोऽसौ स्थितिज्ञ[1] आचारवित् । लोकाचारः किल[2] न हातव्यः । मेरुसखत्वं[3] कुलप्रभवादि-

साम्यं तेनापि[4] पितृकन्यकोपयमाद्वा ।[5] पितृभिर्हि मनसा कन्यात्रयं निर्ममे[6] । एका हिमवते कन्या[7] दत्तापरा मेरवे[8] तृतीयान्यस्मै[9] इत्यागमः । अत एव तामृषीणामपि[10] पूज्याम् । आत्मनोऽनुरूपां कुलशीलादिभिः । [11-]विधिना शास्त्रोक्तेन विधानेन[-11] । [12-]उपयेम इति 'उपाद्यमः स्वकरणे'[13] इति तङि, द्वित्वम्[14] 'अत [15-]एकहल्मध्येऽनादेशादिलिटि'[16] [इति] एत्वाभ्यासलोपौ[-15] । एवमन्यत्र[-12] ॥ १८ ॥

1. B: विधिज्ञः 2. B: omits किल 3. B: °सखित्वम् 4. B: तेन 5. B: °द्वापि 6. B: विनिर्ममे 7. B: om. कन्या 8. A: मेव 9. B: अन्यान्यस्मै 10. B: तामपि ऋषीणां 11–11. A, C omit. 12–12. B: omits. 13. Pāṇ. 1,3,56; A: स्वेकरणे for स्वक° 14. Cf. Pāṇ. 6, 1, 8; 3, 4, 115. 15–15. A, C: एव हल्मदेनादेशादेलिटीभूत्वाभ्यासलोपौ 16. Pāṇ. 6, 4, 120.

असूत सा नागवधूपभोग्यं मैनाकमम्भोनिधिबद्धसख्यम् ।
क्रुद्धेऽपि[1] पक्षच्छिदि वृत्रशत्राववेदनाज्ञं कुलिशक्षतानाम् ॥१९॥

सा मेना मैनाकाख्यं सुतमसूताजनयत्[2] । समुद्रेण सह कृतवायस्यम्[3] । अतश्च सहवासान्नागकन्यानामुपभोग्यं[4] सेव्यं पतित्वेन । तथा पर्वतपक्षच्छेदिनीन्द्रे[5] कुपितेऽपि[6] कुलिशक्षतानां[7] वज्रव्रणानामवेदनाज्ञम् । पीडां न जानात्यब्धिमध्ये शक्रस्य[8] प्रवेशाभावात् । पूर्वं हि [9-]सपक्षाः पर्वता आसन् । ततस्तेषां लोकस्य रुजतां[10] वृत्रहा वज्रेण[-9] पक्षानच्छैत्सीदित्यागमः ।[11] पक्षांश्छिन्नवानिति[12] पक्षच्छित् । [9-]असूतेति षूञो लङ्[-9] ॥ १९ ॥

1. A: क्रुधेऽपि 2. B: °ताजीजनत् 3. A: वतवायसम्; B: कृतवय° 4. B: °कन्यकानां° 5. B: °दिनि क्रुद्धेऽपि 6. B: adds इन्द्रे 7. A: कुलिशतानां 8. B: इन्द्रस्य 9–9. B: omits 10. A, C: सरुजां (C: रुजतां) 11. B: सपक्षाण्यच्छैत्सी°; A, C: पक्षान्यच्छै° 12. B: पक्षाणि छिनत्तीति; C: °वान्निति

अथावमानेन पितुः प्रयुक्ता दक्षस्य कन्या भवपूर्वपत्नी ।
सती सती योगविसृष्टदेहा तां जन्मने शैलवधूं प्रपेदे ॥२०॥

अथ कदाचित्तां[1] हिमालयजायां मेनां दक्षप्रजापतेः सुता शिवस्य पूर्व-

भार्या सतीसंज्ञा जन्मार्थं[2] प्रपेदे प्राप। पुनरुत्पत्तये मेनाकुक्षावात्मानमक्षिपदित्यर्थः[3]। यतः पितुरवमानेन प्रयुक्ता प्रेरिता। अतश्च[4] योगेन धारणया विसृष्टदेहा त्यक्तशरीरा। यतोऽसौ सती साध्वी पतिव्रता भर्तुः परिभवं न सहते। दक्षेण हि यागोत्सवे सर्वेषु जामातृषु सपत्नीकेषु निमन्त्रितेषु[5] गौरी[6] देवसहिता यदानाहूता तदा तया ममेदृशेन [7-]निराचारेणावत्सलेन पित्रा[-7] किं प्रयोजनमित्युक्त्वा देहोत्सर्गो व्यधायीत्यागमः ॥ २० ॥

1. B: omits तां 2. B: र्थेजन्म 3. A: °कुक्षावत्मनमपक्षदि° 4. A: तच्च 5. B: निमिन्त्रि° 6. B: adds यदा 7–7. B: पित्रा निराचरेणावत्सलेन

सा भूधराणामधिपेन तस्यां समाधिमत्यामुदपादि भव्या।
सम्यक्प्रयोगादपरिक्षतायां नीताविवोत्साहगुणेन संपत् ॥२१॥

सा देवी नगराजेन तस्यां मेनायामुदपादि जनिता। तस्यामित्याधारविवक्षया सप्तमी। समाधिर्योग्यापत्यार्थं[1] नियमस्तद्युक्तायाम्[2]। सा तु भव्या प्रशस्ता। [3-]केन क का[-3] यथोत्पाद्यत इत्याह[4]। उत्साहाख्येन[5] गुणेन नीतौ यथा संपज्जन्यते। [6-]नीतिः षाड्गुण्यम्[-6]। कीदृश्याम्। सम्यग्यथाशास्त्रं[7] प्रयोगाद्व्यवहारादपरिक्षतायामनष्टायाम्[8]। यो हि विजिगीषुः[9] [10-]षाड्गुण्यं विधिवत्[-10] प्रयुञ्जान उत्साहमाश्रयते[11] सोऽवश्यमरिविजयेन समृद्धिमाप्नोति[12]। तत्र नीतावित्यनेन मन्त्रशक्तिराक्षिप्ता[13]। उत्साहगुणेनेत्युत्साहशक्तिः[14]। संपदित्यनेन[15] प्रभुशक्तिः। अस्याश्च मन्त्रोत्साहौ मूलम्। [16-]उदपादीति[17] ण्यन्तः[18] कर्मणि। भवे[19] साधुर्भव्या[-16] ॥ २१ ॥

1. A, C: समाधियोग्यापत्यर्थं; B: समाधिमत्यामप° 2. A, C: नियमसद्यु° 3–3. B: का केन क; C: केन का क 4. B: omits इत्याह 5. A: उत्साख्येन; C: उत्सख्येन 6–6. B: षाड्गुण्यं नीतिः and adds संधिविग्रहौ यानमासनद्वैधीभावसंश्रयानां षण्णां गुणानाम् 7. A: सम्यथाशास्तं 8. C: °मनुष्टा° 9. A: जिगीषो; C: जिगीषुः 10–10. A: षड्गु°; B: विधिवत् षाड्गुण्येन 11. A: मुत्साह°; B: समुमुत्साह° 12. B: सिद्धि° 13. B: °शक्तिताक्षिप्ता 14. B: णेन उत्सा° 15. B: °दिति 16–16. B: omits 17. A, C: उपपाद्येति 18. C: ण्यन्तात् 19. A, B: भावे; C: भोभवे; cf. 4, 4, 98,

प्रसन्नदिक् पांसुविविक्तवातं[1] शङ्खस्वनानन्तरपुष्पवृष्टि ।
शरीरिणां स्थावरजङ्गमानां सुखाय तज्जन्मदिनं बभूव ॥ २२ ॥

स्थावरा[2] वृक्षादयः ।[3-]जङ्गमा ग्राम्यारण्यभेदेन[-3] सिंहमनुजादयश्चतुर्दशविधाः[4] पशवः[5] । तेषां द्वयानामपि शरीरिणां भूतानां तस्या[6] देव्या जन्मदिनमुत्पत्तिवासरं सुखायासीत् । प्रसन्नदिङ्निर्मलाशम्[7] । पांसुविविक्तवातं रजोरहितमारुतम् । दिव्याच्च[8] शङ्खध्वनेरनन्तरं पुष्पवृष्टयो यत्र[9] तत्[10] ॥ २२ ॥

1. B: °विवक्त° 2. B: स्थावर 3–3. A: जङ्गमारण्य°; C: जङ्गमा अरण्य° 4. A, C: सिंहादयो मनुजाश्च°; B: °ननुजाश्च° 5. B: ते पशवः 6. B omits तस्या 7. B: °लाशः 8. B: देव्याच्च 9. C: यस्य 10. B omits तत्

तया दुहित्रा सुतरां जनित्री[1] स्फुरत्प्रभामण्डलया[2] चकाशे ।
वैडूर्यभूमिर्नवमेघशब्दादुद्भिन्नया[2a] रत्नशलाकयेव ॥२३॥

तया पुत्र्या[3] गौर्या जनित्री[4] माता सुष्ठु चकाशे रेजे । स्फुरत्प्रभामण्डलया लसत्कान्तिपटलया । प्रभा हि महतामभ्युदयसूचिका । यथा विडू[दू]राख्यस्याद्रेर्वालवायाजापरनाम्नो[5] भूमिरवनिर्घनाघनगर्जितोत्पन्नया[6] रत्नशलाकया[7] मणिसूच्या कान्तिमत्या काशते । तत्र हि[8] मेघरवेन[9] प्रावृषि रत्नानि[10] जायन्त इति वार्ता[11] ॥ २३ ॥

1. K, N: सवित्री 2 C: °मण्डया 2a. K, N: विदूरभू° 3. B: दुहित्रा 4. A: जनयित्री 5. A: °वायाप° 6. B: °घनगर्जितोत्पन्नया वैण्डूर्यस्याङ्कुरेण; C: °र्धनागमगर्जि० 7. C: शुशला 8. C omits हि 9. B, C: °रवेण 10. A: रत्नाणि 11. A adds: जनयित्रा-न्भावितनिचो जनेस्तृच् ङीप् ।

दिने दिने सा परिवर्धमाना लब्धोदया चान्द्रमसीव लेखा ।
पुपोष लावण्यमयान् विशेषाञ्ज्योत्स्नान्तराणीव[1] कलान्तराणि ॥२४॥

सा देवी लब्धोदया प्राप्तोत्पत्तिरन्वहं शशिकलावत् पूर्यमाणा[2] सती लावण्यमयान् [3-]सौन्दर्यरूपान् विशेषान्[-3] पुपोषावीवृधत् । ज्योत्स्ना

अन्तरे येषां तानि ज्योत्स्नान्तराणीति[4] कलान्तरविशेषणम्[5]। लब्धोदया प्रत्यहं वर्धमाना[6] चन्द्रलेखा यथा ज्योत्स्नागर्भाः कलाः पोषयति [7-]तथा देवी लावण्यमिति वाक्यार्थः। क्रियाभेदेन कर्तृकर्मणोर्द्वयोरौपम्य[-7] इवशब्दावपि द्वौ प्रयुक्तौ। [8-]वृद्धिक्रियया[9] हि गौर्याश्चन्द्रलेखोपमानम्[10], पोषणेन[11] तु विशेषणं कर्म कलान्तराणीति। सामान्यवाचकस्याप्यनेकस्य[12] प्रयोगो न्याय्यः। यथा[13] 'ततः प्रतस्थे कौवेरीं[14] भास्वानिव[-8] रघुर्दिशम्। शरैरुस्रैरिवोदीच्यानुद्धरिष्यन् रसानिव[15]॥ [16-]लब्धो लप्स्यमान उदयो हरप्राप्तिर्यथा 'आशंसायां भूतवच्च'[17] इति क्तः, अन्याः कलाः कलान्तराणि यथा अन्या ज्योत्स्ना ज्योत्स्नान्तराणि प्राप्नुवन्ति इति केचित्[-16]॥ २४॥

1. C: °राण्येव 2. B: वर्धमाना 3–3 B: विशेषान् सौन्दर्यरूपोत्कर्षान् 4. A, B: °राणीव 5. B omits कलान्तर 6. A, C omit वर्धमाना 7–7. A omits तथा °द्वयो; A, B omit देवी; B: द्वयोः कर्तृकर्मणोरौपम्य for कर्तृ°रौपम्य 8–8. A: ···स्वानिव (lacuna marked by points of two and half lines.) 9. C: °क्रिया 10. B: °लेखैवोप° 11. B: पोषणे 12. A, C omit अप्यनेकस्य 13. C omits था 14. C: कौवीरीं 15. Raghuvaṃśa 4, 66; B adds इति; A, C add : 'निर्याय विद्याथ दिनादिरम्याद्बिम्बादिवार्कस्य मुखान्महर्षेः। पार्थाननं वह्निकणावदातं दीप्तिः स्फुरत्पद्ममिवाभिपेदे॥' (Kirātārjunīya 3,25); 'वर्णैः कतिपयैरेव ग्रथितस्य स्वरैरिव। अनन्ता वाङ्मयस्याहो गेयस्येव विचित्रता॥' (Śiśupālavadha 2, 72.); 'प्रियसखि विपद्दण्डप्रान्तप्रपातपरंपरापरिचलचिन्तां चक्रे विधाय विधिः खलः। मृदमिव बलात् पिण्डीकृत्य प्रगल्भकुलालवद्भ्रमयति मनो नो जानीमः किमत्र विधास्यति॥' (cf. Otto Boehtlingk : Indische Sprueche 4352.); 'सद्यो विस्मृतसिंहलेन्द्रविभवः कक्षाप्रदेशेष्वहो, द्वाःस्थेनेव कुतूहलेन महता ग्राम्यो यथाहं श्रुतः॥' (Ratnāvali 4, 12) इत्यादौ। एवं चानेकेवशब्दप्रयोगो न्याय्य एव। बुद्ध्यानेकेवशब्दसमर्थनाय येऽपि व्याख्यानमकुर्वंस्तैरन्यत्र किं वक्तव्यम्। 16-16. A, C: लब्धोदया लप्स्यमानोदयेत्येतदपि विनानुरोधमसद्व्याख्यानमयुक्तमेवेत्यास्तां तावत्। 17. Pāṇ. 3,3,132.

तां पार्वतीत्याभिजनेन नाम्ना बन्धुप्रियां बन्धुजनो जुहाव।
उ मेति मात्रा तपसो निषिद्धा पश्चादुमाख्यां सुमुखी जगाम॥२५॥

तां देवीं स्वजनवल्लभत्वाद्बन्धुजनः[1] पूर्वं पार्वतीत्यनेन नाम्ना जुहावाकारयत्[2]। अभिजनेनान्वयागतेन[3] पर्वतापत्यतया[4]। ततः पश्चात्[5] कालान्तरेण[6] सैव सुमुखी उमाख्यां[7] प्राप। मात्रा मेनया 'उम्मा'[8] इति पदद्वयेन

तपसो[9] निषिद्धा। उमिति[10] प्रणयकोपे[11]। माशब्दो निवारणे[12]। [13-]अतश्च निरुक्तप्रक्रियया उमा[-13]। यदुक्तम् — 'उमेति चपले पुत्रि[14] न क्षमं तावकं वपुः। सोढुं क्लेशात्मरूपस्य तपसः सौम्यदर्शने[15] ॥' जुहावेति ह्वेञो रूपम् ॥ २५ ॥

1. A: °वलभ° 2. B omits आकारयत् and adds तस्या आह्वानं चक्रे 3. A: °जनना° 4. B: °पत्यया 5. A: पश्चात्कालात् 6. B: °न्तरेणैव 7. B: उमेत्याख्यां 8. B, C: उमा 9. B omits तपसो 10. B omits उम् 11. B: °यप्रकोपे 12. B: निर्धारणे 13-13. B omits 14. A, C: पुत्रे 15. A, C: सोमद°; B adds इति; MPur. 154, 294.

महीभृतः पुत्रवतोऽपि दृष्टिस्तस्मिन्नपत्ये न जगाम तृप्तिम् ।
अनन्तपुष्पस्य मधोर्हि चूते द्विरेफमाला सविशेषसङ्गा[1] ॥२६॥

[2]अद्रीन्द्रस्य बह्वपत्यस्यापि उमायामपत्ये[3] दृष्टिस्तृप्तिं न[4] जगाम न ययौ। दृश्यते चैतत्। बहुकुसुमनिर्भरे वसन्ते [5-]द्विरेफमाला[6] भ्रमरावली[7] चूतपुष्पे सविशेषसङ्गा अधिकं रज्यते। मधोरिति मालापेक्षया संबन्धे षष्ठी[-5] ॥ २६ ॥

1. B: °सङ्घा 2. B repeats this commentary thrice with slight modifications. In the first repetition it has अपत्यदृष्टिस्तृप्तिं for दृ° and omits द्विरेफमाला. The second repetition reads as: महीभृतः पुत्रवतोऽपि दृष्टिस्तस्मिन्नपत्ये न जगाम तृप्तिम्। अनन्तपुष्पस्य मधोर्हि चूते द्विरेफमाला सविशेषसङ्गा. And the third repetition is as in the text. 3. A, C omit अपत्ये 4. A: ना 5-5. A ...(lacuna marked by points of one and a half lines); B omits मधो°षष्ठी 6. C omits द्वि°माला 7. B: °रावली

प्रभामहत्या शिखयेव दीपस्त्रिमार्गयेव त्रिदिवस्य मार्गः ।
संस्कारवत्येव गिरा मनीषी तया स पूतश्च विभूषितश्च ॥२७॥

[1-]तया देव्या सोऽद्रिराजः पवित्रोऽलङ्कृतश्चासीत्[-1]। यस्य हि साक्षाद्देवी सुता सोऽवश्यं पवित्रः। अपत्येन च पितरावलङ्कृतौ भवतः। कः[2] कयेव। प्रभामहत्या दीप्तिमहत्या[3] शिखया ज्वालया यथा[4] दीपः[5] पूतो

विभूषितश्च भवति। निर्वाणयाह्यर्चिषा[6] [7-]भाजनमप्रशस्तमश्रीक[-7] च भवति। [8-]दीपशब्देनात्र ज्वालावर्त्तितैलभाजनात्मक:[9] समुदाय[10] आक्षिप्त:[-8]। यथा च त्रिमार्गया गङ्गया स्वर्गमार्ग: पूतोऽलङ्कृतश्च भवति[11]। यथा च छन्दोव्याकरणादिसंस्कृतया वाचा पण्डित: पूयते भूष्यते[12] च। प्रभया महती प्रभामहतीति[13] तृतीयासमास:। मनीषा बुद्धि:। [14-]'मुख्यस्तावदयं पक्षो यत्समुच्चीयमानसमानि[15] समुच्चयपदानि'[16] इति[-14] चशब्दद्वयप्रयोगोऽत्र[17]। यथा [18]धवखदिरपलाशा इति द्वन्द्वे ॥ २७ ॥

1-1. B omits; A, C: °राजा for राज:; पवित्रीकृत: अलंकृत° for पवित्रो° कृत° 2. B omits क: 3. B: °मत्या 4. C: पथा वा 5. A omits दीप: 6. A, B: अर्चिषा 7-7. B: भाजनं प्रशस्तं मश्रीकं 8-8. B omits. 9. A: °नात्मका: 10. A: समुदादाय 11. B adds: संस्कार: प्रकृतिप्रत्ययादि अजा विनापि धातुरेवतदर्थ: विभागकल्पना। 12. B: विभूष्यते 13. A: °तीतृ 14-14. B omits. 15. B: °माने स°; C: °मुचीयमानो 16. –?– 17. B: °प्रयोगेऽत्र 18. B: यथा च

मन्दाकिनीसैकतवेदिकाभिः सा कन्दुकैः कृत्रिमपुत्रकैश्च[1] ।
रेमे मुहुर्मध्यगता सखीनां क्रीडारसं निर्विशतीव बाल्यम्[2] ॥२८॥

सा बाला सखीमध्ये[3] चिक्रीड। केन[4]। मन्दाकिनी गङ्गा, तस्या: सैकतं तीरं, तत्र[5] वेदिकाभि: स्थलीभि:[6], कन्दुकै:, कृत्रिमैर्दार्वादिमयै: पुत्रकै: क्रीडनकैश्च[7]। अतश्च भूयोभूय: क्रीडनादुत्प्रेक्ष्यते[8]। क्रीडायां रसो रागो यत्र तत् क्रीडारसम्। बाल्यं शैशवं निर्विशतीव[9] पिबन्तीव[10]। [11-]नुम् विभाषित:[12]। करेण निर्वृत्तं कृत्रिमम्। 'ड्वित: क्त्रि:'[13]। 'त्रेर्मम्नित्यम्'।[14] पुत्रक [इति][15] संज्ञायां कन्[16]; [-11]॥ २८ ॥

1. B, C: °पुत्रिकैश्च 2. K, N: बाल्ये 3. B adds मुहुर्मुहु: रेमे 4. B omits केन 5. B: तत्रैव 6. B adds स्थलिकाभि: 7. B omits च 8. B: रमणात् खेलनादुत्प्रे° 9. A, C: °शन्तीव 10. B: पिबन्तीव 11-11. B omits and reads: उपभुञ्जानेव गौरी विशेषणम् 12. A: नम्वि°; cf. Pāṇ. 7, 1, 80. 13. Pāṇ. 3, 3, 88; A: क्ति: for क्त्रि: 14. Pāṇ. 4, 4, 20; A: त्येर्म°; C: त्रेर्मुम्नि° 15. A, C omit इति 16. Cf. Pāṇ. 5, 3, 87; A, C add: पुत्रकृत्रिम इत्यनेन कनि कृत्रिमग्रहणमधिशील(C: लु)विर्ण(C: ल)चौ च; B adds: सैकता विद्यन्ते यस्य तत् सैकतम्

तां हंसमालाः शरदीव गङ्गां महौषधीं[1] नक्तमिवात्मभासः ।
स्थिरोपदेशामुपदेशकाले प्रपेदिरे प्राक्तनजन्मविद्याः ॥२९॥

तां [2-]देवीं शिक्षासमये पूर्वजन्मभवा विद्याः प्रपेदिरे प्रापुः[-2] । यतः[3] स्थिरोपदेशां दिव्यत्वादनश्वरज्ञानाम्[4] । शरदि यथा[5] हंसमाला गङ्गामायान्तीति भूषणोक्तिः[6] । यथा च नक्तं[7] महौषधीं[8] निजप्रभाः[8] प्रपद्यन्त इति भास्वरत्वोक्तिः[9] । प्राग्भवं प्राक्तनम् ॥ २९ ॥

1. B, C: °षधीर्नक्त° 2-2. A: देवी ··· (lacuna marked by points of one line); C omits प्रापुः 3. A: यत; B omits यतः 4. A: °ज्ञाना; B: ज्ञानम् 5. B adds स्वयं; C omits यथा 6. B: भूषणत्वोक्तिः 7. B adds रात्रौ 8. B: षधीः 9. A, C: भास्वरोक्तिः

असंभृतं मण्डनमङ्गयष्टेरनासवाख्यं करणं मदस्य ।
कामस्य पुष्पव्यतिरिक्तमस्त्रं बाल्यात्परं साथ वयः प्रपेदे ॥३०॥

अथ सा देवी शैशवादनन्तरं यौवनाख्यं वयः प्रपेदे प्राप । कीदृशम् । अङ्गयष्टेस्तनुलतायाः असंभृतमनाहार्यमप्रयत्नोपार्जितं[1] मण्डनं भूषणमिति कटककुण्डलादिभ्यो विशेषणम् । तथानासवाख्यं पानव्यतिरिक्तं मदस्य[2] चेतोविकारस्य जननम्[3] । मद्यादिकं हि मदकारि प्रसिद्धम् । तथा कुसुमायुधस्य [4-]पुष्पव्यतिरिक्तं कुसुमविलक्षणमस्त्रं[-4] वशीकरणमिति । विभावनाख्योऽयमलङ्कारः[5] ॥ ३० ॥

1. A, C omit अप्रय°तम् 2. A, C: मदनस्य; B: मनस्य 3. B: जनकं 4-4. B: कुसुमविलक्षणं पुष्पव्यतिरिक्तमस्त्रम् 5. A, C: विभाख्यो°; B: °नाख्योल°

उन्मीलितं तूलिकयेव चित्रं सूर्यांशुभिर्भिन्नमिवारविन्दम् ।
बभूव तस्याश्चतुरश्रशोभि[1] वपुर्विभक्तं[2] नवयौवनेन ॥३१॥

तस्या देव्याः प्रत्यग्रेण तारुण्येन शरीरं विभक्तं भागीकृतं[3] सेवितं सचतुरश्रशोभि समन्ततो भद्रमभूत्[4] । केनेव किमित्याह[5] । तूलिकया

सूक्ष्मसूच्या[6] चित्रं यथोन्मीलितं प्रकटीकृतावयवं चतुरश्रं शोभते। [7–]पूर्वं हि तदविभक्ताङ्गमुल्लिख्यते[–7]। यथा च रविरश्मिभिर्भिन्नं विकसितं[8] पद्मं सर्वरम्यं[9] भवति। चतुरश्रं समन्ततः शोभत इति चतुरश्रशोभि ॥ ३१ ॥

1. B: °शोभिर् 2. A: वपुविभक्तं 3. B, C: विभा° 4. C: भद्रमासीत् 5. B: कमि° 6. B: सूक्ष्मकूर्च्या 7-7. B: पूर्वं विभ° मुल्लेख्यते 8. B: विकासितं 9. A: पूर्वरम्यं; B: सर्व रम्यं; C: पूर्वरम्यं

तदेव रूपवर्णनद्वारेणाह —

अभ्युन्नताङ्गुष्ठनखप्रभाभिर्निक्षेपणाद्रागमिवोद्गिरन्तौ[1] ।
आजह्रतुस्तच्चरणौ पृथिव्यां स्थलारविन्दश्रियमव्यवस्थाम् ॥३२॥

देवीनां रूपं पादाङ्गुष्ठात् प्रभृति वर्ण्यते, मानुषीणां तु[2] केशेभ्य आरभ्येति[3] [4–]कविसमाचार इति[–4] तथैवाह। तस्याः पादौ निक्षेपणात् क्रमन्यासाद्धेतोरव्यवस्थां[5] संचारिणीं भुवि स्थलकमललक्ष्मीमाजह्रतुरापादयताम्[6]। तत्सदृशशोभाजननात्। कीदृशौ तौ। [7–]अभ्युन्नतावमग्नौ यावङ्गुष्ठनखौ तयोः कान्तिभिः रागमिवोद्गिरन्तौ[–7] लौहित्यमिव[8] वमन्तौ[9]। पद्मं हि रक्तं भवति। चरणा नखाश्च रक्ताः प्रशस्ताः। उद्गिरणादयः[10] शब्दा मुखादन्यत्रौपचारिकाः ॥ ३२ ॥

1. A: °पनाद्रा° 2. A omits तु 3. B: °भ्यतेति 4–4. B om. 5. B: °वस्थाचलां 6. B: °रपाद° 7–7. A: अभ्युन्नतौ and omits the rest; C: अत्युन्नता° for अभ्युन्नता° 8. B: °त्यमेव 9. B: रमन्तौ 10. B: °दयश्च

सा राजहंसैरिव संनताङ्गी गतेषु लीलाञ्चितविभ्रमेषु[1] ।
व्यनीयत प्रत्युपदेशलुब्धैरादित्सुभिर्नूपुरशिञ्जितानि[2] ॥३३॥

स्तनाभोगवशात् संनतमङ्गं देहं[3] यस्याः सा[4] संनताङ्गी देवी गतेषु गमनेषु राजहंसैरिव व्यनीयताशिक्ष्यत[5]। तद्वदेव गमनात्। किमिति ते तां गतिं[6] शिक्षयन्तीत्याह। प्रत्युपदेशलुब्धैर्विद्यान्तरं तत्सकाशाज्जिघृक्षुभिः। तदाह[7] — नूपुरशिञ्जितानि [8–]मञ्जीररणितान्यादित्सुभिर्ग्रहीतुकामैः। अतश्च 'विद्यया विद्या'[9] इति हंसैरिव गतेषु सा व्यनीयत[10]। तेन तस्या गमनं[–8]

मञ्जीरशिञ्जितं च राजहंसनिभमित्यर्थः। कीदृशेषु गतेषु। लीलया हेलयाञ्चितो[11] रम्यो विभ्रमो येषु। अकृत्रिमविलासेष्वित्यर्थः। [12-]'अञ्चेः पूजायाम्'[13] इति इट्[-12]। 'नाञ्चेः पूजायाम्'[14] इति नलोपाभावः[15]। गतेष्विति वैषयिकेऽधिकरणे[16] सप्तमी। व्यनीयतेति[17] कर्मणि ॥ ३३ ॥

1. A, **B**, C, K, N : °विक्रमेषु (our com. supports °विभ्रमेषु only) 2. A: °शलदधै° 3. B: देहो 4. B adds तथोक्ता 5. B, C: °शिक्षत 6. B: गति 7. A: इत्याह 8-8 A omits. 9. Cf. Otto Boehtlingk : Indische Sprüche, 2177. 10. C adds इति 11. B omits. हेलया and reads अचितो for अञ्चितो 12-12. B omits; 13. Pāṇ. 7, 2, 53; A: अन्चेः, C: अर्चेः for अञ्चेः 14. Pāṇ. 6, 4, 30; A: नान्चेः, C: नार्चेः for नाञ्चेः 15. A, C add: मनोहारित्वमेवादौ पूजा न तु गुण (C omits गुण) विषययार्चा 16. A: °केविक°; **B**: वैशेषिकेधि° 17. A: °यतीति; C: व्यतीयतीति

वृत्तानुपूर्वे च[1] न चातिदीर्घे जङ्घे[2] शुभे सृष्टवतस्तदीये।
शेषाङ्गनिर्माणविधौ विधातुर्लावण्य उत्पाद्य इवास यत्नः ॥३४॥

वेधसो देव्या जङ्घे[2] प्रसृते[3] लावण्यनिर्भरे निर्मितवतो जघनाद्यवयवसृष्टावर्जनीय[4] इव[5] सौन्दर्ययत्नोऽभूत्[6]। सर्वस्यैव[7] लावण्यस्याकुलत्वेन तयोर्निक्षेपात्[8]। कीदृशे। वृत्ते परिवर्तुले पूर्वमनुगते अनुपूर्वे गोपुच्छाकारे[9]। विशेषणसमासः। न चातिदीर्घे [10-]अपि तु[-10] मध्यप्रमाणे[11]। शुभे प्रशस्ते। [12-]आसेति कवीनां प्रमादजः प्रयोगः। 'अस्तेर्भूः'[13] इति भूभावप्रसङ्गात्।[-12] यत्त्वन्ये [14-]ब्रुवते 'तिङन्तप्रतिरूपको[-14] निपातः' इति तदसत्। तादृशस्य[15] तिङन्तस्यैव भवनात्[16] ॥ ३४ ॥

1. B: –ति 2. A: जङ्घे 3. A, C omit प्रसृते 4. A: °वयवं सृ°; B: °सृष्टावर्जये 5. B om. इव 6. B: सौन्दर्ये य° 7. B: यतो सर्व° 8. B: यतोनि°; A: °निपेपात् 9. A: °च्छागारे 10-10 A, C omit. 11. C: मध्यनप्रमाणे 12-12. B omits; A: आसति for आसेति; C omits अस्तेर्भूः इति 13. Pāṇ. 2, 4, 52, 14–14. B: क्रुमतेरान्तप्रति° 15. A: तादृश्यस्य 16. Cf. D: °स्यैवाभावात्; (also Mallinātha on the same verse : वल्लभस्तु—'न तिङन्तप्रतिरूपकमव्ययम् अस्तेर्भूः इति भ्वादेशनियमात्तादृक्तिङन्तस्यैवाभावात्। किंतु कवीनामयं प्रामादिकः प्रयोगः' इत्याह।)

नागेन्द्रहस्तास्त्वचि कर्कशत्वादेकान्तशैत्यात्कदलीविशेषाः[1] ।
लब्ध्वापि[2] लोके परिणाहि रूपं जातास्तदूर्वोरुपमानबाह्याः[3] ॥३५॥

नागेन्द्रहस्ता[4] हस्तिकरास्तथा[5] कदलीविशेषा वृक्षभेदास्तस्या ऊर्वोरुपमानबाह्या असदृशा[6] जाताः संपन्नाः । कदाचित्ते न[7] वृत्ताः स्युरित्याह[8] । परिणाहि[9] रूपं परिमण्डलं[10] संस्थानं प्राप्यापि । कथं तह्यौपम्यबहिर्भूता इत्याह । त्वचि कर्कशत्वादेकान्तशैत्याच्चेति । करिकरास्त्वचि[11] परुषा[12] भवन्ति । तौ तु कोमलौ । कदल्योऽप्येकान्तेन नियमेन शीतलाः । ऊरू तु शिशिरेऽप्यशिशिरौ[13] । एवं च वैलक्षण्यात्[14] कथमौपम्यम् । एकान्तेन[15] शैत्यमेकान्तशैत्यम् । बाहुलकात् समासः[16] । परिणाहो विद्यते यस्य तत् परिणाहि ॥ ३५ ॥

1. B: °शैत्याः कद° 2. B: °ब्ध्वाहि 3. A: जातस्त°; C: जातास्त्यदोर्वो° 4. B omits ना° स्ता 5. B omits तथा 6. C: असदृश्याः 7. B omits न 8. A: स्यु इत्याह 9. B adds वरं 10. B, C: °मण्डल– 11. B: °करा हि त्वचि 12. B: कर्कशा 13. A om. शिशिरेप्य; B. °प्यशिशिरे 14. A: वैलण्यात् 15. B adds नियमेन 16. Cf. Pāṇ. 2, 1, 32.

एतावता नन्वनुमेयशोभं[1] काञ्चीगुणस्थानमनिन्दितायाः ।
आरोपितं यद्गिरिशेन पश्चादनन्यनारीकमनीयमङ्कम् ॥३६॥

काञ्चीगुणो रशनादाम तिष्ठति यत्र तत् काञ्चीगुणस्थानं श्रोणीबिम्बं[2] देव्या अप्रत्यक्षदृश्यत्वादेतावतैवानुमेयशोभम्[3] । यत् पश्चादुत्तरकालं[4] शिवेनाङ्कमारोपितमुत्सङ्गे[5] गृहीतम् । कदाचित् तदङ्को[6] बहुतरवधूपभोग्यः स्यादित्याह । अन्यासां नारीणामकमनीयमकाम्यम् । देवस्योर्ध्वरेतस्त्वात्[7] । एवं यदि तदुत्कृष्टं[8] न स्यात् तत्[9] कथं भगवानाद्रियेत । अनिन्दिता प्रशस्ता । कुमारीरूपवर्णनकालेऽप्यङ्कमारोपितमिति कवेरेतदनुचितमपि[10] न विरुद्धम् । कविकाव्यकाले[11] विवाहस्य वृत्तत्वात् । अत एव पश्चाद्ग्रहणं कृतम् । एवमुत्तरत्र । चैत्यभुवनादिवद्गिरिशब्दो[12] भाषायां प्रयोगार्हः[13] । यदि वा गिरिः कैलासो[14] विद्यते यस्य स गिरिशः । लोमादित्वाच्छः[15] । गिरिं शयतीति गिरिश इत्यन्ये ॥ ३६ ॥

1. K, N: °मेयशोभि; A, B, C: °मेयकान्ति (our com. supports° शोभं only) 2. B: श्रोणिबिम्बं 3. A: °शोभा; B: °शोभमपरिच्छेद्या कान्तिः सौन्दर्यम् 4. B adds: पश्चाद्या तदाक्रान्तं 5. B: °त्सङ्ग- 6. A: तदङ्के 7. A: °त्त्वाम् 8. A: तदृष्टं 9. B omits तत् 10. C: °चितमिति 11. B: कविः का° 12. B: चैतन्यवद्भूचैतन्य-वद्भुवनादिव° 13. A: प्रयोगाः; C: °गार्हं 14. B: कैलासस्थानं 15. Cf. Pāṇ. 5, 2, 100.

तस्याः प्रविष्टा नतनाभिरन्ध्रं रराज तन्वी नवरोमराजिः ।
नीवीमतिक्रम्य सितेतरस्य तन्मेखलामध्यमणेरिवार्चिः ॥३७॥

तस्या देव्या नवरोमावलिस्तनीयसी[1] रेजे । नतं गम्भीरं नाभिविवरं प्रविष्टा तत्रैव विच्छेदं प्राप्ता । या च कार्ष्ण्यादुत्प्रेक्ष्यते । मेखलामध्यमणेः रशनानायकभूतस्य[2] सितेतरस्येन्द्रनीलस्यार्चिः कान्तिरिव नीवीमतिक्रम्योच्चयमुल्लङ्घ्योपरि प्रविष्टेति । [3-]नीवी हि[-3] मेखलाया ऊर्ध्वं क्रियते । यदि वा नीविशब्देन नीव्या यद्ग्रथ्यते तदधोवासो [4-]लक्ष्यते । तेनाम्बरं[5] भङ्क्त्वाभ्यन्तरमर्चिरिव प्रविष्टा । [6-]वाससो[-4] ह्युपरि[-6] मेखला क्रियते । अर्चिश्शब्दः[7] स्त्रीलिङ्गोऽपि । [8-]सितादितरः सितेतर इति 'पञ्चमी'[9] इति योगविभागात् समासः । शुक्लकृष्णयोर्विपक्षतया प्रसिद्धेरसितेतरादिभिः कृष्णवर्ण एव प्रतीतः । अतिक्रम्येति प्रवेशक्रियापेक्षं[10] पौर्वकाल्यम्[-8] ॥ ३७ ॥

1. A: °रोमराजिस्त° 2. B omits रशना 3-3. B: नीवीर्हि 4-4. A omits. 5. B: तेनानन्तरं 6-6. B: वासस उपरि 7. B: अर्चिशब्दः 8-8. B omits 9. Pāṇ. 2, 1, 37. 10. C: प्रसिद्धवेश°

मध्येन सा वेदिविलग्नमध्या वलित्रयं चारु बभार बाला ।
आरोहणार्थं [1-]नवयौवनेन कामस्य[-1] सोपानमिव प्रयुक्तम् ॥३८॥

वेदिरग्न्याहितानां[2] त्रेताग्निस्थानं तद्वद्विलग्नं क्षामं मध्यमुदरं यस्याः सा बाला देवी मध्येन रम्यं वलित्रयं[3] त्रिवलीमुवाह[4] । उत्प्रेक्ष्यते[5] । नवयौवनेन कामस्यारोहणाय सोपानमिव तत्प्रयुक्तमिति[6] । तारुण्ये हि मदनाविर्भावः ॥ ३८ ॥

1-1. C: नवयौवनस्य कामेन 2. B omits अभ्याहितानां 3. C: वल्लित्रयं 4. C: त्रिवल्लीमु° 5. B omits उत्प्रेक्ष्यते 6. B: तदुचितमिति

अन्योन्यमुत्पीडयदुत्पलाक्ष्याः स्तनद्वयं पाण्डु[1] तथा विवृद्धम्[2] ।
मध्ये यथा श्याममुखस्य तस्य मृणालसूत्रान्तरमप्यलभ्यम् ॥३९॥

तस्याः कुवलयनयनायाः कुचयुग्मं गौरं तथा तेन प्रकारेण विवृद्धं यथा तदन्तरे[3] बिसतन्तोरप्यवकाशो[4] दुर्लभः । यतः[5] परस्परमुत्पीडयत् । श्याममुखस्य नीलचूचुकस्येति स्वरूपकथनम् ॥ ३९ ॥

1. A, B, C: चारु (our com. supports पाण्डु only). 2. K, N: प्रवृद्धम् 3. A: °न्तरै 4. B: °न्तोप्यव° 5. B omits यतः

शिरीषमालाधिकसौकुमार्यौ[1] बाहू तदीयाविति मे वितर्कः ।
पराजितेनापि कृतौ हरस्य यौ कण्ठपाशौ मकरध्वजेन ॥४०॥

देव्या भुजौ शिरीषकुसुममालातोऽभ्यधिकं[2] सुकुमाराविति[3] मे वितर्क ऊहः[4] । कुत[5] इत्याह । यद्दग्धेनापि मकरध्वजेन शिवस्य[6] कण्ठपाशौ वशीकरणौ कृतौ । सुकुमारप्रहरणः किल कामः । मृदुनास्त्रेण तेन[7] जगद्वशीकार्यम् । यदि च[8] पुष्पेभ्योऽपि तद्बाहुयुग्मं मृदु न भवेत् तत्सत्स्वपि शिरीषादिकुसुमेष्वपराभूतेनापि[9] तेन पूर्वं यो हरो न वशीकृतस्तं कथमधुना जयेत् । यदि[10] वा यः सुकुमारस्वभावस्तत्राप्यशरीरः कथं स कठोरं वस्तु पाशीकुर्यादिति भावः । अत्र[11] यावित्यस्य[12] स्थाने यदिति हेतुपदं न्याय्यम् । यथा 'आरोपितं [13]-यद्गिरिशेन'[14] इत्यत्र-[13] ॥ ४० ॥

1. K, N: शिरीषपुष्पाधि° 2. B: शिरीषमालाकुसुमतो° 3. B: °मारावेवेति 4. A, C omit ऊहः 5. A, C: कथं 6: B: शिव- 7. A, C omit तेन 8. C omits च 9. B: शरीषा°; C: मेष्वपि अप° 10. B omits यदि 11. B adds वा 12. A: याविद्यस्य 13-13. B: यत् and omits the rest; C omits इत्यत्र 14. Kumāra. 1, 36.

कण्ठस्य तस्याः[1] स्तनबन्धुरस्य[2] मुक्ताकलापस्य च निस्तलस्य ।
अन्योन्यशोभाजननाद्बभूव साधारणो भूषणभूष्यभावः ॥४१॥

देव्याः कण्ठस्य मुक्ताहारस्य चान्योन्यशोभोत्पादनात् साधारणं[3] भूषण-भूष्यत्वमासीदिति स्वाभाविकशोभाकथनम् । यतो गलस्य स्तनाभ्यां बन्धुरस्य मनोज्ञस्य । अपरस्यापि[4] निस्तलस्य वृत्तस्य । अविद्यमानं तलमस्येति[5] कृत्वा । वाक्यार्थस्य भूषणत्वे तात्पर्यात् प्रधानतया भूषणशब्दस्य पूर्वनिपातः । एतच्च हेतुपदेनैवोक्तम्[6] ॥ ४१ ॥

1. B: तस्या 2. A: स्तनुब° 3. B: साधारणो 4. B: हारस्यापि 5. C: तलं यस्येति 6. B: °पदेनोक्तम्

चन्द्रं गता पद्मगुणान्न भुङ्क्ते पद्माश्रिता चान्द्रमसीमभिख्याम्[1] ।
उमामुखं तु प्रतिपद्य लोला द्विसंश्रयां[2] प्रीतिमवाप लक्ष्मीः ॥४२॥

गौर्या मुखं शशिकमलनिभमित्येतदेव[3] वस्तु भङ्ग्यन्तरेणाह[4] । श्रीरिन्दौ स्थिता कमलकान्ति[5] नोपभुङ्क्ते । निशि तस्य संकुचितत्वात् । पद्ममपि याता चान्द्रमसीमभिख्यां नानुभवति । दिवा शशिनो विच्छायत्वात्[6] । देव्यास्तु सा वक्त्रमासाद्योभयाधिष्ठानं सौख्यं लेभे । तन्मुखस्योभय-सादृश्यात् । यतोऽसौ लोला[7] लम्पटोभयगुणार्थिनी[8] ॥ ४२ ॥

1. C: चान्द्रसी° 2. B: °सश्रया 3. B: °त्येतावद् 4. A: उपाङ्ग्यन्त°; C: °रेणार्थः 5. A: °कान्ति 6. A: विच्छत्वात् 7. B: omits लोला 8. A, B: °गुणार्थी

पुष्पं प्रवालोपहितं[1] यदि स्यान्मुक्ताफलं वा स्फुटविद्रुमस्थम् ।
[2-]ततोऽनुकुर्याद्विशदस्य तस्यास्ताम्रौष्ठपर्यस्तरुचः[-2] स्मितस्य ॥४३॥

पुष्पमौक्तिके [3-]ईदृशे यदि स्यातां[-3] ततो देव्या विमलं[4] बिम्बाधरगतं हसितमनुकुर्याताम्[5] । कीदृशं पुष्पम् । प्रवालोपहितं किसलयमध्यस्थम् । मुक्ताफलमपि निर्मलविद्रुमगतम्[6] । एवं हि[7] शौक्ल्यस्य[8] लौहित्यस्य[9] च व्यतिकरादनुकारः पूर्णो भवेदित्यनुमानोत्पादनायोत्पाद्योपमानोपमेयम्[10] । ताम्रे ओष्ठे पर्यस्ता पतिता रुक् कान्तिर्यस्य तस्य ताम्रौष्ठपर्यस्तरुचः[11] ।

स्मितस्येति संबन्धविवक्षया षष्ठी। 'न माषाणामश्नीयात्' इतिवत्। पुष्पशब्दोऽत्र सिते वर्तते ॥ ४३ ॥

1. A: °पहृत 2-2. B: °द्विषद°स्ताम्रोष्ठ°; C: अतोऽनुकुर्याद्विषदप्रभस्य ताम्रौष्ठ° 3-3. B: यदि स्यातामीदृशे 4. B: विमल– 5. A, B, C: °कुर्यात्; D: °कुर्यानाम् 6. B: °द्रुमस्थम् 7. C omits हि 8. B: शौक्लस्य 9. A: लोहितस्य 10. A: °योत्पापद्यो°; B: °नायोत्पद्यमानोपमे° 11. B: ताम्रोष्ठ°

स्वरेण तस्याममृतस्रुतेव प्रजल्पितायामभिजातवाचि ।
अप्यन्यपुष्टा प्रतिकूलशब्दा श्रोतुर्वितन्त्रीरिव वाद्यमाना[1] ॥४४॥

तस्यां पार्वत्यामभिजातवाचि कोमलगिरि स्वरेण प्रजल्पितायां वक्तुं प्रवृत्तायां[2] सत्यां श्रोतुरन्यपुष्टापि कोकिलापि प्रतिकूलशब्दोद्वेगकारिणी भवति। विस्वरा तन्त्रीरिव वाद्यमाना[3]। तदीयां मृद्वीं[4] वाचं य आकर्णयति तस्य[5] कोकिलापि वितन्त्रीवत्[6] कर्णासुखकारिणीत्यर्थः। स्थानचलिता हि तन्त्रीरतितरामुद्वेगजननी[7]। कीदृशेन स्वरेण। अमृतं स्रवतीत्यमृतस्रुत्[8], तेनेव[9] माधुर्यामृतं स्रवतेव। स्वरोऽत्र शब्दमात्रम्। विशेषणयोगार्थं च तदुपादानम्। शिशूनां[10] कोकिलानां काकपोषितत्वादन्यपुष्टेति[11] यथार्थं नामेति शुद्धजात्यभावान्ङीषभावः[12]। तन्त्रीरिति[13] 'अवितॄस्तॄतन्त्रिभ्य ईः'[14]। विस्वरा चासौ तन्त्री वितन्त्रीः[15] ॥ ४४ ॥

1. K, N: ताड्यमाना 2. B: प्रवत्तायां 3. C: वाद्यमानां 4. A: मृद्वी 5. B: तस्यापि 6. B: तन्त्री° 7. A: °तितरमु° 8. B: स्रुवती° 9. B: तेन; C: तेनैव 10. C adds हि 11. B: °पो ‿ त्वा (lacuna marked by blank of one space) 12. A: शुद्धजा····षभावः (lacuna marked by four points); cf. Pāṇ. 4, 1, 63. 13. B: तन्त्रीति 14. Uṇādisūtra 438. 15. B: वितन्त्री

प्रवातनीलोत्पलनिर्विशेषमधीरविप्रेक्षितमायताक्ष्या ।
तया गृहीतं नु मृगाङ्गनाभ्यस्ततो गृहीतं नु मृगाङ्गनाभिः[1] ॥४५॥

अधीरं कातरं[2] यद्विप्रेक्षितं वीक्षणं तन्न जानीमः, तया पार्वत्या[3] किं मृगीणां सकाशादात्तं, किं वा तस्याः सकाशान्मृगीभिरिति। सादृश्यान्न[4]

निश्चयः । यतः प्रवाते प्रकृष्टे वाते यन्नीलोत्पलं तेन [5]–निर्विशेषमभिन्नम् । नुवितर्के–[5] ॥ ४५ ॥

1. A: मृगाङ्कनाभिः 2. B: यत्कातरं 3. B: पर्वत्या 4. B: सदृशन्न 5–5. A: °शेष … (lacuna marked by 5 points).

तस्याः शलाकाञ्जननिर्मितेव कान्तिर्भ्रुवोरानतलेखयोर्या[1] ।
तां वीक्ष्य लीलाचिकुरामनङ्गः[2] स्वचापसौन्दर्यमदं मुमोच ॥४६॥

तस्या देव्या आनतलेखयोर्भ्रुवोर्या[3] कान्तिः शोभा[4] तामालोक्य कामो[5] [6]–निजकार्मुकरामणीयकजं–[6] [7]–दर्पमत्याक्षीदित्युपमानस्य वैगुण्यकथनमुपमेयस्य–[7] शोभातिशयोक्तिः । शलाका तूलिका तस्या यदञ्जनं कज्जलं तेन निर्मितेव लिखितेवेति तनुत्वकार्ष्ण्योक्तिः[8] । कीदृशीम् । लीलया विलासेन चिकुरां सुन्दराम्[9] । चिकुरामित्यप्रसिद्धत्वादार्षः पाठः ॥ ४६ ॥

1. K, N: °रायतले°; A: °योर्थाः 2. K, N: लीलाचतुरा° 3. B: –रानत° 4. B: या शोभा कान्तिः 5. A: कामं 6–6. A: निजं का°; A, C: °मणीयजं 7–7. A: °मानस्यैव गुण्य° 8. A: °कार्श्योक्तिः; C: कार्श्योक्तिः 9. C: सुन्दर

लज्जा तिरश्चां यदि चेतसि स्यादसंशयं पर्वतराजपुत्र्याः ।
तं केशपाशं प्रसमीक्ष्य कुर्युर्वालप्रियत्वं शिथिलं चमर्यः ॥४७॥

पशूनां मनसि लज्जा त्रपा यद्यभविष्यन्निश्चितं[1] पार्वत्यास्तं केशपाशं शिरोरुहकार्ष्ण्यशोभामालोक्य[2] चमर्यः प्रियपुच्छत्वं[3] शिथिलमवाकरिष्यन्[4] । ता हि चमर्यो वीरुद्गहनलग्नलाङ्गूलविच्छेदकातरा[5] व्याधसायकं[6] नाशकरमप्यङ्गीकुर्वते । न तु वालभङ्गम् । यतः[7] तासां वालानि प्रियाणि । अत्र क्रियातिपत्त्या[8] 'भूते च'[9] इति लृङभावश्चिन्त्यः[10] । [11]–तमिति सर्वनाम केशपाशस्य रम्यत्वेन प्रसिद्धिमाह । केशपाशशब्दः–[11] प्रशंसायाम्[12] ॥ ४७ ॥

1. A: यदि भवि; C: यदि भविष्यतु निश्चितं 2. A, C: °रुहशोभाकार्ष्ण्यशोभामा°; B: °रुहः कार्ष्ण्य° 3. C: पुच्छप्रियत्वं 4. A, C: °ष्यतु; B:

निश्चिनं शिथिलमवकुर्युः 5. B: °हने लग्न°; C: लाङ्गूलवालविच्छे° 6. A, C: व्याधं 7, A, C: यदा तु स्वगुणपराजयेऽपि तिर्यञ्चो न लज्जन्ते तदा देवीकेशपाशदर्शनेऽपि 8. A: क्रियात्ययपत्या; °पत्यां; cf. Pāṇ. 3,3,139. 9. Pāṇ. 3,3,140. 10. A: °भावचिन्तः and adds: हेतुहेतुमद्भावादक्लृप्तः (cf. Pāṇ. 3,3,156) । मर्प्यभावाच्च । यदा यद्योऽश्चे तम्यायन···· (lacuna marked by four points) शार्ङ्गरवादिषु (cf. Pāṇ. 4, 1, 73) पुत्रशब्दान्ङीन् । : B: लङ्भा° 11-11. A:···केशपाशस्य प्रसिद्धत्वेन रम्यत···ब्दः (lacunae are marked by eight and ten points respectively). 12. A adds 'प्रशंसावचनैश्च' (Pāṇ. 1,1,66) इति···सः (lacuna marked by ten points) । वालप्रिय इति 'वा प्रियस्य' (MB. 2,2, 35 Vt.) इति परनिपातः ।

विभागशोऽवयवान्[1] निर्वर्ण्येदानीं निकुरुम्बीकृत्याह[2]--

सर्वोपमाद्रव्यसमुच्चयेन यथाप्रदेशं विनिवेशितेन[3] ।
सा निर्मिता विश्वसृजा प्रयत्नादेकस्थसौन्दर्यदिदृक्षयेव ॥४८॥

किं बहुना । सर्वेषामुपमाद्रव्याणां शशिकमलकुवलयरम्भादीनां समुच्चयेन संघटनेन[4] सा देवी प्रवीणेन [5-]धात्रा विनिर्मिता[-5] । तेन च यथाप्रदेशं[6] यथानुरूपं विनिवेशितेन[7] । शशिकमलशोभा[8] हि मुख एव रचिता, कुवलयकान्तिर्नेत्रयोः, कदलीचारुतोर्वोरिवेत्यादि । उत्प्रेक्ष्यते । एकस्थसौन्दर्यदिदृक्षयेवोपमानवस्तुसमुच्चयेन[9] निर्मिता । [10-]द्रव्याणां समुच्चयं तावद्विप्रकीर्णमधुना एकस्थं[-10] पश्यामि कीदृशमेतदिति[11] । [12-]अतो बुद्ध्यैव विधिनोत्पादितेत्यर्थः[-12] । उपमीयते येनेत्युपमा[13] । [14-]तदाख्यानि च तानि द्रव्याणि तेषां समुच्चयस्तेन[-14] । यो यः । प्रदेशो यथाप्रदेशम् ॥४८॥

1. B: विभागे शोभामवयवानां 2. A: निकुरम्बी° 3. A: °वेशतेन 4. A: मंघटेनः C: मंघट्टेन 5-5. A, C: विधात्रानिर्मिता 6. B adds: यत्र यदुपयुक्तं 7. A, C: निवेशतेन 8. A: शशि···कमल° (lacuna marked by three points), where in B: शशिशोभा (i.e., B does not record lacuna and omits कमल). 9. A: °येवो उप° 10-10. A: विप्रकीर्णं तावदेतदतितरां रम्यं···(lacuna marked by three points); B adds यतः after एकस्थं; C: विप्रकीर्णं तावदेतदतितरां रम्यमेकस्थं 11. B omits की°ति 12-12. A omits. 13. A: नयेत्यु° 14-14. A, C: सा चासौ द्रव्यं च

तां नारदः कामचरः कदाचित् कन्यां किल प्रेक्ष्य पितुः समीपे ।
समादिदेशैकवधूं[1] भवित्रीं प्रेम्णा शरीरार्धहरां हरस्य ॥४९॥

ततः कदाचिदेवंरूपां तां[2] कुमारीं जनकाभ्यासे[3] विलोक्य स्वेच्छाचारी नारदमुनिर्हरस्यैकवधूं[4] भवित्रीमसपत्नीकां[5] भार्यां भाविनीं समादिदेशोक्तवान्[6]। [7-]प्रेम्णा प्रीतिवशाच्छरीरार्धहरामर्धदेहमाक्रम्य[-7] स्थिताम्। किलेत्यागमसूचनार्थः[8]। एवं ह्युक्तम् — 'एषा भार्या प्रिया भर्तुः शङ्करस्य[9] शरीरार्धहरा[10] भविष्यति, न संशयः'। कामेन स्वेच्छया चरत्यटतीति कामचरः। भविष्यतीति भवित्री। शरीरार्धशब्दे[11] समप्रविभागविवक्षायां[12] षष्ठीसमासः ॥ ४९ ॥

1. B: °वधू 2. A, C omit तां 3. A: °भ्याये 4. B adds: एकैव वधूस्तां; C: नारदः मुनि° 5. A: °त्नीनीयां; C: °त्रीसप° 6. B: °देश आदिष्टवानित्यागमः 7–7. A: प्रेम्णा च्छरीरार्धहरां प्रीतिवशा अर्धदे° 8. B: °गमः सू° 9. B: वृषाङ्कस्य 10. B: सहार्धहरा; A: °र्धहा 11. A: शरार्ध° 12. A: °भाग···यां (lacuna marked by three points).

गुरुः प्रगल्भेऽपि वयस्यतोऽस्यास्तस्थौ निवृत्तान्यवराभिलाषः ।
ऋते कृशानोर्न[1] हि मन्त्रपूतमर्हन्ति तेजांस्यपराणि हव्यम् ॥५०॥

यतो नारद एवमादिष्टवानतः कारणाद्गुरुः पितास्यास्तारुण्येऽपि निवृत्तान्यवराभिलाषस्तस्थौ[2]। निवृत्तोऽन्यस्मिन् वरे भर्तर्यभिलाषो[3] यस्य [4-]स एवंविध आसीत्। हरादन्यं वरं मनसापि न चकारेत्यर्थः[-4]। यतः कृशानोर्ऋते[5] [6-]वह्निं विना मन्त्रेण पूतं[-6] [7-]हव्यमाहुतिमन्यानि तेजांसि नार्हन्ति [8-]भोक्तुं न शक्नुवन्ति[-7]। [9-]हूयत इति हव्यम्।[-8] कृशानोरिति ऋतेशब्दप्रयोगे[10] पञ्चमी[-9] ॥ ५० ॥

1. B, C: कृशाणोर्न 2. B omits तस्थौ 3. B: भर्तुर्यभि° 4–4. A, C omit. 5. A: °नो ऋते; B: कृषाणो ऋते; C: कृषानोः ऋते 6–6. B: अग्निवर्जं मन्त्रपवित्रं 7–7. A, C: हव्यं भोक्तुमपराणि तेजांसि 8-8. B: हूयत इति हव्यम्। भोक्तुं न शक्नुवन्ति 9–9. A, C omit and read: सूर्यादीनां यथा मयूरव्यंसकादिवच्छाकपार्थिवदत्रापि भोक्तुंशब्दस्यान्वयः (C: °स्यापि अन्वयः) 10. Cf. Pāṇ. : 2,3,29.

[1]⁻तर्हि स्वयमेव[2] तातः स क[स्मात् तां][3] हराय[4] न ददावित्याह—[-1]

अयाचितारं न हि देवदेवमद्रिः सुतां ग्राहयितुं शशाक ।
अभ्यर्थनाभङ्गभयेन साधुर्माध्यस्थ्यमिष्टेऽप्यवलम्बतेऽर्थे ॥५१॥

देवदेवं महेश्वरमप्रार्थयमानं सन्तं हिमवान् दुहितरं ग्राहयितुं न शशाक । [5]⁻यावद्भगवता सा नाभ्यर्थिता तावत् तस्मै गिरिस्तां[-5] न ददावित्यर्थः । हिशब्दोऽत्रोत्तराश्रयहेत्वर्थः[6] । यस्मान्मनस्व्यभिमतेऽपि वस्तुनि माध्यस्थ्यमौदासीन्यमवलम्बते[7] श्रयति[8] । केन[9] । प्रार्थनाभङ्गत्रासेन । कदाचिद्दत्तामपि नाङ्गीकुर्यादिति[10] । 'गत्यर्थानां तथैव च'[11] इति चकाराद्ग्रहिप्रभृतियोगेऽपि[12] द्विकर्मकता[13] । यथा— 'अजिग्रहत् तं जनको धनुस्तत्',[14] 'देवासुरैरमृतमम्बुनिधिर्ममन्थे'[15] [16]⁻'मुक्ताजालं चिरपरिचितं त्याजितो[17] दैवगत्या',[18] 'त्वामप्यस्रं नवजलमयं मोचयिष्यत्यवश्यम्',[19] 'गर्गाः शतं दण्डयन्ताम्'[20] इति ।[-16] ॥ ५१ ॥

1–1. A, C omit. 2. B: स्वयमेवं 3. B: क···(lacuna marked by three points). 4. B: हय 5–5. A, C : यावत् तेनासौ ग्राहयन् नार्थितस्तावत् 6. B omits हि°त्वर्थः 7. B, C: माध्यस्थमौ° 8. A: श्रथयति 9. A, C: कुतः 10. B: °र्यादित्यभिप्रायः 11. MB. 1,4,51 (ed. Kielhorn p. 335). 12. B: चकारात्प्रभृ°; C: °योगे 13. B : कर्मता 14: Bhaṭṭik. 2,42; A, B, C add इति 15. Kirātārjunīya 5, 30. 16-16. B omits. 17. C: त्याजितं 18. Meghadūta 93. 19. Meghadūta 91. 20. MB. 1,1,1, (ed. Kielhorn p. 41).

[1]⁻इदानीमीश्वरव्यापारं विवर्णयिषुराह[-1]—

यदैव पूर्वे[2] जनने शरीरं सा दक्षरोषात् स्वयमुत्ससर्ज[3] ।
तदाप्रभृत्येव विमुक्तसङ्गः पतिः पशूनामपरिग्रहोऽभूत्[4] ॥५२॥

[5]⁻यस्मिन्नेव काले पूर्वस्मिन्[6] जनने जन्मनि देवी[-5] पितृकोपात् स्वयं देहमत्याक्षीत् , तत एवारभ्य परिहृतविषयत्वाद्भूतनाथोऽपरिग्रहोऽभूदकृतदार[7] आसीत् । प्रेमवशाद्ब्रह्मचर्यं चचारेत्यर्थः । तदेति पञ्चम्यर्थवृत्ति-

निपातः[8] । [9-]सञ्जन्ति तेष्विति सङ्गा विषयाः[-9] । परिगृह्यत[10] इति परि-ग्रहो दाराः ॥ ५२ ॥

1-1. B omits. 2. A, B, C: पूर्वा 3. K, N: °रोषात्सुदती ससर्ज 4. B omits this verse and later adds it on the right-hand margin of page 8a. 5-5. B: यदैव पूर्वस्मिन जनेन जन्मनि यदैव यस्मिन् काले देवी 6. A: °स्मिन्न; C: °स्मिन्ना 7. B: °दारावलम्बन 8. A: °पातेः 9-9. B omits. 10. A: परिह्यत

स कृत्तिवासास्तपसे यतात्मा गङ्गाप्रपातोक्षितदेवदारु[1] ।
प्रस्थं हिमाद्रेर्मृगनाभिगन्धि किंचित्क्वणत्किंनरमध्युवास ॥५३॥

कृत्तिर्गजाजिनं वासोऽम्बरं यस्य स भगवान् संयतेन्द्रियस्तपोऽर्थं[2] हिमाद्रेः प्रस्थं सानुमध्युवास[3] भेजे । कीदृशम्[4] । गङ्गायाः[5] प्रपातेन निर्झराम्भसोक्षिताः[6] सिक्ता[7] देवदारवो यत्र। मृगाणां कस्तूरिकाकुरङ्गाणां[8] नाभिगन्धो[9] विद्यते यत्र[10]। किञ्चिन्नतूच्चैः[11] क्वणन्तो गायन्तः किंनरा यत्रेति सेव्यत्वकथनम् । प्रस्थशब्दः पुंनपुंसकयोः[12] ॥ ५३ ॥

1. K, N: °प्रवाहोक्षि°; C: °दारुः 2. A: °न्द्रियसंस्त°; B: °न्द्रियः स तपो°; C: °यः सन् तपोर्थं 3. B: सानुं मध्यं वास 4. B omits कीदृशम् 5. B: गङ्गा– 6. B: °म्भसाक्षिताः 7. A: सक्ता 8. A: काकुर° (om. कस्तूरि; C: कस्तूरिकाकु°); B om. कस्तू°णां; C: °ङ्गानां 9. B: नाभिस्तस्याः गन्धो 10. B adds : मृगनाभि कस्तूरिका 11-11. A: किञ्चित्तूच्चैवः; B: किञ्चित् (om. न तूच्चैः) 12. B: पुं···स··· (lacuna caused by trimming the Ms. for binding).

गणा नमेरुप्रसवावतंसा भूर्जत्वचः स्पर्शवतीर्वसानाः[1] ।
मनःशिलाविच्छुरिता निषेदुः शैलेयनद्धेषु शिलातलेषु ॥५४॥

गणाः प्रमथाः [2-]शिलातलेषूपलपट्टेषु निषेदुरुपविविशुः[-2] । यत्र हि[3] भगवांस्तत्र तैर्भाव्यम् । [4-]कीदृशाः । नमेर्वाख्या वृक्षा वीरुधो[-4] वा तेषां प्रसवेन पुष्पफलेनावतंसः[5] शेखरो[6] येषाम् । तथा स्पर्शवतीः कोमला

भूर्जत्वचो वसानाः[7] परिदधतः। मनःशिलया[8] धातुविशेषेण विच्छुरिता अवलिप्ताः। तेषु तु शैलेयैः शिलाकुसुमैर्नद्धेषु छन्नेषु[9]। शिलेव शैलेयम्। वस्तेर्ढञ्[10] प्रकृते 'शिलाया ढः'[11] इति योगविभागाड्ढञ्[12] ॥ ५४ ॥

1. K, N: °नीर्दधानाः; B: °र्वसानः 2-2. A: °पटेषु... (lacuna marked by points of half a line); C: °द्रुःविविशुः 3. B om. हि 4-4. A: कीदृश्य...धो (lacuna marked by points of a third part of the line). 5. B: °नंमकाः 6. B: शेखराः 7. B: वसानः 8. B: °शिलाया 9. A omits छन्नेषु 10. A, C: वस्ते न ञि; B: °र्ढञो; cf. Pāṇ. 5, 3, 101. 11. Pāṇ. 5, 3, 102. 12. Cf. Kāśika 5, 3, 102.

[1-]तुषारसंघातशिलाः खुराग्रैः[-1] समुल्लिखन् दर्पकलः[2] ककुद्मान्[3]।
दृष्टः कथंचिद्गवयैर्विविग्नैरसोढसिंहध्वनिरुन्ननाद[4] ॥५५॥

ककुद्मान्[3] हरवृषभ[5] उन्ननाद जगर्ज। कीदृशः। हिमानीः शफाग्रैरुल्लिखन् दारयन्। दर्पकलो[2] मदमधुरः[6]। अतश्चासोढसिंहध्वनिः केसरिणां नादमप्यक्षममाणः[7]। अत एव गवयाख्यैः प्राणिभिर्विविग्नैः[8] खिन्नैः कथंचिद्दूरादीक्षितः। ककुद् विद्यते यस्यासौ ककुद्मान्। यवादित्वाद्वत्वाभावः[9]। दान्तोऽयं न तु तान्तः। विविग्न इति ओविजेः[10] ॥ ५५ ॥

1-1. B: °शिला खु°; C: °शिला हिमाद्रेः 2. B: °कलाः 3. A: ककुन्दान् 4. B: °विघ्नैर° 5. B omits हर 6. B adds हृष्टः 7. B: °क्षमाणः 8. B: प्राणिविवग्नैः 9. B: °त्वात् वयत्वा°; cf. Pāṇ. 8, 2, 9. 10. Dhātupaṭha 1461; B: विजेः

तत्राग्निमाधाय[1] समित्समिद्धं स्वमेव मूर्त्यन्तरमष्टमूर्तिः।
स्वयं विधाता तपसः फलानां केनापि कामेन तपश्चचार ॥५६॥

तत्र [2-]हिमवत्सानावग्न्याधानं कृत्वा भगवान्[-2] केनापि कामेन कयाप्यज्ञातेच्छया तपश्चचार[3]। अज्ञानस्य[4] कारणमाह। तपसः फलानां स्वर्गा-

पवर्गाणां स्वयं कर्तेश्वरत्वात् । कीदृशमग्निम् । समिद्भिरेधैः समिद्धं दीप्तम् । तथा स्वमेव मूर्त्यन्तरमात्मीयमेव तनुविशेषम् । यतोऽसावष्टमूर्तिः । [5-]क्षितिजलपवनहुताशनयजमानाकाशसोमसूर्या[-5] हि शम्भोरष्टौ[6] मूर्तयः । अन्या मूर्तिर्मूर्त्यन्तरमिति 'सुप्सुपा'[7] इति समासः ॥ ५६ ॥

1. A, B, C: °मादाय 2-2. B: हिमवान्सानौ भगवानाग्न्याधानं विधाय 3. C: °श्वकार 4. A, B, C: अज्ञातस्य (D: अज्ञानस्य) 5-5. B: °शनसोमसूर्ययजमानाकाशा 6. A, C: °रष्ट– 7. Cf. Pāṇ. 2, 1, 4.

अनर्घ्यमर्घ्येण[1] तमद्रिनाथः स्वर्गौकसामर्चितमर्चयित्वा ।
आराधनायास्य सखीसमेतां समादिदेश प्रयतां[2] तनूजाम् ॥५७॥

[3-]ततो निजसानुनि तपस्यन्तमीशं[4] ज्ञात्वा नारदवचनमनुस्मरन् नगेशस्तमर्घ्येणाभ्यर्च्यार्चापूर्वमेतत्सेवार्थं[5] वयस्यासहितां सनियमां सुतां समादिदेशाज्ञापितवान् । कीदृशं [6-]तम् । अनर्घ्यमपरिच्छेद्यमज्ञेयत्वात्[-6] । स्वर्गौकसां देवानामर्चितं[7] पूज्यम् । 'क्तस्य च वर्तमाने'[8] इति षष्ठी । अर्घार्थमुदकादिकमर्घ्यम् । 'पादार्घाभ्यां च'[9] इति यत् । ओको गृहम् । तनुशब्द ऊकारान्तोऽपि[-3] ॥ ५७ ॥

1. A, C: अनर्घम° 2. B: प्रियतां 3-3. A omits. 4. B: तपन्त° (C: तपस्यन्त°) 5. C: नगेशः हिमाद्रिः तम° 6-6. C: तदनघं अपरि° 7. C omits अर्चितं 8. C: °मानः for °माने; Pāṇ. 2, 3, 67. 9. Pāṇ. 5, 4, 25.

प्रत्यर्थिभूतामपि तां समाधेः शुश्रूषमाणां गिरिशोऽनुमेने ।
विकारहेतौ सति विक्रियन्ते येषां न चेतांसि त एव धीराः ॥५८॥

तां देवीं शुश्रूषमाणां[1] सेवमानां सतीं भगवाननुमेनेऽङ्गीचकार । अननुमननं[2] च प्राप्तम् । यतः समाधेर्नियमस्य प्रत्यर्थिभूतां स्त्रीत्वात् प्रतिपक्षरूपाम् । प्रत्यर्थित्वं भूतां प्राप्तां प्रत्यर्थिभूताम् । यदि वा भूतशब्द उपमानवचनः[3] । विपक्षसदृशीमित्यर्थः । कथं तर्ह्यनुमेन इत्याह । यस्माद्विकारहेतौ सत्यपि येषां मनांसि न विक्रियन्ते विकारं न नीयन्ते त एव धीराः सत्ववन्तः । शुश्रूषा सेवा । श्रोतुमिच्छेति[4] तु परं व्युत्पत्तिमात्रम् ।

सेवायां वा श्रवणं विद्यते। ग्रहणं विद्यत इत्यर्थः। सेवको हि शृणोति न त्ववहेलयति। 'ज्ञाश्रुस्मृदृशां सनः'[5] इत्यात्मनेपदम्। विक्रियन्त इति कर्मणि[6]। कर्मकर्तरि[7] तु '[8-]वेः शब्दकर्मणः[-8]', 'अकर्मकाच्च'[9] इत्यात्मनेपदाकर्मकत्वात्[10] 'णिश्रन्थिग्रन्थि०'[11] इति यङ्निषेधः[12] स्यात्॥ ५८॥

1. B: शुश्रूमाणां 2. C: अनुमननं 3. B: उपमावचनार्थः 4. A: °मिच्छतेनि 5. Pāṇ. 1, 3, 57. 6. Cf. Pāṇ. 3, 1, 67. 7. B: कर्तरि 8-8. A: ....कर्मणः (lacuna marked by four points); B: वः शब्द°; C: वोशब्द°; Pāṇ. 1, 3, 34. 9. Pāṇ. 1, 3, 35. 10. B: °पदकर्म°; C: °पदः कर्म° 11. Cf. MB. 3, 1, 89. 12. C: यङ्निषेदः

अवचितबलिपुष्पा वेदिसंमार्गदक्षा
नियमविधिजलानां बर्हिषां चोपनेत्री।
गिरिशमुपचचार प्रत्यहं सा सुकेशी
नियमितपरिखेदा तच्छिरश्चन्द्रपादैः॥ ५९॥

सा सुकेशी देव्यनुज्ञाता[1] सती प्रत्यहमनुदिनं गिरिशमुपचचार सिषेवे। तामेव सेवामाह[2]। अवचितान्युच्चितानि[3] बल्यर्थं पूजार्थं पुष्पाणि यया सा। वेदिसंमार्गेऽग्निसंमार्जने दक्षा चतुरा। नियमविधिजलानां बर्हिषां[4] दर्भाणां चोपनेत्री ढौकिनी। एतत्कारणाद्यः [5-]परिखेदः श्रमः[-5] स हरमौलिमृगाङ्कमयूखैर्नियमितोऽपास्तो[6] यस्या इति[7] भगवत्प्रसाददर्शनफलम्। संमार्जनं संमार्गः। घञ्[8]। 'मृजेर्वृद्धिः'[9]। 'चजोः कु'[10] इति कुत्वम्। उपनयतीत्युपनेत्री। अहन्यहनि प्रत्यहम्। यथार्थेऽव्ययीभावः[11]। 'अनश्च',[12] 'नपुंसकादन्यतरस्याम्'[13] इति टच्, टिलोपः। सुकेशीति 'स्वाङ्गाच्चोपसर्जनाद्'[14] इति ङीष्[15]। मालिनीवृत्तम्॥ ५९॥

॥ इत्यानन्ददेवात्मजवल्लभदेवविरचितायां कुमारसंभवटीकायां प्रथमः सर्गः॥[16]

1. A: °ज्ञा 2. B: सेवाह 3. C: °तानि उचितानि 4. C: हविषां 5-5. B: परिश्रमः 6. B: °मितेऽपास्तो 7. C omits इति 8. B omits घञ्; cf. Pāṇ. 3, 3, 18. 9. Pāṇ. 7, 2, 114. 10. Pāṇ. 7, 3, 52. 11. Cf. Pāṇ. 2, 1, 6. 12. B: अश्च; Pāṇ. 5, 4, 108. 13. Pāṇ. 5, 4, 109. 14. Pāṇ. 4, 1, 54. 15. A, B: ङीप् 16. A: आनन्ददेवात्मजवल्लभदेवविरचितायां कुमारसंभवविवृतौ प्रथमः सर्गः; B: इत्यानन्ददेवात्मजवल्लभदेवविरचितायां कुमारसंभवटीकायां प्रथमः सर्गः; C: इति श्रीकुमारसम्भवे महाकाव्ये सटीके प्रथमः सर्गः।

द्वितीयः सर्गः

तस्मिन् विप्रकृताः काले तारकेण[1] दिवौकसः ।
तुरासाहं[2] पुरोधाय धाम स्वायंभुवं ययुः ॥ १ ॥

यदा गिरिजा गिरिशमवरिवस्यत् तस्मिन्नेवावसरे तारकेण वज्राङ्गतनयेनासुरेण[3] विप्रकृता उपद्रुताः सन्तो दिवौकसो देवास्तुरासाहमिन्द्रं[4] पुरोधायाग्रेकृत्य[5] स्वायंभुवं धाम ब्रह्मलोकं ययुः[6] जग्मुः । दिवशब्दोऽकारान्तोऽपि[7] । यथा—'दिशो बाहू दिवं शिरः'[8] । वैन्यादिवद्[9] भाषायामपि तुराषाट्छब्दः[10] । स्वयंभूर्ब्रह्मा तस्येदं स्वायंभुवम् । 'संज्ञापूर्वको[11] [12-]विधिरनित्यः' इति[13] 'ओर्गुणः'[14] इति गुणाभावः । सर्गेऽस्मिन्नुष्टुभो वृत्तम्[-12] ॥ १ ॥

1. A, B, C: तारकेन 2. A, B, C: तुराशाहं 3. A, C: °तनयासुरेण 4. A, B, C: °स्तुराषाहं° 5. B: °कृतः; C: °याग्रीकृत्य 6. C omits ययुः 7. B: °ब्दो उका° 8. Mahabhārata, 6, 61, 54. 9. B: चैत्यादि°; cf. Kaśika, 4, 1, 151. 10. B: °षाच्छब्दः; C: षादशब्दः; cf. Pāṇ. 3, 2, 63. 11. A: °पूर्वकं 12-12. A : विधि··· (lacuna marked by points of one line). 13. Kaśika, 6, 4, 146; cf. Paribhāṣenduśekhara, 93, 1. 14. Pāṇ. 6, 4, 146.

तेषामाविरभूद्ब्रह्मा परिम्लानमुखश्रियाम् ।
सरसां सुप्तपद्मानां प्रातर्दीधितिमानिव[1] ॥ २ ॥

[2-]तारकविप्रकारान्नष्टमुखकान्तीनां[3] देवानां[-2] विरिञ्चः[4] आविरभूत् प्रत्यक्षीभूतः । न तु दर्शनविघ्न[5] उदपादि । यथा संकुचितारविन्दानां तोयाशयानां प्रभाते रविराविर्भवतीत्युपमा । अनेन शोकविनाशान्मुखप्रसादः सूचितः ॥ २ ॥

1. A: °धितमा°; C: °मान्निव 2-2. A: ···(lacuna marked by

points of one line). 3. B: °मुख्यका° 4. B: विरिञ्चि 5. B: दर्शनं विघ्न

अथ सर्वस्य धातारं [1-]सर्वे ते[-1] सर्वतोमुखम् ।
वागीशं वाग्भिरर्थ्याभिः प्रणिपत्योपतस्थिरे ॥ ३ ॥

ततोऽखिला एव सुरा वागीशं ब्रह्माणं प्रह्वीभूयार्थ्याभिः सत्याभिर्गीर्भिरुपतस्थिरे तुष्टुविरे[2] । कीदृशं तम् । सर्वस्य[3] विश्वस्य धातारं स्रष्टारम् । सर्वतोमुखं चतुर्मुखम् । यदि वा बहुद्वारमखिलागमस्तुत्यत्वात् । वाचां[4] वेदशास्त्रमयीनामीशं[5] प्रभवं [6-]पतिं च[-6] । यदुक्तम् 'योगो ज्ञानं तथा सांख्यं विद्याः शिल्पानि कर्म च । वेदाः शास्त्राणि विज्ञानमेतत्सर्वं पितामहात् ॥'[7] अर्थादनपेता [8-]अचलिता अर्थ्या[-8] अनध्यारोपितार्थाः । 'धर्मपथ्यर्थन्यायादनपेते'[9] । उपतस्थिरे इति 'उपाद्देवपूजा'[10] इति तङ् ॥ ३ ॥

1-1. K, N: ते सर्वे 2. A: तुष्टुविरे 3. B omits सर्वस्य 4. A: वाचा 5. A: °शास्त्रम°मीश 6-6. A, C omit. 7. Mahābhārata, 13, 135, 139. 8-8. B: अचलितार्था 9. A: °पथ्यार्थ°; B: धर्मपि°पेतः; Pāṇ. 4, 4, 92. 10. MB. 1, 3, 25, Vt. 1.

तामेव नुतिमाह —

नमस्त्रिमूर्तये तुभ्यं प्राक्सृष्टेः केवलात्मने ।
गुणत्रयविभागाय पश्चाद्भेदमुपेयुषे ॥ ४ ॥

त्रिमूर्तये हरिहरब्रह्मवपुषे तुभ्यं नमः । सृष्टेस्तु पूर्वं केवलात्मनेऽभिन्नरूपाय । गुणानामक्षुभितत्वात् । ततो गुणत्रयस्य सत्त्वरजस्तमोलक्षणस्य विभागाय । पश्चाद्भेदं ब्रह्मविष्णुरुद्रलक्षणमुपेयुषे[1] प्राप्ताय । अविभक्ता[2] हि गुणा न कार्यकारणक्षमा इति देवमनुष्यतिर्यग्रूपां प्रजां निर्मातुं[3] न घटते[4] । गुणविभागाच्च त्रिमूर्तित्वमागतमेव । तदुक्तम् — 'नमो रजोजुषे सृष्टौ स्थितौ सत्त्वमयाय च । तमोमयाय संहारे[5] त्रिरूपाय स्वयंभुवे' ॥ ४ ॥

1. B: ब्रह्मरुद्र° 2. A: °भक्त 3. B: निर्मातु 4. B: घटिते 5. A: संसारे

यदमोघमपामन्तरुप्तं बीजमज त्वया ।
अतश्चराचरं विश्वं प्रभवस्तस्य गीयसे ॥ ५ ॥

हे अज सनातन [1]-यत्त्वयापामन्तस्तोयमध्येऽमोघमवन्ध्यं-[1] कार्यजननं[2] बीजं[3] [4]-वीर्यमुप्तं-[4] क्षिप्तम् । अतो[5] बीजाच्चराचरं स्थावरजङ्गमात्मकं[6] विश्वं जगत् । अतश्च तस्य विश्वस्य[7] त्वं प्रभवः कारणं गीयसे मुनिभिरुश्यसे । यदुक्तम् — 'सोऽभिध्याय शरीरात्स्वात् सिसृक्षुर्विविधाः प्रजाः । अप एव ससर्जादौ तासु वीर्यमथाक्षिपत् ॥'[8] चरं चाचरं च[9] चराचरम्[10] । प्रभवत्यस्मादिति प्रभवः ॥ ५ ॥

1-1. A: ···न्तस्तो (lacuna marked by 8 points). 2. A: कार्यं ज° 3. A: बीज 4-4. A: ···(lacuna marked by 8 points). 5. B: मनो 6. B, C: जङ्गमस्थावरकं 7. B omits विश्वस्य 8. Manusmṛti, 1, 8; B omits अप °क्षिपत् 9. A omits च 10. B: तच्चरा°

तिसृभिस्त्वमवस्थाभिर्महिमानमुदीरयन् ।
प्रलयस्थितिसर्गाणामेकः कारणतां गतः ॥ ६ ॥

त्वं हरहरिब्रह्मरूपाभिः[1] तिसृभिरवस्थाभिर्दशाभिर्महिमानं[2] माहात्म्यमुदीरयन्[3] कथयन् प्रलयस्थितिसर्गाणां संहाररक्षासृष्टीनामेक एव कारणतां गतो निदानत्वं[4] प्राप्तः । यदुक्तम् — 'ब्रह्मत्वे सृजते लोकान् कालत्वे संहरत्यपि । पुरुषत्वे[5] उदासीनस्तिस्रोऽवस्थाः[6] स्वयंभुवः ॥'[7] स्थितिः सत्ता पालनम् ॥ ६ ॥

1. B, C: हरिहरब्र° 2. B: °स्थाभिर्म° 3. A, C omit माहात्म्यम; B: महा° 4. C: निधानत्वं 5. A: °पस्त्व; C: °पत्वे 6. B: यदासी° 7. –?–

स्त्रीपुंसावात्मभागौ ते भिन्नमूर्तेः सिसृक्षया ।
प्रसूतिभाजः सर्गस्य तावेव पितरौ स्मृतौ ॥ ७ ॥

स्त्रीपुंसौ प्रकृतिपुरुषौ तवात्मनो भागावंशौ । यतः स्रष्टुमिच्छया[1]

भिन्नमूर्तेर्द्विधाकृतवपुषः[2] तावेव स्त्रीपुंसौ प्रसूतिभाजो योनिजस्य सर्गस्य[3] पितरौ मातापितरौ स्मृतावुक्तौ[4]। यदुक्तम् — 'द्विधाकृतात्मनो[5] देहमर्धेन पुरुषोऽभवत्। अर्धेन नारी तस्यां स विराजमसृजत्प्रभुः॥'[6] प्राकृतमानसादीनामपि[7] सर्गाणां संभवात् प्रसूतिभाग्ग्रहणम्। स्त्री च पुमांश्च[8] स्त्रीपुंसौ। अचतुरादित्वादच्[9]। माता च पिता च तौ पितरौ[10]। 'पिता मात्रा'[11] ॥ ७ ॥

1. B: सृष्टु° 2. B: °द्विधागत° 3. B omits सर्गस्य 4. B: स्मृतौ and omits उक्तौ 5. C: °कृत्वात्मनो 6. Manusmṛti, 1,32. 7. B: °नमनसा° 8. C adds तौ 9. A, C: अचत्वरा°; cf. Pāṇ. 5, 4, 77. 10. B: मातापितरौ 11. B: माता for मात्रा; Pāṇ. 1, 2, 70.

स्वकालपरिमाणेन व्यस्तरात्रिंदिवस्य[1] ते।
यौ [2–]स्वप्नबोधौ तावेव[–2] भूतानां[3] प्रलयोदयौ ॥ ८ ॥

तव यौ स्वप्नबोधौ तावेव प्राणिनां प्रलयोदयौ विनाशाविर्भावौ। यदुक्तम् — 'यदा स देवो जागर्ति तदेदं चेष्टते जगत्। यदा स्वपिति[4] शान्तात्मा तदा सर्वं प्रलीयते॥'[5] कीदृशस्य ते। स्वकालपरिमाणेन निजसमयमानेन व्यस्तं विभागीकृतं रात्रिंदिवमहोरात्रौ येन तस्य। [यदुक्तम्[6]—] 'सहस्रयुगपर्यन्तमहर्यद्ब्रह्मणो[7] विदुः। रात्रिं युगसहस्रान्तां तेऽहोरात्रविदो[8] जनाः॥'[9] अन्यत्राप्युक्तम्[10] — 'यदेतत्परिसंख्यातमादौ मर्त्यचतुर्युगम्। एतद्द्वादशसाहस्रं देवानां युगमुच्यते॥ दैविकानां युगानां तु सहस्रपरिसंख्यया। ब्राह्ममेकमहर्ज्ञेयं[11] तावती [12–]रात्रिरेव च[–12]॥'[13] द्वन्द्वे दिवाशब्दः प्रातिपदिकार्थमात्रवृत्तिः, [14–]नाधिकरणार्थवृत्तिः[–14]। नित्यं[15] ह्यधिकरणार्थत्वे 'दोषामन्यमहः'[16] 'दिवामन्या रात्रिः'[16] इति कर्मभावो दुर्घटः[17] स्यात् ॥ ८ ॥

1. A, C: दिनस्य 2-2. K, N: तु स्वप्नप्रबोधौ; C: °बोदौ for बोधौ 3. A: प्राणिनां 4. C: स्वपति 5. Manusmṛti, 1, 52. 6. A, B, C omit, D adds it. 7. A: °हर्यं ब्रह्म° 8. C: °रात्रिविदो 9. Mahābhārata, 6, 30, 17. 10. A: अन्यत्र⋯म् (lacuna marked by five points). 11. B: °मेतदह° 12–12. B: रात्रिरुच्यते 13. Manusmṛti, 1, 71–72. 14–14. A, C omit. 15. A, C: त्यां for नित्यं 16. MB. 1, 1, 41. 17. B: दुर्घटा

[1-]जगद्योनिरयोनिस्त्वमनन्तो जगतोऽन्तकः[-1] ।
जगदादिरनादिस्त्वं [2-]जगदीशोऽप्यनीश्वरः[-2] ॥ ९ ॥

ब्रह्मत्वेन त्वं [3-]जगतां योनिः[-3] प्रभवः । [4-]तत्राधिकरणार्थवृत्तिः[-4] । तव[5] तु न कश्चिद्योनिः अजत्वात् । तथा त्वं विश्वस्यान्तको रुद्ररूपेण संहारात् । तव तु न कश्चिदन्तोऽन्तकारी अविनाशित्वात्[6] । तथा[7] जगत [8-]आदिस्त्वं पुराणत्वात्[9] । तव तु न कश्चिदादिर्नित्यत्वात्[-8] । तथा जगतस्त्वमीश्वरस्त्वदायत्तत्वात् सर्गस्थितिलयानाम् । तव तु न कश्चिदीश्वरः परिपूर्णत्वात् । अपिर्विरोधे सर्वत्र संबन्धनीयः । विरोधस्तु पदानां तत्पुरुषाश्रयणेन;[10] बहुव्रीहिणा त्वविरोधः ॥ ९ ॥

1-1. K, N: °स्त्वं जगदन्तो निरन्तकः; B: °न्तो जगदन्तकः 2-2. K, N: °दीशो निरीश्वरः; B: °दीनोऽप्यनेश्वरः 3-3. B: जगद्योनिः 4-4. B omits this. 5. A: नित्यं व for तव 6. B: °दन्तकोऽन्त° 7. A: यथा 8-8. C: आदिस्त्वं नित्यत्वात्; B: कश्चिदादिस्त्वात् for कश्चि°त्वात् 9. B: सर्वादित्वात् 10. B: °श्रयेन

आत्मानमात्मना वेत्सि सृजस्यात्मानमात्मना ।
आत्मना कृतिना च त्वमात्मन्येव प्रलीयसे ॥ १० ॥

तव स्रष्टा संहर्ता वेदिता[1] च नान्यः कश्चिदस्तीति वाक्यार्थः । अथ यो नित्यस्तस्य स्वयमपि कीदृशौ सर्गसंहारौ ? अवतारभेदेनेत्यदोषः । [2-]तदीया ह्यंशाः[-2] कार्यार्थमुत्पद्यन्ते च[3] प्रलीयन्ते च । यदि वा पुरुषबहुत्वादित्थमुक्तम् । कृतिना प्रवीणेन सर्वविदा । प्रलीयस इति लट्[4] कर्तरि ॥ १० ॥

1. B: वेदिनः 2-2. C: तदीयः ह्यंशः 3. B omits च 4. A: लेटः; B: लिटः; C: लोटः

द्रवः संघातकठिनः स्थूलः सूक्ष्मो लघुर्गुरुः ।
व्यक्तो व्यक्तेतरश्चासि प्राकाम्यं ते विभूतिषु ॥ ११ ॥

तव विभूतिषु भूम्यादिषु महिमासु प्राकाम्यं बाहुल्यं यथेच्छता वा । तथाहि त्वमेव द्रवो रसात्मकः । संघातः परमाणुसमूहः स चासौ तेन वा

कठिनः कठोरः[1] । संघातरूपत्वात्कठिन इत्यर्थः । स्थूलः पृथिव्यादिमहाभूतमयत्वात् । सूक्ष्म इन्द्रियशक्त्यात्मकत्वात्[2] । [3]–लाघवगौरवे अपि–[3] त्वदीये विभूती[4] । सर्वशक्त्यात्मकत्वाद्ब्रह्मणः । स्थूलोऽपि लघुर्नावादिवद्भवति । सूक्ष्मोऽपि गुरुः कनकलववदिति[5] पृथगुपादानम् । तथा त्वमेव व्यक्तो दृश्यो महदादिरूपत्वात् । व्यक्तेतरश्चाव्यक्तः प्रकृतिपुरुषमयत्वात्[6] । तदिदं यत्किंचिद्दृश्यादृश्यमेव भवद्विभवलव इति वाक्यार्थः ॥ ११ ॥

1. B omits कठोरः 2. B: इतीन्द्रियात्मकशक्तित्वात् 3-3. B: °गौरवावपि; A, C: °वेपि 4. C: विभूते 5. B: °ववद्भवति 6. B: °पुरुषत्वात्

उद्गीथः[1] प्रणवो यासां न्यायैस्त्रिभिरुदीरणम् ।
कर्म यज्ञः फलं स्वर्गस्तासां त्वं प्रभवो गिराम् ॥ १२ ॥

तासां गिरां वाचां त्वं प्रभव उत्पत्तिस्थानम् । कासामित्याह । यासां प्रणव ओंकार[2] उद्गीथाख्यः[3] । वेदे [4]–ह्यस्योद्गीथसंज्ञया व्यवहारः । केचित्त्वारम्भकं समापकं चोद्गीथमाहुः–[4] । पाठे[5] ह्यवश्यमाद्यन्तयोरोंकारः प्रयुज्यते । यासां च त्रिभिर्न्यायैर्व्यवस्थाभिः तारमन्द्रमध्यैः,[6] संहितापदक्रमैर्वा, उदात्तानुदात्तस्वरितैर्वा, अध्ययनाध्यापनकर्मभिर्वा, ऋग्यजुस्सामभिर्वा उदीरणमुच्चारणम्[7] । यासां च कर्म यज्ञो यजमानव्यापारः फलं च स्वर्गः । तासां श्रुतीनामित्यर्थः । तेन वेदानां[8] त्वं प्रथमः स्मर्ता[9] प्रवर्तक इत्युक्तं भवति ॥ १२ ॥

1. K, N: उद्घातः 2. B omits ओंकारः 3. A: उद्गीताख्यः 4-4. A: ह्यस्योद्गीथमाहुः 5. A, B: पाठो 6. A: °मन्द्रमद्यैः; B: °मन्द्रमध्यै 7. A: उदीर्यमानोच्चारणं; C: उदीर्यमानमुच्चार्यमाणं 8. A, C: देवानां 9. A: स्मन्तः; B: स्मत्त

त्वामामनन्ति प्रकृतिं पुरुषार्थप्रवर्तिनीम् ।
तद्दर्शिनमुदासीनं[1] त्वामेव पुरुषं विदुः ॥ १३ ॥

सांख्यास्त्वां प्रकृतिं बुद्धिमामनन्ति कथयन्ति । म्नो मनः[2] । कीदृशीम् । पुरुषार्थेन । ज्ञप्रयोजनेन[3] प्रवर्तत इति पुरुषार्थप्रवर्तिनी[4] ताम् । सर्वा हि प्रकृतिः[5] पुरुषस्य भोगार्थं[6] गुणपुरुषभेदज्ञानार्थं[7] च । उक्तं[8] च — 'ज्ञानं

प्रत्युपभोगं[9] यस्मात्पुरुषस्य साधयति बुद्धिः। सैव च विशिनष्टि पुनः [10]–प्रधानपुरुषान्तरं सूक्ष्मम्–[10] ॥'[11] योऽपि चासौ[12] पुरुषस्तं त्वामेव विदुर्जानन्ति। कीदृशम्। तां प्रकृतिं[13] पश्यतीति[14] तद्दर्शी तम्। द्रष्टा हि पुरुषो दृश्या तु बुद्धिरिति[15] कापिलाः[16]। तथा उदासीनं निष्क्रियम्। यदुक्तम् — 'तस्माच्च विपर्यासात्सिद्धं[17] साक्षित्वमस्य पुरुषस्य। कैवल्यं माध्यस्थ्यं[18] द्रष्टृत्वमकर्तृभावश्च[19] ॥'[20] १३ ॥

1. C: तद्दर्शन 2. Cf. Pāṇ. 7, 3, 78. 3. B: ज्ञेय 4. B: °तिनीं 5. A: प्रकृति–; C omits प्रकृतिः 6. B: भोगापवर्गार्थं 7. B omits गुण 8. B: ''(lacuna marked by two points). 9. A: °भोगां; C: °भोगार्थं 10–10. B: पुरुषान्तप्रधानसूक्ष्मम् 11. Samkhya-karika, 37. 12. B omits चासौ 13. B: प्रकृति 14. A: प्रपश्यतीति 15. B omits इति 16. A, C: कपिलाः; B: कापिलः 17. A: वपर्यसात्सिद्धि; B: °त्सिद्धि; C: °त्सिद्धि 18. A, B, C: माध्यस्थं 19. B: दृष्ट्व°; C: °कर्तृकभा° 20. Sāṃkhyakārikā, 19.

त्वं पितृणामपि[1] पिता देवानामपि देवता ।
परतोऽपि परश्चासि विधाता वेधसामपि ॥ १४ ॥

पितरः सप्तविधा देवविशेषास्तेषामपि त्वं पिता श्राद्धे तर्पणीयत्वात्। देवानामपीन्द्रादीनां त्वं देवता याज्यत्वात्[2]। परतोऽपि सूक्ष्मेभ्योऽपीन्द्रियादिभ्यस्त्वं[3] परः सूक्ष्मतमः। यदुक्तम् — 'इन्द्रियेभ्यः परा ह्यर्था अर्थेभ्यस्तु[4] परं मनः। मनसस्तु परा बुद्धिर्बुद्धेरात्मा ततो महान् ॥ महतः[5] परमव्यक्तमव्यक्तात्पुरुषः[6] परः। पुरुषान्न परं किंचित्सा काष्ठा सा परा गतिः ॥'[7] तथा वेधसां प्रजापतीनामपि दक्षमन्वादीनां त्वं वेधाः स्रष्टा। अपिर्विस्मये ॥ १४ ॥

1. B: °णामसि 2. B: यज्ञत्वात् 3. A, C: °पीन्द्रादिभ्य°; B: °भ्यस्त्वां 4. B: °भ्यस्त्वं 5. B omits महतः 6. B: परमं व्य° 7. C adds इति; Kaṭhopaniṣad, 1, 3, 10-11.

त्वमेव हव्यं होता च भोज्यं भोक्ता च शाश्वतम्[1] ।
वेद्यं च वेदिता चासि[2] ध्याता ध्येयं च यत्परम् ॥ १५ ॥

कर्तृकर्मणोरद्वैतमाश्रित्य[3] स्तुतिरियम्। यो जुहोति यच्च हूयते यो विधिवद्भुङ्क्ते यच्च भुज्यते यो वेत्ति यच्च वेद्यं ज्ञेयं यो ध्याता यच्च परमुत्कृष्टं ध्येयं तत्सर्वात्मकं त्वमेव ब्रह्मेति। शाश्वतमनश्वरम्। एष तावदुत्तानः स्तुत्यर्थो[4] लाघवाद्व्याख्यातः[5]। विस्तरस्तु[6] शास्त्रान्तरपर्यालोचनात्[7]। अन्वेष्यमेतत् ॥ १५ ॥

1. K, N: शाश्वतः; B: शाश्वत्वम् 2. B: चास्य 3. B: °द्वैत्यमा° 4. A: सतुत्यर्थो; B, C: स्तुत्यर्थ– 5. C: °वाद्विख्यातः 6. A, C: विस्तरस्तु 7. A: °र्यलिच°

इति तेभ्यो नुतीः[1] श्रुत्वा यथार्था[2] हृदयंगमाः।
प्रसादाभिमुखो वेधाः प्रत्युवाच दिवौकसः ॥ १६ ॥

इत्थं सुरेभ्यो नुतीराकर्ण्य प्रसादेनाभिमुखो वेधा[3] ब्रह्मा गीर्वाणान् प्रतीदमवोचत्[4]। कीदृशीः। यथार्थाः[5] सत्याभिधेयाः। अत एव हृदयंगमा मनःप्रियाः। गमश्चेति[6] खच्[7] ॥ १६ ॥

1. K, N, C: स्तुतीः 2. A: यथार्थ 3. A, C omit वेधा 4. C: प्रति समवोचत् 5. B: यथार्था 6. C: गमनश्चेति 7. A, B, C: खश्; cf. Pāṇ. 3, 2, 38, Vt.

पुराणस्य कवेस्तस्य चतुर्मुखसमीरिता।
प्रवृत्तिरासीच्छब्दानां चरितार्था चतुष्टयी ॥ १७ ॥

कविराह। तस्याद्यस्य कवेः सर्वविदश्चतुर्भिर्वक्त्रैरुच्चारिता शब्दानां द्रव्यगुणक्रियाजातिभेदेन चतुष्टयी प्रवृत्तिश्चरितार्था कृतार्थाभवत्[1]। साक्षाद्भगवदुक्तत्वात्[2]। चतुर्णां मुखानां समाहारः चतुर्मुखम्। पात्रादिः[3]। चत्वारोऽवयवा यस्याः सा चतुष्टयी। 'संख्याया अवयवे तयप्'[4]। 'ह्रस्वात्तादौ[5] तद्धिते'[6] इति षत्वम् ॥ १७ ॥

1. B: °भव 2. C: °गवद्वचक्त° 3. A: पानादिः; cf. MB. 2, 4, 30. 4. Pāṇ. 5, 2, 42; A: तयम् for तयप् 5. C: ह्रस्वत्वात्तादौ 6. Pāṇ. 8, 3, 101.

किमुवाचेत्याह—

स्वागतं स्वानधीकारान्[1] प्रभावैरवलम्ब्य वः ।
युगपद्युगबाहुभ्यः प्राप्तेभ्यः प्राज्यविक्रमाः[2] ॥ १८ ॥

हे प्राज्यविक्रमाः प्रभूतवीर्या[3] वो युष्मभ्यं स्वागतम् । आगमनस्य[4] पूजाद्वारेणाशीः सुशब्देन प्रतिपाद्यते[5] । 'क्रियाग्रहणमपि'[6] इति संप्रदानत्वम् । कीदृशेभ्यो[7] वः । स्वानधीकारान् नियोगान् महिमाभिरवलम्ब्य[8] परिगृह्य युगपदागतेभ्यः । नद्यादित्या नभोगतिं[9] हित्वा तत्रागताः[10] । युगप्रमाणा[11] बाहवो येषां तेभ्यो युगबाहुभ्य आजानुभुजेभ्यः । हस्तद्वयद्वयसं[12] युगम् ॥ १८ ॥

1. B: स्वानदीका° 2. A: °विक्रमः 3. A: प्राभू° 4. B: युगस्य for आग°स्य 5. A, C: प्रतिपद्यते 6. MB. 1, 4, 32; A, C omit अपि 7. A, B: कीदृशीभ्यो 8. A: महिमभिमव° 9. B: दिगति 10. B: तत्र गताः; C: तत्रागतः 11. A, C: °प्रमाण– 12. A : °द्वयस; C: °द्वयम्

किमिदं द्युतिमात्मीयां न बिभ्रति[1] यथा पुरा[2] ।
हिमक्लिष्टप्रसादानि[3] ज्योतींषीव मुखानि वः ॥ १९ ॥

वो युष्माकं वक्त्राणि पूर्वं यथा कन्तिमबिभरुर्धृतवन्तस्तथाद्य[4] न बिभ्रति न वहन्ति[5] । किमिदं ब्रूत मे । हिमेन नीहारेण क्लिष्टः[6] कदर्थितः प्रसादो नैर्मल्यं येषां तानि ज्योतींषि तारा यथा द्युतिं न दधति तथा भवद्वदनानि ॥ १९ ॥

1. A: बिभर्ति 2. A: पुरः 3. K, N: °प्रकाशानि 4. B: कान्तिमाबि°, °धृतवमन्त°; C: °रुः उद्वमन्तं 5. A: वहति 6. B: क्लिष्टाः

इदानीमेतदेव विशेषेणाह—

प्रशमादर्चिषामेतदनुद्गीर्णसुरायुधम् ।
वृत्रस्य हन्तुः कुलिशं कुण्ठिताश्रीव[1] लक्ष्यते ॥ २० ॥

वृत्रासुररिपोरिन्द्रस्य वज्रमिदं कुण्ठिताश्रीव[2] भग्नधारमिव[3] दृश्यते ।

किमिदम् । अत एवार्चिषां प्रशमाद्दीप्तीनां निर्वाणादनुद्गीर्णसुरायुध-मनिष्ठितेन्द्रचापम्[4] । शक्रधनुर्हि वज्रद्युतिप्रसरादुदेतीत्याहुः[5] । अश्रिर्धारा ।। २० ।।

1. B: °ताशीव 2. C adds लक्ष्यते 3. A, C: भुग्न° 4. A, B: °निष्ठते° 5. B: °रादुदीती°

किं चायमरिदुर्वारः पाणौ पाशः[1] प्रचेतसः[2] ।
मन्त्रेण हतवीर्यस्य फणिनो दैन्यमाश्रितः ।। २१ ।।

कस्माच्चायं वरुणस्य [3]⁻पाशो यः⁻[3] पूर्वमरिदुर्वार[4] आसीत् सोऽद्य मन्त्रेण हतवीर्यस्य फणिनो नागस्य दैन्यं विक्लवत्वमाश्रितः[5] । निर्विषसर्पवन्नष्टशक्तिः[6] संपन्न इत्यर्थः ।। २१ ।।

1. A: प्राशः 2. A: प्रचीतसः 3–3. B: परं श्रेयः 4. A, C: अरिभिर्दु° 5. C omits विक्लवत्वम् 6. C: °र्पवद्भ्रष्टशक्ति–

कुबेरस्य[1] मनःशल्यं शंसतीव पराभवम् ।
अपविद्धगदो बाहुर्भग्नशाख इव द्रुमः ।। २२ ।।

अपविद्धा त्यक्ता गदा येन सोऽपविद्धगदो[2] वैश्रवणस्य भुजो मनसः शल्यभूतं[3] पीडाकरमरिपरिभवं कथयतीव । न ह्यपरिभूतः[4] स्वायुधं क्षिपति । अत एव कुबेरस्य[1] म्लानशरीरस्य गदात्यागाच्च छिन्नशाखतरुतुल्यता ।। २२ ।।

1. A, C: कुबीरस्य 2. A: °विद्यागदो 3. B: °भूतां 4. B: ह्यरिपरि°

यमोऽपि विलिखन् भूमिं दण्डेनास्तमितत्विषा ।
कुरुतेऽस्मिन्नमोघेऽपि निर्वाणालातलाघवम् ।। २३ ।।

वैवस्वतोऽप्ययं[1] वैलक्ष्यात् स्वायुधेन[2] दण्डेनोर्वीमुल्लिखन्[3] प्रचण्डेऽ-

प्यस्मिन्[4] दण्डे निर्वाणस्य प्रशान्तस्यालातस्योल्मुकशेषस्य यल्लाघवमनादर-स्तत्कुरुते । यतोऽस्तमितत्विषा नष्टकान्तिना । 'निर्वाणोऽवाते'[5] ॥ २३ ॥

1. C omits अपि 2. B: सायु° 3. B: °नोर्वीविलिखन् 4. A, C: प्रचण्डोऽप्य° 5. Pāṇ. 8, 2, 50.

अमी च कथमादित्याः प्रतापक्षतिशीतलाः[1] ।
चित्रन्यस्ता इव गताः[2] प्रकामालोकनीयताम् ॥ २४ ॥

[3]–एते च सूर्याः प्रतापक्षतिशीतलत्वात् कस्मादालेख्यगता[4] इव प्रकामं यथेच्छमालोकनीयतां गता दृश्यत्वं प्राप्ताः–[3] । पूर्वं ह्येते[5] मनागपि[6] वीक्षिता दृष्टिमधाक्षुः ॥ २४ ॥

1. A: °पक्षिति° 2. A: गताः प्रा लेख्यगता इव (this is a scribal error of writing one for the other as the words (आ)लेख्यगता इव belong to the commentary). 3–3. A. ⋯(lacuna marked by 17 points); B: प्रापुः for प्राप्ताः 4. B: कस्मादलेख्यं गता 5. A: ह्यते 6. A: मनानसि

पर्याकुलत्वान्मरुतां वेगभङ्गोऽनुमीयते ।
अम्भसामोघसंरोधः प्रतीपगमनादिव ॥ २५ ॥

मरुतां वायूनां वेगभङ्गो रयरोधोऽनुमीयत ऊह्यते । कुतः । पर्याकुलत्वात् पुञ्जीभूतत्वात् संभ्रान्तत्वात्[1] । वेगाद्धि ते[2] प्रसरन्तो[3] नाकुला भवन्ति । यथा जलानां पूररोधः । प्रतीपगमनात्[4] तर्क्यते ॥ २५ ॥

1. B: संभन्तवात् 2. B: ⋯(lacuna marked by 3 points). 3. B: पसरन्तो 4. A, C: प्रतीपमाग°

आवर्जितजटामौलिविलम्बिशशिकोटयः ।
रुद्राणामपि मूर्धानः क्षतहुंकारशंसिनः ॥ २६ ॥

अनन्तप्रभावानां[1] रुद्राणामपि[2] देवविशेषाणां मूर्धानः क्षतं[3] नष्टं

हुंकारमखविशेषं शंसन्ति । ते[4] तथाविधा जाताः[5] । यत आवर्जितजटामौलिविलम्बिशशिकोटयः[6] । जटा एव मौलयो मुकुटानि तदाकारत्वात् । जटारूपा वा मौलयः [7-]केशाः । जटानां वा मौलयः । आवर्जिताः स्रस्ता[8] ये जटामौलयस्तेषु[-7] विलम्बिनी शशिकोटिर्येषु । मुक्तकेशता हि परिभवशंसिनी । क्षताहंकारशंसिन[9] इति जरत्पाठोऽत्र रम्यतरः ।। २६ ।।

1. A: °प्रभवाणां 2. B omits अपि 3. C omits क्षतं 4. A, C: ये ते 5. B: –ताः (lacuna marked by 2 points). 6. B: °जिते जटा° 7-7. A has only तेषु 8. B: तस्ता 9. A, C: क्षतहुं°

लब्धप्रतिष्ठाः[1] प्रथमं यूयं किं बलवत्तरैः ।
अपवादैरिवोत्सर्गाः कृतव्यावृत्तयः परैः ॥ २७ ॥

अतश्च पूर्वं ये भवन्तो [2-]लब्धप्रतिष्ठाः प्राप्तस्थितयस्तेऽद्य[-2] किमिति बलिभिः परैररिभिः कृतव्यावृत्तयो विहितास्पदभङ्गाः[3] । अपवादैरिवोत्सर्गाः[4] । [5-]सामान्यलक्षणं हि प्रथमं[-5] स्वविषये[6] लब्धप्रतिष्ठमपि परेण विशेषलक्षणेन बलवत्त्वादात्मविषयेऽपास्यते[7] ।। २७ ।।

1. B: °प्रतिष्ठा 2–2. A: °प्रतिष्ठ ··· यस्तेऽद्य (lacuna marked by 6 points). 3. A, C: विभङ्गाः 4. B: °त्सर्गः 5–5. B: सामान्यप्रथमं हि लक्षणं 6. A: °षयेन 7. A omits स्यते; C omits अपास्यते

तद्ब्रूत[1] वत्साः किमितः प्रार्थयध्वे[2] समागताः ।
मयि सृष्टिर्हि लोकानां रक्षा युष्मास्ववस्थिता ॥ २८ ॥

हे पुत्रका यदि पराभूता यूयं तत्कथयत । किमितो मत्सकाशात् प्रार्थयध्वे[3] इच्छथ । किंशब्दः संशयपूर्वके[4] प्रश्ने । सर्गरक्षयोर्मध्याद्यदि सृष्टिमर्थयध्वे तद्ब्रूत्। यस्माद्वेधसि सृष्टिरायत्ता । रक्षा तु भवत्सु लोकपालेषु । प्रार्थयध्वमित्यपपाठः[5] । संशयप्रश्ने[6] लोडर्थस्यावाचकत्वात् । निषेधपरे हि वाक्यार्थे विध्यर्थो[7] युज्यते । यथा — 'किं ददातु किमश्नातु भर्तव्यभरणाकुलः[8] । उदारमतिराप्तेऽपि[9] जगत्त्रितयमात्रके[10] ।।'[11]

अत्र[12] च किं वस्तु भवन्तोऽर्थयन्त इति संशये लट्प्रयोग[13] एव न्याय्यः ॥ २८ ॥

1. A: तद्ब्रूथ 2. K, N, C: प्रार्थयध्वं 3. C: प्रर्थयध्वं 4. A: °पूर्वको; C: °पूर्वकः 5. B: °र्थयिध्व°; C: °मित्यपि पाठः 6. B: °प्रश्नो 7. A, C: वि ˉर्थो (lacuna marked in A and C by 3 points). 8. A: °कुलाः 9. A, C: उदाप्तेऽपि; B: °मतिरा·· (lacuna marked by 4 points). 10. A, C: जगत्त्रय° 11. –?– 12. B: अथ 13. A: °योगे

ततो मन्दानिलोद्धूतकमलाकरशोभिना ।
गुरुं नेत्रसहस्रेण चोदयामास[1] वासवः ॥ २९ ॥

तद्ब्रूतेति श्रवणाकाङ्क्षामवधार्यानन्तरमिन्द्रः सुरगुरुमक्षिषण्डेनाचूचुदत्[2] । अतश्च कम्पवशान्मृदुपवनकम्पितसरसिजवनकान्तिना । अनिमेषाणामपि देवानामिच्छावशान्नेत्रचलनं युज्यत इति नात्राक्षिनिकोचो दुर्घटः ॥ २९ ॥

1. K, N: नोद° 2. B: °मक्षष°

स द्विनेत्रं[1] हरेश्चक्षुः सहस्रनयनाधिकम् ।
वाचस्पतिरुवाचेदं प्राञ्जलिर्जलजासनम् ॥ ३० ॥

ततः स बृहस्पतिर्बद्धाञ्जलिर्विरिञ्चिमिदं वक्ष्यमाणं[2] जगाद । किंभूतः[3] । द्विनेत्रमपि[4] हरेरिन्द्रस्य नयनसहस्राधिकं चक्षुर्नेत्रम् । चक्षुरिव चक्षुः । यावत् किलासौ तेनेक्षते[5] न तावन्नयनसहस्रेण । अत एव तच्चोदनम् । नेत्रविशेषणत्वेऽपि[6] गुरोरेवैते विशेषणे बोद्धव्ये । तस्यैव चक्षुषो रूपितत्वात् । सहस्रं[7] नयनानि समाहृतानि सहस्रनयनम् । 'तद्धितार्थोत्तरपदसमाहारे च' ।[8] 'द्विगुरेकवचनम्'[9] । वैन्यगिरिशवद्भाषायां[10] वाचस्पतिशब्दः[11] ॥ ३० ॥

1. C: द्विनेत्रः (त्रः corrected on the margin as त्रं; but the commentary has only द्विनेत्रः) 2. C: वक्ष्यमानं 3. A: भूताः

द्विनेत्रः अपि 5. B: तेनैक्षत; C: तेनक्षते 6. A: नेत्रे विशे° 7. B: 4. C: सहस्र 8. Pāṇ. 2, 1, 51. 9. Pāṇ. 2, 4, 1; A: °चनाम 10. A: विन्यगि°; cf. Kāśikā, 4, 1, 151; MB. 3, 2, 15, Vt. 4; Vallabhadeva on Kum. 2, 1. 11. A: °स्पतिः शब्दः; cf. Pāṇ. 8, 3, 53.

किमुवाचेत्याह--

एवं यथात्थ[1] भगवन्नामृष्टं नः परैः पदम् ।
प्रत्येकं विनियुक्तात्मा कथं न ज्ञास्यति[2] प्रभुः[3] ॥ ३१ ॥

हे भगवन् यथा त्वमात्थ निरूपयसि 'लब्धप्रतिष्ठाः'[4] इत्येवमेतत् । यतो[5] नोऽस्माकमरिभिरास्पदमामृष्टमुत्तुंसितं[6] अपहृतम्[7] । न च भगवज्ज्ञानमेतदद्भुतम् । यतो यः सर्वस्यात्मरूपेणावस्थित[8] ईश्वरः स [9-]कथमिव न[-9] ज्ञास्यति न वेत्ति । आत्थेति 'ब्रुवः पञ्चानामादित आहो ब्रुवः'[10] । भगवन्निति पूजापदम् । 'ऐश्वर्यस्य समग्रस्य धर्मस्य यशसः श्रियः । वैराग्यस्याथ मोक्षस्य षण्णां भग इति स्मृतिः ॥'[11] [12-]ज्ञास्यतीति 'अपह्नवे ज्ञः'[13] 'अकर्मकाच्च[-]'[12] [14]इत्यात्मनेपदं विभाषितम् । वर्तमानेऽपि[15] लृटं प्रायेण प्रयुञ्जते । यथा — 'स्वस्ति तेऽस्तु गमिष्यामि'[16] 'कार्ये गुरुण्यात्मसमं नियोक्ष्ये'[17] 'तस्याः करिष्यामि दृढानुतापम्'[18] इत्यादौ ॥ ३१ ॥

1. K, N: यदात्थ 2. K, N: ज्ञास्यति 3. K, N: प्रभो 4. Kum. 2, 27. 5. A:···(lacuna marked by 3 points); C omits यतो 6. A: °सित···तम् (lacuna marked by 3 points); B: °सित··· (lacuna marked by one point). 7. A, B omit अपहृतम् 8. B: °स्थितं 9-9. B: कथं नेव 10. Pāṇ. 3, 4, 84; B: आहे for आहो 11. Viṣṇupurāṇa, 6, 5, 74; A, B, C: स्मृतः 12. A: °तीत्या···काच्च (lacuna marked by 3 points); B: °ह्नवे···काच्च (lacuna marked by 3 points). 13. Pāṇ. 1, 3, 44. 14. Pāṇ. 1, 3, 45. 15. A: ···(lacuna marked by 7 points). 15 B: प्रयुज्यते 16. Rām. 1, 43, 15. 17. Kum. 3, 13. 18. Kum. 3, 8.

'आमृष्टं नः परैः पदम्'[1] इति सामान्येनोक्त्वा विशेषेणाह--

भवल्लब्धवरोदीर्णस्तारकाख्यो महासुरः ।
उपप्लवाय लोकानां धूमकेतुरिवोत्थितः ॥ ३२ ॥

भवत्सकाशाल्लब्धेन वरेणोदीर्णः प्रचण्डो वज्राङ्गात्मजस्तारको[2] नाम[3] महादैत्यो जगतो बाधार्थं धूमकेतुवदुत्थितः । केतूदयो हि लोकोपद्रवाय[4] । धूमाकारः केतुर्धूमकेतुः । स चातिविषमः । उदीर्ण इति ऋगतौ क्तः[5] । 'ऋत इद्धातोः'[6] । रपरत्वम्[7] ॥ ३२ ॥

1. Kum. 2, 31. 2. A: °स्तारका–; C: °स्तारक– 3. C: –नामा 4. C omits उप 5. Cf. Pāṇ. 3, 2, 102. 6. Pāṇ, 7, 1, 100. 7. Cf. Pāṇ. 1, 1, 51.

तत्रोदीर्णत्वं तावदाह —

पुरे तावन्तमेवास्य तनोति रविरातपम् ।
दीर्घिकाकमलोन्मेषो[1] यावन्मात्रेण साध्यते ॥ ३३ ॥

तदीये नगरे तावन्मात्रमर्कस्तपति यावता पद्मिनीनलिनविकासो[2] जन्यते । न त्वधिकं तद्भयात् । दीर्घिकाशब्दे 'संज्ञायां कन्'[3] । यत्परिमाणमस्य यावान्[4] । ततः स्वार्थे मात्रच्[5] ॥ ३३ ॥

1. B: °लोन्मीषो 2. B: °नलिनीवि° 3. Pāṇ. 5, 3, 75; B: कना for कन् 4. Cf. Pāṇ. 5, 2, 39. 5. Cf. MB. 5, 2, 37 Vt.

सर्वाभिः सर्वदा चन्द्रस्तं कलाभिर्निषेवते[1] ।
नादत्ते केवलां लेखां हरचूडामणीकृताम् ॥ ३४ ॥

अखिलाभिः कलाभिरजस्रमिन्दुस्तं सेवते[2] । केवलमीश्वरमौलिभूतामेकां कलां न गृह्णाति । महाप्रभावत्वाद्देवस्य[3] । एवं यदा लोकं हित्वा नित्यपरिपूर्णः शशी भयात्तमेवाराधयति तदा लोकोपप्लवः । [4]–एवमुत्तरत्र । अत्र च–[4] शशिनो भेदं[5] गृहीत्वा हरशशिलेखा[6] च कास्योपयुज्यत इति रभसादविचार्य नादत्त[7] इत्याद्युक्तम् ॥ ३४ ॥

1. B: °निषेव्यते 2. B: सेव्यते 3. B: °भावात् 4–4. A: °रत्र··· (lacuna marked by 6 points.) 5. A: ¯दं (lacuna marked by 3 points.) 6. A: °लेखां 7. B: दत्त

व्यावृत्तगतिरुद्यानकुसुमस्तेयसाध्वसात्[1] ।
न वाति वायुस्तत्पार्श्वे तालवृन्तानिलाधिकम् ॥ ३५ ॥

तस्य निकटे समीरस्तालवृन्तानिलाद्व्यजनपवनादधिकं[2] न वहति । यत उद्यानकुसुमापहरणभयान्निवृत्तप्रसरः । यदि हि[3] वेगेन वहेत्तत्[4] कदाचिदुपवनप्रसूनान्यपवाहयेत्[5] । ततोऽस्य दण्डो भवेत् ॥ ३५ ॥

1. K, N: °रुद्याने कु०; C: व्यावृत्तिग° 2. B: °निलाधिकं 3. B omits हि 4. B: वहेः 5. A: ˆसूना–प (lacuna marked by 3 points.)

पर्यायसेवामुत्सृज्य पुष्पसंभारतत्पराः ।
उद्यानपालसामान्यमृतवस्तमुपासते ॥ ३६ ॥

वसन्तादयः षड्तवः क्रमसेवां [1–]हित्वोद्यानपालवत् सदैव तमुपासते[–1] सेवन्ते । अत्युष्णशीतादिकं दोषं त्यक्त्वा केवलं[2] कुसुमार्जनपरायणाः । समानमेव सामान्यम् । तत्परशब्देऽत्र[3] [4–]तच्छब्दप्रयोगो न[–4] तथा न्याय्यः । पर‍ामृश्यस्य[5] साक्षान्निर्देशात् । यथा 'त्वद्दर्शनपरौ[6] करौ' इत्यादौ । पुनः श्रवणाद्वावधारणं प्रतीयते ॥ ३६ ॥

1–1. B: °पालसामान्यमुपा° 2. A, C omit केवलं 3. B: °शब्दोऽत्र 4–4. A, C: °योग¯(lacuna marked by 3 points in A and 6 points in C.) 5. B: °मृशस्य 6. B: त्वदर्शनपर; A: त्वदर्श°

तस्योपायनयोग्यानि रत्नानि सरितां पतिः ।
कथमप्यम्भसामन्तरा निष्पत्तेः[1] प्रतीक्षते ॥ ३७ ॥

समुद्रस्तोयमध्ये तारकस्योपधार्हाणि[2] रत्नानि कथमपि प्रतीक्षते[3] गवेषयति[4] । आ निष्पत्तेः समाप्तिपर्यन्तं यावत्तद्योग्यमणिलाभ इत्यर्थः । प्रतीक्षत[5] इत्यत्रापेक्षत[6] इति रम्यः पाठः ॥ ३७ ॥

1. A: °रान्निष्प° 2. C: °धार्हानि 3. C: प्रतीक्ष्यते 4. C: गवीषयति 5. C: प्रतीक्ष्यत 6. A: इत्यत्रापेक्षत इत्यत्रापेक्षत

ज्वलन्मणिशिखाश्चैनं वासुकिप्रमुखा निशि ।
स्थिरप्रदीपतामेत्य भुजङ्गाः पर्युपासते ॥ ३८ ॥

यं च ज्वलन्मणिशिखत्वाद्वासुकितक्षकादयो[1] नागेश्वराः स्थिरप्रदीपत्वं प्राप्य रात्रौ सेवन्ते। स्थिरत्वं तु तैलाद्यनपेक्षत्वाद्वातादिबाधाभावाच्च[2]। अत्र शृङ्गारिणस्तारकस्य निशि भुजङ्गसन्निधानमुचितं न वेति सहृदयैर्विचार्यम्। एनमिति 'द्वितीयाटौस्स्वेनः'[3] ॥ ३८ ॥

1. B: °सुकिप्रमुखा 2. B: °पेक्षाद्वाता° 3. Pāṇ. 2, 4, 34; B: टौस्स्वैनः

तत्कृतानुग्रहापेक्षी [1-]प्रत्यहं दूतहारितैः[-1] ।
अनुकूलयतीन्द्रोऽपि कल्पद्रुमविभूषणैः ॥ ३९ ॥

आसतामन्ये सुराः। सुरनाथोऽपि दूतप्रापितैः कल्पपादपालङ्कारैरनुदिनमेनमाराधयति। यतः तारककृतं प्रसादमर्थयते। हरतिः[2] प्रापणावपि वर्तते, न मोष एव ॥ ३९ ॥

1–1. K, N: तं मुहुर्दूत° 2. A: हरति

इत्थमाराध्यमानोऽपि क्लिश्नाति भुवनत्रयम् ।
शाम्येत् प्रत्यपकारेण नोपकारेण दुर्जनः ॥ ४० ॥

इत्थमुक्तप्रकारेण रविशशिपवनऋतूदधिभुजङ्गसुरेशैः[5] सेव्यमानोऽप्यसौ जगन्ति बाधत एव। न चैतदाश्चर्यम्। यतः खलः प्रतीपमपकारेणोपद्रवेणैव[1] शाम्येच्छान्तो[2] भवेत्, न तूपकारेण। लिङ्चेवमादौ[3] संभावने[4] ॥ ४० ॥

1. B: °पमका°; C: °मुपद्रव्येणैव 2. B: शामेच्छा° 3. C: लिटेव°
4. Cf. Pāṇ. 3, 3, 154. 5. Sic !

तमेव क्लेशमाह —

तेनामरवधूहस्तसदयालूनपल्लवाः[1] ।
अभिज्ञाश्छेदपातानां क्रियन्ते नन्दनद्रुमाः ॥ ४१ ॥

तेन देवोद्याननरवश्छेदपातानां द्वैधीभावोन्मूलनानामभिज्ञा अनुभावुकाः[2] क्रियन्ते। छिद्यन्ते पात्यन्ते चेत्यर्थः। कदाचित्तद्योग्या एव[3] ते स्युरित्याह। अमरवधूहस्तैः सुरललनाकरैः कर्णपूराद्यर्थं सदयमालूनपल्लवाः[4] कृत्तकिसलयाः। एवं कल्पवृक्षनाशान्महानुपद्रवः कृतो भवति। [5-]अभिजानातीत्यभिज्ञः; कः[-5] ॥ ४१ ॥

1. A: °हस्तैः स° 2. B omits अनु°काः 3. B omits एव 4. B: °पल्लवा 5-5. B: °भिज्ञकाः; cf. Pāṇ. 3, 1, 135.

वीज्यते स च[1] संसुप्तः श्वाससाधारणानिलैः।
चामरैः सुरवन्दीभिर्बाष्पशीकरवर्षिभिः[2] ॥ ४२ ॥

स चासुरः शयितः सन् देववधूभिर्वालव्यजनैर्वीज्यते[3] निर्वाप्यते। कीदृशैः। श्वासेन साधारणः[4] सामान्यो मिश्रितोऽनिलो येषाम्। तथा वाष्पशीकरानश्रुकणान् वर्षन्ति मुञ्चन्ति यानि। ता हि दुःखादुच्छ्वसन्ति रुदन्ति च। बलेन हृता रिपुनारी बन्दी। 'ईज गतौ'[5] इत्यस्य विपूर्वस्य णिचि कर्मणि वीज्यत इति रूपम्। अनेकार्थाश्च धातवः। चः[6] पूर्वापेक्षया समुच्चये। हीति[7] पाठे चार्थे[8] हिः। चामरैरिति करणे तृतीया। वन्दीभिरिति[9] कर्तरि। वन्दीनामिति पाठे चामरापेक्षया[10] षष्ठी; वीजने तु सन्निधानाद्वन्द्य एव [11-]कर्ता, चामराणि[-11] वा ॥ ४२ ॥

1. A, B, C, K, N: हि 2. K, N: सुरबन्दीनां बाष्प° 3. B: °ज्यन्ते 4. B: °रणाः 5. Dhātupāṭha, 182. 6. B: च 7. B: हेति 8. B: चार्थे 9. B: वन्दीरिति 10. B: चामरपे° 11–11. A, C: कर्त्तुश्चाम°; B: कर्तृश्चाम°

उत्पाट्य मेरुशृङ्गाणि[1] क्षुण्णानि हरितां खुरैः।
आक्रीडपर्वतास्तेन कल्पिताः[2] स्वेषु वेश्मसु ॥ ४३ ॥

तेन सुरशिखरिशिखराण्युन्मूल्य निजसदनेष्वाक्रीडपर्वताः केलिशैला रचिताः। आक्रीड्यत एष्वित्याक्रीडाः, ते च ते पर्वताः। कीदृशानि। हरितां [3-]रविरथहयानां खुरैः[-3] क्षुण्णानि पिष्टानीत्युच्चत्वोक्तिः ॥ ४३ ॥

1. B, C: °ङ्गानि 2. B: रचिताः 3–3. B: रविरथखुरैः हयानां

मन्दाकिन्याः पयः शेषं दिग्वारणमदाविलम् ।
हेमाम्भोरुहसस्यानां तद्वाप्यो धाम सांप्रतम् ॥ ४४ ॥

मन्दाकिन्याः स्वनद्या[1] अद्य पयः शेषं तोयमेवावशिष्यते[2] दिग्गजमदेनाविलं कलुषम् । ते हि तत्र जलक्रीडार्थमायान्ति । कनककमलानि तर्हि क गतानी-त्याह[3] — हेमाम्भोरुहाण्येव सस्यं फलं तेषां तद्वाप्यस्तदीया दीर्घिकाः सांप्रतं[4] धाम स्थानम् । तत उत्खाय तत्र रोपितत्वादिति सारापहरणोक्तिः[5] । शिष्यत इति शेषम् । भाववर्जितो घञ्वाच्यलिङ्गः[6] । संप्रत्येव सांप्रतम् । प्रज्ञादित्वादण्[7] ॥ ४४ ॥

1. B: कनकनद्या 2. B: तोयमिवा° 3. A, C: °नीह 4. B omits सांप्रतं 5. B: सारामह° 6. Cf. Liṅgānuśāsana, 36. 7. MB. 4, 1, 1, Vt. 1; cf. Pāṇ. 5, 4, 38.

भुवनालोकनप्रीतिर्नाकिभिर्नानुभूयते[1] ।
[2-]खिले भूते[-2] विमानानां तदापातभयात् पथि ॥ ४५ ॥

नाकिभिर्देवैर्भुवनानामालोकनेन दर्शनेन[3] परितोषो नानुभूयते । कुत इत्याह । विमानानां पथि गगने खिले[4] भूते शून्ये संपन्ने तस्य तारकस्यापात आस्कन्दस्ततो भयम् । ततस्तेषां हि निःशङ्कं क्रामतां[5] कदाचिदसावागत्य सहसोपरि पतेत् ॥ ४५ ॥

1. K, N: °प्रीतिः स्वर्गिभि°; C: स्वर्गिभिर् for नाकिभिर् 2–2. B, C, K, N: खिलीभूते 3. A omits दर्शनेन 4. C: खिली- 5. B: क्रामता; C: भ्रमतां

यज्वभिः संभृतं[1] हव्यं विततेष्वध्वरेषु सः ।
जातवेदोमुखान्मायी[2] मिषतामाच्छिनत्ति नः ॥ ४६ ॥

यज्वभिर्याजुकैः[3] प्रसृतेषु क्रतुष्वर्जितं हव्यं पुरोडाशादिकमसौ

मायित्वान्नोऽस्माकं मिषतां[4] स्पर्धमानानां पश्यतां वा वह्निवक्त्रादाच्छिनत्त्यपहरति । यजत इति यज्वा[5] । 'सुयजोर्ङ्वनिप्'[6] । [7]⌐मायीति व्रीह्यादिः⌐[7] । न इति हव्यापेक्षया संबन्धे[8] षष्ठी।अनादरे[9] वा ॥ ४६ ॥

1. B: सततं 2. C: °वेदमु° 3. B: °र्याजकैः 4. A: मिषितां 5. B: यजा 6. Pāṇ. 3, 2, 103; B: °जोः क्वनिप् 7–7. B: यान्तीनीति व्रीह्यादिव, cf. Pāṇ. 5, 2, 116. 8. Cf. Pāṇ. 2, 3, 50. 9. Cf. Pāṇ. 2, 3, 38.

उच्चैरुच्चैःश्रवास्तेन[1] हयरत्नमहारि[2] च ।
देहबद्धमिवेन्द्रस्य चिरकालार्जितं यशः ॥ ४७ ॥

उच्चैरुच्चैःश्रवःसंज्ञोऽश्वश्रेष्ठस्तेनेन्द्रस्योच्चैः[3] प्रकटमहारि हृतः । उत्प्रेक्ष्यते । चिरकालार्जितं देहबद्धं मूर्तं यश इव[4] हरेः । अहारि[5] — कर्मणि लुङ् ॥ ४७ ॥

1. A: °रुच्चैश्रवा° 2. A: °मकारि 3. A, C: °रुच्चैश्रवसंज्ञो° 4. B omits इव 5. Dhātupāṭha, 899.

अथ सामाद्युपायप्रयोगः कथं तत्र न कृत इत्याह —

तस्मिन्नुपायाः[1] सर्वे नः क्रूरे प्रतिहतक्रियाः ।
वीर्यवन्त्यौषधानीव विकारे सांनिपातिके ॥ ४८ ॥

तस्मिंस्तारके नोऽस्माकं सामदानभेददण्डाश्चत्वारोऽप्युपायाः[1] प्रतिहतक्रिया नष्टशक्तयः । यतः क्रूरे विषमे यथा शक्तिमन्त्यप्यौषधानि सांनिपातिके त्रिदोषजे विकारे व्याधौ क्रूरत्वान्निष्फलानि भवन्ति । धातूनामन्योन्यस्य[2] विरोधात् । संनिपातस्य कोपनः सांनिपातिकः[3] । 'संनिपाताच्चेति वक्तव्यम्'[4] इति ठक् ॥ ४८ ॥

1. B: पायः 2. C adds परस्परस्य 3. B omits सांनि°कः
4. MB. 5, 1, 38; B omits वक्तव्यम्

तदेव प्रतिहतक्रियत्वमाह —

जयाशा यत्र चास्माकं प्रतिघातोत्थितार्चिषा ।
हरिचक्रेण तेनास्य [1-]कण्ठे निष्क इवार्पितः[-1] ॥ ४९ ॥

यत्र चक्रे सदैव नोऽस्माकं[2] जयाशा 'नूनमेतेन[3] वयमरीन् विजेष्यामहे' इति तेन हरिचक्रेण सुदर्शनेनास्य कण्ठे निष्क इवार्पितः । शिरश्छेदाय क्षिप्तं निष्कवच्छोभितं प्रवृत्तं [4-]नष्टशक्तिसंपन्नमित्यर्थः[-4] । [5-]केवलं गलप्रतीघातवशादुत्थितान्यर्चींषि[-5] यस्य तेन । तत्कंठस्य वज्रनिभत्वात्[6] । उरस्यमाभरणं[7] निष्कम् ॥ ४९ ॥

1–1. K, N: निष्कमिवार्पित १ 2. A, C omit अस्माकं; B omits नो 3. C: °मेतेव 4–4. B: इत्यर्थ; 5–5. B: केवलमैलप्रती°; A: °त्थिन्य°; C: शैलप्र° for गलप्र° 6. B: °भत्वा 7. B: तस्याभरणं

तदीयास्तोयदेष्वद्य पुष्करावर्तकादिषु ।
अभ्यस्यन्ति तटाघातान् निर्जितैरावणा[1] गजाः ॥ ५० ॥

तारकीया द्विरदाः परिभूतसुरकरित्वात् पुष्करावर्तकप्रभृतिकल्पान्तमेघेष्वद्य तटाघातान् वप्रपरिणतिक्रीडामभ्यस्यन्ति । ते हि तत्प्रहारक्षमाः ॥ ५० ॥

1. K, N: °घातं निर्जितैरावता

एवं[1] परिभवमुद्घाट्यागमनप्रयोजनमाह[2] —

तदिच्छाम[3] विभो सृष्टं[4] सेनान्यं तस्य शान्तये ।
कर्मबन्धच्छिदं धर्मं भवस्येव मुमुक्षवः ॥ ५१ ॥

तस्माद्विभो[5] सेनान्यं सृष्टमिच्छाम[6] वयमर्थयामहे । त्वया चोक्तमेतत् 'मयि सृष्टिर्हि'[7] इति । यथा भवस्य संसारस्य शान्तये कर्मपाशच्छेदिनं पुण्यं योगं[8] मुमुक्षवो योगिनो वाञ्छन्ति । ज्ञानानलेन हि कर्मेन्धनदाहः । सृष्टमिच्छामेति[9] धातुसंबन्धे[10] प्रत्ययः । यदि वा सोत्साहो दर्पवान्[11] सृष्ट[12] उच्यते । यथा — अस्त्रं[13] हरादाप्तवता दुरापं येनेन्द्रलोकावजयाय

सृष्टः'[14] इति। स्रष्टुमिति त्वपपाठ एव। सेनां नयति यस्तं सेनान्यम्। 'सत्सूद्विष'[15] इति क्विप्। 'एरनेकाचः'[16] इति यणादेशः। इच्छामेति प्रार्थने लोट्॥ ५१॥

1. A: एव 2. B: अरिभव° 3. C, K, N: तदिच्छामो 4. K, N, C: स्रष्टुं; B: सृष्टुं 5. B: विभोः 6. B: सृष्टुमिच्छाम; C: स्रष्टुमिच्छाम 7. Kum. 2, 28; C adds लोकानां 8. B: योग्यो 9. B: स्रष्टुमिच्छामीति 10. B: °संबन्धी 11. B: दर्शवान् 12. B: स्रष्ट्र 13. B, C: अस्तं 14. Raghuv. 6, 62. 15. Pāṇ. 3, 2, 61. 16. Pāṇ. 6, 4, 82.

गोप्तारं सुरसेनानां[1] यं पुरस्कृत्य गोत्रभित्।
प्रत्यानेष्यति शत्रुभ्यो वन्दीमिव जयश्रियम्॥ ५२॥

कीदृशं[2] सेनान्यम्। यं सुरसेनानां गोप्तारमग्रतो विधाय गोत्रभिदिन्द्रः शत्रूणां सकाशाज्जयलक्ष्मीं प्रतीपमानेष्यति [3-]वन्दीमिव हठहृतां नारीमिव। द्वयमपि प्रत्यानेष्यतीत्यर्थः[-3]। पुरस्कृत्येति[4] 'पुरोऽव्ययम्'[5] इति गतित्वे 'नमस्पुरसोर्गत्योः'[6] इति सत्वम्। गां भुवं त्रायन्त इति[7] गोत्राः पर्वतास्तान् भिन्नवानिति गोत्रभिदिन्द्रः॥ ५२॥

1. K, N: सुरसैन्यानां 2. A: कृदृश्यं 3–3. B: इत्यर्थः 4. B: °स्कृत्यीति 5. Pāṇ. 1, 4, 67. 6. Pāṇ. 8, 3, 40; B: °सोगत्योः 7. B omits इति

वचस्यवसिते तस्मिन् ससर्ज गिरमात्मभूः[1]।
गर्जितानन्तरां वृष्टिं सौभाग्येन जिगाय[2] या[3]॥ ५३॥

तस्मिन् बार्हस्पत्ये वचस्यवसिते समाप्ते सत्यात्मभूर्ब्रह्मा गिरं ससर्ज वाचमब्रवीत्। या गीः सौभाग्येन साफल्येन गर्जितादनन्तरां पुरतो भाविनीं[4] वृष्टिं जिगायातिशिश्ये[5]। गुरुप्रार्थनाडम्बरस्य सफलीकरणात्। जिगायेति[6] 'सन्लिटोर्जेः'[7] इति कुत्वम्॥ ५३॥

1. B: गिरिमा° 2. B: निघाय 3. K, N: सा 4. B: भाविनी 5. B: जिघाया°; A, C: °शिश्ये 6. B: जिघायेति 7. Pāṇ. 7, 3, 57.

तामेव गिरमाह[2] —

संपत्स्यते वः कामोऽयं [1-]कश्चित्कालः[-1] प्रतीक्ष्यताम् ।
न त्वस्य सिद्धौ यास्यामि सर्गव्यापारमात्मना ॥ ५४ ॥

सेनानीसमुत्पत्तिलक्षणः कामो मनोरथो भवतां घटिष्यते[3]। संप्रति मनाक्समयः प्रतिपाल्यताम्। यस्मादहमेतस्य कार्यस्य सिद्धिनिमित्तं सृष्टिलक्षणं व्यापारं स्वयं[4] न व्रजामि ॥ ५४ ॥

1–1. K, N: कालः कश्चित् 2. B: गिरामाह 3. C: घटिष्यति
4. B omits स्वयं

कस्मादित्याह[1] —

इतः स दैत्यः प्राप्तश्रीर्नेत एवार्हति क्षयम् ।
विषवृक्षोऽपि संवर्ध्य स्वयं[2] छेत्तुमसांप्रतम् ॥ ५५ ॥

स वज्राङ्गसुत इतो मत्तो वरवशादासादितसमृद्धिरितो मत्त एव नाशं नार्हति। यस्मादास्तामन्यः फलवृक्षः;[3] विषतरुरपि वृद्धिं नीत्वा स्वयं लवितुमसांप्रतमयुक्तं न छिद्यते। सांप्रतशब्दोऽयं युक्तार्थः स्वभावादुगर्भीकृतकर्मशक्तिरिति[4] तेनैव कर्मणोऽभिहितत्वाद्विषवृक्षाद्द्वितीयाभावः[5]। वर्धनक्रियापेक्षाप्यस्य[6] नार्हति। मुख्यकर्मणोऽभिहितत्वात्।' एवं ह्युक्तम् — 'प्रधानशक्त्यभिधाने[7] गुणशक्तिरभिहितवत् प्रकाशते'। यथा 'रिपुनारीयं[8] वध्यताम्' इति। वृक्षविशेषणत्वेऽपि च सामान्योपक्रमादसांप्रतमिति[9] यथास्थिति निर्देशः ॥ ५५ ॥

1. B omits कस्मात् 2. B: स्वय 3. B: °वृक्षोऽपि 4. C: °कृतशक्ति° 5. A, B: °द्विषवृक्षत्वाद्द्वती° 6. A, C: °प्यसौ 7. B: °शक्तिथि° 8. A, C: रिपुरानीय; B: °नारीय 9. B: °क्रमात् सां°

अथ कस्मात् त्वयैवायमुपद्रवः कृत इत्याह —

वृतं तेनेदमेव प्राङ्मया चास्मै प्रतिश्रुतम् ।
वरेणाशमितं[1] लोकानलं दग्धुं हि तत्तपः ॥ ५६ ॥

तेन तारकेण[2] प्राक् पूर्वमिदमेव वृतं [3-]यथा सप्तवासरशिशुवर्ज[-3] देवानामहमवध्यो भूयासमिति। [4-]मयापि तस्मै तथैव[-4] प्रतिश्रुतमङ्गीकृतम्। यस्मात्तस्य तपो वरदानेनानिर्वापितं सद्भुवनानि दग्धुमलं शक्तम्। [5-]तपसस्तावत् फलेनावश्यं[-5] भाव्यम्। यदि च वरेण तन्न जडीक्रियते ततस्तदधिकोपद्रवक्षमं स्यात्। अस्मै इति 'प्रत्याङ्भ्यां श्रुवः'[6] इति संप्रदानत्वम् ॥ ५६ ॥

1. K, N, C: वरेण शमितं 2. A, B: तारकेन 3–3. C: यदि वासर° 4–4. C: मया तथैव तस्मै 5–5. C: तपसः फलेन तावत् अवश्यं 6. Pāṇ. 1, 4, 40.

अस्मास्वेव वधशक्तिर्विधीयतामित्याह —

संयुगे सांयुगीनं तमुद्यतं प्रसहेत कः।
अंशादृते निषिक्तस्य[1] नीललोहितरेतसः ॥ ५७ ॥

समरे तं कृतोत्साहं भवतां मध्ये कः सोढुं शक्नुयात्। नीललोहितः शर्वः, तस्य रेतः शुक्रं, तस्य निषिक्तस्य क्षेत्रे क्षिप्तस्य योऽंशो[2] भागोऽवतारः, तस्मादृते तं वर्जयित्वा। हरतनयो यदि परं तं जेतुं शक्त इत्यर्थः। यतस्तं सांयुगीनं रणपण्डितम्। साध्वर्थे[3] 'प्रतिजनादिभ्यः खञ्'[4]। अंशादिति[5] ऋतेशब्दयोगे पञ्चमी[6] ॥ ५७ ॥

1. C: निषक्तस्य 2. C omits यो 3. C: साध्वर्थं 4. Pāṇ. 4, 4, 99. 5. A, B, C: अंशादृते 6. Cf. Pāṇ. 2, 3, 29.

अथ यत्रेन्द्रोपेन्द्रादयो न शक्तास्तत्र कथं हरांशो मल्लः स्यादित्याह —

स हि देवः परं ज्योतिस्तमःपारे प्रतिष्ठितम्[1]।
परिच्छिन्नप्रभावर्द्धिर्न मया न च विष्णुना ॥ ५८ ॥

यस्मात् स महादेवः तमःपारे प्रतिष्ठितमनाद्यन्तं परमुत्कृष्टं सूक्ष्मं ज्योतिस्तेजः परमात्माख्यम्। अतश्च न मया नापि[2] विष्णुना परिच्छिन्ना निश्चिता प्रभावानां[3] महिम्नामृद्धिः संपद्यस्य स तथोक्तः। अतश्च य एवं महादेवस्तदीयोंऽशः कथं विपक्षविदारणो न स्यात् ॥ ५८ ॥

1. K, N: व्यवस्थितम् 2. A omits न; B: चापि 3. A, B: प्रभावाणां

तदंशसंभवे चोपायमाह —

उमारूपेण ते यूयं संयमस्तिमितं[1] मनः ।
शम्भोर्यतध्वमाक्रष्टुमयस्कान्तेन लोहवत् ॥ ५९ ॥

उमारूपेण गौरीवपुषा ते यूयं समाधिना स्तिमितं[2] लोहवदय इव [3]-[निश्चलं शम्भोर्मन आक्रष्टुमपहर्तुं यतध्वमुद्यच्छध्वम्]-[3] । त इति सर्वनाम्ना प्रयत्नपरतां सूचयति । अयसः कान्तोऽयस्कान्तः । 'अतः कृकमि'[4] इत्यप्राप्तेऽप्युपचारः कस्कादिषु[5] पाठात् ॥ ५९ ॥

1. C: समाधिस्तिमितं 2. A, B omit स्तिमितं 3–3. A, B, C without these words from D. 4. Pāṇ. 8, 3, 46. 5. Cf. Pāṇ. 8, 3, 48.

गौर्या अलाभाद्युवत्यन्तरेण किं हरचेतःकर्षणं शक्यं, किं न वेत्याह —

उभे एव क्षमे सोढुमुभयोर्वीर्यमाहितम्[1] ।
सा वा शम्भोस्तदीया वा मूर्तिर्जलमयी मम ॥ ६० ॥

उभयोः संबन्धि वीर्यं रेत आहितं क्षिप्तं सदुभे एव स्त्रियौ सोढुं क्षमे धारयितुं समर्थे । कयोः के इत्याह । सा च शम्भोः शाम्भवी चाब्रूपा तनुर्मम । ब्रह्मणा हि वीर्यमप्सु क्षिप्तमासीत् । [2]-···विसर्ग···श्चाष्टमूर्तेरेव-[2] मूर्तिः । एतच्च प्रसङ्गादौपम्यविधित्सयोक्तम् । यथापो मद्वीर्यं सोढुं क्षमा एवं गौर्येव हरतेज इत्यर्थः । वाशब्दावत्र समुच्चये । प्रधानश्चायं पक्षो [3]-यद्द्योत्यसमानि द्योतकानि-[3] । 'आहूतोऽपि सहायैरेमीत्युक्त्वा[4] निर्मुक्तनिद्रोऽपि । गन्तुमना अपि पथिकः संकोचं नैव शिथिलयति ॥'[5] ॥ ६० ॥

1. K, N: वोढुमुभयोबीजमा° 2–2. A:··· (lacuna marked by blank of 2 spaces) विसर्ज······ (lacuna marked by blank of half a line) श्चाष्ट°; B:··· विसर्गश्चाष्ट° (lacuna marked by blank of three quarters of a line); C:······ (lacuna marked by 6 points) विसर्ज···

(lacuna marked by blank of three quarters of a line) चाष्ट्र°
3–3. B: °समा… तकानि (lacuna marked by 2 points.) 4. A: °त्युक्त्या 5. Dhvanyāloka, 1, Udāharaṇaśloka under Kārikā 13.

तस्यात्मा शितिकण्ठस्य सेनापत्यमुपेत्य[1] वः ।
मोक्ष्यति[2] स्वर्गवन्दीनां[3] वेणीर्वीर्यविभूतिभिः ॥ ६१ ॥

तस्यैवं विधस्य शितिकण्ठस्य हरस्यात्मा पुत्रो वो युष्माकं चमूनाथत्वं प्राप्य बद्धानां सुरसुन्दरीणां वेणीः कवरीः शक्तिसमृद्धिभिर्मोक्ष्यति । बद्धाया हि नार्याः स्वामिनैवोन्मोच्य[4] कवरीमोक्षः[5] कार्य[6] इत्याचारः । कालकूटपानवशाच्छिवस्य नीलगलत्वम् ॥ ६१ ॥

1. K, N: सैना° 2. K, N: मोक्ष्यते 3. K, N: सुरवन्दीनां
4. C omits स्वामि 5. A, B: °मोक्षाः 6. A: कार्या

इति व्याहृत्य विबुधान्विश्वयोनिस्तिरोदधे ।
मनस्याहितकर्तव्यास्तेऽपि प्रतिययुर्दिवम्[1] ॥ ६२ ॥

देवानित्थमुक्त्वा विश्वयोनिर्वेधास्तिरोदधेऽन्तर्हितः[2] । देवा अपि चेतसि कृतकार्याः स्वर्गं प्रतिजग्मुः ॥ ६२ ॥

1. K, N: देवा दिवं ययुः 2. C: °न्तर्दधे अन्तर्हितः

तत्र निश्चित्य कन्दर्पमगमत्पाकशासनः ।
मनसा कार्यसंसिद्धित्वराद्विगुणरंहसा[1] ॥ ६३ ॥

ततस्तत्र नाके कथं हरगौरीसमागमः कार्य इति मन्त्रिभिः सह निश्चित्य पाकशासन इन्द्रश्चेतसा स्मरमगमत् कामं सस्मार । कीदृशेन मनसा । कार्यस्य हरगौरीसमागमलक्षणस्य या संसिद्धिर्निष्पत्तिः, तत्र या त्वरा शीघ्रता तया द्विगुणरंहसा महास्यदेन । अगमदिति लुङि[2] लृदित्वादङादेशः[3] । पाको[4] नामासुरः तस्य वधात् पाकशासनः ॥ ६३ ॥

1. K, N: °सिद्धौ त्वरा° 2. A, C: लुटि 3. A, B, C: तृचित्वा°; cf. Pāṇ. 3, 1, 43; 55. 4. C: पाक–

अथ सललितयोषिद्भ्रूलताचारुशृङ्गं[1]
रतिवलयपदाङ्के चापमासज्य कण्ठे ।
सहचरमधुहस्तन्यस्तचूताङ्कुरास्त्रः
शतमखमुपतस्थे प्राञ्जलिः पुष्पकेतुः[2] ॥ ६४ ॥

[3]–अथानुस्मृतः कामोऽञ्जलिं विधाय शतमखमिन्द्रमुपतस्थे डुढौके । संगतकरणे तङ्[4] । किं कृत्वा । प्राञ्जलित्वात् कण्ठे धनुर्निधाय । कीदृशम् । सललिता विलासान्विता या–[3] योषितोऽङ्गनास्तासां भ्रूलतावच्चारुशृङ्गम् । रम्याटनिकौटिल्याद्वशीकरणाच्च । कण्ठे कीदृशे । रतिरस्य भार्या । तस्या वलयपदानि कटकमुद्रा[5] एवाङ्कश्चिह्नं यस्य । तदाश्लेषवशात्[6] । कीदृशः कुसुमध्वजः । सहचरो वयस्यो यो[7] मधुर्वसन्तस्तस्य हस्ते न्यस्तोऽर्पितश्चूताङ्कुर[8] एवास्त्रं शरो येन[9] सः । मालिनीवृत्तम् ॥ ६४ ॥

॥ इत्यानन्ददेवात्मजवल्लभदेवविरचितायां
कुमारसंभवटीकायां द्वितीयः सर्गः ॥[10]

1. C: °लताश्शृङ्गं; K, N: स ललितं 2. K, N: पुष्पधन्वा 3–3. A, B:··· (lacuna marked in A by 7 points on a quarter of the line and by a blank of one complete line, and in B by a blank of two lines.) 4. Cf. MB. 1, 3, 25, Vt. 5. C: कटमुद्रा 6. B: °वशा 7. C omits यो 8. B: °र्पितो चूता° 9. A: ये 10. A: कुमारसम्भवविवृतौ द्वितीयः सर्गः; I: इति श्रीकुमारसंभवविवृतौ द्वितीयस्सर्गः सम्पूर्ण नीतः; C: इति श्रीकुमारसम्भवे सटीके द्वितीयः सर्गः

तृतीयः सर्गः

तस्मिन् मघोनस्त्रिदशान् विहाय सहस्रमक्ष्णां युगपत्पपात ।
प्रयोजनापेक्षितया[1] प्रभूणां प्रायश्चलं गौरवमाश्रितेषु ॥ १ ॥

ततो मघोन इन्द्रस्याक्षणां सहस्रं तस्मिन् कामे[2] समकालं पपात । नयनदशशत्या समग्रया तमपश्यदित्यर्थः । त्रिदशान् विहाय देवान् हित्वा । युक्तं चैतत् । यतः प्रभूणामाश्रितेषु सेवकेषु गौरवं प्रायेण चलमस्थिरम् । कुतः । प्रयोजनापेक्षितया[1] कार्यवशेन । तदुक्तम् — 'औरसानपि पुत्रांस्ते त्यजन्त्यनुपकारिणः ।'[3] सर्गेऽत्रोपजातय एव वृत्तानि प्रायशः ॥ १ ॥

1. B: °पेक्षतया 2. A: काले 3. Rāmayaṇa 2, 23, 33.

स वासवेनासनसंनिकृष्टमितो निषीदेति[1] निसृष्टभूमिः[2] ।
भर्तुः प्रसादं प्रतिनन्द्य मूर्ध्ना वक्तुं मिथः प्राक्रमतैवमेनम् ॥ २ ॥

ततः स स्मरः प्रभुप्रसादं शिरसाभिनन्द्य मिथो रहस्येनमाखण्डलमेवं[3] वक्तुं प्राक्रमतारेभे । तमेव स्वाम्यनुग्रहमाह । 'इतोऽत्र मदीयविष्टरनिकटे त्वमुपविश'[4] इति स्वयं शक्रेण निसृष्टभूमिर्दत्तस्थानः[5] । आसनसन्निकृष्टं[6] यत्र तदासनसन्निकृष्टमासनसमीप[7] इत्यर्थः । प्राक्रमतेति 'प्रोपाभ्यां समर्थाभ्याम्'[8] इत्यात्मनेपदम् ॥ २ ॥

1. B, C: निषेदेति 2. K, N, C: विसृ° 3. C: रहस्यं आख° 4. A: त्वमुपाविश 5. A: निष्टभू°; B: निसिष्टभू° 6. A, B: आसन्नस° 7. B: तदासन्नस°; A: °मासन्नस° 8. Pāṇ. 1, 3, 42.

किमुवाचेत्याह —

आज्ञापय ज्ञातविशेष पुंसां लोकेषु यत्ते करणीयमस्ति ।
अनुग्रहं संस्मरणप्रवृत्तमिच्छामि संवर्द्धितुमाज्ञया[1] ते ॥ ३ ॥

हे पुंसां ज्ञानविशेष पुरुषमध्ये[2] ज्ञानश्रेष्ठ[3] लोकेषु भुवनेषु ते त्वया यत् करणीयं तदाज्ञापय। तत् कथम्। अनुग्रहेण[4] प्रसादेन यत् स्मरणं[5] तेन प्रवृत्तं प्रवर्त्तितं ते[6] तवाज्ञया[7] संवर्द्धितुं[8] वृद्धिकर्तुमिच्छामि[9] ॥ ३ ॥

1. K, N: संवर्द्धितमा° 2. B: पुरुष 3. B omits ज्ञानश्रेष्ठ 4. A, B, C: अनुग्रहसंप्रवुत्तमनु°; A: °ग्रहेन 5. B: स्मरणे 6. B omits ते 7. A: तववाज्ञया 8. B: संवर्धिते संस्मरणेन प्रवृत्तमनुग्रहं प्रसादं; C: संवर्धित सो स्मरणेन प्रवृत्तं 9. A: वृष्टीकर्तु°; B: वृद्धिकर्तुमिच्छामि। इति…षष्ठी (lacuna marked by a blank of 3 spaces); C adds: …षष्ठे षष्ठी (lacuna marked by 10 points).

केनाभ्यसूया फलकाङ्क्षिणा[1] ते नितान्तदीर्घैर्जनिता तपोभिः।
यावद्भवत्वाहितसायकस्य[2] मत्कार्मुकस्यास्य निदेशवर्ती ॥ ४ ॥

केनापवर्गेच्छुना नितान्तदीर्घैश्चिरसंचितैस्तपोभिस्तवाभ्यसूयेर्ष्या जनितोत्पादिता। यावदाहितसायकस्यारोपितशरस्य मत्को दण्डस्यास्याज्ञाविधेयोऽस्तु। आहितो रचितः सायको यस्य तस्याहितसायकस्य। संभृतशरस्येत्यर्थः। एतदुक्तं भवति — न तव कश्चिदन्तरायोऽस्ति। आज्ञापय। यावदधुनैवाज्ञां करोमीत्यर्थः ॥ ४ ॥

1. K, N: पदका° 2. K, N: °द्भवत्याहि°

असंमतः कस्तव मुक्तिमार्गं पुनर्भवक्लेशभयात् प्रपन्नः।
बद्धश्चिरं तिष्ठतु सुन्दरीणामारेचितभ्रूललितैः[1] कटाक्षैः ॥ ५ ॥

तवासंमतो भवतोऽनभिप्रेतः[2] को मुक्तिमार्गं मोक्षपथं ज्ञानवैराग्यलक्षणं[3] प्रपन्नः। पुनर्भवक्लेशभयात् पुनर्योऽसौ भवः संसारस्तत्र क्लेशा[4] अविद्यास्मितरागद्वेषाभिनिवेशास्तेभ्यो[5] भयं ततः पुनर्भवक्लेशभयाद्भूयः संसारदुःखात्। यावदसौ सुन्दरीणामुत्तमाङ्गनानां कटाक्षैरपाङ्गनिरीक्षितैः चिरं बहुकालं बद्धस्तिष्ठतु। बद्ध इव बद्धः। यथा बद्धो न क्वचिद्गन्तुं समर्थस्तत्रैव तिष्ठत्येवं कटाक्षैर्बद्धः सन् स्त्रीविषयाभिलाषी भवति, न पूर्वोक्तं मुक्तिमार्गं प्राप्नोतीति[6] बन्धसामान्याद्बद्धशब्देनोपमीयते। कीदृशैः[7]

कटाक्षैः । आरेचितं भ्रूकर्म भ्रूभङ्ग उच्यते । यदेकदेशेनोच्चाल्य[8] सविलासं पात्यते तदुच्यते । आरेचितभ्रूललितैर्नर्तितरोमराजिशोभितैः[9] । बद्धश्चिरमिहैव तिष्ठतु इत्याज्ञापय ॥ ५ ॥

1. K, N: °भ्रूचतुरैः 2. C: °भिप्रीतः 3. A: ज्ञानावै° 4. B: क्लेश; C: क्लेशः; A adds या 5. B: °स्मितारा° 6. C omits इति 7. B: की 8. A, B, C: °नोच्चाल्यं 9. A, B, C: आरेचितभ्रूललितास्तेनारे(B, C: रो)चित°

अध्यापितस्योशनसापि नीतिं प्रयुक्तरागप्रणिधेर्द्विषस्ते[1] ।
कस्यार्थधर्मौ[2] वद पीडयामि सिन्धोस्तटावोघ इव प्रवृद्धः ॥ ६ ॥

वद कथय । ते तव द्विषः शत्रोः कस्यार्थधर्मौ[2] पीडयामि । अर्थश्च धर्मश्च तावर्थधर्मौ । कीदृशस्य[3] द्विषः । उशनसापि शुक्रेणापि[4] नीतिं नीतिशास्त्रं षाड्गुण्यं[5] सामाद्युपायलक्षणमध्यापितस्य[6] पाठितस्य शिक्षितस्य[7] । एतदुक्तं भवति — यो ह्युशनसा विनीतः सोऽवश्यं त्रिवर्गं संसेवते[8] । अहं पुनस्तस्य तथाविधस्याप्यर्थधर्मौ पीडयामि । भूयोऽपि स एव विशेष्यते[9] । कीदृशस्य[3] तस्येत्यत आह । प्रयुक्तरागप्रणिधेः[10] रागे प्रणिधिश्चिन्ता रागप्रणिधिः प्रयुक्ता रागप्रणिधिर्यस्य[11] । प्रयुक्तो राग एव प्रणिधिश्चरो यस्येति वा । एवं विधस्य कस्य ते द्विषोऽर्थधर्मौ पीडयामि । क इव कस्य काविस्याह । यथा सिन्धोर्नद्या ओघो [12-]जलपूरः प्रवृद्धो[-12] वृद्धिं गतस्तटौ रोधसी पीडयति । एवमहं च प्रवृद्ध उल्बणः कस्यार्थधर्मौ पीडयामीत्यर्थः ॥ ६ ॥

1. K, N: °णिधिद्विष° 2. C: °र्थकामौ 3. A: कीदृश्यस्य 4. A: शुक्रणापि 5. C: षाड्गुण्य- 6. B: समाद्यु° 7. B: शिक्षतस्य 8. B: संसेव्यते 9. C: विशिष्यते 10. C: °प्रणधेः 11. B: °णिधिः प्रयुक्तरागप्रणिधिः 12–12. A, B, C repeat those words again.

कामेकपत्नीव्रतदुःखशीलां लोलं मनश्चारुतया प्रविष्टाम् ।
विलम्बिनीमिच्छसि[1] मुक्तलज्जां कण्ठे स्वयं ग्राहविषक्तबाहुम्[2] ॥ ७ ॥

कामङ्गनां कण्ठे गले स्वयमात्मना विलम्बिनीं[3] लग्नां संश्लिष्टामिच्छ-

स्यभिलषसि कामयसे । कीदृशीम् । ग्राहविषक्तबाहुं ग्राहाविव ग्राहौ दार्ढ्य-सामान्यात् । ग्राहसदृशौ विषक्तौ बाहू भुजौ यथा सा ग्राहविषक्तबाहुस्ताम् । एवंविधां कामङ्गनामिच्छसि । ननु च यामिन्द्रः प्रार्थयते सा कथं तमवधीरयतीत्यत[4] आह । एकपत्नीव्रतदुःखशीलाम्[5] । एकः पतिर्यस्याः[6] सैकपत्नी पतिंवरा साध्वी उच्यते । एकपत्नीनां व्रतं नियम एकपत्नीव्रतं तदेव दुःखं तेन वा दुःखं तच्छीलं स्वभावो यस्याः सैकपत्नीव्रतदुःखशीला ताम् । ननु च यैवंविधा तां किमितीन्द्रः[7] प्रार्थयत इत्याह । [तव][8] लोलं मनः[9] चारुतया प्रविष्टाम् । लोलं चलं साभिलाषं वा । कथं प्रविष्टाम् । चरुतया दर्शनीयतया रम्यतयेत्यर्थः । भूयः सैव विशेष्यते । किंविशिष्टां ताम् । मुक्तलज्जां [10-]मुक्ता परित्यक्ता लज्जा यया[-10] सा मुक्तलज्जा तां परित्यक्त-ह्रीकाम् ।। ७ ।।

1. K, N: नितम्बि°; C: विलासिनीमि° 2. B, K, N: °ग्राहनिष° 3. B: विलम्बनीं 4. C: °यतीत्यर्थः 5. A: एवप° 6. A: सतिर्य° 7. A, B, C: कमिती° 8. A: ···(lacuna marked by 3 points); B: ···(lacuna marked by a blank of 2 spaces); C: ···(lacuna marked by 5 points); तव supplied from D. 9. A, C omit मनः 10–10. A: मुक्ताप···या सा (lacuna marked by 12 points of half a line); B: °गता···या सा (lacuna marked by a blank of 7 spaces); C repeats the above words.

कयासि कामिन् सरसापराधः[1] पादानतः कोपनयावधूतः ।
यस्याः[2] करिष्यामि दृढानुतापं प्रवालशय्याशरणं शरीरम् ॥ ८ ॥

हे कामिन् [3-]कामुक कया[-3] [4-]कामिन्यासि त्वमवधूतोऽवज्ञातस्तिरस्कृतः[-4] । कीदृशस्त्वम् । पादानतः[5] पादयोरानतश्चरणपतितः । किमित्यवधूत इत्याह । यतः सरस[6] आर्द्रोऽपराधो यस्यासौ[7] सरसापराधः प्रत्यग्रदृष्टव्यलीकः[8] । कीदृश्या तया । कोपनया क्रोधनया । रोषणयेत्यर्थः । यस्या महिलाया अहं शरीरं प्रवालशय्याशरणं करिष्यामि पल्लवशयनपरायणं विदधे । सा हि त्वत्प्रार्थनामगणयित्वा मयानुनाप्यमाना[9] मदीयशरव्यथिताङ्गी सन्तापशान्तये कुसुमपल्लवशयनमभिलषति ।। ८ ।।

1. K, N: °मिन्सुरतापराधात् 2. K: तस्याः 3–3. A: ···या (lac-

una marked by 12 points of half a line); B omits कामुक 4–4. C: कामिन्या त्वमसि अवधू° 5. B: पदा° 6. C: सरसापराध: 7. A, B: यस्यास्सौ 8. B: °द्दव्य° 9. B: °नुतप्य°

प्रसीद विश्राम्यतु वीर वज्रं शरैर्मदीयैः कतमः[1] सुरारिः ।
बिभेतु मोघीकृतबाहुवीर्यः स्त्रीभ्योऽपि कोपस्फुरिताधराभ्यः ॥९॥

हे वीर प्रसादं कुरु । त्वदायुधमेतद्वज्रं[2] विश्राम्यतु तदास्ताम् । कतमः किंजातीयः सुरारिरसुरोऽस्मत्पृषत्कप्रशमितभुजबलः[3] सन् कोपस्फुरिताधराभ्यः स्त्रीभ्योऽपि बिभेतु । यदा हि कुपिता भामिन्योऽधरावोष्ठौ कम्पयन्त्यस्तं समीक्षन्ते तदैवासावखिलं[4] कार्यमुपेक्ष्य[5] तत्प्रसादनपरो भवति । प्रसीद विश्रम्यत्विति प्रार्थने लोट्[6] । बिभेत्विति प्राप्तकाले[7] । दैत्यदानवराक्षसादीनां सुरारीणां बहुत्वाज्जातिपरिप्रश्नः संभवतीति कतम इति डतमजुत्पत्तिः[8] ॥ ९ ॥

1. B: कतमा 2. A: °द्वज्र 3. A, B: °त्पृषङ्काप्र°; C: °त्पुषट्कप्र° 4. A: °वासाखि°; B: °वासव° 5. C: °मुत्प्रेक्ष्यते 6. Cf. Pāṇ. 3, 3, 161–162. 7. Cf. Pāṇ. 3, 3, 163. 8. A, C: डमजु°; B: डुमजु°; cf. Paṇ. 5, 3, 93.

अथ चेदात्थ कस्मात्तवैवंविधा शक्तिरित्याह --

भवत्प्रसादात्[1] कुसुमायुधोऽपि सहायमेकं मधुमेव लब्ध्वा ।
कुर्यां हरस्यापि पिनाकपाणेर्धैर्यच्युतिं के मम धन्विनोऽन्ये ॥१०॥

पुष्पास्त्रोऽप्यहं त्वत्प्रसादादेवैकं सहायं वसन्तमेवासाद्य पिनाकपाणेः शिवस्यापि धैर्यच्युतिं कुर्याम् । अतश्चान्ये वराका धन्विनो धनुर्ग्रहा[2] मम के[3] । अकिंचित्करा इत्यर्थः । यत्राहं चापहस्तं हरं जेतुं समर्थस्तत्रान्ये कृपणधानुष्काः[4] किं मम कुर्युरित्यर्थः । भवत्प्रसादादित्यनौद्धत्यपरम्[5] । मधुश्चैत्रस्तेन च वसन्तो लक्ष्यते । मधुमाधवत्वात्तस्य । कुर्यामिति संभावने लिङ्[6] । पिनाकः शार्वं धनुः शूलं च । धनुरस्त्र[7] विद्यते येषां ते धन्विनः । व्रीह्यादित्वादिनिः[8] ॥ १० ॥

1. K, N: तव प्रसा° 2. B: धनुग्रहा 3. B omits के 4. B:

क्रृपणा धनुष्का: 5. A, C: तव प्रसा° 6. Cf. Pāṇ. 3, 3, 172.
7. A, B: धन्वास्त्रं 8. Cf. Pāṇ. 5, 2, 116.

अथोरुदेशादवतार्य पादमाक्रान्तिसंभावितपादपीठम् ।
संकल्पितेऽर्थे[1] विवृतात्मशक्तिमाखण्डलः काममिदं बभाषे ॥११॥

ततः शक्रः स्मरमिदं वक्ष्यमाणं [2-]बभाषे जगाद[-2]। कीदृशम्। संकल्पितेऽर्थे चिकीर्षिते[3] वस्तुनि विवृतात्मशक्ति व्याख्यातनिजमाहात्म्यं 'कुर्यां हरस्यापि धैर्यच्युतिम्'[4] इति। अतश्चादरातिशयवशादूरुतश्चरणमवतार्य भाषणम्। कीदृशं पादम्। आक्रान्त्याक्रमणेनाधिष्ठाने[5] संभावितमनुगृहीतं गुरुत्वं नीतं पादपीठं येन। एष एव तस्यानुग्रहो यदुपरि चरणन्यासः ॥ ११ ॥

1. K, N: °ल्पितार्थे 2-2. C: जगाद बभाषे 3. B: चिकीर्षते
4. Kum. 3, 10. 5. A: °क्रमेणे°

किमब्रवीत् ? इत्युत्साहयन्नाह —

सर्वं सखे त्वय्युपपन्नमेतदुभे ममास्त्रे कुलिशं भवांश्च ।
वज्रं तपोवीर्यमहत्सु कुण्ठं त्वं सर्वतोगामि च साधकं च ॥१२॥

सखे इत्याह्वानं गौरवार्थम्। हे वयस्य यत् त्वमात्थ तत् सर्वमेतत् त्वय्युपपन्नं सुघटम्। यस्मान्मम द्वे एवास्त्रे वज्रं त्वं च। उभयोर्विशेषमाह।[1] वज्रं तपोवीर्येण महत्सु दुर्जयेषु तापसेषु कुण्ठं भग्नम्। तापसेषु प्रहर्तुमशक्तत्वात्[2]। त्वं प्रवरास्त्रं सर्वतोगामि सर्वविषयं[3] तापसेष्वपि[4] रागोत्पादनात्। साधकं च कार्यनिष्पादकम्। अस्त्रापेक्षयाक्षतत्वात् ॥ १२ ॥

1. C: किमब्रहीत् 2. B: प्रहन्तुम° 3. C: °विषये 4. B omits अपि

अवैमि ते सारमतः खलु त्वां कार्ये गुरुण्यात्मसमं नियोक्ष्ये ।
व्यादिश्यते भूधरतामवेक्ष्य कृष्णेन देहोद्वहनाय[1] शेषः ॥१३॥

यदा च ते सारं बलं जाने ततस्त्वां महति कृत्ये[2] आत्मानमिव नियोक्ष्ये

व्यापारये। यथा निखिलोर्वीवहनशक्तत्वमालोच्य[3] विष्णुनात्मवपुर्धारणार्थमनन्त आज्ञाप्यते। नियोक्ष्य इति 'स्वराद्यन्तोपसृष्टात्'[4] इत्यात्मनेपदम्। भुवं धारयतीति[5] भूधरः। 'बहुलमन्यत्रापि संज्ञाच्छन्दसोः' इति णिलुक्[6] ।। १३ ।।

1. C: दोहोद्वणाय 2. A: कृत्ये कार्यं 3. C: शक्तित्वमा 4. MB. 1, 3, 64. 5. B: धारयति 6. – ? –

आशंसता बाणगतिं वृषाङ्के कार्यं त्वया नः प्रतिपन्नकल्पम्।
निबोध यज्ञांशभुजामिदानीमुच्चैर्द्विषामीप्सितमर्थमत्र[1] ॥१४॥

भवता हरे शरप्रसरं कथयताधुना प्रयोजनमस्माकमङ्गीकृतप्रायम्। यतो यज्ञांशभुजां देवानामीप्सितमित्थमत्र[2] हरे निबोध जानीहि। उच्चैर्द्विषां बलवदरीणामिति भङ्ग्या तमर्थं सूचयति। 'बुध बोधने'[3] इत्यस्य स्वरितेतो निबोधेति रूपम् ।। १४ ।।

1. K, N: °तमेतदेव 2. A: °प्सितं सत्यमत्र; B: °मित्यमत्र; C: मित्यत्र 3. Cf. Dhātupaṭha, 875 and Kṣīrataraṅgiṇī, Bhvādi, 614.

कस्माद्धरायत्तं[1] प्रयोजनमेषामित्याह —

अमी हि वीर्यप्रभवं हरस्य[2] जयाय सेनान्यमुशन्ति[3A] देवाः।
स च त्वदेकेषुनिपातसाध्यो ब्रह्माङ्गभूर्ब्रह्मणि योजितात्मा ॥१५॥

अमी देवा हरस्य वीर्यप्रभवं[3B] रेतस्समुत्थं सेनापतिं जयार्थमुशन्तीच्छन्ति। स च हरस्त्वदेकेषुनिपातसाध्यस्त्वदीयेनैकेनैवेषुनिपातेन शरक्षेपेण[4] साध्यश्चालयितुं[5] शक्यः[6]। यतो[7] ब्रह्मण्यात्मनि ज्ञाने योजितात्मा[8] निक्षिप्तचेताः[9]। अतश्च त्वदन्यः क इव वशीकर्तुमीशो भवेत्। ब्रह्मा अङ्गभूस्तनूजो यस्य स ब्रह्माङ्गभूः। ब्रह्मणो वाङ्गभूरिति केचित्। वयं तु ब्रूमः। ब्रह्माण्यङ्गानि[10] च मन्त्रविशेषाश्चैव प्रसिद्धास्तेषां भूः प्रभवः। तत्प्रभवत्वान्मन्त्राणाम्। उशन्तीति 'वश कान्तौ'[11] ।। १५ ।।

1. B: °रायितु 2. K, N, C: भवस्य 3A. A, B: °मुषन्ति 3B. A: °प्रभव 4. B: °पेन 5. A, C: चलयितुं 6. B: समर्थः 7. B:

यतो ब्रह्मात्मनि 8. C: नियोजितात्मा 9. B omits निक्षिप्त 10. A, C: ब्रह्मण्य° 11. Dhātupāṭha, 1080.

तस्मै हिमाद्रेः प्रयतां[1] तनूजां यतात्मने रोचयितुं यतस्व ।
योषित्सु तद्वीर्यनिषेकभूमिः सैव क्षमेत्यात्मभुवोपदिष्टम्[2] ॥१६॥

अतस्तस्मै[3] हराय पार्वतीं रोचयितुमभिलाषयितुं[4] यतस्व प्रयत्नं कुरु । यस्मात् स्त्रीषु मध्ये तद्वीर्यनिषेकभूमिस्त्र्यम्बकशुक्रक्षेपोर्वी गौर्येव क्षमा योग्येति ब्रह्मणा दिष्टं दृष्टं वा । प्रयतां यतात्मन इति तद्व्यापारस्यैव सामर्थ्यमाह । न हि सनियमयोः स्वयं प्रवृत्तिः । तस्मै इति 'रुच्यर्थानां प्रीयमाणः'[5] इति संप्रदानत्वम् ॥ १६ ॥

1. C: प्रथितां 2. A: °भुवो हि दिष्टम् 3. C: ततः तस्मै 4. B: °भिलष° 5. Pāṇ. 1, 4, 33.

न चासौ दूरस्था येन रोचना दुष्करा स्यादित्याह —

गुरोर्नियोगाच्च नगेन्द्रकन्या स्थाणुं तपस्यन्तमधित्यकायाम् ।
अन्वास्त इत्यप्सरसां मुखेभ्यः श्रुतं मया मत्प्रणिधिः स वर्गः ॥१७॥

पितुर्निदेशात् पार्वती सानुनि तपश्चरन्तं पिनाकिनमन्वास्ते[1] सेवत इत्यप्सरसो[2] मुखान्मयाकर्णितम् । यस्मादसौ सुरवधूसार्थः[3] मत्प्रणिधिर्मदीयश्चरः । अधित्यका अद्रेरुपरितना[4] भूः । 'उपाधिभ्यां त्यकन्नासन्नारूढयोः'[5] । चशब्दः पूर्ववाक्यापेक्षया समुच्चये । एवमन्यत्र ॥ १७ ॥

1. C: °मध्यास्ते 2. A: °प्सरो 3. B: °वधूस्सार्थो 4. A: °रूपपरि° 5. Pāṇ. 5, 2, 34.

तद्गच्छ सिद्ध्यै कुरु देवकार्यमर्थोऽयमर्थोत्तर भव्य[1] एव ।
अपेक्षते[2] प्रत्ययमङ्गलब्ध्यै[3] बीजाङ्कुरः प्रागुदयादिवाम्भः ॥ १८ ॥

हे अर्थोत्तर काम तस्मात् प्रयाहि सिद्ध्ये सुरकृत्यं विधेहि । यस्मादयमर्थः कुमारजन्मलक्षणो भव्य एव भवितैव । केवलमंगलब्ध्यै आत्मो-

त्पत्तये[4] प्रत्ययं कारणमपेक्षते प्रार्थयते। बीजाङ्कुर उत्पत्तेः पूर्वमम्भ[5] इव। उपादानकारकाद्धि[6] बीजाङ्कुरेण भाव्यम्। तोयं तु सहकारिणं[7] विना न भवितुं शक्नोतीति तत्र तस्यापेक्षा। भव्यशब्दः कर्तरि निपातितः ॥ १८ ॥

1. K, N: °मर्थान्तरभाव्य 2. C: अपेक्ष्यते 3. K, N: प्रत्ययमुत्तमं त्वां 4. B: आत्मोपत्तये 5. A, B, C: पूर्वम(स ?)म्भव 6. A: भंपादा° 7. B: सहकारिकारणं

उत्साहयन् वाक्यद्वयमाह —

अस्मिन् सुराणां[1] विजयाभ्युपाये तवैव नामास्त्रगतिः कृती त्वम्।
अप्यप्रसिद्धं[2] यशसे हि पुंसामनन्यसाधारणमेव कर्म ॥१९॥

अस्मिन् देवानां विजयोपाये तवैव नामास्त्रस्य गतिः[3] प्रसरो[4] न[5] त्वन्यस्य। अतश्च कृती कृतार्थः प्रवीणस्त्वम्। यस्मादप्रसिद्धमपि स्वल्पमपि कर्म यावदनन्यसाधारणमन्येन कर्तुमशक्यं तदपि[6], कर्तुर्यशस्कारि। किं पुनर्महत्। नामशब्दः संभावने। तवैतत्कर्म संभाव्यमित्यर्थः। हरस्य विजयोपायत्वमत्र कारणकारणत्वात्। कृतमस्यास्तीति कृती कृतार्थः ॥ १९ ॥

1. K, N: तस्मिन्सु° 2. C: अपि प्र° 3. B: गति 4. C: प्रसमो 5. C omits न 6. C: तदपि तदपि

सुराः समभ्यर्थयितार एते कार्यं त्रयाणामपि विष्टपानाम्।
चापेन ते कर्म न चातिहिंस्रमहो बतासि स्पृहणीयवीर्यः ॥२०॥

अहो बत विस्मये। असि त्वमभिलाषणीयपराक्रमः। तथा हि सर्व एवैते महाप्रभावा देवा अर्थिनः। त्रिभुवनस्य प्रयोजनम्। तत्रापि च तव धनुर्मात्रेण[1] कर्म व्यापारः। तदपि न हिंसात्मकं प्रत्युत प्रीतिकारि। अहोबतशब्दावेकार्थावित्र[2] विस्मयस्याधिक्यं ब्रूतः ॥ २० ॥

1. A: तानुर्मात्रेण 2. A, B: °शब्दावेकार्यौ वत

'भवत्प्रसादात्'[1] इत्युद्दिश्याह --

मधुश्च ते मन्मथ साहचर्यादसावनुक्तोऽपि सहाय एव ।
समीरणश्चोदयिता[2] भवेति व्यादिश्यते केन हुताशनस्य ॥२१॥

हे मदन मदाज्ञां विनापि वसन्तः सहचरत्वात् तव सहाय एव। यथाग्नेरुद्दीपयिता त्वं भवेति केन वायुराज्ञाप्यते। तौ किल सहचरौ। न हि वातं विनाग्निर्ज्वलयते[3] । सह साकमयत[4] इति[5] सहायः[6] ॥ २१ ॥

1. Kum. 3, 10. 2. C: °श्चोदयता 3. A: °ग्निर्ज्वाल्यते
4. C: साकमयिता 5. B omits इति 6. B: सहयः

तथेति शेषामिव भर्तुराज्ञामादाय मूर्ध्ना मदनः प्रतस्थे ।
दिग्वारणास्फालनकर्कशेन[1] हस्तेन पस्पर्श तदङ्गमिन्द्रः ॥ २२ ॥

तथेत्येवमस्तु[2] संपादयामि त्वदादेशमिति शिरसा स्वामिनिदेशं मालामिव स्मरो गृहीत्वा प्रययौ। प्रसाददत्ता मङ्गलार्थं माला शेषा। तामिवेति[3] सहोक्तिः। तामप्यादायेत्यर्थः। प्रयाणकाले माला दीयत इति स्थितिः। तस्य च व्रजतोऽङ्गं पृष्ठं शिरो[4] वा प्रीतिसूचनार्थं पाणिना शक्रः पस्पर्श परामृशत्[5]। कीदृशेन। दिग्वारण ऐरावणस्तस्य[6] तेजोविवृद्धये यदास्फालनमाघातस्तद्वशात् कर्कशेन कठोरेण ॥ २२ ॥

1. K, N: ऐरावतास्फा° 2. B: तदेवमस्तु 3. A, B, C: तामेवेति
4. B: शिरोरो 5. A, B: °मृषत 6. B omits ऐरावणस्

स माधवेनाभिमतेन सख्या रत्या च साशङ्कमनुप्रयातः ।
अङ्गव्ययप्रार्थितकर्मसिद्धिः[1] स्थाण्वाश्रमं हैमवतं जगाम ॥२३॥

ततः स कामो हिमवद्भुवं हरतपोवनं ययौ। कीदृशः[2]। प्रियवयस्येन वसन्तेन जायया च रत्या विषममिदं कर्म संदिग्धमुत्तरणमिति साशङ्कमनुगतः। तथाङ्गव्ययेन देहनाशेनापि प्रार्थिता चिकीर्षिता कर्मसिद्धिर्येन[3]। मरणमप्यङ्गीकृत्यावश्य[4] सुरकार्यं करवाणीति। अत एवाशङ्कामाधवशब्दौ[5]। 'मधोश्च च'[6] इति मधुमाधवेषोर्जादयः सुकविपरम्परया भाषायामपि प्रयुज्यन्ते ॥ २३ ॥

1. K, N: °तकार्यसिद्धिः 2. A: कोदृश्यः 3. C: °सिद्धिहेतुं
4. A: °मध्याङ्गी° 5. C: °शब्दः 6. Pāṇ. 4, 4, 129.

तस्मिन् वने संयमिनां मुनीनां तपःसमाधेः प्रतिकूलवर्ती ।
संकल्पयोनेरभिमानभूतमात्मानमाधाय[1] मधुर्जजृम्भे[2] ॥२४॥

ततः तत्राश्रमे मधुः [3-]पुष्पादिरूपेण आत्मानमाधाय उत्पाद्य जजृम्भे[-3] उल्ललास । अकालवसन्तः[4] प्रादुर्बभूव । [कीदृ]शः[5] । शान्तानामपि ऋषीणां तपःसमाधेः प्रतिकूलवर्ती विपक्षः[6] । उत्कण्ठाजननात्[7] । तं तु संकल्पयोने—मनोभुवोऽभिमानभूतं दर्पकल्पं तद्वशात्तस्य दुर्जयत्वात् । समाधिरेकाग्रता[8] ॥ २४ ॥

1. B: °मादाय 2. C: मधुर्जिजृम्भे 3–3. A: °रूपे ··· जजृम्भे (lacuna marked by 7 points of a quarter of a line); B: °रूपेण··· जजृम्भे (lacuna marked by a blank of 6 spaces); C: °रूपेण जिजृम्भे आत्मनमादाय उत्पाद्य 4. B: °वसन्तो 5. A, B, C: ··· शः (lacuna marked in A by 3 points, in B by a blank of 2 spaces, and in C by 5 points. कीदृ° supplied from D). 6. C: विपक्षतः 7. C: कण्ठा ज° 8. A, B, C: समाधेरे°

तमेव[1] मधुमधुना वर्णयितुमुपक्रमते[2] —

कुबेरजुष्टां[3] दिशमुष्णरश्मौ गन्तुं प्रवृत्ते समयं विलङ्घ्य ।
दिग्दक्षिणा गन्धवहं मुखेन व्यलीकनिःश्वासमिवोत्ससर्ज ॥ २५ ॥

दक्षिणा दिगवाची मुखेन वक्त्रेण गन्धवहं वातमुत्ससर्ज[4] चिक्षेप । मधौ हि मलयमारुतो वहति । कदा । [5-]समयं विलङ्घ्य[-5] कालमतिक्रम्य कुबेरजुष्टां धनदाध्युषितामाशां सूर्ये यातुं प्रस्तुते सति । वसन्ते ह्युत्तराशां रविर्याति । स च तदा तस्य तां सेवितुमकालो दक्षिणायनस्य प्रक्रान्तत्वात् । अतश्चोत्प्रेक्ष्यते । व्यलीकनिःश्वासमिव अत्युच्छ्वासमिवैनममुचत् । यदा हि नायकः समयं शपथमतिक्रम्य[6] कुबेरेण निन्द्यवपुषा सेवितां रागेण गच्छति तदा दक्षिणानुकूला नायिका मन्युना निःश्वसति । वैरं शरीरम् । व्यलीकं प्रियकृतोऽपराधः । गन्धवहादयः[7] पचादौ द्रष्टव्याः[8] ॥ २५ ॥

1. B: तामेव 2. A, B, C: °क्रमेति 3. K, N: कुबेरगुप्तां
4. A, C: वातं ससर्ज 5-5. B: समयमुल्लङ्घ्य 6. B: सपथमुल्लङ्घ्य
7. A, C: गन्धवाहा° 8. A, B: द्रष्टव्यः; cf. Pāṇ. 3, 1, 134.

असूत सद्यः कुसुमान्यशोकः स्कन्धात्प्रभृत्येव[1] सपल्लवानि ।
पादेन नापैक्षत[2] सुन्दरीणां संपर्कमाशिञ्जितनूपुरेण ॥२६॥

अशोकतरुः सपदि विटपादारभ्य पुष्पाणि पत्रसहितान्यसूतोदपादयत् । कालस्य बलवत्तया चासौ रणितमञ्जीरेण युवतिचरणेन प्रहारं नापैक्षत[3] नार्थयत । सनूपुरपादताडितो[4] ह्यसौ पुष्प्यति ॥ २६ ॥

1. A, B, C: स्कन्दात्प्र° 2. C: नापेक्षत 3. B: नाक्षेपत; C: नापेक्षत
4. A, B: °पादाता°

सख्युः[1] प्रवालोद्गमचारुपत्रे नीते समाप्तिं नवचूतबाणे ।
निवेशयामास मधुर्द्विरेफान् नामाक्षराणीव मनोभवस्य ॥ २७ ॥

नवं चूतमेव बाणः शरस्तस्मिन् समापिते मधुरलीन्न्यवेशयत् । उत्प्रेक्ष्यते । सख्युश्चेतोभुवो नामाक्षराणीव संज्ञावर्णानीव । शरे हि स्वामिनो नाम लिख्यते । बाणे[2] पक्षैर्भाव्यम् । तत्र तु प्रवालोद्गमः किसलयोद्गम[3] एव चारूणि पत्राणि यस्मिन् ॥ २७ ॥

1. K, N: सद्यः 2. C: वाणं 3. B: कलसयोद्गमः; C omits कि°द्गम

वर्णप्रकर्षे सति कर्णिकारं दुनोति निर्गन्धमिति[1] स्म चेतः ।
प्रायेण सामग्र्यविधौ गुणानां पराङ्मुखी[2] विश्वसृजः प्रवृत्तिः ॥२८॥

कर्णिकाख्यं पुष्पं रूपसौन्दर्येऽपि सत्यसुरभित्वान्मनो दुनोति स्मापीडयत्[3] । सुगन्धि तर्हि कथं नाकारीत्याह । गुणानां सामग्र्यविधौ साकल्यकरणे प्रायेण वेधसो विमुखः प्रसरः । नासौ सर्वान् गुणानेकत्र कुरुते । अर्थान्तराभासश्चायं बोद्धव्यः, न त्वर्थान्तरन्यासः ; तदर्थरहितत्वात्[4] ।

प्रधानार्थसमर्थको हि साधर्म्यवैधर्म्याभ्यामर्थान्तरन्यासः। अत्र चान्यदुपक्रान्तमन्यत्र चार्थान्तरं न्यस्तम्। अतश्चैवं वक्तव्यम् — 'मुख्येन हीनं गुणिनं गुणेन दृष्ट्वा न तप्येत हि कः सचेताः'। यदि वा 'तेनैव सर्वो रमते गुणेन येनाशु राजन्ति गुणान्तराणि'॥ २८॥

1. K, N: °न्धतया 2. C: अवाङ्मुखी 3. A: स्म पी° 4. B: त्वार्था°

बालेन्दुवक्राण्यविकाशभावाद्बभुः[1] पलाशान्यतिलोहितानि।
सद्यो वसन्तेन समागतानां नखक्षतानीव[2] वनस्थलीनाम्॥२९॥

पलाशपुष्पाणि बभुः रेजिरे। कीदृशानि[3]। अविकाशभावादविकासाद्बालेन्दुवक्राणि[4] शशिकलाकुटिलानि। स्वभावाच्चातिरक्तानि। अतश्चोत्प्रेक्ष्यते। पतिनिभेन सुरभिणा सङ्गतानां काननतटीनां सद्यस्तत्क्षणं दत्तानि नखक्षतानीव। करजपदान्यपि वक्राणि लोहितानि च भवन्ति॥ २९॥

1. K, N: °ण्यविकासभा°; A, B: °विशोकभा°; C: °विकोशभा° striking °विशोकभा° 2. C: °तान्येव 3. A: कीदृश्यानि 4. A, B: अविशोकभा°; C: अविकोशभा°

लग्नद्विरेफाञ्जनभक्तिचित्रं मुखे मधुश्रीस्तिलकं निवेश्य[1]।
रागेण बालातपकोमलेन[2] चूतप्रवालोष्ठमलंचकार॥ ३०॥

मधुश्रीर्वसन्तलक्ष्मीर्मुखे[3] प्रारम्भे तिलकाख्यं पुष्पं वृक्षं[4] वा निवेश्य रचयित्वा ततोऽभिनवातपसदृशेन[5] रागेण लौहित्येन चूतकिसलयाधरमभूषयत्[6]। कीदृशं तिलकम्। लग्ना ये द्विरेफा भ्रमरास्त एव कार्ष्ण्यादञ्जनभक्तिः[7] कज्जलविच्छित्तिस्तया [8]-चित्रं तिलकम्। परागनिर्भरत्वादलिवृन्दसेव्यं-[8] चूतश्च [9]-किसलयितमिति[10] वाक्यार्थः। यापि-[9] नारी विलासान्विता सा [11]-शोभार्थमञ्जनतिलकं-[11] विशेषकं मुखे निवेश्य [12]-ताम्बूलादिरागेणोष्ठमलंकुरुते। कोमलः-[12] सदृशः॥ ३०॥

1. K, N: प्रकाश्य 2. K, N, C: °लारुणको° 3. C: °वंसन्तश्रीः

मुखे 4. C: वृन्दं 5. C: °सदृशेण 6. A: चूतसल° 7. A: कान्त्याद°; B: काष्यदि° 8-8. A: ··· राग° (lacuna marked by 4 points); B: ··· राग (lacuna marked by a blank of 4 spaces). 9-9. A: किस ‾या (lacuna marked by a blank of one space for the letter ल whereas the lacuna of the rest is not marked); B: किसलया··· (lacuna marked by a blank of 4 spaces). 10. C: °लयित इति 11-11. A: °मञ्ज···लकं (lacuna marked by 6 points); B: °मञ्ज·· लकं (lacuna marked by 4 spaces). 12-12. A: °रागेण···मलः (lacuna marked by 5 points); B: रागे···मलः (lacuna marked by 4 spaces).

मृगाः प्रियालुद्रुममञ्जरीणां[1] रजःकणैर्विघ्नितदृष्टिपाताः ।
मदोद्धताः प्रत्यनिलं विचेरुर्वनस्थलीर्मर्मरपत्रमोक्षाः[2] ॥ ३१ ॥

मदप्रचण्डा हरिणा वाताभिमुखं काननावलीर्विचेरुर्बभ्रमुः । वाताभिमुखत्वात् । कीदृशाः[3] । प्रियालवाख्यतरुमञ्जरीणां रेणुलवैर्विघ्नितः[4] प्रतिहतो दृष्टिपातो नेत्रक्षेपो येषाम् । वातस्य परागनिर्भरत्वात् । स्थलीः कीदृशीः । मर्मरः सशब्दः पत्रमोक्षः[5] पर्णपातो यासु ताः । तदा हि शुष्काणि[6] पत्राणि पतन्ति नवानि जायन्ते ॥ ३१ ॥

1. K, N: प्रियालद्रु;° A: प्रयालु,° 2. B: विचैरु° 3. A, B: कीदृश्याः 4. C: °विघ्निताः 5. A: °मोक्षा 6. C: शुष्कानि

चूताङ्कुरास्वादकषायकण्ठः पुंस्कोकिलो यन्मधुरं चुकूज ।
मनस्विनीमानविघातदक्षं तदेव जातं वचनं स्मरस्य ॥ ३२ ॥

कोकिलयुवा चूताङ्कुरास्वादविशदकण्ठत्वाद्यन्मधुरं[1] चुकूज ववाशे तदेव मानिनीमानविनाशचतुरं[2] कामस्य वचनमनुनयवचोजातं संपन्नम्[3] । तदाकर्णनेन[4] प्रियेषु संमुखीभावात् । वर्णवद्रसोऽपि[5] कषायः । कण्ठादीनां च कषायमधुरकटुकादिव्यवहार औपचारिकः । [6]‾पुंस्कोकिलशब्दे पुंशब्दो‾[6] विस्पष्टार्थः ॥ ३२ ॥

1. B: °स्वादकषायकण्ठ° 2. B: माननीनां मान° 3. C omits संपन्नम् 4. B: °कर्णेन 5. C: वर्ण्यव° 6–6. C: पुंस्कोकिलशब्दो

हिमव्यपायाद्विशदाधराणामापाण्डुरीभूतमुखच्छवीनाम्[1] ।
[2-]स्वेदो नवः[-2] किंपुरुषाङ्गनानां चक्रे पदं पत्रविशेषकेषु ॥ ३३ ॥

किन्नरीणां[3] पत्ररूपेषु विशेषकेषु तिलकेषु नूतनः स्वेदः पदं चक्रे स्थानं व्यधात् । प्रथमं तत्र सुदर्शनत्वात्[4] । कीदृशीनाम् । हिमव्यपायाच्छीतातपागमाद्विशदाधराणां[5] निर्मलोष्ठीनाम्[6] । हिमेन ह्यधरयोराभिजात्याभावाद्विवर्णता[7] जायते । तथा किंचित्पाण्डुरिता[8] वदनच्छविर्यासाम्। नन्वाकालिकत्वान्मधुप्रवृत्तेस्ततः[9] पूर्वं तथाकालस्याभावात् कथमत्र तद्धर्मवर्णनम् । सत्यमेतत् । किंतूपक्षेपमात्रेऽसामयिकत्वमभिधायानन्तरं[10] सामान्यरूपेण वर्णनमित्यदोषः ॥ ३३ ॥

1. B, C: °द्विषदा°; K, N: °पाण्डरी° 2–2. K, N: स्वेदोद्गमः 3. B: किन्नराणां 4. C: दर्शनत्वात् 5. B: हिमाव्य°; A: °शीतातापा° 6. C: °ष्ठीणां 7. B. °योरभि°, C: °वर्णा 8. A: °त्पाण्डुता 9. C: नन्वकालि° 10. C: °मात्रो असा°

तपस्विनः स्थाणुवनौकसस्तामाकालिकीं[1] वीक्ष्य[2] मधुप्रवृत्तिम् ।
प्रयत्नसंस्तम्भितविक्रियाणां[3] कथंचिदीशा मनसां बभूवुः ॥३४॥

स्थाणुवनौकसो हराश्रमनिवासिनो[4] मुनयस्तामाकालिकीमसमयजां वसन्ताविर्भूतिमवलोक्य कृच्छ्रेण चेतसां वशितारोऽभवन् । यतः कालस्य बलवत्त्वात् प्रयत्नेन संस्तम्भिता प्रशमिता विक्रिया विकारो येषाम् । ईशत इति ईशाः[5] प्रभवः । अकाले भवा[6] आकालिकी । अध्यात्मादित्वाट्ठञ्[7] । 'आकालिकडाद्यन्तवचने'[8] इत्येतत्त्वत्र न संगतार्थम् ॥ ३४ ॥

1. C: °स्तामका° 2. C: वेक्ष्य 3. C: °विक्रियास्ते 4. C: °श्रमवासिनो 5. B: ईशः 6. B: प्रभवा 7. Cf. MB. 4, 3, 60. 8. Pāṇ. 5, 1, 114, A, B: °कत्वाद्य°

तं देशमारोपितपुष्पचापे रतिद्वितीये मदने प्रपन्ने ।
काष्ठागतस्नेहरसानुविद्धं द्वन्द्वानि भावं क्रियया विवव्रुः ॥ ३५ ॥

आरोपितं सज्यं कृतं पुष्पमयं चापं येन तस्मिन्नारोपितपुष्पचापे सभार्ये

स्मरे तमाश्रमं प्राप्ते सति, भृङ्गहरिणहस्त्यादीनि[1] द्वन्द्वानि मिथुनानि ईदृशं भावमभिप्रायं क्रियया[2] कर्मणां निर्वृत्या[3] विवव्रुराचख्युः प्रकटीचक्रुः । कीदृशम् । काष्ठां परां कोटिं गतः प्राप्तो यः स्नेहः प्रीतिः रसश्च रागस्ताभ्यामनुविद्धं[4] भावितम् । रतिरागगर्भमित्यर्थः ।। ३५ ।।

1. B: भृङ्गा हरिणाः हस्त्यादीनि 2. B: क्रियाया 3. C: निर्वर्त्या
4. C: °रागश्च ताभ्या°

क्रियया विवव्रुरित्युक्तं[1] तदेव विशेषेणाह—

मधु[2] द्विरेफः कुसुमैकपात्रे पपौ प्रियां स्वामनुवर्तमानः ।
शृङ्गेण[3] च स्पर्शनिमीलिताक्षीं[4] मृगीमकण्डूयत कृष्णशारः ॥३६॥

कुसुममेवैकं साधारणं[5] पात्रं चषकम् । तत्र भ्रमर्या[6] सह मधुपो मधुमकरन्दमदधत् । तथा कृष्णशाराख्यो मृगः स्पर्शमुकुलितनयनां प्रियां[7] विषाणेनाकण्डूयताकषत् । सहपानं कण्डूयनं च रिरंसासूचकं तेषाम् । एवमुत्तरत्र[8] । अनुवृत्तिः[9] चित्तग्रहणमावर्जनम्[10] । अकण्डूयतेति कर्तरि ञित्वात्[11] । 'कण्ड्वादिभ्यो[12] यक्'[13] । कृष्णश्चासौ शारश्चेति विगृह्य 'वर्णो वर्णेन'[14] इति समासः ।। ३६ ।।

1. B: विविक्षुरि 2. C: मधुः 3. A, B: शृङ्गेन 4. C: °ताक्षं
5. B: साधरणं 6. A, B: भ्रमर्या 7. A, B, C: प्रिया 8. B omits एवम् 9. C: अनुवृत्ति 10. A: मार्जवम्; B: मावर्जवम् 11. Cf. Pāṇ. 1, 3, 72. 12. C: कण्वाधिपो 13. Pāṇ. 3, 1, 27; B, C: थक् for यक् 14. Pāṇ. 2, 1, 69.

ददौ सरःपङ्कजरेणुगन्धि[1] गजाय गण्डूषजलं करेणुः ।
अर्धोपभुक्तेन[2] बिसेन जायां संभावयामास रथाङ्गनामा ॥ ३७ ॥

करेणुः करिणी[3] पत्ये[4] गण्डूषजलं ददौ व्यतरत्[5] । कीदृशम् । सरसि पङ्कजानि पद्मानि[6] तेषां रेणुः परागस्तस्य गन्धो विद्यते यत्र । रथाङ्गनामा चक्रवाकः सामिभुक्तेन मृणालेन प्रियां[7] संभावयामासावर्जयत् ।। ३७ ।।

1. K, N: रसात्पङ्क° 2. B: °भुङ्क्तेन 3. A: कणी 4. B: सत्ये 5. C: अतरत् 6. A: पद्माणि 7. B: प्रिया

[1-]गीतान्तरे च[-1] श्रमवारिलेशैः किंचित्समुच्छ्वासितपत्त्रलेखम्[2] ।
पुष्पासवाघूर्णितनेत्रशोभि प्रियामुखं किंपुरुषश्चुचुम्ब[3] ॥३८॥

गायन्त्याः प्रेयस्या वदनं किन्नरो रागाच्चुचुम्ब पपौ । कीदृशम् । स्वेदस्य[4] कणैरीषत्समुच्छ्वासिता[2] विकसिता[5] पत्त्रलता यत्र । तथा पुष्पभावितेनासवेन पानेनाघूर्णिताभ्यां भ्रमिताभ्यां[6] नयनाभ्यां[7] शोभते यत्तथोक्तम्[8] । गीतान्तरे गीतमध्ये[9] ॥ ३८ ॥

1–1. K, N: °न्तरेषु 2. B: °मुच्छासि° 3. K, N: °श्चुचुम्बे 4. C: स्वेद– 5. C: विकासिता 6. B omits भ्रमिताभ्यां 7. A omits नयनाभ्यां 8. B: यत्र तथो° 9. A, B, C: गीयमध्ये

पर्याप्तपुष्पस्तवकस्तनीभ्यः[1] स्फुरत्प्रवालोष्ठमनोहराभ्यः[2] ।
लतावधूभ्यस्तरवोऽप्यवापुर्विनम्रशाखाभुजबन्धनानि ॥ ३९ ॥

आसतां[3] तावत् सचेतनाः । स्थावररूपास्तरवोऽपि तदा लतावधूभ्यः [4-]वल्लीजायाभ्यः सकाशाद्विनम्रशाखाभुजबन्धनानि[-4] कुञ्चितप्रतानबाह्वालिङ्गनान्यवापुः[5] लेभिरे । ता हि शाखाभिस्तानाश्लिष्यन्त्यारोहन्ति[6] । कीदृशीभ्य इति वधूसाधर्म्यमाह । पर्याप्ताः[7] परिपूर्णाः पुष्पस्तवकाः कुसुमगुल्मा एव स्तना यासाम् । तथा कम्पमानानि प्रवालानि किसलयान्येवाधरास्तैर्मनोहराभ्यो[8] रुचिराभ्यः ॥ ३९ ॥

1. K, N: °स्तनाभ्यः; C: °स्तनेभ्यः 2. N, B: °वालौष्ठ° 3. C: आस्तां 4–4. A, B: वधू जायानां सकाशा विन°; C: वली जायानां सका° 5. C: अकुञ्चि° 6. C: शाखाभिराश्लिपन्त्या° 7. B: पर्यस्ताः 8. B: °नोहाराभ्यो

श्रुताप्सरोगीतिरपि क्षणेऽस्मिन् हरः प्रसंख्यानपरो बभूव ।
आत्मेश्वराणां न हि जातु विघ्नाः समाधिभेदप्रभवो[1] भवन्ति ॥४०॥

अस्मिन् क्षणे वसन्ताविर्भावकाले भगवान् निरूपितसुरललनागेयध्वनिरपि प्रसंख्यानपरः समाधिनिष्ठ [2-]आसीन्न तु विकृतमनाः[-2] । यस्माद्ये आत्मनश्चित्तस्येश्वरा वशिनस्तेषां वसन्तोत्सवादयो विघ्नाः श्रेयःप्रत्यूहाः

समाधिभेदे एकाग्रताभङ्गे प्रभवः शक्ता न कदाचित् संपद्यन्ते। चलचित्तस्य हि विघ्नाविर्भावः। प्रसंख्यानादयो विशेषरूपा अपि काव्येष्वेकाग्रतालक्षणपराः। आत्मशब्देनात्र षडिन्द्रियाणि लक्ष्यन्ते ॥ ४० ॥

1. A, B : °प्रभवा 2-2. A: °न्नन वि°; B: °सीन्नुतु विकृतमनः

लतागृहद्वारगतोऽथ नन्दी वामप्रकोष्ठार्पितहेमवेत्रः।
मुखार्पितैकाङ्गुलिसंज्ञयैव मा चापलायेति गणान् व्यनैषीत् ॥४१॥

ततो नन्दी प्रतीहारो गणान् वदननिहिततर्जनीसंकेतेनैव मा चापलायेति व्यनैषीत् न्ययमयत्। एवमाकारप्रश्लेषेणात्र [1] न किंचिदध्याहार्यं[2] वर्तते। कीदृशोऽसौ। लतागृहद्वारप्रदेशेऽवस्थितः प्रतीहारत्वात्। वामे प्रकोष्ठे गोलकेऽर्पितं निहितं हेमवेत्रं[3] स्वर्णदण्डो[4] येन। वेत्रं[5] दारुविशेषः। तच्च बाहुल्येन द्वास्था गृह्णते। सौवर्णादौ[6] त्वौपचारिको वेत्रशब्दस्य व्यवहारः। 'प्रकोष्ठमन्तरं विद्यादरत्निमणिबन्धयोः'[7]। अत्र चासभ्यार्थप्रतिभासादेकाङ्गुलिशब्दं[8] न साधु मन्यन्ते। मूत्रोत्सर्गे हि एकाङ्गुलिशब्दसंकेतः। अतो 'मुखाग्रसंस्थापिततर्जनीकः' इति पाठो युक्तः ॥ ४१ ॥

1. B: एवमका° 2. A, B: °दध्यहा° 3. A: वेमवेत्रं; C: हेमवेत्रः 4. B, C: सुवर्ण° 5. B omits वेत्रं 6. C: सवर्णादौ 7. – ? –
8. A, C: चासत्यार्थ°

निष्कम्पवृक्षं[1] निभृतद्विरेफं मूकाण्डजं शान्तमृगप्रचारम्।
तच्छासनात् काननमेव सर्वं चित्रार्पितारम्भमिवावतस्थे[2] ॥४२॥

ततो नन्दिनिदेशादखिलमेव[3] वनमालेख्यनिहितसंस्थानमिवाभवत्। तथा हि निष्कम्पवृक्षं निश्चलानोकहं[4], निभृतद्विरेफं विनीतचञ्चरीकं, मूकाण्डजं[5] मूकशकुन्तं[6] शान्तमृगप्रचारं निवृत्तहरिणादिभ्रमणम्[7]। अवतस्थ इति 'समवप्रविभ्यः स्थः'[8] ॥ ४२ ॥

1. A: °ष्कल्पवृ° 2. A, B: °रम्भ इवा° 3. A: °दलिखमेव
4. A, B: °लानौकहं; C: निश्चिलानौकहं 5. A, B: °ण्डज 6. A, B: शकुन्तं 7. C: °णादिप्रचारं 8. Pāṇ. 1, 3, 22.

दृष्टिप्रदीपं[1] परिहृत्य तस्य कामः पुरःशुक्रमिव प्रयाणे[2] ।
प्रान्तेषु संसक्तनमेरुशाखं ध्यानास्पदं भूतपतेर्विवेश ॥४३॥

ततो मदनः शिवस्य ध्यानास्पदं विवेश समाधिस्थानमविशत् । भगवतो दृष्टिप्रदीपं नेत्रज्योतिः पुरःशुक्रप्रयाणवत् परिहृत्य । यथा भगवान् न पश्यतीत्यर्थः । जिगीषोरपि यात्रायां संमुखो भार्गवो नेष्यते । यदुक्तम् — 'प्रतिशुक्रं प्रतिबुधं[3] पत्यङ्गारकमेव च । अपि शक्रसमो राजा हतसैन्यो निवर्तते ।'[4] कीदृशं तत् । प्रान्तेषु निकटेषु संसक्ता लग्ना नमेरुतरुशाखा यत्र ॥ ४३ ॥

1. K, N: दृष्टिप्रपातं 2. A, B, C: प्रयाणम् 3. B: °बुद्धं 4. – ? –

स देवदारुद्रुमवेदिकायां शार्दूलचर्मव्यवधानवत्याम् ।
आसीनमासन्नशरीरपातस्त्रियम्बकं[1] संयमिनं ददर्श ॥ ४४ ॥

स कामस्त्रियम्बकं[2] त्रिनेत्रं तत्र संयमिनं ध्यानासक्तमद्राक्षीत् । कीदृशम् । देवदारुद्रुमस्य वेदिकायामधःस्थलायां व्याघ्राजिनान्तरितायामासीनमुपविष्टम् । आसन्नो निकटः शरीरपातो देहध्वंसो यस्येति कामविशेषणं पादपूरणार्थम् । इयादीनां[3] छन्दसि विधानाद्भाषायां[4] त्रियम्बकमिति प्रयोगो दुर्लभ इति महेश्वरमिति पठनीयम् ॥ ४४ ॥

1. B: °मासनश°; C: °पातस्त्रैयम्ब° 2. C: कामः त्रैयम्बकं 3. Cf. MB. 6, 7, 77, Vt. 4. A, B, C: व्यधाना°

श्लोकषट्केन समाधिस्थं भगवन्तं वर्णयितुमाह —

पर्यङ्कबन्धस्थिरपूर्वकायमृज्वायतासंनमितोभयांसम्[1] ।
उत्तानपाणिद्वयसन्निवेशात् प्रफुल्लराजीवमिवाङ्कमध्ये ॥ ४५ ॥

कीदृशं देवं ददर्श । पर्यङ्कबन्धेन वासुकिपर्यस्तिकारचनेन स्थिरो निश्चलः पूर्वकायः पृष्ठभागो यस्य । तथा ऋजू स्पष्टावायतौ विस्तृतावुभौ यावंसौ[2] स्कन्धौ[3] तौ तदासम्यङ्नमितौ येन[4] । उत्संगान्तरे चाञ्जलिरचनाद्विकसितकुशेशययुतमिव[5] ॥ ४५ ॥

1. K, N: °यतं 2. B: वांसो 3. C: स्कन्दो 4. B omits येन 5. B: °ययुमिव

भुजङ्गमोन्नद्धजटाकलापं करावसक्तद्विगुणाक्षसूत्रम्[1] ।
कण्ठप्रभाभ्यक्तविशेषनीलां[2] मृगत्वचं[3] ग्रन्थिमतीं[4] वसानम्[5] ॥४६॥[6]

भुजङ्गमेन वासुकिनोन्नद्ध[7] ऊर्ध्वबद्धो जटाजूटो येन । करेऽवसक्तं द्विगुणमक्षसूत्रं यस्य । अक्षपूर्णं सूत्रमक्षसूत्रम् । द्विगुणत्वं[8] च तस्य सूत्रे ग्रन्थिवशात्[9] । न तु द्विगुणीकृत्य करे प्रवेशात् । तथा मृगत्वचमेणाजिनं वसानं परिदधतम् । कीदृशीम्[10] । कण्ठस्य कृष्णया प्रभयाभ्यक्तां स्नपितां छुरितामत एव विशेषनीलामधिककृष्णाम् । देवो हि नीलगलः । अभ्यक्तार्थोऽत्र गौणः । अभ्यङ्गेति पाठे तृतीयासमासः । ग्रन्थिमतीं दृब्धियुताम् ॥ ४६ ॥

1. K, N: कर्णवि° 2. K, N: °प्रभासङ्गवि°; B: °प्रभाभ्यङ्गवि°; A: प्रभाभ्यभ्यक्त°; C: °प्रभाभिन्नवि° 3. K, N: कृष्णत्वचं 4. K, N: ग्रन्थिवतीं 5. K, N: दधानम् 6. This verse with comm. is omitted by scribal error in B and later the verse alone is written on the left hand margin. 7. A : °नोन्नत्वा; C: °किना सन्नद्ध 8. C: द्विगुणं 9. A, B: ग्रन्थवशात् 10. A, C: कीदृशम्

किंचित्प्रकाशस्तिमितोग्रतारैर्भ्रूविक्रियायां विरतप्रसङ्गैः[1] ।
नेत्रैरविस्पन्दितपक्ष्ममालैर्लक्ष्यीकृतघ्राणमधोमयूखैः[2] ॥ ४७ ॥

[3]–नेत्रैः लक्ष्यीकृतघ्राणमीक्षितनासापुटम्[4] । यदुक्तम् — 'संपश्यन्नासिकाग्रं स्वं दिशश्चानवलोकयन्'[7] इति । त्रिनेत्रत्वाद्बहुवचनम्–[3] । कीदृशैः । प्रायेण निमीलनात्[5] किंचित्प्रकाशा दृश्याः स्तिमिता[6] निश्चला उग्राश्चण्डास्ताराः कनीनिका येषाम् । भ्रूकम्पादौ च निवृत्तावसरैः । अविस्पन्दिता निश्चलाः पक्ष्ममालाः पत्त्राल्यो येषाम् । अधः प्रसृता मयूखा अंशवो येषां तैः ॥ ४७ ॥

1. A : °प्रसङ्गः; C: °प्रचारैः 2. A, B: °लंक्षीकृ° 3. A:··· त्रत्वाद्व° (lacuna marked by points of half a line); B: इति । द्विनेत्राद्व° 4. C: लक्षीकृ° 5. B: निमीलना 6. C: तिमिता 7. Mbh. 6,28,13.

अवृष्टिसंरम्भमिवाम्बुवाहमपामिवाधारमनुत्तरङ्गम् ।
अन्तश्चराणां मरुतां निरोधान्निवातनिष्कम्पमिव प्रदीपम् ॥४८॥

देहाभ्यन्तरवर्तिनां प्राणादीनां वायूनां निरोधाद्धारणादेवंविधजलदोदधिप्रदीपनिभम्[1] । कीदृशं मेघम् । अविद्यमानो वृष्टिसंरम्भो[2] वर्षणार्थं गर्जिताडम्बरो यस्य तम् । अब्धिमप्यनुद्गतकल्लोलम् । दीपं तु निवातत्वान्निष्कम्पमविचलम्[3] । भगवान् हि निःशब्दः श्वासप्रश्वासरहितो निस्पन्दसर्वेन्द्रियः ।। ४८ ।।

1. B: °जलधोदधि° 2. A, B, C: वृष्टिसभवः 3. C: °म्पमचलम्

कपालनेत्रान्तरलब्धमार्गैर्ज्योतिष्प्ररोहैरुदितैः शिरस्तः ।
मृणालसूत्राधिकसौकुमार्यां बालस्य लक्ष्मीं ग्लपयन्तमिन्दोः ॥४९॥

उत्तमाङ्गादुत्थितैर्ज्योतिष्प्ररोहैस्तेजोङ्कुरैर्बालस्य[1] कलामात्रस्य मौलिशशिनो लक्ष्मीं कान्तिं ग्लपयन्तं खण्डयन्तम् । योगिनां हि उत्तमाङ्गात्तेज उदेति । कीदृशैस्तैः । कपालं[2] मूर्धास्थि तस्य नेत्राणि[3] रन्ध्राणि[4] तन्मध्येन लब्धमार्गैर्निर्गतैः । तां[5] तु बिसतन्तुतोऽप्यधिककोमलाम्[6] । ज्योतिष्प्ररोहैरिति 'नित्यं समासे'[7] इति षत्वम् । ग्लपयन्तमिति 'ग्लास्नावनुवमां च'[8] इति मित्संज्ञा[9] ।। ४९ ।।

1. A: °दुस्थितं°स्तेजाङ्कु° 2. A: कलाप; B, C: कपाल 3. A: नेत्रानि 4. B: रन्ध्रानि 5. B: तं 6. C: °न्तुताभ्यधि° 7. Pāṇ. 8, 3, 45. 8. B: ग्लाम्लाव°; Dhātupātha after the root 817. 9. Cf. Pāṇ. 6, 4, 92.

मनो नवद्वारनिषिद्धवृत्ति हृदि व्यवस्थाप्य समाधिवश्यम् ।
यमक्षरं क्षेत्रविदो[1] विदुस्तमात्मानमात्मन्यवलोकयन्तम्[2] ॥ ५० ॥

तमात्मानं[3] देहेश्वरमात्मनि स्ववपुषि पश्यन्तम् । कं तमित्याह । क्षेत्रविदो योगिनो यमक्षरमविनाशिनं[4] परं ब्रह्मरूपं विदुर्जानन्ति । किं कृत्वावलोकयन्तम् । मनो हृदये निवेश्य तत एव 'करनेत्रश्रोत्रास्यनासिका-

स्तननाभिभिः[5] [6]"पायूपस्थयुतैर्द्वारैर्नवभिर्वपुरा⋯म्'[6] इत्येतेषु नवद्वारेषु[7] निषिद्धवृत्ति निवर्तितप्रसरम्। यतः समाधिनैकाग्रतयावश्यं वशनीयम्। कुलकम् ॥ ५० ॥

1. A, B: वेदविदो 2. C adds कुलकम् 3. A: °त्मान; B: °त्मानो 4. A: °नाशनं; B: °नाशं 5. C: करन्ध्रनेत्र° 6–6. A: °पुरा⋯मि° (lacuna marked by 4 points); B: °वंपु⋯मि° (lacuna marked by 3 points); C: °पुरारचित्यम् 7. B omits नवद्वारेषु

स्मरस्तथाभूतमयुग्मनेत्रं पश्यन्नदूरान्मनसाप्यधृष्यम्[1] ।
नालक्षयत्साध्वससन्नहस्तः स्रस्तं शरावापमपि[2] स्वहस्तात् ॥ ५१ ॥

ततो मदन ईदृशं त्र्यक्षं चेतसाप्यनभिभाव्यं[3] निकटादालोक्य भयात् कम्पमानकरत्वाच्छरावापं सायकमुष्टिं[4] चापं वात्मपाणेर्भ्रष्टमपि संभ्रमवशान्नाचेतयत्। शरा उप्यन्तेऽनेनेति शरावापः[5]। क्षेप्यो मुष्टिः शराणां धनुरेव वा। 'हलश्च'[6] इति घञ् ॥ ५१ ॥

1. C: °प्यदृश्यम् 2. K, N: शरं चापमपि 3. C: चेतसान° 4. C: सायकं 5. C: शरावापाः 6. Pāṇ. 3, 3, 121.

निर्वाणभूयिष्ठमथास्य वीर्यं संधुक्षयन्तीव वपुर्गुणेन ।
अनुप्रयाता वनदेवताभ्यामदृश्यत स्थावरराजकन्या ॥ ५२ ॥

अथास्मिन्नवसरे[1] सखीद्वयानुगता पार्वत्यदृश्यत[2]। भगवत्सेवार्थमागतेत्यर्थः। अस्य स्मरस्य [3]"वीर्यं बलं"[3] निर्वाणभूयिष्ठं प्रशान्तप्रायमपि वपुर्गुणेन शरीरसौन्दर्येण[4] संधुक्षयन्तीवोद्दीपयन्ती यथा। आलम्बनाविर्भावसंपत्तेः। निर्वाणशब्दोऽवाते[5] निष्ठायाम्। 'निर्वाणोऽवाते'[6] इति नत्वम्। अतिशयेन बहु[7] भूयिष्ठम्। 'बहोर्लोपो भू च बहोः'[8] 'इष्ठस्य यिट् च'[9]। निर्वाणेन भूयिष्ठं निर्वाणभूयिष्ठमिति[10] तृतीयासमासः ॥ ५२ ॥

1. A, B: °स्मिनव° 2. A: पवत्य° 3–3. C: बलं वीर्यं 4. C: °सौन्दर्येन 5. C: °शब्दः वाते 6. A, B, C: निर्वातोऽ°; Pāṇ. 8, 2, 50. 7. B omits बहु 8. Pāṇ. 6, 4, 158; cf. 5, 3, 55; A, B, C: भूश्च for भू च 9. Pāṇ. 6, 4, 159; C: यित्सा for यिट् च 10. C omits निर्वा°ष्ठम्

अशोकनिर्भर्त्सितपद्मरागमाकृष्टहेमद्युतिकर्णिकारम् ।
मुक्ताकलापीकृतसिन्धुवारं[1] वसन्तपुष्पाभरणं वहन्ती ॥ ५३ ॥

वासन्तिकपुष्पाण्येवाग्राम्यमलङ्करणं बिभ्रत्यदृश्यतेति संबन्धः। कीदृशं तत्। अशोकपुष्पैर्निर्भर्त्सितस्तिरस्कृतः[2] पद्मरागमणिर्यत्र। तथा पिशङ्गत्वादाकृष्टा[3] आनीता हेम्नः सुवर्णस्य द्युतिः[4] कान्तिर्येन तत्तथाविधं कर्णिकारं यत्र। सितत्वाच्च मुक्ताकलापीकृतं सिन्धुवारं यत्र। मौक्तिकसुवर्णपद्मरागाः किलाभरणतया प्रसिद्धाः[5] ॥ ५३ ॥

1. N: °सिन्दुवा° 2. B: °निर्भर्त्सितस्तिरस्कृत 3. B: पिशृङ्ग° 4. B: द्युति 5. B: प्रसिद्धः

आवर्जिता किंचिदिव स्तनाभ्यां वासो वसाना तरुणार्करागम् ।
संजातपुष्पस्तबकावनम्रा[1] संचारिणी पल्लविनी लतेव ॥५४॥

स्तनाभ्यां मनाग्मात्रमावर्जिता नमिता[2] तरुणार्करागं[3] नवोदितरविरक्तं[4] कौसुम्भमम्बरं वसाना[5] परिदधती। अतश्चोत्प्रेक्ष्यते। पर्याप्तकुसुमगुच्छावनता सकिसलया च [6]संचारिणी लतेव। वने हि लता संभाव्या। प्रत्यक्षमेव तथा दर्शनात्[6] संचारित्वोत्प्रेक्षा। यथा 'हिरण्मयी साललतेव जङ्गमा'[7] इति भट्टेः ॥ ५४ ॥

1. K, N: पर्याप्तपुष्प° 2. A, C: नामिता 3. B: °रागे 4. B: °रक्त 5. C: वसना 6–6. A repeats this. 7. Bhaṭṭikāvya 2, 47.

स्रस्तां नितम्बादवलम्बमाना पुनः पुनः केसरपुष्पकाञ्चीम्[1] ।
न्यासीकृतां स्थानविदा स्मरेण द्वितीयमौर्वीमिव[2] कार्मुकस्य ॥५५॥

श्रोणीभागाच्चलितां बकुलकुसुमरशनामसकृदवलम्बमानोत्क्षिपन्ती। उत्प्रेक्ष्यते। स्थानविदा निक्षेपास्पदज्ञेन मदनेन निजधनुषो[3] द्वितीयां मौर्वीं ज्यामिव। न्यासीकृतां निक्षेपं स्थापिताम्। सा हि वैदग्ध्यस्वरूपतारुण्याविर्भावैः[4] स्थानं स्मरनिक्षेपस्य[5] ॥ ५५ ॥

1. K, N: °रदामका° 2. B, K, N: मौर्वीं द्वितीयामिव; A: °यमुर्वी°
3. B: निजवपुषो 4. A, B, C: °रूपत्वतारुण्या° 5. A, B: स्मरस्मरति°

सुगन्धिनिःश्वासविवृद्धतृष्णं बिम्बाधरासन्नचरं[1] द्विरेफम् ।
प्रतिक्षणं संभ्रमलोलदृष्टिर्लीलारविन्देन निवारयन्ती[2] ॥५६॥

विलासनलिनेन मधुपमसकृदपास्यन्ती । यतो बिम्बफललोहितेऽधरे आसन्नं निकटं चलं च भ्रमन्तम् । कुत इत्याह । सुगन्धौ निःश्वासे विवृद्धतृष्णं संजातगर्वम् । अत एव सा संभ्रमवशाल्लोलदृष्टिश्चकितेक्षणा सहजत्वात् सौगन्ध्यस्यैकान्तिकत्वे सति सुगन्धीति[3] 'गन्धस्येदु°'[4] इतीत्वम् । बिम्ब-तुल्योऽधरो बिम्बाधर इति शाकपार्थिवादित्वात्[5] समासः । तदेतेन रूप-वर्णनेन संवननयोग्यत्वं देव्या दर्शितम् । कुलकम् ॥ ५६ ॥

1. K, N, C: °न्नचरं 2. C adds पञ्चभिः कुलकम् 3. C adds च
4. B, C: °स्येद्; Pāṇ. 5, 4, 135. 5. Cf. MB. 2, 1, 69, Vt.

तां वीक्ष्य[1] सर्वावयवानवद्यां रतेरपि ह्रीपदमादधानाम् ।
यतेन्द्रिये[2] शूलिनि पुष्पकेतुः[3] स्वकर्मसिद्धिं[4] पुनराशशंस[5] ॥५७॥

तामेवंविधां गौरीमवलोक्य कुसुमध्वजश्चेतोहरणलक्षणां[6] स्वकर्मसिद्धिं जितेन्द्रियेऽपि हरे पुनराशशंस समभावयत् । यतः सर्वेष्ववयवेषु हस्तपादा-दिषु अनवद्यामनिन्द्यां मनोज्ञाम् । अत एव स्मरवध्वा अपि ह्रीपदं लज्जा-स्पदमादधानां[7] कुर्वतीम् । ह्रियः पदं ह्रीपदम् । आशशंसेति[8] 'शंसु स्तुतौ'[9] इत्यस्याङ्पूर्वस्य रूपम् । न तु 'आङः [10]–शसि इच्छायाम्–[10]' इत्य-स्यात्मनेपदिनः । कुर्यां हरस्यापीत्येतदपेक्षया पुनस्त्वम् ॥ ५७ ॥

1. C: वेक्ष्य 2. K, N, C: जितेन्द्रिये 3. K, N: पुष्पचापः
4. K, N: स्वकार्यसिद्धिं 5. K, N: °शंसे 6. A: कुसुमसुमध्व°
7. B: °दधनां; C: °दधतां 8. B: आशंसेति 9. Dhātupāṭha 728.
10. A, C: शासु (this refers to the root 1022 of the Dhātupāṭha. The perfect form of it is आशशासे, whereas आशशंस is to be derived). 10–10. B: शसु हिंसायाम् (this refers to the root

727 of the Dhātupāṭha; but it is not read with आङ् and the perfect form is शशास). 11. Dhātupāṭha 629.

**[1-]उपासितुं सा च पिनाकपाणिं[-1] समाससाद प्रतिहारभूमिम् ।
योगात् स चान्तर्गतमात्मसंज्ञं[2] दृष्ट्वा परं ज्योतिरुपारराम ॥५८॥**

यदैव देवी भगवन्तं सेवितुं द्वारप्रदेशमाप तदैव देवोऽपि हृत्पद्मसंस्थं परं ज्योतिरात्माख्यमालोक्य[3] योगात् समाधेरुपारराम न्यवर्तत । परमात्मतेजोदर्शनपर्यन्तं योगविधिः । चशब्दावेककालसूचनार्थौ । एकेन हि समुच्चयमात्रं प्रतीयते न तु क्रिययोरेककालता । उपाररामेति 'व्याङ्परिभ्यो रमः',[5] 'उपाच्च'[6] । प्रतिहारो[7] द्वारम् ॥ ५८ ॥

1. K, N: भविष्यतः पत्युरुमा च शंभोः; C: साथ for सा च 2. K, N: चान्तः परमात्म° 3. C: °ख्यमवलोक्य 4. C: समुच्चमात्रं 5. Pāṇ. 1, 3, 83. 6. Pāṇ. 1, 3, 84. 7. A, B: प्रत्यहारो; C: प्रत्याहारो

**ततो भुजङ्गाधिपतेः फणाग्रैरधः[1] कथंचिद्धृतभूमिभागम्[2] ।
शनैः कृतप्राणविमुक्तिरीशः पर्यङ्कबन्धं निविडं बिभेद ॥ ५९ ॥**

ततो ज्योतिर्दर्शनादनन्तरमीश्वरो[3] निविडं दृढं पर्यङ्कबन्धमवसक्तिकारचनां बिभेद समापयत् । कीदृशम् । नागनाथस्य शेषाहेः फणाभिः शिरोभिरधः पाताले कथंचिद्धृतो भूमिभागो यत्र । गौरवं हि महात्मनां[4] सहजम् । विशेषतः समाधिसमये । भगवान् कीदृशः । शनैर्न तु सहसा कृता प्राणानां वायूनां विमुक्तिस्त्यागो येन । समाधौ हि मरुतां[5] निरोधः । भुजङ्गाधिपतिशब्दे राजपुरुषवत् षष्ठीसमासः ॥ ५९ ॥

1. K, N: फणाग्रैरधः 2. K, N, C: °भागः 3. A, B: ज्योतिर्दर्श°; B: °श्वरोऽपि; C: ज्योतिर्दर्शव्यदन° 4. B: महात्मानां 5. B: महतां

**तस्मै शशंस प्रणिपत्य नन्दी शुश्रूषया शैलसुतामुपेताम् ।
प्रवेशयामास च भर्तुरेनां भ्रूक्षेपमात्रानुमितप्रवेशाम्[1] ॥ ६० ॥**

ततः[2] सेवार्थमागतां गौरीं शैलादिः प्रणिपत्य[3] हराय व्यजिज्ञपत् ।

शंसित्वा च तां प्रवेशयत् । यतः प्रभोर्भ्रूकम्पमात्रेणानुमितप्रवेशाम् । तस्मै इति क्रियाग्रहणमिति संप्रदानत्वम्[4] ॥ ६० ॥

1. K, N: °त्रानुमत° 2. C: तस्मै 3. C: प्रणम्य 4. B: °दानम्; cf. Pāṇ. 2, 3 14.

तस्याः सखीभ्यां प्रणिपातपूर्वं स्वहस्तभूतः[1] शिशिरात्ययस्य ।
व्यकीर्यत त्र्यम्बकपादमूले पुष्पोच्चयः पल्लवभङ्गभिन्नः ॥६१॥

ततो देवं प्रणम्य वनदेवताभ्यां पार्वतीवयस्याभ्यां हरचरणमूले किसलयखण्डमिश्रः कुसुमप्रकरो व्यकीर्यत व्यक्षेपि । कीदृशः । शिशिरात्ययस्य वसन्तस्य स्वहस्तभूतः पाणिनिभः । तन्मयत्वात्[2] तस्य । अत्ययोऽन्तः । उच्चयशब्दः कवीनां प्रमादजः । 'हस्तादाने चेरस्तेये'[3] इति घञा अचो बाधितत्वात् । भावानयने द्रव्यानयनमित्युच्चितानि पुष्पाणि व्यकीर्यन्तेत्ययमर्थः । भज्यत इति भङ्गः खण्डः । भिन्नो विशेषितः[4] ॥ ६१ ॥

1. K, N: °स्तलूनः 2. A: तन्मत्वात् 3. Pāṇ. 3, 3, 40; B: चुर° for चेर; C: °स्तेयः for °स्तेये 4. B: विशेषनः

उमापि नीलालकमध्यशोभि[1] विस्रंसयन्ती नवकर्णिकारम् ।
चकार कर्णच्युतपल्लवेन मूर्ध्ना प्रणामं वृषभध्वजाय ॥६२॥

न केवलं सख्यौ यावत्पार्वत्यपि वृषकेतुं शिरसावन्दत । कीदृशी । कृष्णसीमन्तरचित[2] प्रत्यग्रकर्णिकारकुसुमं प्रणामवशाद्विस्रंसयन्ती[3] चालयन्ती । प्रणामादेव मूर्ध्नः श्रोत्रभ्रष्टकिसलयत्वम्[4] ॥ ६२ ॥

1. B: लोलाल°; C: लोलालकमध्यवर्ति 2. A, B: सीमन्तिर° 3. B: °द्विसस 4. A: शोत्र°

अनन्यभाजं पतिमाप्नुहीति सा तथ्यमेवाभिहिता[1] भवेन ।
न हीश्वरव्याहृतयः कदाचित्पुष्यन्ति[2] पाके[3] विपरीतमर्थम् ॥६३॥

कृतप्रणामा[4] चासौ हरेणानन्यभाजमसाधारणं भर्तारं लभस्वेत्यगद्यत। एतच्च सत्यमेव। देवेन पश्चादुद्वाहितत्वात्[5]। न चैतदाश्चर्यम्। यस्मादीश्वराणामाढ्यानां[6] व्याहृतय उक्तयः पाके फलकाले[7] विपरीतमन्यमेवार्थं[8] न पुष्यन्ति[9] न फलन्ति। देवश्चेश्वरः। 'क्लेशकर्मविपाकाशयैरपरामृष्टः[10] पुरुषविशेष ईश्वरः'[11]। अन्यं भजतीत्यन्यभाक्[12]। ततो नञ्समासः॥ ६३॥

1. A: तिश्य° 2. K, N: °त्पृष्णन्ति 3. K, N: लोके 4. B: °णामष् 5. A: °श्चाद्वद्वाहित्वात् 6. A: °माड्यानां 7. A: फलाकाले; C: फलपाके 8. C: °मन्यमर्थं 9. B: मुष्यन्ति 10. C: °पाकाश्रयै° 11. Yogasūtra, 1, 24. 12. B: °तेन्यभाक्; A: भजतेत्यन्य°

कामस्तु बाणावसरप्रतीक्षः[1] पतङ्गवद्वह्निमुखं[2] विविक्षुः[3]।
उमासमक्षं[4] हरबद्धलक्ष्यः[5] शरासनज्यां मुहुराममर्श[6]॥ ६४॥

गौरीश्वरौ वन्दनाशिषौ[7] चक्रतुः। मदनः पुनः शरक्षेपसमयप्रतीक्षः[8] सन् धनुर्मौर्वीमसकृदाममर्श[9] पस्पर्श। उमाप्रत्यक्षं हर एव बद्धं लक्ष्यं येन। अत एव शलभवदग्निमध्यं[10] यियासुः। न हि तत्रापकृत्य स्वास्थ्यम्॥ ६४॥

1. K, N: °वसरं प्रतीक्ष्य 2. A: °ङ्गद्वह्न° 3. B, C: विवक्षुः 4. A: °समाक्षं 5. B: °लक्षः 6. A, B, C: °मर्षं 7. A: °शिष्यौ 8. A: °प्रातीक्षयस् 9. A: °र्वीवसकृद्वाम°; B, C: °मर्षं 10. A omits शल; B: °ग्निर्मध्यं

अथोपनिन्ये गिरिशाय गौरी तपस्विने ताम्ररुचा करेण।
विशोषितां भानुमतो मयूखैर्मन्दाकिनीपुष्करबीजमालाम्॥६५॥

ततो गौरी स्थाणवे निजपाणिना[1] गङ्गापद्माक्षवलयं ढौकनिकार्थमुपनिन्येऽढौकयत्। यतोऽसौ तपस्वी तादृशैरेव वस्तुभिः प्रीयते[2]। ताम्ररुचा लौहित्येनेत्यभिलाषप्रतिपादनपरम्[3]। भानुमतो मयूखैर्विशोषितामिति स्वरूपमात्रोक्तिः॥ ६५॥

1. A: °पानिणा 2. A, B, C: प्रीतये 3. A: लोहि°; B: °नेत्यति-रुषप्र°; C: लोहितेनत्येतिरुषप्रति°

प्रतिग्रहीतुं प्रणयिप्रियत्वात् त्रिलोचनस्तामुपचक्रमे च।
संमोहनं नाम च पुष्पधन्वा धनुष्यमोघं समधत्त[1] बाणम्[2] ॥ ६६ ॥

ततः प्रियभक्तत्वाद्यदैव[3] देवस्तामक्षमालामाधातुमुपचक्रमे[4] प्रारेभे[5] तदेव कामदेवः[6] कार्मुके संमोहनाख्यमवन्ध्यं शरं समधत्त[7] प्रायोजयत्। पुष्पैर्धनुर्यस्य पुष्पधन्वा। 'धनुषश्च'[8] इत्यनङ्ङादेशः। संमोहनोन्मादनतापनशोषणमारणाख्याः[9] पञ्चशराः[10] ॥ ६६ ॥

1. C: समदत्त 2. B: मानसम् 3. B: यदेव 4. B: देवनाक्षाम°; A: °मक्षमक्षमा°; B: °माल्यामा°; C: °मालामादातु° 5. B: प्रारभते 6. B: °देव 7. B: मधत्त 8. Pāṇ. 5, 4, 132. 9. B: समोहनोन्मदन°; A, C: °णमरणा° 10. Cf. Amarakośa, Bhānuji's Comm. on 1, 25.

हरस्तु किंचित्परिवृत्तधैर्यश्चन्द्रोदयारम्भ[1] इवाम्बुराशिः।
उमामुखे[2] बिम्बफलाधरौष्ठे[3] व्यापारयामास विलोचनानि ॥ ६७ ॥

अथ भगवान् पार्वतीवक्त्रे दृष्टिमक्षिपत्। यतः स्मरशरप्रहारवशात्[4] किंचिन्मनाक्[5] परिवृत्तधैर्यश्चलितगाम्भीर्यः[6] शशिकरसंस्पर्शादुदधिरिव। बिम्बफललोहितोऽधरौष्ठो[7] यस्येत्यभिलाषदर्शनप्रतिपादनपरं[8] मुखविशेषणम्[9]। तुशब्दोऽथशब्दार्थः[10] ॥ ६७ ॥

1. K, N: °त्परिलुप्तधै° 2. A: उमुमुखे 3. K, N: धरोष्ठे 4. B: स्मरहरप्र° 5. A, B, C: किंचिदुन्म° 6. B, C: °श्चालित° 7. A: °रौष्ठौ; B: °ललोहितेऽधरौष्ठे; C: °धरोष्ठो 8. A: यत्रेत्य°; B: °दर्शनं प्रति°; C: °भिलाषं दर्श° 9. C: विशेषणं 10. B: तुशब्दावशब्दार्थः

विवृण्वती शैलसुतापि भावमङ्गैः स्फुरद्बालकदम्बकल्पैः[1]।
साचीकृता चारुतरेण तस्थौ मुखेन पर्यस्तविलोचनेन[2] ॥ ६८ ॥

गौर्यपि लज्जावशान्मुखेन साचीकृता तिर्यग्भूता[3] तस्थौ आस्त। अत

एव पर्यस्तेऽधः पातिते[4] लोचने यस्य तेन। कीदृशी। रोमाञ्चितत्वात् स्फुट-द्बालकदम्बकल्पैर्विदलदजरठकदम्बकुसुमनिभैरवयवैर्भावमभिप्रायमभिलाषं[5] विवृण्वती प्रकटयन्ती। रागवशाद्धि रोमाञ्चोत्पत्तिः। कदम्बानां रोमवशा-दुपमानत्वम्[6]। अपिः[7] पूर्वापेक्षया समुच्चये ॥ ६८ ॥

1. C: °म्बतुल्यैः 2. B: °लोचनानि 3. B: तिर्यग्भूता 4. A, C: पतिते 5. A, B, C: °लदजरढक°; B: °निर्भरैरव° 6. B: रोमाशय-त्वादु°; C: रोमशत्वादु° 7. C: अपि

अथेन्द्रियक्षोभमयुग्मनेत्रः पुनर्वशित्वाद्बलवन्निगृह्य ।
हेतुं स्वचेतोविकृतेर्दिदृक्षुर्दिशामुपान्तेषु[1] ससर्ज[2] दृष्टिम् ॥ ६९ ॥

अथ गौर्यामभिलाषकार्यमिन्द्रियविकारं त्र्यक्षो जितेन्द्रियत्वाद्बलेन निगृह्य वशीकृत्य निजमनोविकारकारणं[3] विचिचीषुः [4-]ककुभां पर्यन्तेषु[-4] दृष्टिं ससर्ज चिक्षेप। बलं विद्यते यत्र तद्बलवत्। वशोऽस्यास्तीति वशी शान्तः ॥ ६९ ॥

1. B: °तोविकृ° 2. C: विसर्ज 3. B: विकारणं 4–4: ककुभ-पर्यान्तेषु

स दक्षिणापाङ्गनिविष्टमुष्टिं नतांसमाकुञ्चितसव्यपादम्[1] ।
ददर्श चक्रीकृतचारुचापं प्रहर्तुमभ्युद्यतमात्मयोनिम् ॥ ७० ॥

ततोऽसावात्मयोनिं[2] मनोभवमैक्षत। कीदृशम्। प्रहर्तुमभ्युद्यतम्। अतश्च चापकर्षणवशाद्दक्षिणेऽपाङ्गे नेत्रपर्यन्ते निविष्टो[3] मुष्टिर्यस्य। नतो वामोंऽसो[4] यस्य। आ ईषत्[5] कुञ्चितो[6] वक्रः सव्यपादो यस्य। चक्रीकृतं मण्डलितं चारुचापं येन ॥ ७० ॥

1. A, B, C: °सव्यजानुम् 2. A, B, C: °सावयोनिं 3. B: निविष्ट° 4. B: वाममंसो 5. A, B: रोषत्; C: रोषः 6. C: आकुञ्चितः

तपःपरामर्शविवृद्धमन्योर्भ्रूभङ्गदुष्प्रेक्ष्यमुखस्य[1] तस्य ।
स्फुरन्नुदर्चिः सहसा तृतीयादक्ष्णः कृशानुः[2] किल निष्पपात ॥७१॥

ततः शिवस्य [3]ललाटनेत्रादुदर्चिर्ज्वलज्ज्वालोऽनलो झटिति[3] निर्जगाम । यतः तपसः परामर्शेन[4] खण्डनया विवृद्धमन्योस्तीव्रकोपस्य[5] । अतश्च भ्रूभङ्गवशाद्दुर्दर्शवक्त्रस्य[6] । किलेत्यागमे ॥ ७१ ॥

1. A: °मर्पवि°; °प्प्रेक्षमु°; C: °मर्पवि° 2. B, C: कृषाणुः 3–3. B: °ज्ज्वालानल···गेति (lacuna marked by 5 points); A: °नलोनलो झरिति; C: झगिति 4. B: पर···न (lacuna shown by a blank of 3 spaces). 5. B: विवृत्य – मन्यस्ती° (lacuna shown by a blank of 1 space). 6. B: °द्दुदर्श°

क्रोधं प्रभो संहर संहरेति यावद्गिरः खे मरुतां चरन्ति ।
तावत्स वह्निर्भवनेत्रजन्मा भस्मावशेषं मदनं चकार ॥ ७२ ॥

भगवन्[1] मन्युं[2] शमय[3] क्षमस्वेत्यादिका वाचो यावद्देवानामाकाशे[4] प्रसरन्ति[5] स्म[6] तावदेवासौ हरनयनजोऽनलो [7]भूतिशेषं काममकार्षीत्[7] । ददाहेत्यर्थः । संहर संहरेति संभ्रमे[8] द्वित्वम् । चरन्तीति लट्प्रयोगो न तथा [9]न्याय्यः । भूते लिडादिभिर्बाधितत्वात् । यथा 'न यावदेतावुदपश्यदुत्थितौ[10, 11]इति माघस्य[9] । यावत्तावच्छब्दौ निपातितौ क्रिययोस्तुल्यकालतामाहतुः[12] ॥ ७२ ॥

1. A: °वात् 2. A, B: मन्यु 3. A: शम; B: शमाय; C: शामय 4. B: अभवद्देवा° 5. B: °रन्ति 6. B: सर 7–7. B without the letters शेषं का in भूति° र्षीत् which were lost in trimming the manuscript because this portion was written on the margin. 8. B omits संभ्रमे 9–9. B only with स्य in माघस्य 10. A, C: °देतावप° 11. Śiś. 1, 15. 12. B: क्रिययास्तु°

तीव्राभिषङ्गप्रभवेन[1] वृत्तिं मोहेन संस्तम्भयतेन्द्रियाणाम्[2] ।
अज्ञातभर्तृव्यसना मुहूर्तं कृतोपकारेव रतिर्बभूव ॥ ७३ ॥

तदा च क्षणमात्रं मूर्च्छयाचेतितपतिविनाशा[3] रतिरुपकृतेवासीत् । यतश्चक्षुरादीनामिन्द्रियाणां वृत्तिं दर्शनादिव्यापारं संस्तम्भयता[4] प्रशमयता ।

तीव्रो दुःसहो योऽभिषङ्गोऽभिघातो दुःखं ततः प्रभवो जन्म यस्येति मोह-विशेषणम् ॥ ७३ ॥

1. K, N: °वेण 2. B: °म्भयिते°; C: °यतीन्द्रि° 3. B: छेय अवे°; B, C: °विना 4. B: °म्भयिता

तमाशु विघ्नं तपसस्तपस्वी वनस्पतिं वज्र इवावभज्य ।
स्त्रीसंनिकर्षं परिहर्तुमिच्छन्नन्तर्दधे[1] भूतपतिः सभूतः ॥ ७४ ॥

ततो भगवानङ्गनासमीपं तितिक्षुः[2] सभूतो गणसहितोऽन्तर्दधे तिरोऽभूत् । तं तपोविघ्नं मदनमाशु त्वरितमवभज्य विनाश्य । वज्रोऽशनिर्यथा वनस्पतिं तरुं भनक्ति । वज्रशब्दोऽर्धर्चादिः[3] ॥ ७४ ॥

1. B, C: °हर्तुकामः सोऽन्त° 2. B: तितिक्षुः 3. Cf. Gaṇapāṭha 12 (Pāṇ. 2, 4, 31), 96.

[1-]अथ समुकुलिताक्षीं[-1] रुद्रसंरम्भभीत्या
दुहितरमनुकम्प्यामद्रिरादाय दोर्भ्याम् ।
सुरगज इव बिभ्रत्पद्मिनीं[2] दन्तलग्नां
प्रतिपथगतिरासीद्वेगदीर्घीकृताङ्गः[3] ॥ ७५ ॥

तत एवंविधं वृत्तान्तमवगत्य हिमवाननुकम्प्यां लालनीयां[4] सुतां बाहुभ्यामादाय प्रतिपथगतिरासीत्[5] प्रतीपगामी बभूव । गृहं ययावित्यर्थः[6] । कीदृशीं ताम् । हरक्षोभत्रासान्मुकुलिताक्षीं संकुचितनेत्रामत एवानुकम्प्यां योग्याम् । सुरगज ऐरावणो[7] विषाणधृतां नलिनीमुद्वहन्[8] यथा प्रतिपथगतिर्भवत्येवमद्रिराजोऽभूत्[9] । पद्मिनीशब्देनैवमादौ पद्मान्येव तात्स्थ्यादुच्यन्ते[10] । पथ आभिमुख्येन प्रतिपथम् । 'ऋक्पूरब्धूःपथामानक्षे'[11] । प्रतिपथं[12] गतिर्यस्य सः[13] प्रतिपथगतिः । वेगेन क्षोभेन दीर्घीकृतं प्रसारितमिवाङ्गं येन । मालिनीवृत्तम् ॥ ७५ ॥

1. K, N: सपदि मु° 2. A: °नी 3. C: प्रतिपदग° 4. B: °नीय 5. B: °गतिरसीत् 6. B: यायः वि° 7. B: °वणा– 8. B:

द्रवन् 9. C: °मद्रिजो° 10. B: नारुच्यर्थे 11. Pāṇ. 5, 4, 74; A, B: °रन्धू:प° 12. A: °पथ 13. B omits स; A: स

शैलात्मजापि पितुरुच्छिरसोऽभिलाषं
व्यर्थं समर्थ्य ललितं वपुरात्मनश्च ।
सख्योः समक्षमिति चाधिकजातलज्जा
शून्या जगाम भवनाभिमुखी[1] कथंचित् ॥ ७६ ॥

अथ पार्वती शून्यचित्ता गृहाभिमुखं कृच्छ्रेण ययौ । किं कृत्वा । उच्छिरम्[2] उद्धुरकन्धरस्योन्नतचित्तस्य[3] पितुरीश्वरायैनां ददामीति मनोरथं व्यर्थं[4] समर्थ्य । विफलमवगम्यात्मीयं च ललितं सविलासं देहं व्यर्थं[4] समर्थ्य किमेतेन निरर्थकमनोहरेण शरीरकेण[5] मम प्रयोजनमिति । तथा सख्योर्वनदेवतयोरन्वक्षमेवमयं[6] परिभव[7] इत्यतो हेतोः अधिका जाता लज्जा यस्याः । अन्यादर्शने हि न तथा परिभवो[8] हृदयमास्कन्दति[9] । संपूर्वस्यार्थयतेः[10] समर्थेति रूपम् । वसन्ततिलकं वृत्तम्[11] ॥ ७६ ॥

॥ इत्यानन्ददेवात्मजवल्लभदेवविरचितायां
कुमारसंभवटीकायां तृतीयः सर्गः ॥[12]

1. A, C: भुवना° 2. B: उच्छरं 3. B: उद्धुरतकबन्धस्यो°; A: °कन्धुरस्यो°; C: उद्धर° 4. B: व्यक्तं 5. B, C: शरीरकेन 6. A, B: सख्यो वन° 7. B: परिभावः 8. B: परिभावो 9. B: °यमस्क° 10. B, C: °यतः 11. B omits वृत्तम्; A adds इति भद्रम् 12. A: इति कुमारसंभवे तृतीयस्सर्गः समाप्तः; B: इति कुमारसंभवे महाकाव्ये टीकायां तृतीयस्सर्गः समाप्तः; C: इति श्रीकुमारसंभवे महाकाव्ये सटीके तृतीयः सर्गः

चतुर्थः सर्गः

अथ मोहपरायणा सती विवशा कामवधूर्विबोधिता ।
विधिना प्रतिपादयिष्यता नववैधव्यमसह्यवेदनम्[1] ॥ १ ॥

ततो मोहाविष्टत्वाद्विवशास्वाधीना[2] सती रतिः क्षणमात्रेण वेधसा दुःसहं प्रत्यग्रं वैधव्यमभर्तृकत्वं[3] प्रतिपादयितुं[4] विबोधिता प्राप्तचेतना कृता। मुहूर्तमात्रं हि तथा वैधव्यं नाज्ञायि[5]। विगतो नष्टो धवः पतिर्यस्याः सा[6] विधवा[7]। प्रतिपादयिष्यतेति[8] लृडत्र[9] क्रियायां क्रियार्थायाम्[10]। सर्गेऽत्र वैतालीयमर्धसमं[11] वृत्तम् ॥ १ ॥

1. A: °दनाम्; B: °वैदव्य° 2. B: मोहावेष्ट°स्वादीना; C; मोहावेष्ट° 3. B, C: °र्तृकात्वं 4. B: °दयित्वं 5. A omits हि, and B: नज्ञायि 6. B: स 7. B: विधव 8. B; पति°तेत 9. B: ल्यतत्र 10. Cf. MB. 3, 3. 13. 11. B: °लीयस्य न समं

अवधानपरे[1] चकार सा प्रलयान्तोन्मिषिते विलोचने ।
न विवेद तयोरतृप्तयोः प्रियमत्यन्तनिमग्नदर्शनम्[2] ॥ २ ॥

प्रलयो मोहस्तदन्ते उन्मिषिते[3] विलोचने[4] नेत्रे सा दिदृक्षयावधानपरे एकाग्रे व्यधात्। न च नित्यनष्टावलोकनं कान्तं ताभ्यामतृप्ताभ्यामसावज्ञासीत्[5]। असंभाव्यत्वान्नाशस्य[6]। प्रियापेक्षया तयोरिति संबन्धे[7] षष्ठी। अनादरे[8] वा। अतृप्ते नेत्रे अनादृत्यात्यन्तं[9] निमग्नं यस्य ॥ २ ॥

1. B: अवदान° 2. K, N: °न्तविलुप्तद° 3. B, C: उन्मिषती 4. B: विकसती; C: विकसितं 5. B: °महस्ताभ्यज्ञासीत्; C: °प्ताभ्यां अज्ञा° 6. B: °व्यत्व···शंस्य (lacuna shown by a blank of two spaces). 7. Cf. Pāṇ. 2, 3, 50; B: संबन्धी 8. Cf. Pāṇ. 2, 3. 38. 9. A: अनदृत्या°; B: °दृतात्य°

अयि जीवितनाथ जीवसीत्यभिधायोत्थितया तया पुरः ।
ददृशे पुरुषाकृति क्षितौ हरकोपानलभस्म[1] केवलम् ॥ ३ ॥

कच्चित् प्राणेश्वर[2] जीवसीत्युक्त्वोत्थितया[3] तया केवलं पुरुषसंस्थानं[4] रुद्ररोषाग्निभस्म ददृशे दृष्टम् । न तु प्रियः । मत्स्यस्येव दग्धस्य तस्याकारो[5] न नष्टः ॥ ३ ॥

1. C: हरभस्मानलमेव 2. B: प्राणीश्व° 3. B: °क्त्वोक्तित° 4. B: पुरुषं सं° 5. B: तस्याकरो

अथ सा पुनरेव विह्वला वसुधालिङ्गनधूसरस्तनी ।
विललाप विकीर्णमूर्धजा समदुःखामिव कुर्वती स्थलीम् ॥ ४ ॥

ततो विलुलितकेशा[1] विह्वला चाकुला सा विललाप शुशोच । पुनरेव वसुधालिङ्गनेन धूसरस्तनी मलिनकुचा । [2-]आदावपि ह्यसौ[-2] भुवि पतितासीत् । करुणविलापात्[3] स्थलीं[4] वनावनिं समदुःखामिव विदधती । तस्या अपि शोकाविर्भावात् । स्थलीशब्देनात्र तद्गताः प्राणिनो लक्ष्यन्ते । जानपदादित्वान्ङीष्[5] ॥ ४ ॥

1. B: विललि° 2–2. B: °वप्यत्यसौ 3. B: विलापात्तु 4. A, B: स्थली 5. Cf. Pāṇ. 4, 1, 42; A: जानपदान्ङीष्; B: जनपदादिभ्यान्ङीप्

तमेव[1] विलापमाह—

उपमानमभूद्विलासिनां करणं[2] यत्तव कान्तिमत्तया ।
तदिदं गतमीदृशीं दशां न विदीर्ये कठिनाः खलु स्त्रियः ॥ ५ ॥

प्रिय त्वदीयं शरीरं[3] रूपवत्तया यत्कामिनामुपमानमभूत् [4-]'कामदेवसदृशोऽयम्'[-4] इति [5-]तदिदमीदृशीं भस्मरूपां दशामवस्थां यातम्[-5] । [6-]तथापि नाहं[-6] विदीर्ये[7] स्फुटे[8] । अतः [9-]स्त्रियः खलु[-9] कठिनाः[10] कठोरचित्ताः[11] । करणानीन्द्रियाणि[12] विद्यन्ते[13] [14-]यस्य तत्करणं[-14] वपुः । विदीर्य इति कर्मकर्तरि । खलु र्विषादे ॥ ५ ॥

1. B: तामेव 2. C: करुणं 3. A: शरीर 4–4. A: काममेव°; B: °देव‥यम् (lacuna marked by 6 points of 3 spaces). 5–5. B, C: तदीदृशीं दशां भस्मरूपामवस्थां गतं 6–6. B, C: तथाप्यहं न विदीर्ये 7. A: विदेर्ये 8. A: स्फुट्ये 9–9. B: C: खलु स्त्रियः 10. B: कठिनः 11. B: कठोरः चित्तः 12. B, C: °न्द्रियानि 13. A: विद्यते 14–14. B, C: यत्करणं

क नु मां त्वदधीनजीवितां विनिकीर्य क्षणभिन्नसौहृदः ।
नलिनीं क्षतसेतुबन्धनो[1] जलसंघात इवासि विद्रुतः ॥ ६ ॥

भवदायत्तप्राणां[2] मां विनिकीर्य हित्वा क्षणमात्रेण [3]भिन्नं क्षतं[3] सौहृदं प्रीतिर्येन[4] स भवान् क नु विद्रुतः पलायितः । [5]यथा सेतुबन्धनं[6] क्षपयित्वा पद्मिनीं परित्यज्य तोयपूरो विद्रवति । सौहृदस्य सेतुरुपमानम्[5] । सुहृदः[7] कर्म सौहृदं प्रीतिः । 'संज्ञापूर्वको विधिरनित्यः'[8] इत्युभयपदवृद्ध्यभावः[9] । विनिकीर्येति 'कॄ[10] विक्षेपे'[11] । नुर्विषादे ॥ ६ ॥

1. A, B, C: °बन्धनां 2. B omits भव°णां 3–3. A: क्षतं भिन्नं क्षतं; B, C omit क्षतं 4. B: प्रीति येन 5–5. C omits this. 6. B: °बन्धणं 7. B: सहृदः; C omits सुहृदः 8. Cf. Paribhāṣapāṭha, 95; Paribhāṣenduśekhara, 93, 1; B: विधिरिनित्यः for °धिरनि° 9. Cf. Pāṇ. 5, 4, 150; 5, 1, 130; 6, 3, 50; 7, 3, 19; B: भवः 10. B: क्ष 11. Dhātupāṭha, 1410.

कृतवानसि विप्रियं न मे प्रतिकूलं न च ते मया कृतम् ।
किमकारणमेव दर्शनं विलपन्त्यै रतये न दीयते ॥ ७ ॥

अन्योन्याप्रीतिविधानं[1] किल त्यागकारणम्[2] । तच्चावयोर्न समस्ति[3] । अतश्च[4] दुःखितां मां कस्मादागत्य दर्शनेन नाह्लादयसीति[5] वाक्यार्थः । विप्रीणातीति विप्रियम् ॥ ७ ॥

1. B, C: न्योन्यं प्री° 2. B: त्यागकर°; C: °कारण 3. B: सममस्ति 4. B: तश्च 5. B, C: वाह्लाद°

स्मरसि स्मर मेखलागुणैरुत गोत्रस्खलितेषु बन्धनम् ।
च्युतकेसरदूषितेक्षणान्यवतंसोत्पलताडितानि[1] वा ॥ ८ ॥

अथवा गोत्रस्खलितेषु नामविपर्ययेषु रशनादामबन्धनं कर्णकुवलय-प्रहारांश्च स्मरसि[2] तेन मन्युकारणं[3] तवास्ति । स हि सपत्नीनाम्नाह्वयंस्तया[4] मेखलया बद्धः[5] कर्णोत्पलेन [6-]च ताडितः[-6] । च्युतेन केसरेण दूषिते ईक्षणे[7] यैरिति ताडनविशेषणम्[8] । शेखरः कर्णपुष्पं चावतंसः ॥ ८ ॥

1. C: च्युतिके°; K, N: ताडनानि 2. B, C omit स्मरसि 3. B, C: add वा 4. A: °ह्वयांम्त°; B: °नामाह्वयंतया; C: °ह्वयंतया 5. B: वृद्धः 6–6. B: रचिताडितः 7. A: रेक्षणे 8. B, C: तानन

हृदये वससीति मत्प्रियं यदवोचस्तदवैमि कैतवम् ।
उपचारपदं न चेदिदं त्वमनङ्गः कथमक्षता रतिः ॥ ९ ॥

वल्लभत्वात् 'अहं [1-]सदैव त्वां चेतसि[-1] वहामि' इति मम प्रियं यत्त्व-मवोचोऽभ्यधास्तदहं[2] कैतवं धूर्तत्वं[3] व्याजमवैमि जाने । कस्मात्[4] । यद्येत-न्नोपचारपदमावर्जनवचनं[5] तत्त्वमनङ्गो नष्टशरीरोऽहं[6] तु कथमक्षता-दग्धा[7] । आधारनाशे[8] ह्याधेयस्यापि[9] बाधया भाव्यम् । अवोच इति वच-नम् । कितवस्य[10] कर्म[11] कैतवम् ॥ ९ ॥

1–1. B, C: चेतसि सदैव त्वां 2. B: यत्त्वामवोचमभ्यधा तदाहं; C: °वोचरभ्य° 3. C: दूर्तत्वं 4. B: तस्मात् 5. B: °वर्जव° 6. B: नष्टो श°; A: °रोऽह 7. B, C: कथमदग्धा 8. B, C: °नाशो 9. B: ह्याधोय° 10. B: किं तवास्य 11. B, C omit कर्म

परलोकनवप्रवासिनः प्रतिपत्स्ये पदवीमहं तव ।
विधिना जन एष वञ्चितस्त्वदधीनं खलु देहिनां सुखम् ॥ १० ॥

भवन्नाशे न वा मम काचित् क्षतिः । यतो यमलोकगामिनोऽपि[1] तव पन्थानमहमनुमरणादपि प्राप्स्यामि । लोकः पुनरेष वेधसा वञ्चितः । यतो भवदायत्तं प्राणिनां सुखम् । सति हि कामे[2] विषयाः सुखकारिणः । त्वदधीन-

शब्दे त्वय्यधीति[3] विगृह्य 'सप्तमी शौण्डैः'[4] इति समासः। ततो 'अध्युत्तर-पदात्[5] खः'[6]। अधिरैश्वर्ये। त्वं सुखस्येश्वर इत्यर्थः[7]। एवमन्यत्र ॥ १० ॥

1. B: °मितम् 2. B: काम 3. B: त्वय्यधीना इति 4. Pāṇ. 2, 1, 40. 5. B: अध्युत्तरंदात् 6. Pāṇ. 5, 4, 7. 7. B omits इत्यर्थः

रजनीतिमिरावगुण्ठिते पुरमार्गे घनशब्दविक्लवाः।
वसतिं प्रिय कामिनां प्रियास्त्वदृते प्रापयितुं क ईश्वरः[1] ॥ ११ ॥

हे प्रिय निशान्धकारावच्छादिते नगरपथे या[2] कामिनां वल्लभानां वसतिः[3] सद्म तामभिसारिकाः प्रापयितुं त्वदृते भवद्वर्जं क[4] ईश्वरः शक्तः[5]। यतस्ता घनशब्दविक्लवा मेघगर्जितकातराः[6]। सति तु त्वयि [7-]न तिमिरं गण्यते न[-7] जलदरणितभयम्[8]। प्रिया इति स्त्रियां[9] शसन्तः[10]। गत्यर्थत्वाच्च द्विकर्मकता। त्वदिति ऋते शब्दयोगे[11] पञ्चमी[12] ॥ ११ ॥

1. B: ईश्वराः 2. B omits या 3. B: वसति 4. A: के 5. C: समर्थः 6. C: मेघगर्जि° 7–7. C: तिमिरं न गण्यन्ते; B adds च after गण्यते न 8. B: जलधररणि° 9. B: स्त्रियः 10. Cf. Pāṇ. 4, 1, 2; C: समासान्तः 11. B: शब्दप्रयोगे 12. Cf. Pāṇ. 2, 3, 29.

नयनान्यरुणानि घूर्णयन्[1] वचनानि स्खलयन् पदे पदे।
असति त्वयि वारुणीमदः प्रमदानामधुना विडम्बना ॥ १२ ॥

दूरीभूते भवतीदानीमङ्गनानां[2] विधवानामिव [3-]वारुणीमदः सुराकृता[-3] क्षीवता विडम्बनोपहासः[4]। यतो नेत्राणि[5] लोहितीकृत्य घूर्णयंस्तरलयन्[6] प्रतिपदं च वचांसि स्खलयन्। एवं[7] शृङ्गारं विना त्रपाकरमेतत् ॥ १२ ॥

1. B: घूर्णि° 2. C: °दानीं अयुज अङ्गनानां 3–3. A: °मद सु°; B: °णीमदिराकृता; C: °कृत 4. A: विम्बडम्ब° 5. A: वेत्राणि 6. B adds प्रतिवस्तुनि 7. B adds च

अवगम्य कथीकृतं वपुः प्रियबन्धोस्तव निष्फलोदयः।
बहुलेऽपि गते निशाकरस्तनुतां दुःखमनङ्ग मोक्ष्यति ॥ १३ ॥

हे अनङ्ग नष्टतनो[1] तव प्रियबन्धोर्देहं कथीकृतं कथामात्रशेषं [2-]विज्ञाय गते[3] बहुलेऽपि[-2] कृष्णपक्षातिक्रमेऽपि[4] शशाङ्कस्तनुतां कार्श्यं[5] दुःखं कृच्छ्रकृच्छ्रेण[6] त्यक्ष्यति। यतो निष्फलोदयः। तेन ह्युदितेनोत्कण्ठादिकं[7] कार्यम्। तच्च नासति[8] त्वयि। वपुषः कथनात् कथामात्रशेषात् कथाशब्दवाच्यत्वात्। अकथा कथा कृतं[9] कथीकृतम्। [10-]च्विः[11]। 'अस्य च्वौ'[12] इतीत्वम्[-10]। दुःखमिति क्रियाविशेषणत्वात्[13] कर्मत्वम्[14] ॥ १३ ॥

1. B: नष्टतनोः 2–2. B: विधाय बहुलेऽपि गते; C: विज्ञाय गतेऽपि बहुले 3. A: गतेऽपि 4. C omits अपि 5. B omits कार्श्यं 6. B: °च्छ्रेण कार्श्यं 7. C: °त्कण्ठादि 8. C: असति 9. B: संपादितं 10–10. C omits this. 11. Cf. Pāṇ. 5, 4, 50; B: द्विः 12. Pāṇ. 7, 4, 32 and cf. 7, 4, 26; B: द्वौ for च्वौ 13. C: °षणात्मके 14. C: अकत्वम्

हरितारुणचारुबन्धनः कलपुंस्कोकिलशब्दसूचितः।
वद संप्रति कस्य बाणतां नवचूतप्रसवो[1] गमिष्यति ॥ १४ ॥

प्रिय कथयेदानीमेव[2] चूततरोर्नवः प्रसवः कुसुमं[3] कस्यान्यस्य शरत्वं यास्यति। त्वमेव किल चूताङ्कुरास्त्रः। कीदृशोऽसौ[4]। किंचिद्धरितं [5-]नीलमीषच्चारुणमत एव चारु[-5] बन्धनं वृन्तं यस्य। तथा मधुरपरपुष्टरवसूचितः। [6-]तस्यापि स्वरभावाविर्भावात्[-6] ॥ १४ ॥

1. C: प्रियचूत° 2. B omits एव 3. C: कुसुमः 4. B omits असौ; C: कीदृशस्सन् 5–5. B: नीलमरुणं वा ईषच्चारु 6–6. B omits this; C adds तदङ्कुरास्वादाच्च तस्य कलत्वम्

अलिपङ्क्तिरनेकशस्त्वया गुणकृत्ये धनुषो नियोजिता।
विततैः[1] करुणस्वरैरियं[2] गुरुशोकामनुरोदितीव[3] माम् ॥ १५ ॥

एषा भ्रमरावली विततैर्दीर्घैः करुणैश्च[4] स्वरैर्गुञ्जितैरतिदुःखितां[5] मामनुरोदितीव पश्चाच्छोचतीव[6]। अनुरोदनं[7] हि स्त्रीणां सुप्रसिद्धम्। विरुतैरिति पाठे करुणस्वनैरिति[8] पठनीयम्। स्वराः षड्जादयः। कस्तयोः[9] परिचयो यदनुरोदिनीत्याह। त्वया धनुषो गुणकृत्ये मौर्वीकार्ये बहुशो नियोजिता। क्वणदलिकुलगुणं हि कामकार्मुकम्[10]। अनुरोदितीति 'रुदादिभ्यः

सार्वधातुके'[11] इतीडागमः। अकर्मका अपि धातवः सोपसर्गाः[12] सकर्मका भवन्तीति सकर्मकत्वम्[13] ॥ १५ ॥

1. B, K, N: विरुतैः 2. A, C, K, N: स्वनैरियं 3. B: °रोदतीव 4. A omits च 5. A: स्वनैर्गुञ्जुनैः; B omits गुञ्जि°तां 6. A: च्छोशतीव 7. B: °दन 8. C: °स्वणैरिति 9. B: कस्तस्याः 10. A omits काम 11. Pāṇ. 7, 2, 76. 12. B omits सोपसर्गाः 13. B: कर्मत्वम्; cf. MB. 1, 1, 44; 1, 3, 27.

प्रतिपद्य मनोहरं वपुः पुनरप्यादिश तावदुत्थितः।
रतिदूतिपदेषु कोकिलां मधुरालापविसर्गपण्डिताम्[1] ॥ १६ ॥

रम्यं[2] देहमासाद्य[3] रतिदूतिस्थानेषु[4] भूयोऽपि परपुष्टां[5] प्रहिणु। यतः सा मधुरालापविसर्गे कलविरुतमोक्षे[6] पण्डिता[7] प्रवीणा[8]। कलवचना किल दूतीक्रियते। निसर्गेति[9] पाठे[10] स्वभावो निसर्गः। रतिरित्यात्मानं निर्दिशति[11]। रमणं[12] वा रतिः। कामस्य[13] हि कोकिलैव रतिदूती।[14-]तद्रुतनिशमनेन रिरिंसोत्पादात्[-14]। [15-]दूतिपदशब्दे बाहुलकाद्ध्रस्वः[-15] ॥ १६ ॥

1. A, B, K, N: °पनिसर्ग° 2. B: रम्य 3. B: °मासद्य 4. B: रत्याः दू° 5. B: पुरपुष्टां 6. C: कलरुत° 7. B: पण्डित 8. B: प्रवीण; C: प्रवेणा 9. B: त्रिसर्गेति 10. A omits पाठे; the lacuna is marked by two points (˙˙). 11. B: निर्दिसति 12. A: रामणं 13. B: कमस्य 14–14. B: तद्रुतश्रवणेन रसोत्पादनात्; C: °निशमणेन कामरसोत्पादकं 15–15. B omits this; A:˙˙ बाहु° (lacuna shown by a blank of 2 spaces); C: दूती एतशब्दस्य बाहुलत्वकत्वात् ह्रस्वः; cf. Mallinātha on this verse: 'उणादयो बहुलम्' (पा. ३,३,१) इति बहुलग्रहणाद्ध्रस्व इति वल्लभः; cf. Pāṇ, 3, 3, 1.

शिरसा प्रणिपत्य याचितान्युपगूढानि सवेपथूनि च।
सुरतानि च तानि [1-]तानि ते[-1] स्मर संस्मृत्य न शान्तिरस्ति मे ॥ १७ ॥

प्रणतिपूर्वमभ्यर्थितानि कम्पयुक्तानि तवालिङ्गनान्यन्यानि[2] च [3]-परिचुम्वनादीनि तानि तानि च-[3] सुरतानि[4] नानारूपाणि मोहनान्यनुस्मृत्य प्रिय नाहं[5] निर्वृतिं[6] लभे[7]। प्रथमेऽत्र चशब्दः परिचुम्बनाद्यनुक्तसमुच्चयार्थः[8]। उपगूढशब्दो भावे। संस्मृत्य न शान्तिरस्तीति भिन्नकर्तृकत्वात्[9] क्त्वाप्रत्ययो[10] दुर्लभः। यदि वा शमिक्रियापेक्षमेव[11] पौर्वकाल्यम्। एतत्[12] संस्मृत्य नाहं शाम्यामीत्यर्थः[13]। एवमन्यत्र यथाशक्ति[14] योज्यम् ॥ १७ ॥

1–1. K, N: ते रहः; B: तान्यमी 2. B omits तव 3–3. B omits this. 4. C omits रतानि 5. B: न 6. A: निर्विति; C: निर्वृत्ति 7. B: उपालेभे 8. B: °द्यनुस्मरणार्थः 9. A: भिन्न -- कत्वात् (lacuna shown by a blank of 2 spaces.) 10. Cf. Pāṇ. 3, 4, 21. 11. B: शमिनिक्रि°; C: शसिक्रि° A: °पेक्षयामेव 12. C: एनच्च 13. B: शम्यामी° 14. C: °शक्तिर्

रचितं रतिपण्डित त्वया स्वयमङ्गेषु[1] ममेदमार्तवम्।
ध्रियते कुसुमप्रसाधनं तव तच्चारु वपुर्न दृश्यते ॥ १८ ॥

हे रतिकर्मकुशल कुसुमालङ्करणमिदमार्तवं वासन्तिकं भवता स्वयमेव ममावयवेषु विनिवेशितं लगितं[2] ध्रियते तिष्ठति। तव पुनस्तन्मनोहरमङ्गं[3] वपुर्न लक्ष्यते इत्यहो[4] देहभृतामसारता[5]। ऋतुः प्राप्तोऽस्यार्तवम्। 'ऋतोरण्'[6] ॥ १८ ॥

1. B: मङ्गे and the lacuna for षु is shown by one blank space. 2. B: लागितं; A, C omit लगितं 3. B: पुनर्मनो° 4. B: यत आह 5. B: °तामासा° 6. Pāṇ. 5, 1, 105; B: ऋतौ भवमिति ऋतोरण्

विबुधैरसि यस्य दारुणैरसमाप्ते प्रतिकर्मणि[1] स्मृतः।
तमिमं[2] कुरु दक्षिणेतरं चरणं निर्मितरागमेहि मे ॥ १९ ॥

यस्यासमाप्ते प्रतिकर्मणि प्रसाधने[3] त्वं निर्दयैर्नाकिभिराध्यातः[4] तमिमं सव्यं [5]-मे पादमागत्य-[5] समाप्तालक्तकं[6] विधेहि। स हि तामलङ्कुर्वन्निन्द्रेणानुस्मृतः[6]। दारुणत्वमत्र प्राणान्तकरे कर्मणि विनियोगात् ॥ १९ ॥

1. K, N: परिक° 2. C: तदिदं 3. B: प्रसापर्वं 4. B: °भिर-ध्यातः; C: °किभिस्त्वमध्यत 5–5. B: पादं मे आगत्य 6. C: समाश्लकं 6. B: °ङ्कुवन्नि°

इयमेत्य[1] पतङ्गवर्त्मना पुनरङ्काश्रयिणी[2] भवामि ते ।
चतुरैः सुरकामिनीजनैः प्रिय यावन्न विलोभ्यसे दिवि ॥ २० ॥

पतङ्गोऽग्निः[3] स एव वर्त्म मार्गस्तत्समीपप्राप्त्युपायभूतत्वात्[4] तेनागत्येयमहं भवदुत्सङ्गवर्तिनी भूयो भवामि । यावन्निपुणैरप्सरोलोकैर्नाके[5] कान्त न विलोभ्यसे[6] ॥ २० ॥

1. K, N: अहमेत्य 2. K, N: °श्रयणी; C: °श्रयिनी 3. B: पतङ्गाग्निः 4. C: मार्ग तत्संप्राप्त्युपाय° 5. B omits नाके 6. B: विलोकसे; C: लोभ्यसे

मदनेन विनाकृता रतिः क्षणमात्रं किल जीवितेति मे ।
वचनीयमिदं व्यवस्थितं रमण त्वामनुयामि यद्यपि ॥ २१ ॥

हे वल्लभ यद्यपि त्वामनुमरणेनानुगच्छामि तथापि मम[1] वाच्यतेऽयं[2] लोके रूढैव[3] यत्कामे स्वर्गीभूतेऽपि रतिर्मुहूर्तमात्रं[4] जीवितेति । तादृशे हि[5] प्रेम्णि तत्रैव[6] हृदयस्फोटनेन[7] मरणमुचितम् । विनाकृतेति[8] 'सुप्सुपा'[9] इति समासः ॥ २१ ॥

1. B omits मम 2. B: वाप्यतेऽयं 3. B: रूढेव 4. B: °र्तमपि; C: °मात्रमपि 5. C: किम् 6. C: तदेव तदैव 7. B omits स्फोटेन; C: हृदयास्फो° 8. A repeats विनाकृतेति; C: विनाकृता विना° 9. Cf. MB. 2, 1, 4; B: सुप्सुपि

क्रियतां[1] कथमन्त्यमण्डनं[2] परलोकान्तरितस्य ते मया ।
सममेव गतोऽस्यतर्कितां गतिमङ्गेन च जीवितेन च ॥ २२ ॥

परलोकान्तरितस्य[3] व्यवहितस्य[4] तव कुसुमवसनाङ्गरागादिकमवसानभूषणं[5] कथं मया[6] विधीयताम् । यतो जीवितदेहाभ्यां युगपन्नष्टोऽसि । अन्यस्तु मृतोऽपि शरीरमात्रेण तिष्ठति ॥ २२ ॥

1. B: क्रियते 2. A, C: °मन्तम° 3. C: परलोकेनान्त° 4. B: परलोकान्तरीभूतस्य 5. A: कुसुमवसान°; B: °मनुमान°; C: कुसुमाङ्गवसना° 6. C omits मया

ऋजुतां नयतः स्मरामि ते शरमुत्सङ्गनिषण्णधन्वनः[1] ।
मधुना सह सस्मितां कथां [2–]नयनोपान्तविलोकितं च तत्[–2] ॥२३॥

तवाङ्के चापमवस्थाप्य सायकं स्पष्टीकुर्वतः सुरभिणा सह सहासां[3] कथामपाङ्गेक्षणं चेति सर्वमहमनुस्मरामि । नेत्रान्तेक्षणं[4] स्मरस्य रतेर्वा ॥ २३ ॥

1. B: °निषिक्तध°; C: °निषङ्गधन्वनः 2–2. B: °पान्तविलोकितानि च; K, L: यत् for तत्; C: °विलोकनानि वा 3. A: सहासा; B: सहासं; C: सहसां 4. C: नेत्रान्ते वीक्षणं

क्व नु ते हृदयङ्गमः[1] सखा[2] कुसुमायोजितकार्मुको मधुः ।
न खलूग्ररुषा पिनाकिना गमितः सोऽपि सुहृद्गतां गतिम् ॥२४॥

क्वासौ तवातिप्रियो वयस्यो वसन्तः । तव कुसुमैरायोजितं विरचितं[3] कार्मुकं चापो[4] येन । कच्चिदतिरोषेण[5] रुद्रेण सोऽपि त्वयैव सह नीतः । मासोऽपि तेन[6] दग्ध इत्यर्थः ॥ २४ ॥

1. A: हृदङ्ग° 2. A: सखाः 3. A, C omit विरचितं 4. A, C omit चापो 5. B: वितर्के कच्चिदतिरोषणेन 6. C: तेनैव

अथ तैः परिदेविताक्षरैर्हृदये दिग्धफलैरिवार्दितः[1] ।
रतिमभ्यवपत्तुमातुरामृतुरात्मानमदर्शयत्पुरः[2] ॥ २५ ॥

ततो वसन्तो दुःखितां मित्रजायामभ्यवपत्तुं[3] [4–]परित्रातुं तदग्रत

आत्मानमदर्शयदाविरभूत्[-4] । यतस्तदीयैः[5] प्रलापवचोभिर्हृदयेऽर्दितः[6] पीडितो दिग्धफलैर्विपलिप्तैः[7] शरैरिव ॥ २५ ॥

1. K, N: दिग्धशरैरिवाहतः; B: दिग्धशरैरि° 2. B: °मभ्युपपत्तु°; K, N: °मभ्युपपत्तुमातुरां मधुरा° 3. A: °मभ्यवपन्तु B: °वपत्वं 4–4. B: परितापात्तमात्मानमदर्शयत् तदग्रत आविरभूत्; C: आतुरां ऋतुरात्मानमदर्शयत् पुरः समदर्शयत् आविरभूत् 5. B: एतैस्त° 6. A: °दिताः 7. B: °फलः विप°

तमवेक्ष्य रुरोद सा भृशं स्तनसंबाधमुरो जघान च ।
स्वजनस्य हि दुःखमग्रतो विवृतद्वारमिवोपजायते ॥ २६ ॥

[1-]ततो मधुमालोक्य[2] रतिर्नितरां[-1] शुशोच । स्तनसंकटं[3] च वक्षोऽताडयत्[4]। [5-]यस्माद्बन्धोः पुरतो दुःखं[-5] विवृतद्वारमिवोच्छृङ्खलमिवोत्पद्यतेऽनवरतप्रवृत्तेः[6] ॥ २६ ॥

1–1. C: रतिस्ततो मधुमालोक्य नितरां; A: रतिरतिरतितरां for रतिर्नितरां 2. B: मधुमवेक्ष्य 3. B: °कट 4. B: वक्षौ नाड° 5. A: यस्मद्बन्धोः पु⋯ःखं (lacuna marked by 3 points); B: कस्मात्पुरतो बन्धोर्दुःख; C: यस्माद्बन्धो⋯ (lacuna marked by 6 points). 6. A: विवृद्वा°

इति चैनमुवाच दुःखिता सुहृदः पश्य वसन्त किं स्थितम् ।
यदिदं[1] कणशः प्रकीर्यते[2] पवनैर्भस्म कपोतकर्बुरम् ॥ २७ ॥

एवं च वसन्तं[3] सा विधुरा इदमब्रवीत्[4] । हे सुरभे विलोकय किं तव मित्रस्य स्थितं[5] संपन्नम् । यदिदं कपोतधूसरं[6] तदीयं[7] भस्म वातैः [8-]कणशः कणं कणं[-8] प्रकीर्यते विक्षिप्यते । भस्ममयस्त्वत्सुहृत् संपन्न इत्यर्थः ॥ २७ ॥

1. K, N: तदिदं 2. K, N: विकी° 3. B: वसन्तमिदं 4. B omits इदम् 5. B: स्थितं मनोहरं 6. A: °तद्धूसरं 7. B: तदीयं तदीयं 8. A: कणः कणः; C: कणकणा

अयि संप्रति देहि दर्शनं स्मर पर्युत्सुक एष माधवः।
दयितास्वनवस्थितं नृणां न खलु प्रेम चलं सुहृज्जने॥ २८ ॥

हे प्रियाधुनात्मानं[1] दर्शय। [2-]यतोऽसौ सुरभिस्तवोत्कण्ठितो[-2] दर्शनेनाह्लादनीयः[3]। यतो[4] नराणां प्रेयसीषु[5] प्रीतिरस्थिरा[6] न तु मित्रलोके[7]। [8-]तेन मम वा दर्शनं मा दाः[-8], मधुं त्वागत्याह्लादय[9]॥ २८॥

1. B: प्रियात्मानं 2–2. C: सुरभिरसौ यस्मात्तवोत्कण्ठितो; B: यस्मादसौ for यदसौ 3. A: °दयनीयः 4. A: °यता 5. A, C: प्रीयसीषु 6. C: स्थितिरस्थिरा 7. B: मित्रजने 8–8. B omits this; A: °र्शंन म दा 9. A: मधुमाग°; C: आगत्या°

स्यादेतत् किं ममैतेन सुहृत्त्वं कृतमित्याह --

अमुना ननु पार्श्ववर्तिना जगदाज्ञां ससुरासुरं तव।
बिसतन्तुगुणस्य कारितं धनुषः पेलवपुष्पपत्रिणः[1]॥ २९ ॥

अमुना वसन्तेन निकटस्थेन[2] तव[3] धनुष एवंविधस्यापि ससुरासुरं जगदाज्ञां[4] कारितं निदेशे[5] स्थापितम्। वशीकृतमित्यर्थः[6]। वसन्ते[7] कामस्य दुःसहत्वात्[8]। कीदृशस्य। बिसतन्तुरेव गुणो यस्य। पेलवानि[9] मृदूनि[10] पुष्पाण्येव[11] पत्त्रिणः शरा यस्य। ननुरमर्षे[12] हेतौ वा॥ २९॥

1. A: पल्लव° 2. A: °टास्थेन; B: °टस्थितेन 3. B omits तव 4. A: °दाज्ञा 5. C: निदेश– 6. C: °कृत्यमित्यर्थः 7. B: वसन्ते वसन्ते 8. B: °स्सहात्वात् 9. A: पलवानि 10. A: मूद्रुनि; B omits मृदूनि 11. B: °ष्पाण्यव 12. B: तन्वमर्षे

गत एव न ते निवर्तते स सखा दीप इवानिलाहतः।
अहमस्य दशेव पश्य मामविषह्यव्यसनप्रदूषिताम्[1]॥ ३० ॥

वसन्तमाह। स तव वयस्यो गत एव नष्ट एव। [2-]एवकारेण यद्व्यवच्छिन्नं तत्स्वरूपेणाह[-2]। न[3] निवर्तते नो प्रत्यागच्छति। यथा वातनुन्नो[4] दीपो नश्यत्येव न तु निवर्तते तथासौ। अहमस्य[5] कामप्रदीपस्य परिशेषत्वाद्दशेव[6] वर्तितुल्या[7]। अतश्च दुःसहेन व्यसनेन दुःखेन[8] प्रदूषितां[9] ताप्यमानां मामीक्षस्व। [10-]दशा हि[-10] दीपे गते प्रदूषिता[11] तिष्ठति॥३०॥

1. B: °व्यसनाग्निदीपिताम्; K, N: °व्यसनेन धूमिताम् 2–2. B omits this. 3. C omits न 4. B: वातहतो 5. B: °मप्यस्य 6. B omits परिशेषत्वाद्; C: परिशेषाद्वादशैव 7. B: °तुल्या अवशिष्टा 8. B omits दुःखेन 9. B. प्रदीपतां 10–10. A, C: दशापि 11. B: प्रदीपना; C: प्रदूषितां

विधिना कृतमद्य[1] वैशसं ननु मां कामवधे विमुञ्चता ।
[2-]अनघापि हि[-2] संश्रयद्रुमे गजभग्ने[3] पतनाय वल्लरी ॥ ३१ ॥

अद्य विधिना कामवधे मां[4] त्यजता[5] वैशसं नृशंसत्वं कृतम् । [6-]यदि ह्यसौ[7] मामपि हन्यात् तदा[8] दुःखाननुभवाद्युक्तं[9] तेनाचरितं[10] स्यात्[-6] । मम तु मरणं सामर्थ्यप्राप्तमेव । तथा चाश्रयभूते पादपे करिमथिते वल्लरी लतानघाप्यखण्डापि[11] पातायैव भवति । आधारबाधयाधेयस्यापि सामर्थ्यबाधितत्वात् ।[12-]अर्थेत्यत्रापपाठ[13] एव । एकतरवधे हि वैशसं ननूभयबाधायाम्[-12] ॥ ३१ ॥

1. K, N: °मर्थ 2–2. K, N: अनपायिनि 3. A: भग्नो; C: °भङ्गे 4. C: मा 5. A: त्यज्यता; C omits त्यजता 6–6. A omits this; C adds after स्यात् — मुञ्चता तु मां स्रष्टृवैशसं कृतम् 7. C: असौ 8. C: तद् 9. B: दुःखानुभवा° 10. C: तेन चरितं 11. C: °खण्डितापि 12–12. B omits this. 13. C: °त्यत्र पाठ

शोचित्वेदानीमवश्यकर्तव्योपदेशमाह[1] —

तदिदं क्रियतामनन्तरं भवता बन्धुजनप्रयोजनम् ।
विधुरां ज्वलनातिसर्जनान्ननु[2] मां प्रापय[3] भर्तुरन्तिकम्[4] ॥ ३२ ॥

किं बहुना, अधुना[5] त्वयेदं मित्रजायाकार्यं विधीयताम् । दुःखितां मामग्निदानाद्भर्तुर्निकटं[6] प्रापय । अनुमरणेन पतिलोकप्राप्तिश्रुतेः[7] । ननुराभिमुख्ये[8] । तदित्युपसंहारे । विधुरावेनाग्निदाने स्वयमसामर्थ्यमाह । अतिसर्गो दानम् ॥ ३२ ॥

1. B: तदानी°शमह 2. B: °र्जनन्ननु 3. C: प्रापय्य 4. B,

C, K, N: पत्युर° 5. B omits अधुना 6. B: °दाहाद्ध°; C: °ग्निदह-नाद्ध° 7. B: °प्राप्तिः श्रुतेः; C: पत्युर्लोकप्राप्तिरिति श्रुतेः 8. B: नुनु°

[1-]न चानुमरणं नाम न केनचिदनुष्ठितमित्याह[-1] —

शशिना सह याति कौमुदी सह मेघेन तडित्प्रलीयते[2] ।
प्रमदाः पतिवर्त्मगा इति प्रतिपन्नं हि विचेतनैरपि ॥ ३३ ॥

स्त्रियो भर्तृमार्गमनुयन्तीत्येतद्यदा[3] अचेतनैरप्यनुष्ठितं तदा ममानुगमनं[4] नायुक्तम् । तथा हि मृगाङ्केन साकं ज्योत्स्ना अस्तमेत्येव । जीमूतेन सार्धं विद्युत् [5-]प्रलीयते [6-]नश्यत्येव[7] । कौमुदी कार्तिकी निशा[8] । कवेस्तु चन्द्रिका[9] विवक्षिता[-5] । प्रलीयत इति[10] लीङः[11] कर्तरि[-6] ।। ३३ ।।

1–1. B: अनुमरण नाम केचित् अनु°; C: केचिद° for केनचिद° 2. B, C: तडिद्विली° 3. B: °यान्तीति 4. B: °गमने; C: मम गमनं 5–5. A omits this. 6–6. C repeats this. 7. B: नश्यतेव 8. C omits निशा 9. C: ज्योत्स्ना 10. B omits इति 11. Dhātupātha 1139; A: नीङः

न चाहं मरणकातरेति वक्तुमाह —

अमुनैव कषायितस्तनी[1] सुभगेन प्रियगात्रभस्मना ।
नवपल्लवसंस्तरे यथा रचयिष्यामि[2] तनुं विभावसौ ॥ ३४ ॥

एतेनैवातिवल्लभेन[3] वल्लभदेहभूतिचन्दनेन कषायितस्तनी अनुलिप्तकुचा सरसकिसलयशयनीय इवानले निर्भयं देहं निधास्यामि[4] । समालब्धस्य[5] किल[6] पल्लवसंस्तर उचितः । 'कषायितं रूषितं छुरितम्'[7] ।। ३४ ।।

1. B: कषायत° 2. C: दधयिष्यामि 3. B: अमुनैव च तेनैव अति° 4. B: विधा° 5. C: समालब्ध– 6. C: किसलय– 7. A: करचितं

न च तवाग्निदानेन[1] साहाय्यकरणमनुचितमिति वक्तुमाह[2] —

कुसुमास्तरणे सहायतां बहुशः सौम्य[3] गतस्त्वमावयोः ।
कुरु संप्रति तावदाशु[4] मे प्रणिपाताञ्जलि याचितश्चिताम्[5] ॥३५॥

असकृदेव ह्यावयोः[6] पुष्पशय्याभिः सहायकत्वं[7] प्राप्तः। तदधुनापि प्रणिपातमिश्रेणाञ्जलिनाभ्यर्थितः संश्रितां[8] मम[9] विधेहि। सोम इव[10] सोम्यः[11]। 'शाखादिभ्यो[12] यत्'[13]। चीयत इति चिता काष्ठ-रचना[14] ॥ ३५ ॥

1. B: °दान; C: तेनाग्निदाहेन 2. B omits वक्तुम् 3. K, N: सौम्य 4. A: °दासु 5. B, C: °याचितां चिताम् 6. A, C: ह्यस्माकं 7. A, C: सहायकं त्वं 8: B: सन् चितां; C: सञ्चितं 9. B: मे 10. A: इ for इव 11. B: सौम्यः 12. B: साखा° 13. Pāṇ. 5, 3, 103. 14. B: चितां का°

तदनु ज्वलनं मदर्पितं त्वरयेर्दक्षिणवातवीजनैः।
विदितं खलु ते यथा स्मरः क्षणमप्युत्सहते न मद्विना[1] ॥ ३६ ॥

ततो मय्यर्पितं दत्तमग्निं मलयपवनाक्षेपकैस्त्वरयेः[2] सन्धुक्षयेः। यस्मादवगतमेतत् त्वया यथा मया[3] विना कामो निमेषमपि नोत्सहते सोढुं न[4] शक्नोति। अत्र हि सर्वपश्चात्पदं[5] वर्तत इति भाष्यकारवचनप्रामाण्यात्[6] तदन्वादयोऽपि[7] षष्ठीसमासाः[8] साधवः[9]। मयि अर्पितं मदर्पितमिति [10-]सप्तमीसमासः[11]। ममार्पितमिति[-10] पाठान्तरम्। वीज्यतेऽनेनेति[12] वीजनम्। मदिति विनाशब्दयोगे[13] 'पृथग्विनानानाभिः'[14] इति पञ्चमी ॥ ३६ ॥

1. B, K, N, C: मां विना 2. B: °वक्षप° 3. A: याया 4. B omits न 5. B, C: सर्वं प°; cf. MB. 2, 2, 24. 6 A: भाष्यका ··· वच° (lacuna marked by 2 points); B: °कारः व°; cf. MB. 2, 2, 24. 7. C: तन्वाद° 8. C: समासः 9. A: सधवाः 10–10. B omits this; A: मर्मपि° for ममार्पि° 11. C: षष्ठीसप्तमी° 12. B: °नेनैव; C: °नेन 13. A: विनाशयोगे; B: नामश° 14. Pāṇ. 2, 3, 32.

इति चापि विधाय दीयतां सलिलस्याञ्जलिरेक[1] एव नौ।
अविभज्य परत्र यन्मया[2] सहितः पास्यति ते स बान्धवः ॥३७॥

अग्निं दत्वा ततो नावावाभ्यां साधारण एक[3] एव जलाञ्जलिस्त्वया[4]

देयः[5] । यद्यस्मादविभज्याविभागेन[6] मया सह परत्र स त्वद्वयस्यः पास्यति । आवयोर्हि सहपानभोजनं सदैवेष्टम् । पृथग्दाने[7] तु तद्दुर्घटम्[8] । यदिति[9] हेतुपदम् । यमिति[10] पाठेऽञ्जलिपरामर्शः[11] । [12-]नाविति 'युष्मदस्मदोः'[13] इत्यादिना चतुर्थीद्विवचनान्तस्यास्मदो नावादेशः[-12] ॥ ३७ ॥

1. C: सलिलाञ्ज° 2. K, N: तं मया 3. A, C omit एक 4. C: °ञ्जलिरेव त्वया 5. C: देया 6. C: °भज्य विभा° 7. A: पृथने; B: °दानं 8. C omits तद् 9. B: यद्यपि 10. C adds तु 11. B: त्वञ्जलिविमर्षः; C: °रामर्पः 12-12. B omits this. 13. Pan. 8,1,20.

परलोकविधौ[1] च माधव स्मरमुद्दिश्य विलोलपल्लवाः ।
निवपेः सहकारमञ्जरीः प्रियचूतप्रसवो हि ते सखा ॥ ३८ ॥

हे माधव परलोकविधावौर्ध्वदैहिकेऽपि[2] मित्रोद्देशेन चलत्किसलयाः[3] सहकारमञ्जरीर्निवपेर्दद्याः । यस्मात् स तव[4] वयस्यः सदैव चूतकुसुमप्रियः । सहकारश्च चूतविशेष एव । [5-]अत्यन्तभेदे तु विरुद्धमेतद्वचनं, यदन्यस्य प्रियत्वेऽन्यस्य दानम् । प्रेतोद्देशेन दानं निवापः[-5] ॥ ३८ ॥

1. A: पूरलोकविधो 2. A, C omit अपि; B: °ध्वंदौहि° 3. B: चलकिस° 4. A: त for तव 5-5. B omits this.

इति देहविमुक्तये स्थितां[1] रतिमाकाशभवा सरस्वती ।
शफरीं ह्रदशोषविह्वलां[2] प्रथमा वृष्टिरिवान्वकम्पत[3] ॥ ३९ ॥

इत्थं शरीरत्यागनिश्चितां कामवधूमाकाशभवा[4] अदृश्या सरस्वती वागन्वकम्पत पर्यत्रायत[5] । रतिरक्षार्थमाकाशाद्भारत्युच्चचारेत्यर्थः । यथा शफरीं मत्स्यीं[6] जलाशयशोषणाकुलां प्रथमप्रवृत्ता[7] जलधरवृष्टिरनुकम्पते[8] तथासौ ताम् । [9] भवतीति भवा[10] । णस्य[11] विभाषितत्वादच्[12] । आकाशाद्भवाकाशभवा[-9] ॥ ३९ ॥

1. B, C: देहविसर्जनोद्यतां 2. K, N: °विक्लवां 3. K, N: °वान्वकम्पयत् 4. B: कमव° 5. B: परित्रा° 6. A, B: मत्सीं 7. A: °मप्र ··· (lacuna marked by 3 points). 8. C: °कम्प्यते

9-9. B: आकाशभवा। णस्य विभाषितत्वात् अच्। भवतीति भवा। 10. C: भवान् 11. C: अस्य णस्य 12. Cf. Kaśika, 3, 1, 143, Vt.

तामेव[1] वाचमाह --

कुसुमायुधपत्नि दुर्लभस्तव भर्ता न चिराद्भविष्यति।
शृणु येन [2-]स कर्मणा गतः[-2] शलभत्वं हरलोचनार्चिषाम्[3] ॥ ४० ॥

हे कामजाये देहं मा त्याक्षीः। यस्मात् तव पतिरचिरात्[4] सुलभो भविष्यति[5]। येन च[6] कर्मणासौ[7] त्रिनयननयनज्वालानां[8] शलभत्वं पतङ्गत्वं दाह्यत्वं प्राप्तस्तदाकर्णय। कुसुमायुधः पतिर्यस्याः सा कुसुमायुधपत्नी [9-]'विभाषा सपूर्वस्य'[10] इति ङीब्नकारौ[-9] ॥ ४० ॥

1. B: तमेव 2-2. B, C: गतः स कर्मणा 3. B, K, N: °नार्चिषि 4. C: नातिचिरात् 5. B: भविता 6. B omits च 7. B, C omit असौ 8. B: त्रिनयनाग्निज्वा°; C: त्रिनयननेत्रज्वा° 9-9. B omits this. 10. Pāṇ. 4, 1, 34.

अभिलाषमुदीरितेन्द्रियः स्वसुतायामकरोत्प्रजापतिः।
अथ तेन निगृह्य[1] विक्रियामभिशप्तः फलमेतदन्वभूत् ॥ ४१ ॥

एवमागमः[2]। ब्रह्मा उदीरितेन्द्रियश्चलितमनाः[3] सन्निजदुहितरं तिलोत्तमामचकमत। ततस्तेन वशित्वाच्चेतोविकारं निगृह्याभिशप्तः त्वत्प्रिय[4] एतत्फलं देहदाहलक्षणमनुबभूव ॥ ४१ ॥

1. A, C: वि,ह्य 2. B omits एव°मः 3. B: °मनः; C: उदेरिते 4. A: त्वदिन्द्रिय; B: त्वन्द्रिय

परिणेष्यति पार्वतीं यदा तपसा तत्प्रवणीकृतो हरः।
उपलब्धसुखस्तदा स्मरं[1] वपुषा स्वेन स[2] योजयिष्यति ॥४२॥
[3-]इति चाह स धर्मयाचितः स्मरशापान्तशिवां[4] सरस्वतीम्[3] ।
अशनेरमृतस्य चोभयोर्वशिनश्चाम्बुधराश्च[5] योनयः ॥४३॥

ततो धर्मेण सृष्टिरक्षार्थमभ्यर्थितः[6] सन् स वेधाः स्मरशापान्तेन[7] शिवां भद्रां सरस्वतीं वाचमित्येवमुवाच । [8-]कां वाचमित्याह[-8] । तपसा[9] तत्प्रवणीकृत आत्मैकनिष्ठ[10] आत्मैकपरायणतां[11] नीतः शिवो यदा गौरीं परिणेष्यति[12] उपयंस्यते तदा[13] नु[14] भूतजोषः[15] सन्नसौ कामं[16] निजेन देहेन योजयिष्यति । हरगौरीविवाहः[17] शापान्तोऽस्येत्यर्थः[18] । ननु यदि शशापासौ[19] किमिति शापान्तमकरोदित्याह[20] । वशिनः[21] प्रभवोऽम्बुदाश्चाशनेरमृतस्य[22] च द्वयोरपि योनयः प्रभवाः[23] । यथा मेघाः कदाचिदशनिं क्षिपन्ति कदाचिच्च[24] तोयमेवमीश्वरा[25] निग्रहानुग्रहावित्यर्थः । उपमा समुच्चयरूपोऽयमर्थान्तरन्यासः । [26-]योजयिष्यतीत्यनद्यतनेऽपि लृट्प्रयोगः[27] पदसंस्कारपक्षाश्रयणेन । आहेति भूते कवीनां प्रमादजः प्रयोगः[-26] ।।४२,४३।।

1. C: स्मरो 2. B, C, K, N: नि– 3-3 In B some other line is written and later cancelled by applying yellow pigment. The above line is added on the yellow pigment. 4. K, N: स्मरशापावधिदां; C: °न्तभवां 5. B: °धरश्च 6. B: °रक्षणार्थ° 7. B: °पान्ते 8-8. **B**: तां वाचमाह 9. C omits तपसा 10. B omits आ°ष्ठ 11. C: °यणा यस्य तां 12. A: परिरेणेष्यति 13. C: यदा 14. C: अनु 15. B: भूतमुखः 16. C: कामः 17. B: °वाह 18. B: °न्तोऽस्येत्य 19. B: सः शापोऽसौ 20. B: °दित्यर्थः 21. B: वशिनः सुवशाः 22. C: °म्बुधाराश्चा° 23. B, C: प्रभवः 24. B omits च 25. B: °मेव ईश्वराणा 26-26. B omits this. 27. A: लृत्प्रया°

तदिदं परिरक्ष शोभने भवितव्यप्रियसंगमं[1] वपुः ।
रविपीतजला तपात्यये पुनरोघेन हि युज्यते नदी ॥ ४४ ॥

हे शोभने भद्रे तत्तस्मान्निजमेतच्छरीरं[2] रक्ष मा धाक्षीः । यतो भवितव्यो भावी प्रियसंगमो भर्तृसंयोगो यस्य । एतदेव[3] दृष्टान्तेन द्रढयति । [4-]ग्रीष्मेण निपीतजलापि[-4] नदी[5] तपात्यये वर्षामुखे किमोघेन[6] पूरेण न[6] युज्यते । [8-]भवितव्यशब्दे[9] 'कृत्यल्युटो बहुलम्'[10] इति कर्तरि तव्यः[-8] । तपात्ययो ग्रीष्मान्तः।युज्यत[11] [12-]इति कर्तरि कर्मणि[-12] वा ।। ४४ ।।

1. B: °तव्यं प्रि° 2. B omits तत्तस्मान् 3. B omits एव 4-4. B: ग्रीष्मे रविपीतजला 5. C omits नदी 6. B: किं मेघेन 7. B omits न 8-8. B omits this; C: भव्यः for तव्यः 9. A: °शब्दो 10. Pan. 3, 3, 113; cf. Pan. 3, 1, 96. 11. A: इज्यत 12-12. B omits इति कर्तरि; C: इति कर्मणि कर्तरि

इत्थं रतेः किमपि भूतमदृश्यरूपं
मन्दीचकार मरणव्यवसायबुद्धिम् ।
तत्प्रत्ययाच्च कुसुमायुधबन्धुरेना[1]-
माश्वासयत्सुचरितार्थपदैर्वचोभिः ॥ ४५ ॥

अदृश्यरूपं किमपि भूतं कोऽपि सत्त्वो[2] रतेर्मरणव्यवसायबुद्धिमित्थं[3] मन्दीचकाराशिथिलयत्[4] । मधुरपि भूतप्रत्ययेन महार्थैर्वचोभिस्तामाश्वासयन्निःशोकीचकार । सुष्टु चरितार्थान्यनुष्ठेयत्वात्[5] कृतार्थानि पदानि येषु तैः । तद्यथा — '[6-]सुखस्यानन्तरं दुःखं दुःखस्यानन्तरं सुखम् । [a-]सुखात्त्वं[-6] दुःखमापन्नः[7] पुनरापत्स्यसे[-a8] सुखम् ॥' इत्यादि । [9-]वसन्ततिलकं वृत्तम्[-9] ॥ ४५ ॥

1. B: नां– 2. B: मरणसत्त्वो 3. B omits रतेर् and इत्थं 4. B: °कार शि°; A: °शिथलयत् 5. B: °तायान्य°; C: °नुष्ठय° 6–6. C omits this. 7. A: °पन्ना 8. B: °रापस्यसे 9–9. B omits this; C omits वृत्तम् a–a: Mbh. 12,168,19.

अथ मदनवधूरुपप्लवान्तं व्यसनकृशा प्रतिपालयांबभूव[1] ।
शशिन इव[2] दिवातनस्य लेखा किरणपरिक्षयधूसरा प्रदोषम् ॥४६॥

ततस्तदुपश्रुत्य कामजाया व्यसनकृशा [3-]दुःखक्षामा उपप्लवान्तमनर्थावसानं[-3] प्रतिपालयांबभूव प्रत्यैक्षत । यथा दिवातनस्य दिवसभवस्येन्दोर्मयूखनाशमलिना लेखा[4] प्रदोषं निशामुखं प्रतीक्षते । तदा कान्त्याविर्भावात् । दिवा भवो दिवातनः । [5-]अव्ययत्वाट्ट्युल् तुट् च[-5] । पुष्पिताग्रा[6] वृत्तम्[7] ॥ ४६ ॥

॥ इत्यानन्ददेवात्मजवल्लभदेवविरचितायां
कुमारसंभवटीकायां चतुर्थः सर्गः ॥[8]

1. K, N: परिपा° 2. B: इवा 3–3. B omits this. 4. A omits लेखा 5-5 B omits this; cf. Pāṇ. 4, 3, 23. 6. B: °ताग्र–. 7. B adds : उपमालङ्कारः । इति भद्रम् । 8. A: इति श्रीवल्लभदेवविरचितायां कुमारसंभवटीकायां चतुर्थः सर्ग इति श्रेयः; B: इति वल्लभदेवविरचितायां कामवधूविलापं नामश्चतुर्थः सर्गः; C: इति कुमारसंभवे सटीके चतुर्थः सर्गः ।

पञ्चमः सर्गः

[1-]रतिकामोदन्तमाख्यायेदानीं देवीवृत्तान्तमाह[-1] —

तथा समक्षं दहता मनोभवं पिनाकिना भग्नमनोरथा सती ।
निनिन्द[2] रूपं हृदयेन पार्वती प्रियेषु सौभाग्यफला हि चारुता ॥१॥

अथ गौरी [3-]हृदयेन चेतसा[-3] रूपं[4] रामणीयकं[5] निनिन्द[6] जगर्ह[7]। यतः शम्भुना पूर्वोक्तप्रकारेणान्वक्षमेव[8] कामं प्लुष्यता[9] भग्नो नाशितः 'शिवो मे भर्ता भूयात्' इति मनोरथो यस्याः। किमित्येतावता रूपगर्हे-त्याह । [10-]यस्माच्चारुता प्रियेषु[-10] सौभाग्यफला [11-]प्रियेषु विषयेषु[-11] सौभाग्यं वाल्लभ्यमेव[12] फलं यस्याः सा [13-]तथोक्ता। सा च वल्लभा[-13] यदि भवस्य[14] भवेत् तत्कथमसौ[15] मदनं दहेत् । या च न सुभगा किं तस्या रूपेण। सर्गोऽत्र वंशस्थं[16] वृत्तम् ॥ १ ॥

1–1. A omits this. 2. A, B: निन्दिन्द 3–3. B: चेतसा हृदयेन 4. B: रूपां 5. A, B, C: रमणी° (D: राम°) 6. B: निन्दिन्द 7. A, C: जगर्हे 8. B: °क्तेन प्र° 9. B: प्लपता 10–10. B: यस्मात्प्रियेषु चारुता 11–11. B: प्रियविषये 12. A, C: वालभ्य° 13–13. B: तथोक्तवल्लभा 14. B omits भवस्य 15. B omits तत् 16. B: वंशस्थ-

इयेष सा कर्तुमवन्ध्यरूपतां समाधिमास्थाय तपोभिरात्मनः ।
अवाप्यते वा कथमन्यथा द्वयं तथाविधं प्रेम पतिश्च तादृशः ॥ २ ॥

ततोऽसौ[1] समाधिं नियममाश्रित्य[2] तपोभिरात्मनोऽवन्ध्यरूपतां [3-]सफलं रामणीयकं[-3] विधातुमियेष[4] चकमे। न चैतदद्भुतम्। यतोऽन्यथा तपसा विना तादृशं [5-]देहार्धदाननिदानं प्रेम तादृशश्च[-5] सप्तभुवनाधिपतिर्महेश्वर[6] इति कथमेतद्द्वयमासाद्यते। वाशब्दः पूर्वोक्तापेक्षया[7] समुच्चये[8]। तादृशतथाविधशब्दौ सामान्यार्थावपि[9] विशेष्ययोरुत्कृष्टत्वेन[10] प्रसिद्धत्वाद्विशेषातिशयनिष्ठावेव ॥ २ ॥

1. A, C: ततः 2. B: नियमस्थाय 3–3. B: सफलरम्यत्वं 4. B omits इयेष 5–5. B: देहनिदानलक्षणं प्रेम तादृशश्च देहार्थदानलक्षणं 6. B: समस्तभुवनाधिपतिः भगवानीश्वर 7. B: °पेक्षी 8. B omits समुच्चये 9. A: समा°, B: °न्यावपि 10. B, C: °विशेषयो°

[1]मनीषिताः सन्ति गृहेषु देवतास्तपः क्व वत्से क्व च तावकं वपुः ।
पदं सहेत भ्रमरस्य पेलवं शिरीषपुष्पं न पुनः पतत्रिणः ॥
इति ध्रुवेच्छामनुशासती[2] सुतां शशाक मेना[3] न नियन्तुमुद्यमात् ।
क ईप्सितार्थस्थिरनिश्चयं मनः पयश्च निम्नाभिमुखं प्रतीपयेत् ॥३-४॥

तपोविषया श्रुता इच्छाभिलाषो[4] यस्यास्तां श्रुतेच्छां ज्ञाताशयां दुहितरमित्थमनुशासत्युपदिशन्त्यपि मेना उद्यमादुत्साहान्नियन्तुं न शशाक न प्राभवत् । यत[5] ईप्सितेऽर्थे[6] स्थिरो दृढो निश्चयो व्यवसायो यस्य[7] [8–]तादृशं मनः कः प्रतीपयेत् व्यावर्तयेत्[–8] । निम्नाभिमुखमधःप्रसृतं तोयमिव । कथमनुशासतीत्याह[9] [10–]मनीषिता इत्यादि[–10] । हे[11] पुत्रि देवताराधनार्थं[12] चेत्तपस्यसि[13] तदलम् । यतो निजवेश्मन्येव[14] मनीषिता अभिमता देवताः सन्ति ! [8–]ता आरधय[–8] । यतः[15] क्लेशात्मकं क्व तपः क्व च सुकुमारं त्वदीयं शरीरम् । [16–]एतदेव दृष्टान्तेन द्रढयति । पेलवं सुकुमारं[–16] शिरीषपुष्पं कर्तृ षट्पदस्य पदमवस्थानं सोढुं शक्नुयात् । न तु[17] शुकादेः पक्षिणः । मनीषितमभिप्रेतम् । यथा — 'मनीषितं द्यौरपि[18] येन दुग्धा'[19] इति । प्रतीपं [20–]कुर्यात् प्रतीपयेत्[–20] ॥ ३–४ ॥

1. B adds before: इदानीं श्लोकद्वयेनाह — 2. K, N: ध्रुवेच्छा°; A: श्रुतीच्छा° 3. B: सेना 4. B: इच्छा तपश्चरणलक्षणाभि° 5. B: यत्र 6. B: ईप्सितार्थे 7. B adds तत्; C adds सः 8–8. B omits this. 9. A, C omit इत्याह 10–10. In B the verse 3 is written completely. 11. A, C omit हे 12. B: देवस्यारा° 13. A: °स्यति 14. B omits निज 15. B: अतश्च 16–16. Repeated twice in A. 17. B omits तु 18. A: द्यावपि 19. Raghuvaṃśa 5, 33. 20-20. B: करोति प्रतीपयति युगलकम्

कदाचिदासन्नसखीमुखेन सा मनोरथज्ञं पितरं मनस्विनी[1] ।
अयाचतारण्यनिवासमात्मनः फलोदयान्ताय तपःसमाधये ॥५॥

ततः कतिपयकालापगमेऽसौ[2] निकटवयस्याद्वारेण जनकमात्मनो वनावस्थानमयाचत[3] [4]⁻प्रार्थयत। किमर्थम् । फलमीश्वराराधनं⁻[4] तस्योदय[5] उत्पत्तिः स एवान्तो यस्य तस्मै। तादृशाय तपोऽर्थं समाधये नियमार्थम्[6]। मनोरथज्ञमित्यनुज्ञासंपत्तिं[7] सूचयति[8]। यो[9] ह्यभिलाषत्वरां न वेत्ति नासावनुजानाति। साभिमानं मनो विद्यते यस्याः [10]⁻सा मनस्विनी मानिनी। असन्तत्वाद्विनिः[11]। 'तसौ मत्वर्थे'[12] इति भत्वाद्रुत्वाभावः[13] ॥⁻[10] ५ ॥

1. B: मस्विनी 2. B: °कालोऽप° 3. A: वनास्था°; C: अवस्थान° 4–4. B: राधनमेव (omits the rest); C: प्रार्थयत् for प्रार्थयत 5. B: फलस्योदय 6. B adds आधानमधिः। सम्यगधिः समाधिः। तपः समाधिकारणं तपःसमाधिः। तस्मै तदर्थं। 7. B: °ज्ञासमाधि 8. B adds मनोरथः महादेवपत्यभिलाषविषयस्तं जानाति 9. B: न 10–10. B omits this. 11. Cf. Pāṇ. 5, 2, 121. 12. Pāṇ. 1, 4, 19; A, C: मत्वर्थः for मत्वर्थे 13. Cf. Pāṇ. 8, 2, 66; A: °त्वाद्रत्वा°

अथानुरूपाभिनिवेशतोषिणा कृताभ्यनुज्ञा गुरुणा गरीयसा।
प्रजासु पश्चात्प्रथितं तदाख्यया जगाम गौरीशिखरं शिखण्डिमत् ॥६॥

ततो गौरी[1] तपोऽर्थं शिखरमद्रिशृङ्गमयासीत्। यतो गरीयसा पूज्येन गुरुणा[2] पित्रा दत्ताज्ञा[3] अनुमता[4]। तेनैव दुष्करे कर्मणि [5]⁻कथमनुज्ञातेति चेदाह⁻[5]। अनुरूपेण[6] योग्येनाभिनिवेशेनाग्रहेण[7] तोषिणा परितुष्टेन[8] 'स्थानेऽस्या अभिनिवेशो यातु[9] हराराधनाय' इति। किं शिखरमित्याह। तदाख्यया गौरीव्यपदेशेनैव जगति पश्चादनन्तरं प्रसिद्धं गौरीशिखरमिति। शिखण्डिमत्[10] सदा बर्हियुतमिति रम्यत्वोक्तिः ॥ ६ ॥

1. B: देवी 2. A, C omit गुरुणा 3. A, C: दत्ता 4. B omits अनुमता, A: °मत्ता 5–5. B: °ज्ञातेत्याह 6. B adds समुचितेन 7. B: °न ग्रहेण 8. B: तुष्टेण तुष्यतीति 9. B: यतु 10. B: शिखण्डि

विमुच्य सा हारमहार्यनिश्चया विलोलयष्टिप्रविलुप्तचन्दनम्।
बबन्ध बालारुणबभ्रु वल्कलं पयोधरोत्सेधविशीर्णसंहति ॥७॥

तपस्यहार्यो हर्तुमशक्यो[1] निश्चयो यस्याः सा[2] देवी[3] मुक्ताहारमपास्य[4] तदास्पदे[5] वल्कलं चीरं[6] बबन्ध दध्रे। कीदृशं हारम्। क्रीडाकम्पानुबन्धाद्विलोलया[7] चपलया[8] यष्ट्या लतयोत्पुंसिताङ्गरागम्[9]। वल्कलं तु बालारुणबभ्रु नवोदितानूरुकपिलम्। तथा पयोधरोत्सेधेन[10] स्तनोच्छ्रायेण[11] त्रुटितसन्धिबन्धम्॥ ७॥

1. B: हन्तुम° 2. B omits सा 3. B: अवश्यकरणीयता गौरी for देवी 4. B omits मुक्ता 5. B: तदा 6. B: चीवरं 7. B omits क्रीडा; °लोलाया for °लोलया; B: °बद्धाद्वि° 8. B: चटुलया 9. B: हारलतयो 10. C: °त्सेदेन 11. A, B, C: °च्छ्रायेन. The reading of the text is required in accordance with Pāṇ. 8, 4, 1.

यथा प्रसिद्धैर्मधुरं शिरोरुहैर्जटाभिरप्येवमभूत्तदाननम्।
न षट्पदश्रेणिभिरेव पङ्कजं सशेवलासंगमपि[1] प्रकाशते[2]॥८॥

गौर्या मुखं प्रसिद्धैरलङ्कृतैः केशैर्यद्वन्मधुरं[3] मनोज्ञं तथैव[4] जटाभिरपि[5] बभूव। तथाहि कमलं न केवलं भ्रमरावलीभिरेव[6] प्रकाशते[2] शोभते [7-]यावच्छेवलसंपर्केणापि। शेवलस्यासंगः[8] शेवलासंगः[9]। सह[-7] शेवलासंगेन[10] वर्तते यत्तत्[11] सशेवलासंगम्[12]॥ ८॥

1. K, N: सशैव° 2. B: प्रकाश्यते 3. A: कैशै°; B: यन्मधुरं 4. B: तथैवाग्लंकृतैः 5. B omits अपि 6. B: °रावलिभिः 7–7. B: यावत्सह (and omits छेवल°लासंगः) 8. A: °लस्यास्सङ्गः; C: शेवालस्याः सङ्गः 9. C: शेवालासंग; 10. B, C: शेवालसं° 11. C omits तत् 12. B, C: सशेवालसं°

प्रतिक्षणं सा कृतरूपविक्रिया[1] व्रताय मौञ्जीं त्रिगुणां[2] बभार याम्।
अकारि तत्पूर्वनिबद्धया तया सरागमस्या रशनागुणास्पदम्॥९॥

[3-]मुहुर्मुहुर्विहिततपस्विवेशा सा[-3] व्रतार्थं त्रिगुणां मौञ्जीं मेखलां यामुवाह[4] तया तस्याः काञ्चीगुणस्थानं सरागं लोहितमकारि[5] व्यधायि। [6-]यतः तत्पूर्वं तदादि निबद्धया। अतश्च नितम्बस्य सौकुमार्यान्मौञ्ज्याश्च पारुष्याद्रक्ततापादनम्[-6]॥ ९॥

1. K, N: कृतरोमविक्रियां 2. C: त्रिगुणा 3–3. B: प्रतिक्षणं मुहु° वेशासौ 4. B adds त्रयो गुणा यस्याः सा 5. B omits लोहितम् 6–6. B reads instead: लोहितमित्यर्थः । तस्याः सौकुमार्यात् मेखलायाश्च पारुष्यात् जघननिपीडनात् अनवरतं मुखविक्रिया रूपविक्रिया उत्पाद्यते । 'विहित-प्रतिकर्माणं प्रसिद्धं ब्रुवते बुधाः' । 'कृता रूपस्य विक्रिया पूर्वावस्थाविनाशः । तत्पूर्वं तदैव प्रथमं निबद्धा नान्यदा अभ्यस्ता ॥'; C: पारुष्यादुक्त° for पारुष्याद्रक्त°

विसृष्टरागादधरान्निवर्तितः स्तनाङ्गरागारुणिताच्च कन्दुकात् ।
कुशाङ्कुरादानपरिक्षताङ्गुलिः[1] कृतोऽक्षसूत्रप्रणयी तया करः ॥१०॥

[2-]तयाधरात् कन्दुकाच्च निषिध्य पाणिरक्षसूत्रप्रणयी[-2] विदधे । तदानीं[3] तस्योचितत्वात् । आदौ[4] त्वसौ[5] रागोत्पादनायौष्ठे[6] सक्त आसीत्, क्रीडार्थं[7] च कन्दुके । कीदृशादधरात् । [8-]विसृष्टस्त्यक्तः उपेक्षितो रागोऽलक्तकादिकृतो[-8] येन । कन्दुकात्तु[9] स्तनाङ्गरागेण[10] कुचकुङ्कुमेनारुणितादित्यतिप्रियत्वोक्तिः[11] । कीदृशः करः । कुशाङ्कुरादानेन दर्भसूचीग्रहणेन[12] परिक्षताङ्गुलिः पाटित-करशाखः । प्रणयः प्रीतिर्विद्यते यस्यासौ[13] प्रणयी ॥ १० ॥

1. B: °परिक्षिता° 2–2. B: ततोऽधराच्च कन्दुकात् पाणिर्निषिध्य अक्षसूत्रप्रणयी तद्व्यसनी 3. B: इदानीं 4. B: हस्तौ 5. B: सौ for त्वसौ 6. B: °नाय ओष्ठ°; C: °नाय ओष्ठे 7. A: क्रीक्रार्थं 8–8. B: विमृष्ट उपलक्षितो रागोऽलक्तकादिः येन यस्य वा । उत्सृष्टौज्ज्वल्यादधरद्यथा नायिका ओष्ठसंस्कारार्थं सितूकगुलिमाधायाधरं स शुन्ति । रज्यतेति रागः 9. B: कान्दु° 10. B: स्तत्राङ्ग°; A: °रागेन 11. A, C omit कुच; B: °तादिति प्रिय° 12. C: °ग्रहणे 13. B: यस्यारसौ

महार्हशय्यापरिवर्तनच्युतैः स्वकेशपुष्पैरपि या स्म दूयते ।
अशेत सा बाहुलतोपधायिनी निषेदुषी स्थण्डिल एव केवले ॥११॥

[1-]या देवी पूर्वं परार्घ्यशयनपतितैर्निजकवरीकुसुमैरपि[-1] दूयते स्माखिद्यत सा तदा भुजलतामुपधानीकृत्य[2] निषेदुषी निषण्णोपविष्टैव[3] केवले शाद्वल-रहिते[4] स्थण्डिल एवाशेत[5] सुष्वाप । स्थण्डिलशयनस्य व्रतत्वात् । [6-]महान्तमुत्कृष्टमर्हतीति महार्हा बहुधना[-6] । बाहुलतामुपदधाति[7] शिरसि करोतीति [8-]बाहुलतोपधायिनी । दूयते स्मेति 'लट् स्मे'[9] ॥ [-8] ११ ॥

1–1. B: या पूर्वमुत्कृष्टशयनतले निपतितैर्नि° 2. B: °मुपाधा° 3. B: °विग्र 4. B omits शाद्वलरहिते 5. B: एव तृणरहितायां भूमौ वशेत; A: °शेते 6–6. B: महानुत्कृष्टो योग्योऽर्हो यस्याः सा महार्हा। महान्तमर्हतीति महार्हा; C: °मर्हन्ति इति for °मर्हतीति 7. A, B: °मुपधाति 8–8. B omits this. 9. Pāṇ. 3, 2, 118.

पुनर्ग्रहीतुं[1] नियमस्थया तया द्वयेषु[2] निक्षेपमिवार्पितं[3] द्वयम् ।
लतासु तन्वीषु विलासचेष्टितं विलोलदृष्टं[4] हरिणाङ्गनासु च ॥१२॥

तपोवशाद्विभ्रमत्यागे कविरूहते। तया[5] गौर्या व्रतस्थया निकटवर्तिषूभयेषु द्वयमिदं निक्षेपमिव न्यासभूतमिव[6] पुनरादातुमर्पितं[7] स्थापितम्[8]। केषु किमित्याह। तन्वीषु लतासु विभ्रमपरिभ्रमणम्[9]। चटुलं च वीक्षितं मृगीषु। विशेषस्य स्त्रीत्वेऽपि द्वयेष्विति सामान्योपक्रमादस्त्रीलिङ्गनिर्देशः[10]। निक्षिप्यत इति निक्षेपम्। द्वयविशेषणत्वान्नपुंसकत्वम्[11]। [12-]द्वयेष्विति राश्यपेक्षं द्व्यवयवत्वम्। राश्योस्तु प्रत्येकमवयवापेक्षं[13] बहुत्वमिति बहुवचनं नानुपपन्नम्। एतदेव च दर्शयितुं लतास्विति हरिणाङ्गनास्विति बहुत्वनिर्देशः। द्वयमिति त्वेकात्मक एवावयव इत्येकवचननिर्देशः।[-12] ॥ १२ ॥

1. B: पुनर्गृहीतुं 2. K, N: द्वयेऽपि 3. B, K, N: निक्षेप इवा° 4. B, C: °लद्दष्टिर् 5. B omits त 6. B: न्यासमिव 7. B: °राधातु° 8. B: निहितं 9. B omits विभ्रम 10. B. सामान्यापक्रमात् स्त्रीलिङ्गेन निर्देशः 11. B: अत्र द्वय° 12–12. B reads instead विलासो विद्यते यस्य तद्विलासि। विलासिचेष्टितं स्थानासनगमनानां हस्तभ्रूनेत्रकर्मणां विशेष उत्पद्यते 13. C: प्रतीकं अव°

अरण्यबीजाञ्जलिदानलालितास्तथा च तस्या[1] हरिणा विशश्वसुः ।
यथा तदीयैर्नयनैः कुतूहलात्पुरः सखीनाममिमीत लोचने ॥१३॥

अरण्यबीजानि नीवारादिव्रीहयस्तेषां[2] मुष्टिभिस्तोषिता[3] हरिणाः। तथा तेन प्रकारेण गौर्या[4] विशश्वसुर्विस्रंभमापुः। यथा तदीयैर्नयनैरसौ[5] कौतुकादग्रतः सखीनां लोचनान्यमिमीत पर्यच्छिदत् कस्य[6] विशालानीति। नेत्रे[7] मानमत्र सखीनां न त्वात्मनः। तपःस्थाया अनौचित्यात्। [8-]अमिमीतेति माङो लङ्। 'भृञामित्'[9]। 'ई हल्यघोः'[10] ॥[-8] १३ ॥

1. K, N: तस्यां 2. B omits तेषां 3. B: °भि: पोषित- 4. B omits गौर्या 5. B: नेत्रैस्तदीयैरसौ 6. B: कस्यापि 7. C: नेत्र- 8–8. B omits this. 9. Pāṇ. 7, 4, 76. 10. Pāṇ. 6, 4, 113.

अतन्द्रिता सा स्वयमेव वृक्षकान् घटस्तनप्रस्रवणैर्व्यवर्धयत्[1] ।
गुहोऽपि येषां प्रथमाप्तजन्मनां न पुत्रवात्सल्यमपाकरिष्यति[2] ॥१४॥

सा देव्यतन्द्रितानलसा सती वृक्षकानल्पतरून् कलशकुचपयोभिरात्मनैव पुपोष। येषां पूर्वलब्धजन्मत्वात्[3] कुमारोऽपि पुत्रस्नेहं नापाकरिष्यति न हरिष्यति। पूर्वजातो हि मातापितृप्रियः। पुत्रश्च स्तनप्रस्रवणेन पोष्यते[4]। अल्पा[5] ह्रस्वा[6] वा वृक्षा वृक्षकाः। तन्द्रा आलस्यम्। तारकादित्वादितच्[7] ॥ १४ ॥

1. B: °स्रवणैरवर्ध° 2. B, K, N: °वात्सल्यम° 3. B: पूर्वजन्मनि लब्धत्वात् 4. A: स्वोष्यते 5. B: अल्पे वा 6. B: ह्रस्वे 7. Cf. Pāṇ. 5,2,36; B: °कादिष्वितच् and adds पुत्रविषये वात्सल्यं तत्राऽदृश्यमानस्य दर्शने सत्युत्प्रेक्षा स्नेहम्।

कृताभिषेकां हुतजातवेदसं त्वगुत्तरासंगवतीमधीतिनीम् ।
[1–]दिदृक्षवस्तां मुनयोऽभ्युपागमन्[–1] न धर्मवृद्धेषु वयः समीक्ष्यते ॥१५॥

तामेवंविधां द्रष्टुं मुनयोऽप्युपाययुः[2]। कीदृशीम्। कृताभिषेकां विहितस्नानाम्। हुतजातवेदसं[3] कृताग्निकार्याम्। त्वग्वल्कलमुत्तरासंगं[4] [5–]उत्तरीयं विद्यते यस्याः ताम्[–5]। [6–]लाघवमनाद्रियमाणाः कर्मधारयान्मत्वर्थीयं[7] प्रयुञ्जत एव[8]। यथा — 'बिसकिसलयच्छेदपाथेयवन्तः'[9] इत्यादौ। यदि वा त्वचा उत्तरासंगवतीमिति तृतीयासमासः। अधीतं विद्यते यस्यास्तामधीतिनीं[–6] कृतस्वाध्यायाम्। चिरन्तनास्ते कथं बालां तां[10] द्रष्टुमाययुरित्याह[11] — 'न धर्मवृद्धेषु[12] वयः समीक्ष्यते'। तदुक्तम्[13] — 'न तेन वृद्धो भवति येनास्य पलितं शिरः। यो वै[14] युवाप्यधीयानस्तं देवाः[15] स्थविरं विदुः'[16] ॥ १५ ॥

1–1. K, N: °वस्तामृषयोऽभ्युपा° 2. B: °योऽप्याययुः 3. A: °वेदं; B: °जातवेदसं वेदसं 4. A: °रासंगवतीम्; B: त्वगुत्तरासंग 5–5. A

omits this; C adds त्वगुत्तरासंगवती 6–6. B omits this; C: यस्याः सा ताम° for यस्यास्ताम° 7. A, C: यान्महत्त्वीर्थीयं 8. Cf. MB. 2, 1, 69, Vt. 5. 9. Meghadūta 12. 10. B omits नां 11. B omits आह 12. B: धर्मधर्मवृ° 13. C: यदुक्तम् 14. B: वा 15. B: एव 16. Manusmṛti 2, 156.

विरोधिसत्त्वोज्झितपूर्वमत्सरं द्रुमैरपीष्टप्रसवार्चितातिथि[1] ।
नवोटजाभ्यन्तरसंभृतानलं तपोवनं तच्च बभूव पावनम् ॥१६॥

तद्देव्यास्तपोवनं[2] पवित्रमासीत् । कीदृशम् । अहिमयूरादिभिर्विरोधिभिः[3] सत्त्वैरुज्झितपूर्वमत्सरं[4] त्यक्तशाश्वतिकवैरमिति तपोऽनुभावात्[5] । [6]–यदुक्तम् — 'सत्सन्निधौ–[6] वैरत्यागः' इति । तथा आसतां सचेतनाः । स्थावरैस्तरुभिरपि [7]–प्रियैः प्रसवैः पुष्पफलैः–[7] पूजितागन्तुकम् । नवोटजाभ्यन्तरे [8]–नूतनपर्णगृहमध्ये[9] संभृतानलं संचिताग्निकम्–[8] ॥ १६ ॥

1. B, K, N: °रभीष्ट°; B, C: °तिथिः 2. B: तद्देवीतपोवनं तपः प्रधानं वनं 3. B omits विरोधिभिः; C: °विरोधि– 4. B: सत्त्वैः प्राणिभिरुज्झितपूर्वमत्सरं जातिविरोधं 5. B: °शाश्वतविरोध°; A: वैरमिति तपोभावः; C: वैरमिति तपोनुभावः 6–6. B: तदुक्तम् — महापुरुषसन्निधौ 7–7. B omits this. 8–8. A: °गृह···(lacuna marked by points of one fourth of a line). 9. B omits नूतन; नूतनपूर्वं

यदा फलं सर्वसमाधिसाधनं[1] न तावता लभ्यममंस्त काङ्क्षितम् ।
तदानपेक्ष्य स्वशरीरमार्दवं तपो महत्सा[2] चरितुं प्रचक्रमे ॥१७॥

[3]–यदासावभिमतफलं[4] भवभर्तृलाभरूपमखिलनियमाधीनत्वात्[5] तावता परिमितेन तपसा सुलभं[6] नामंस्त[7] नाज्ञासीत्, तदा निजवपुःसौकुमार्यमवगणय्यैव कष्टानि व्रतानि चान्द्रायणादीनि[8] कर्तुं प्रारेभे–[3] । [9]–लब्धुमशक्यमलभ्यम्–[9] ॥ १७ ॥

1. K, N: पूर्वतपःसमाधिना 2. C: महच्चा 3–3. A: निकर्तुं प्रचक्रमे कर्तुं प्रारेभे (omitting the rest). 4. C: यदा साभिमतं फलं 5. B: °लाभमखि° 6. B: दुर्लभं 7. B: सती नामंस्त 8. C omits चान्द्रायणादीनि 9–9. A:···(lacuna marked by 3 points of 4 spaces).

क्रमं ययौ कन्दुकलीलयापि या तया मुनीनां चरितं व्यगाह्यत[1] ।
ध्रुवं वपुः काञ्चनपद्मनिर्मितं मृदु प्रकृत्या च सुसारमेव[2] च ॥१८॥

या देवी पूर्वं वीटाक्रीडयापि[3] सौकुमार्यादक्लाम्यत्[4] तया तदा[5] तीव्रतपश्चर्यया कठिनकायानामृषीणां[6] चरितं[7] व्यगाह्यत[8] पस्पृशे[9] । अतश्चोत्प्रेक्ष्यते[10] । तदीयं शरीरं निश्चितं काञ्चनपद्मेन[11] निर्मितं कृतं यत्स्वभावेन मृदु [12-]अथ च सुसारं[-12] दृढं [13-]क्लेशसहम् । [14-]कनककमलं हि[-14] [15-]सौवर्णत्वात् दृढं पद्मत्वात्[-15] मृदु । सस्मितमिति वन्दितमिति च पाठावनार्यौ[16] । ध्रुवशब्द···सा[17] वाचकत्वात् ।[-13] व्यगाह्यतेति[18] कर्मणि ॥१८॥

1. C: व्यगाहत 2. K, N: ससार° 3. B omits वीटा 4. C: °क्लाम्यार्थ– 5. B: तु 6. B: °यानामपि ऋषीणां 7. A, C: चेष्टितं 8. A, C: व्यगाहत 9. A, B: उपस्पृशे 10. A, C: अतश्चानुमीयते 11. A: °पद्म–; C: °पद्मैः 12–12. A:···(lacuna marked by 6 points). 13–13. B reads in stead छातं पद्मत्वात् 14–14. A: °कमल···(lacuna marked by 10 points). 15–15. A: सावर्णत्व··· (lacuna marked by 4 points). 16. A, B: °वनार्षौ 17. A: ध्रुव···सा (lacuna marked by 3 points); C: ध्रुवशब्द···सावा° (lacuna marked by 6 points). (D: शब्दस्या–) 18. B omits इति; C: व्यगाहतेति

तदेव महत्तप आह[1] —

शुचौ चतुर्णां ज्वलतां [2-]हविर्भुजां शुचिस्मिता[-2] मध्यगता सुमध्यमा ।
विजित्य नेत्रप्रतिघातिनीं प्रभामनन्यदृष्टिः सवितारमैक्षत ॥१९॥

[3]शुचावाषाढे[4] मासि दीप्यमानानां[5] चतुर्णामग्नीनां[6] मध्यस्था सती देवी नयननाशिनीमर्कदीप्तिमभिभूय[7] तद्गतदृष्टिः[8] सूर्यमद्राक्षीदिति[9] पञ्चाग्नितपःकथनम् । [10-]शुचिस्मिता निर्मलहसितेति अक्लान्तिकथनम्[-10] ॥ १९ ॥

1. A: आ···(lacuna marked by 3 points). 2–2. B, C: शुचिस्मिता हविर्भुजां 3: The commentary is missing in A and the lacuna is marked by 9 points. 4. C omits शुचाव् 5. C: देदीप्य° 6. C omits चतुर्णाम् 7. C: °दीप्तिरभि°; B adds नेत्रे

प्रतिहन्ति इति नेत्रप्रतिघातिनीं विजित्याभिभूयेत्यभ्यासयोगोक्तिः 8. C: तद्गता दृष्टि 9. C: °क्षीदित्यर्थः 10–10. C omits this.

[1]तथापि[2] तप्तं सवितुर्गभस्तिभिर्मुखं तदीयं कमलश्रियं दधौ ।
अपाङ्गयोः केवलमस्य दीर्घयोः शनैःशनैः श्यामिकया कृतं[3] पदम् ॥२०॥

तथा पूर्वोक्तेन[4] प्रकारेण रविरश्मिभिः तप्तमपि देवीवक्त्रं[5] नलिनलक्ष्मीं बभार[6] । कमलं हि तपनतापाद्विकसति । केवलमस्यापाङ्गयोर्नेत्रप्रान्तयोः क्रमाच्छ्यामिकया कालिम्ना[7] [8]–पदं कृतमतिसौकुमार्यात्–[8] ॥ २० ॥

1. A omits the text and the commentary. 2. K, N: तथाति- 3. B: कृतां 4. C: पूर्वोक्त– 5. C: देवीवदनं 6. C: उवाह विकासवशात् 7. C omits this. 8–8. C: कृतं पदं इति सौ°

अयाचितोपस्थितमम्बु केवलं रसात्मकस्योडुपतेश्च रश्मयः ।
बभूव तस्याः किल पारणाविधिर्न वृक्षवृत्तिव्यतिरिक्तसाधनः ॥२१॥

[1]–तस्याः पारणाविधिः शरीरयात्रासंपत्तिः[2] वृक्षवृत्तेर्व्यतिरिक्तसाधनोऽधिकोपकरणो[3] नासीत् । तरुवृत्तितुल्योऽभूत्–[1] । तथा ह्यप्रार्थितोपनतं तोयं केवलमस्याः पारणममृतमयस्य शशिनो मयूखाश्च । द्रुमाणामप्यम्बु शीतांशुरश्मयश्च जीवनम् । किलेत्यागमे ॥ २१ ॥

1–1. B: तस्याः पारणाविधिः शरीरयात्रासंपत्तिः वृक्षवृत्तिव्यतिरिक्तसाधनं नासीत् । वृक्षाणां वृत्तिस्तस्या वृत्ति रिक्तं भिन्नं साधनमुपाकरणं जीवनोपायो यस्य तादृशो नाभूत् । एतस्यास्तरुवृत्तिरेवाभवत् । साध्यते निर्वर्त्यते येन तत्साधनम् । 2. A omits श°त्तिः and adds न 3. C: °साधनाधिको

निकामतप्ता द्विविधेन[1] वह्निना नभश्चरेणेन्धनसंभृतेन च[2] ।
तपात्यये वारिभिरुक्षिता नवैर्भुवा सहोष्माणममुञ्चदूर्ध्वगम् ॥२२॥

सा देवी रविकाष्ठजभेदाद्द्विरूपेणाग्निना पूर्वं ग्लपिता सती ततस्तपात्यये ग्रीष्मान्ते[3] प्रथमैर्जलैः सिक्ता भूरिवोर्ध्वप्रवृत्तमूष्माणं[4] वाष्पममुञ्चदिति

[5]-प्रावृट्तपस उपक्रान्तिः-[5] । पृथ्वी हि[6] दावाग्निनार्केण ग्रीष्मे[7] तापिता ततो[8] वर्षासु[9] मेघजलसिक्तोष्माणं[10] [11]-मुञ्चति । तपो ग्रीष्मः-[11] ॥ २२ ॥

1. K, N: विविधेन 2. K, N: सा 3. B: घर्मान्ते 4. B: °बोर्धगतमूष्मा° 5–5. B: प्रावृट्समयः प्राप्तः इत्यर्थः; A, C: °तप उप° 6. B omits हि 7. B: च for ग्रीष्मे 8. B omits ततो 9. B: प्रावृट्– 10. B: °सिक्ता ऊष्माणं 11–11. A: मुञ्च⋯(lacuna marked by 5 points).

स्थिताः क्षणं पक्ष्मसु ताडिताधराः पयोधरोत्सेधनिपातचूर्णिताः[1] ।
वलीषु[2] तस्याः स्खलिताः[3] प्रपेदिरे चिरेण नाभिं प्रथमोदबिन्दवः ॥२३॥

तस्याः गौर्याः प्रथमप्रवृत्ता[4] उदबिन्दवो[5] जलकणाश्चिरेण नाभिस्थानं प्रापुः । तथाहि — पूर्वं क्षणमात्रं पक्ष्मस्वक्षिलोमसु[6] स्थितास्तेषां[7] घनत्वान्नाधः[8] पतिताः; ततस्ताडिताधराः; ततोऽपि स्तनोच्छ्रायपातेन[9] चूर्णिताः; [10]-तदनु निम्नत्वाद्वलित्रये[11] स्खलिताः; अनन्तरं नाभिमग्नाः[12] । तदनेन[13] प्रथमप्रावृट्स्वरूपं कथयता देव्या रूपातिशयः[14] सूचितः[15] । उदकस्य बिन्दव उदबिन्दवः[16] । [17]-'मन्थौदनसक्तुबिन्दु°'[18] इति उदादेशः-[17] । उत्सेध[19] उच्छ्रायः-[10] ॥ २३ ॥

1. C: °त्सेदनि° 2. A: वल्लीषु 3. B: स्खलि 4. C: प्रथमं पूर्वं वृत्ताः 5. B: उदकबि° 6. A: पक्ष्मस्व⋯(lacuna marked by 2 points). 7. B: °स्तेषां सुसंहतत्वात् 8. B: घनत्वादधः 9. B: तनोच्छ्रा° 10–10. Lacuna marked by points of 2 lines in A. 11. C: °त्रयमध्ये 12. C: नाभौ मग्नाः 13. B: सदनेन 14. C: °शयं 15. C: सूचितं 16. B: उदकबि° 17–17. C: मन्थौ, and omitting the rest. 18. Pāṇ. 6, 3, 60. 19. C: उत्सेधित

शिलाशयां[1] तामनिकेतवासिनीं निरन्तरास्वन्तरवर्षवृष्टिषु[2] ।
व्यलोकयन्नुन्मिषितैस्तडिन्मयैर्महातपःसाक्ष्य इव स्थिताः क्षपाः ॥२४॥

[3]-तां पार्वतीं क्षपा निशा विद्युद्रूपैरुन्मिषितैरवलोकितैर्व्यलोकयन्-[3] ददृशुः । उत्प्रेक्ष्यते । महातपसां[4] साक्षित्वे स्थिता इव । साक्षी ह्यसकृत्

पश्यति । कीदृशीं ताम्[5] । शिलासु शेत इति शिलाशया [6-]दृषत्पट्टसंवेशिनी ताम्[-6] । स्थण्डिले हि[7] तदा पङ्कसद्भावः[8] । अनिकेतवासिनीं बहिरवस्थायिनीम् । कदा । निरन्तरास्वन्तरवर्षवृष्टिषु[9] । अन्तरे मध्ये वर्ष[10] जलमयं[11] यासां तासु वृष्टिषु करकारूपासु[12] सतीष्वशनिवर्षेषु पतत्स्वित्यर्थः । एवं हि तपसो महत्वं भवति । वर्षवृष्टिशब्दयोरेकार्थयोः प्रयोगादत्र विशेषावसायः[13] । साक्षिणो भावः कर्म वा साक्ष्यम् ॥ २४ ॥

1. B: °शय्यां 2. A: °वर्ष्मवृ°; B: °वाप्पवृ°; K, N: °रवातवृ° 3–3. A, C omit तां°द्रूपैर् and begin with उन्मि°; B: °रुन्मिषतै° 4. B: तपःसाक्ष्यो 5. B omits ताम्; A: ता 6–6. B: ताम् दृशत्सेविनीम्; C: °संवादिनी for °संवेशिनी 7. B omits हि 8. B, C: पङ्कस्यासंभवात् 9. B: निरन्तरासु संहतासु अन्तर° 10. B: वर्षो 11. B: जलं पयो 12. B: करकरू° 13. B adds: व्याख्यान्तराणि त्वहृद्यत्वान्नाहृतानि ।

निनाय सात्यर्थहिमोत्तरानिलाः[1] सहस्यरात्रीरुदवासतत्परा ।
परस्पराक्रन्दिनि चक्रवाकयोः पुरो वियुक्ते मिथुने कृपावती ॥२५॥

सा देवी[2] सहस्यरत्रीः पौषनिशा अतिशीतला जलवासतत्परा[3] सती निनायात्यवाहयत् । कीदृशीः । अत्यर्थं हिमोत्तरस्तुषाराधिकोऽनिलो[4] वायुर्यासु । उत्तरशब्द आधिक्यं ब्रुवाणः संमिश्रत्वमाह । यथा[5] — 'कम्पोत्तरं भीरु तवोपगूढम्',[6] 'क्लेशोत्तरं रागवशात् प्लवन्ते',[7] [8-]'दूर्वायवाङ्कुरप्लक्षत्वगभिन्नपुटोत्तरम्'[9] इत्यादौ । उत्कर इत्युत्किर इति चापपाठावेव । कीदृशी देवी[-8] । अग्रतो[10] वियुक्ते विशिष्टे चक्रवाकयोर्युग्मे[11] कृपावती[12] सदया स्वयं वियोगव्यथानुभवात्[13] । विश्लेषवशात् परस्परं चाक्रन्दिनि[14] कूजति[15] । एकस्थानस्थयोरपि[16] हि तयोरन्योन्यमदर्शनमेव वियोगः । उदके वास उदवासः । [8-]'पेषंवासवाहनधिषु[17] च'[18] इत्युदादेशः[-8] । शरद्वसन्तयोरनुष्णाशीतत्वान्न[19] तयोर्वर्णनम्[20] । [21-]शिशिरोऽपि हेमन्तेनैकयोगक्षेमः[-21] ॥ २५ ॥

1. B, C: सात्यन्तहि°; K, N: सात्यन्तहिमोत्किरानिलाः 2. B, C: गौरी 3. B: जलावा° 4. A: °स्तुपारा° 5. B: यदा 6. C: भीरुतया उप° for भीरु तवोप°; Raghuvaṃśa 13, 28. 7. Ragh. 16, 60. 8–8. B omits this. 9. Ragh. 17, 12, A: दूर्वा—यवाङ्कुर° 10. B:

इत्यादौ निपात एव अतो for अग्रतो 11. B: °योर्मि थुने युगले 12. B: पार्वती 13. B: °नुभावात् 14. B omits च 15. B adds च 16. B omits अपि 17. A, C: वाहनाधिषु 18. Pāṇ. 6, 3, 58. 19. B: °तत्वात् 20. A: तोयवर्ण; B: तपोवर्णनम्; C: तोयवर्ण 21–21. A, C: निशि शिशिरस्यापि हेमन्तेनैकयोगक्षेमत्वात्; B: शिशिरोऽपि वसन्तेनैकयोगक्षेमः ।

मुखेन सा पद्मसुगन्धिना निशि प्रवेपमानाधरपत्रशोभिना ।
तुषारवृष्टिक्षतपद्मसंपदां सरोजसंधानमिवाकरोदपाम् ॥२६॥

हिमसेकेन दग्धाम्भोजश्रीणां[1] [2]–नीराणां । सा देवी तोयान्तस्था । तत्र सत्त्वात्–[2] सा[3] कमलसुरभिणा[4] वक्त्रेण[5] सरोजसंधानमिवाकरोत् पद्मरचनामिव व्यधत्त । पद्मे[6] पलाशैर्भाव्यम् । [7]–तत्र जपासक्तत्वात् प्रवेपमानेनाधरेणैव[8] पत्रेण शोभत इति[9] । निशीति तदाप्यत्यागो जलमध्ये[10] प्रतिपादितः–[7] । 'पद्दन्नोमास्हृन्निश°'[11] इति निशादेशः ॥ २६ ॥

1. B: °ग्धाब्जश्री° 2-2. A: नीरा··· (lacuna marked by 5 points); B: नीरजानां for नीराणां सा; C omits दे° त्वात् 3. B, C omit सा 4. B: °भिना 5. C: वक्त्रेन 6. B: पद्मस्य य पद्मस्य; C: पद्म– 7–7. A: तत्तु प्रवेपमानेन···मापद्यते (lacuna marked by 3 points); C: तत्तु for तत्र; प्रतिपाद्यते for प्रतिपादितः 8. B shows a blank of 3 spaces after °धरेणैव; C: °मानेन शीतकम्पेण अधरेणैव 9. C omits इति 10. C: जलवासस्य 11. Pāṇ. 6,1,63; B: पद्दन्

स्वयंविशीर्णद्रुमपर्णवृत्तिता परा हि काष्ठा तपसस्तया पुनः ।
तदप्यपाकीर्णमतः प्रियंवदां वदन्त्यपर्णामिति[1] तां पुराविदः ॥२७॥

तपस[2] एषा परा काष्ठा कोटिर्यदात्मना[3] पतितेन तरुपत्रेण वृत्तिः शरीरयात्रा क्रियते[4] । तया[5] तु यदा तदपि पर्णमपाकीर्णं त्यक्तं तदा तां प्रियभाषिणीमपर्णां पुराविदश्चिरन्तना[6] वदन्ति । न भुक्तं पर्णं ययेति[7] कृत्वा । गौर्या ह्यपर्णेति[8] नाम । यदुक्तम् -- 'अपर्णा चैकपर्णा[9] च[10] तथा स्यादेकपाटला[11]' इति । अपर्णामिति [12] कथं द्वितीया । इति शब्देन हि प्रातिपदिकार्थमात्रेऽवस्थापनात्[13] प्रथमया भवितुं न्याय्यम्--यथा — 'क्रमादमुं नारद इत्यबोधि

सः'[14] — इति। चिन्त्यमेतत्[15] । यदिवेतिना[16] पुराविदां संबन्धो न त्वपर्णायाः। तामपर्णामतो वदन्तीति पुराविद आहुरित्यर्थः ॥ २७ ॥

1. K, N: °न्त्यपर्णेति च 2. B: तपसा 3. A: प्रान्त··मिर्य° (lacuna marked by 2 points); C: प्रान्तभूमिर्य° 4. A, C omit क्रियते 5. C: तथा 6. A: पुरवि° 7. B: यया तु; C: यथेति 8. B: °पर्णे 9. B: चैकपत्रा 10. A, C omit च 11. A: पटला 12. B: ननु अप° 13. A: °मात्रे वस्तुपरात्; B: °पदकमा°; cf. Pāṇ. 2, 3, 46, 14. Śiśupālavadha 1, 3; B: इत्यबोधि सः इत्यबोधि स 15. B omits एतत् 16. B: °वेति वा 17. B omits इत्यर्थः

मृणालिकापेलवमेवमादिभिर्व्रतैस्तदङ्गं[1] क्षपयन्त्यहर्निशम्[2] ।
तपः शरीरैः कठिनैरुपार्जितं[3] तपस्विनां दूरमधश्चकार सा ॥२८॥

[4]⁻एवमादिभिः पञ्चाग्निप्रभृतिभिस्तपोभिर्मृणालिकापेलवं⁻[4] बिसिनी-सुकुमारं[5] दिवारात्रं निजं वपुः क्लेशयन्ती[6] देवी वृद्धमुनीनां कठोरैरपि देहैः संचितं तपो दूरमत्यर्थमधश्चकार जिगाय। [7]⁻पेलवशब्दः केषांचिन्मतेन ग्राम्यो न सर्वेषाम्⁻[7] ॥ २८ ॥

1. K, N: °व्रतैः स्वमङ्गं; B: °व्रतैस्त° 2. K, N: ग्लपय° 3. A: कटिनै° 4–4. B omits एव°पोभिर् and starts with मृणा° 5. B: बिससु° 6. A: क्रशयन्ती; C: कृशयन्ती 7–7. B omits this.

अथाजिनाषाढधरः प्रगल्भवाग्ज्वलन्निव ब्रह्ममयेन तेजसा ।
विवेश कश्चिज्जटिलस्तपोवनं[1] शरीरबद्धः प्रथमाश्रमो[2] यथा ॥२९॥

ततः कदाचिज्जटिलो[3] विप्रो गौर्याश्रममाययौ। कीदृशः। अजिनं मृगचर्म आषाढः पालाशो दण्डस्तौ बिभर्ति यः, प्रगल्भवाग्वाचाटः,[4] ब्राह्म्या च[5] कान्त्या देदीप्यमान[6] इव[7] । अतश्चोत्प्रेक्ष्यते[8]। शरीरबद्धो देहवान् प्रथमा-श्रमो यथा [9]⁻ब्रह्मचर्यमिव। ब्रह्मण आगतं ब्रह्ममयं तेन वेदसमुत्थेन तेजसा⁻[9] ॥ २९ ॥

1. B: कश्चिजटि° 2. A: °श्रयो 3. B: कदाचिज्जटा विद्यते यस्य स

जटिलो 4. B: धार्म्ययुक्तवचनः प्रग° 5. B omits च 6. B: दीप्यमानः 7. A, C omit इव 8. B: उत्प्रेक्षते 9–9. A: बहु, and omitting the rest; B: ब्रह्मचारीव for ब्रह्मचर्यमिव; C omits ब्रह्मण°तेजसा

तमातिथेयी[1] बहुमानपूर्वया[2] सपर्यया प्रत्युदियाय पार्वती ।
भवन्ति साम्येऽपि निविष्टचेतसां वपुर्विशेषेष्वधिगौरवाः[3] क्रियाः ॥३०॥

तं विप्रं देवी[4] गौरवपुरस्सरया सपर्ययार्चया[5] हेतुभूतया प्रत्युदियायाभ्युज्जगाम[6]। पूजार्थमग्रतो निर्ययावित्यर्थः। यतोऽसावतिथौ[7] साधुरातिथेयी[1] अतिथिपरिचरणकुशला[8]। [9-]'पथ्यतिथिवसतिस्वपतेर्ढञ्'[-9]। ननु सापि स्वयं तपस्विन्येव न तस्मादूना; अतः[10] कोऽस्यास्तदर्चां प्रति भर[11] इत्याह[12]। निविष्टचेतसां शान्तमनसां[13] साम्येऽपि सति वपुर्विशेषेषु रूपातिशयेषु[14] सबहुमानाश्चेष्टाः[15] प्रसरन्ति। आडम्बराणि[16] किल पूज्यानि। स चाजिनादियुक्तत्वाद्विशेषवान्[17]। केचित्तु साम्येऽपि समदृष्टित्वेऽपीति किलाहुः[18]। [19-]कण्ड्वादिषु सपरशब्दपाठात् सपर्ययेति यक्प्रत्ययात्[-19] ॥ ३० ॥

1. C: तमातिथीयी 2. C: °मानरूपया 3. A: °शेष्व°; K, N: °ष्वतिगौ° 4. B: गौरी 5. B omits सपर्यया 6. B: °याय प्रत्युज्जगाम 7. A: °वतिथो 8. B: अर्थिपरिचरणचतुरा 9–9. B omits this; Pāṇ. 4, 4, 104. 10. A, C: तत् 11. B: आत्मनिवेशः 12. B omits इत्याह 13. B: प्रशान्त° 14. B omits रू°षु 15. C: °मानाः श्रेष्ठाः 16. B: अत्राम्बराणि 17. A, C: °त्वाद्वेषवान् 18. B: विकल्पः 19–19. B omits this; C: काण्ड्वादिषु for कण्ड्वादिषु; A, C: यक् अप्रत्यया°; cf. Pāṇ. 3, 1, 27.

विधिप्रयुक्तां प्रतिगृह्य[1] सत्क्रियां परिश्रमं नाम विनीय च क्षणम् ।
उमां स पश्यन्नृजुनैव[2] चक्षुषा प्रचक्रमे वक्तुमनुज्झितक्रमः ॥३१॥

ततोऽसौ[3] जटी सम्यक्कृतामर्चामादाय किंचिच्च किल विश्रम्य[4] गदितुं प्रारेभे। अनुज्झितक्रम आश्रितपरिपाटीको वक्तव्यस्य सक्रमाभिधानात्[5]। देवीमृजुनैव[6] रागद्वेषरहितत्वात् स्पष्टेनैव[7] चक्षुषा पश्यन्। अनन्तरं किलासौ [8-]रागं द्वेषं[-8] च दर्शयिष्यति ॥ ३१ ॥

1. K, N: परिगृह्य 2. B: पश्यनृजु° 3. B omits असौ 4. B: विश्रम्य नामालीके 5. B: °नार्थं 6. B: देवी ऋजु° 7. C: पष्टेनैव 8–8. A, C: रागद्वेषं; B: क्रोधद्वेषं

तमेव क्रममाह —

अपि क्रियार्थं सुलभं समित्कुशं जलान्यपि स्नानविधिक्षमाणि[1] ते ।
अपि स्वशक्त्या तपसि प्रवर्तसे शरीरमाद्यं खलु धर्मसाधनम् ॥३२॥

[2]अपिरिष्टप्रश्ने[3] । होमाद्यर्थं कच्चित्तवेन्धनदर्भादि सुप्रापम्[4] । अपि[5] तव तोयानि विपाद्यदूपितत्वादभिषेकयोग्यानि[6] । कच्चिच्च देहसामर्थ्यं[7] समीक्ष्य व्रतानि कुरुषे न मूढग्रहेण । यस्मान्मुख्यतः शरीरं धर्मसाधनम् । समिधश्च कुशाश्च समित्कुशम् । 'जातिरप्राणिनाम्'[8] ॥ ३२ ॥

1. B: °क्षमानि 2. B reads the commentary differently as : अत्र भवती धर्मपरा न स्याः । अविक्रियार्थं समिधश्च कुशाश्च तत्समित्कुशम् । अत्र पद्येऽन्यतो विवृतिश्चिन्त्या । अपि कच्चि(त्) खलु । यस्मात् अपि ते क्रियार्थे अग्निहोत्रादिद्रव्याः क्रियाः विधातुं सुलभं सुप्राप्तम् । कच्चि··· (lacuna marked by 3 dashes) द्दुर्लभं यदि सुलभं तच्चित्रम् । तलान्यपि स्नानविधौ क्षमानि योग्यानि । स्वशक्त्या शरीरमानायस्य तपसि प्रवर्तसे यद्येवं तच्चित्रम् खलु । यस्माद्धर्मस्य साधकं निवर्तकं शरीरमाद्यं । यद्यप्यन्यानि तस्य विद्यन्ते तथापि साध्यं साधनं शरीरं इत्यर्थः । 3. C: अपि इष्ट° 4. C: सुप्राप्यम् 5. A: अमि 6. A, C: विपाद्य° 7, A, C: सामर्थ्य– 8. Pāṇ. 2, 4, 6.

अपि त्वदावर्जितवारिसंभृतं प्रवालमासामनुबन्धि वीरुधाम् ।
चिरोज्झितालक्तकपाटलेन ते तुलां यदारोहति दन्तवाससा ॥३३॥

कच्चिदासां वीरुधां लतानां भवद्दत्तसेकोदकसंजातं[1] किसलयमनुबन्धि[2] बद्धं[3] जातम्[4] । कीदृशम्[5] । [6]–बहुकालत्यक्तयावकेनापि पाटलेन त्वदीयदन्तवाससा[7] दशनच्छदेन[8] यत्तुलां–[6] साम्यमारोहति[9] स्पृशति । द्वयोरपि स्वभावलोहितत्वात् । अनुवध्नात्युत्पद्यत[10] इत्यनुवन्धि ॥ ३३ ॥

1. B: त्वदत्त°कजातं 2. B: °लयमङ्कुरं वानुबन्धि 3. B: निबद्धं 4. B: संजातं 5. A adds च; B: किम् 6–6 : A ··(lacuna marked by 2 points). 7. C: त्वदीयेन दन्त° 8. C: दन्तच्छदेन 9. C: साम्यमधिरोहति 10. A: अनुद्यत; B: अनुबन्धादुत्पद्यते

अपि प्रसन्नं हरिणेषु[1] ते मनः करस्थदर्भप्रणयापराधिषु[2] ।
य उत्पलक्षेपचलैर्विलोकितैस्तवाक्षिसापत्न्यमिव[3] प्रयुञ्जते[4] ॥३४॥

कच्चित्तव हरिणेषु[1] मनः प्रसन्नं प्रीतिमत्[5] । कुतोऽप्रसादाशङ्केत्याह[6] । त्वत्पाणितलवर्तिकुशापहारेणापराधिषु[7] कृतागस्सु । कारणान्तरमाह । ये हरिणा[8] [9]-विलोकितैर्वीक्षणैस्त्वद्दक्षणोः सापत्न्यमिव-[9] स्पर्धामिव[10] कुर्वते चटुलत्वात् । कीदृशैः । [11]-उत्पलानां क्षेपः-[11] प्रेरणं[12] कम्पोत्पादनं तद्वच्चलैः कम्पैः । क्षिप्यमाणस्य[13] हि[14] कुवलयस्य[15] कम्पानुबन्धादतितरां[16] शोभा भवति । आक्षेपस्त्वपपाठ[17] एव । प्रणयः[18] प्रार्थना । सपत्नः शत्रुः, तस्य धर्मः[19] सापत्न्यं वैरं स्पर्धा च ।। ३४ ।।

1. C: हरिणीषु 2. K, N: °पहारिषु 3. K, N: उत्पलाक्षि प्रचलैर्विलोचनैस्तवाक्षिसादृश्यमिव; B, C: उत्पलाक्षेपचलैर्विलोचनैस्त° 4. C: प्रयुज्यते 5. B: प्रीतिमच्चित्तम् 6. B: कथमप्र०; C: कुतः प्रसा° 7. B °शापहरे° and adds : करस्थो यो दर्भः तत्र प्रणयः प्रार्थना स एवापराधो विद्यते येषां । क्लान्तायादानक्लेशो रोषहेतुः । 8. B: च मृगा for हरिणा 9–9. B: अवलोकनैर्वीक्षणैः सपत्नत्वं 10. C omits स्पर्धामिव 11–11 B: उत्पलानामाक्षेपः 12. B: प्रहरणं 13. B: आक्षिप्य°; C: °मानस्य 14. B omits हि 15. A: कुवलस्य 16. B: °वन्धित्वादतितरां 17. B: आक्षेप इति त्वपपाठ 18. C: प्रणया 19. A, C: कर्म

यदुच्यते पार्वति पापवृत्तये न रूपमित्यव्यभिचारि[1] तद्वचः ।
तथा हि ते शीलमुदारदर्शने तपस्विनामप्युपदेशतां गतम् ॥३५॥

[2]हे पार्वति यदिदं लक्षणज्ञैरुच्यते 'यथा[3] पापवृत्तये न रूपम्' इति, पापा चासौ वृत्तिराचारः पापवृत्तिस्तदर्थं[4] रूपं न भवति, 'यत्राकृतिस्तत्र गुणा वसन्ति' इति तदिदानीं वचनमव्यभिचारि सत्यम् । कुत इत्याह । तथा हि तव शीलं विपुलनयने मुनीनामप्युपदेशतां गतं शिक्षकं संपन्नम् । धर्मिष्ठा अपि त्वदीयं चरितं शिक्षन्त इत्यर्थः । यदि[5] रूपवन्तो दुःशीलाः [6]-स्युस्तत्रभवती-[6] धर्मपरा न स्यात् । तस्याश्च रूपवत्त्वमुदारनयनत्वेनैवाक्षिप्तम् ।। ३५ ।।

1. B: °मित्यविभि° 2. B gives the commentary differently as : हे पार्वति यदिदं लक्षणज्ञैरुदीर्यते उच्यते पापा चासौ वृत्तिराचारः पापवृत्तिः ।

पापवृत्तिः पापस्य वृत्तिरात्मलाभस्तस्यैतदर्थं रूपं न भवति । यत्राकृतिस्तत्र न पापोद्भवः । 'यत्राकृतिस्तत्र गुणा वसन्ति' । तदिदानीं वचनमव्यक्तसंपन्नम् । न विसंवदति । धर्मिष्ठा अपि त्वदीयचरितानि । 3. A, B: यया 4. C: पापावृ° 5. A: यदि·· (lacuna is indicated by 2 points; but C does not show any blank space). 6–6. A, C: समुद्भवती

विकीर्णसप्तर्षिबलिप्रहासिभिस्तथा[1] न गाङ्गैः सलिलैर्दिवश्च्युतैः[2] ।
यथा त्वदीयैश्चरितैरनाविलैर्महीधरः पावित एष सान्वयः ॥३६॥

एष[3] हिमवान् सपुत्रपौत्रो[4] यथा त्वदीयैश्चरितैरनाविलैरकलुषैश्चेष्टितैः[5] पवित्रीकृतः [6]तथा न[6] स्वर्गपतितैर्गाङ्गैः[7] सौरसैन्धवैरपि निर्मलैरुदकैः । [8]गङ्गा हि नाकात्तच्छिरसि[8] पतिता । विकीर्णो विक्षिप्तो यः सप्तर्षिभिः [9]पुष्पादिको बलिरुपहारस्तेन[9] प्रहासिभिः सितत्वात् स्मयमानैरिव ॥३६॥

1. C: °सिभिर्यथा 2. B: °दिवच्युतैः 3. B:····स्युः एष (blank of 5 spaces). 4. C: सपुत्रपात्रः 5. B: त्वदीयैरना° 6–6. A, C: न तथा 7. B omits गाङ्गैः 8–8. A:···च्छिरसि (lacuna marked by 15 points of a quarter of a line). 9–9. A: बलिपुष्पादिक····हारस्तेन (lacuna marked by 4 points); C: बलिपुष्पादिक उपहारस्तेन

अनेन धर्मः सविशेषमद्य मे त्रिवर्गसारः प्रतिभाति भामिनि[1] ।
त्वया मनोनिर्विषयार्थकामया यदेक एव प्रतिगृह्य सेव्यते[2] ॥३७॥

[3]हे भामिनि मानिनि[3] [4]आदौ सारत्वेन ज्ञातोऽप्यद्यानेन वक्ष्यमाणेन[5] वस्तुना सविशेषं धर्मस्त्रिवर्गस्य[4] धर्मार्थकामलक्षणस्य सार उत्कृष्टो मे प्रतिभासते । यत्त्वयार्थकामावनादृत्य स[6] एवैकोऽङ्गीकृत्य सेव्यते । यदि चासौ[7] सर्वोत्कृष्टो[8] न स्यात् तत्कथं भवती धर्मार्थिनी तपस्येदिति ॥ ३७ ॥

1. K, N: भाविनि 2. B, C: सेवते 3–3. B omits this. 4–4. B: आदौ ज्ञात्वापि अवसानेन सविशेषं त्रिवर्गस्य 5. C: °मानेन 6. B: धर्म 7, B: ह्यसौ 8. C: °त्कृष्टे

गजनिमीलितेनैव[1] धर्महेतुत्वं[2] तपसोऽस्या[3] उक्त्वेदानीं विशेषजिज्ञासयाह[4] —

प्रयुक्तसत्कारविशेषमात्मना[5] न मां परं संप्रतिपत्तुमर्हसि ।
यदा[6] सतां संनतगात्रि संगतं मनीषिभिः साप्तपदीनमुच्यते ॥३८॥

[7–]हे संनतगात्रि[8] कृशाङ्गि त्वं[–7] मां परमन्यं संप्रतिपत्तुं[9] बोद्धुं नार्हसि । यतः [10–]कीदृशं माम् । आत्मना[–10] स्वयमेव नत्वन्यमुखेन [11–]प्रयुक्तसत्कारविशेषं[5] विहितपूजातिशयम् । यद्यप्यात्मनार्चितः[12] ततः किमित्याह[–11] । यदा यतो [10–]मनीषिभिः पण्डितैः सतां[–10] साधूनां संगतं सख्यं साप्तपदीनमुच्यते । 'साप्तपदीनं सख्यम्'[13] । येन[14] सप्त पदान्युच्चारितानि [15–]स सखेत्यर्थः[–15] । यदुक्तम्[16] — 'संबन्धमाभाषणपूर्वमाहुः'[17] इति । आवयोश्च वाङ्मिलनं[18] जातमेव ॥ ३८ ॥

1. B: °लिनैर 2. B: °हेतुकत्वं 3. A: तपोस्या B: तपस्योस्या 4. B: सविशे° 5. A, C: °क्तसंस्कार° 6. K, N: यतः 7–7. B: हे नताङ्गि संनतं गात्रं यस्या स्तनाभोगवशात् । हे नताङ्गि 8. C: संनतिगात्रि 9. A: सप्रतिमन्तुं 10–10. B omits this. 11–11. B: प्रयुक्तः पूजातिशयो योऽप्यात्मनार्चितः स किमतिनान्य इत्याह 12. A, C omit अर्चितः 13. Pāṇ. 5, 2, 22; B omits this. 14. B: येन सह 15–15. B: चेत्यर्थः 16. B: यतः 17. Raghuvaṃśa 2, 58. 18. B: °ङ्मीलनं

अतोऽद्य[1] किंचिद्भवतीं बहुक्षमां द्विजातिभावादुपपन्नचापलः ।
अयं जनः प्रष्टुमनास्तपोधने न चेद्रहस्यं प्रतिवक्तुमर्हसि ॥३९॥

अतः[2] सखिभावात् त्वां बहुक्षमां कदर्थनासहामहं[3] प्रष्टुकामः । द्विजातिभावाद् ब्राह्मण्यादुपपन्नं सुलभं[4] चापलं कौतुकं[5] यस्य मे[6] । वटुकौतुकादहं पृच्छामीत्यर्थः । यदि चेतन्न रहस्यं [7–]गोप्यं न[–7] तत्प्रतीपं कथयितुमर्हसि । यतो बहुक्षमा[8] त्वम् । 'ईक्षिक्षमिभ्यां च'[9] इति णः । प्रष्टुं मनो यस्य स प्रष्टुमनाः । 'लुम्पेदवश्यमः कृत्ये तुंकाममनसोरपि'[10] [11–]इति मलोपः[–11] ॥ ३९ ॥

1. K, N: अतोऽत्र 2. B: यतो नाहं परः ततः 3. B: °सहाम् 4. B omits सुलभं 5. B omits कौतुकं 6. B omits मे 7-7. A: नो गोप्यं; B: गोप्यं न 8. B: °क्षम 9. MB. 3, 2, 1, Vt.; A, C

omit च 10. Kaśika 6,1,144; A: लम्पेदवश ··· मनसोरपि (lacuna marked by 4 points); B omits कृत्ये तु कामममनसोरपि; C: °वश्यंमः कृत्येन्तं for °वश्यमः कृत्ये तु 11–11. A, C omit this.

कुले प्रसूतिः प्रथमस्य वेधसस्त्रिलोकसौन्दर्यमिवोदितं[1] वपुः ।
अमृग्यमैश्वर्यसुखं[2] नवं वयस्तपःफलं[3] स्यात्किमतः परं वद ॥४०॥

कथयातोऽधिकं तपःफलं किं तव[4] भवेत् । [5-]यत्तपसा प्रार्थनीयं तत्सर्वं[-5] तवास्तीत्यर्थः । तथा हि प्रथमस्य वेधसः [6-]आद्यस्य प्रजापतेः[-6] शम्भोः कुले प्रसूतिर्जन्म । हरनिर्माणं[7] हिमवानित्यागमः । तथा च भारविः 'प्रथयितु विभुनामभिनिर्मितं प्रतिनिधिं जगतामिव शम्भुना'[8] इति । अन्ये त्वाहुः । प्रथमो [9-]विधाता ब्रह्मा[-9] । [10-]'प्रजापतेर्वा एतत्तोकं प्रथमं यत्पर्वताः'[-10] इति श्रुतिः । वपुश्च ते मूर्तं[11] त्रिलोकसौन्दर्यमिवोत्थितम्[12] । [13-]ऐश्वर्यसुखं चाप्रार्थनीयं[-13] पर्वतराजपुत्रीत्वात्[14] । [15-]वयोऽपि नवं[-15] प्रत्यग्रं प्राप्त-यौवनत्वात्[16] । अतश्च तपःफलं स्यात्किमतः परं तव[17] । [6-]त्रिसंख्यो लोकस्त्रिलोकः[-6] ॥ ४० ॥

1. B: °विद्यतं 2. B: °श्वर्यं सुखं 3. B: °स्तपः परं 4. B omits तव 5–5. B: °पसार्थनीयं सर्वं तत् 6–6. B omits this. 7. B. सङ्करनिर्माणं 8. Kiratarjunīya 5, 3. 9–9. B: ब्रह्मा प्रविधाता ब्रह्मा प्रविधाता ब्रह्मा 10–10. B: प्रजापतिः एकं प्रथमं यियत्पर्वताः; C: यत्पर्वतः for यत्पर्वताः; KS 36, 7. 11. B: मन्तं 12. B: °मिवोदितमुत्थितम् त्रयाणां लोकानां सौन्दर्यमिव 13–13. B: ··· प्रार्थ° (lacuna shown by a blank of 7 spaces). 14. B: पार्वती राज°; C: °पुत्रत्वात् 15–15. B: नवं वयः; C omits अपि 16. B omits प्रा°त्वात् 17. B: वद

भवत्यनिष्टादपि नाम दुःसहान्मनस्विनीनां प्रतिपत्तिरीदृशी ।
विचारमार्गप्रहितेन चेतसा न दृश्यते तच्च तनूदरि[1] त्वयि ॥४१॥

अपि च[2] मानिनीनां दुःसहादनिष्टाद्वैधव्यलक्षणादीदृशी प्रतिपत्तिरनुष्ठानं[3] तपश्चर्यालक्षणं भवति । तच्चानिष्टं तव कृशमध्ये विवेकपदवीनिक्षिप्तेन[4] मनसा[5] न लक्ष्यते[6] ॥ ४१ ॥

1. K, N: कृशोदरि 2. B: या 3. B: °घ्रानं नाम संभावनायाम्
4. A: °दर्वी नि° 5. B: चेतसा 6. B: दृश्यते

कुत इत्याह —

अलभ्यशोकाभिभवेयमाकृतिर्विमानना सुभ्रु कुतः पितुर्गृहे ।
परावमर्शो[1] न तवास्ति कः करं प्रसारयेत् पन्नगरत्नसूचये ॥४२॥

अलभ्यो[2] लब्धुमनर्हः शोकेनाभिभव आक्रान्तिर्यस्याः[3] सा तादृशीयमाकृतिः संस्थानम्[4] । अस्यां ह्याकृतौ[5] वैधव्यं न योग्यम् । परपरिभवादपि[6] वैराग्यं स्यात् । तदपि तव नास्तीत्याह[7] । पितृगृहे सुभ्रु कुतो विमानना[8] । परकृतोऽप्यवमर्शो[9] विध्वंसनाय संस्पर्शस्तव नास्ति । यस्मादुरगशिरोमणिशलाकाग्रहणाय[10] कः पाणिं प्रसारयेत्[11] । न हि त्वत्परिभवकृत्स्वस्थो भवति । सुभ्रुशब्दे ह्रस्वः प्रमादजो नदीसंज्ञानिषेधात्[12] ॥ ४२ ॥

1. K, N: पराभिमर्शो; C. °मर्षो 2. B: न लभ्यो 3. B omits आक्रान्तिर् 4. B omits सं°नम् 5. B omits हि 6. B omits पर 7. A: न मश···स्तीत्याह; B: सर्वमस्तीत्याह; (D, E: नास्तीत्याह); C: न शममस्तीत्याह 8. A : विमान 9. B: °मर्षो 10. A: °स्मादुग° 11. B: प्रेरयेत् 12. B adds हा पितः क्वासि [हे] सुभ्रु (Bhattikāvya 6, 11); cf. Pāṇ. 1, 4, 4; 7, 3, 167; Uṇādisūtra 2, 68.

किमित्यपास्याभरणानि यौवने धृतं[1] त्वया वार्द्धकशोभि वल्कलम् ।
वद प्रदोषे स्फुटचन्द्रतारके[2] विभावरी यद्यरुणाय कल्पते ॥४३॥

अतश्च[3] कस्मात्तारुण्य एवालङ्कारानपहाय[4] स्थाविरोज्ज्वलं चीरं[5] भवत्या गृहीतम् । यत्किल चतुर्थे[6] वयसि योग्यं तद्यौवनेऽनुचितम् । तथा च कथय[7] — प्रकटशशिनक्षत्रे रात्रिमुखे[8] निशा यद्यरुणाय कल्पते लौहित्येन परिणमति । अरुणा ह्यसौ प्रभाते भवति । अरुणायेत्यरुणशब्दोऽत्रान्तर्भावितभावार्थः[9] । वल्कलस्य च[10] रक्तत्वादुपमानम् । 'क्लृपि संपद्यमाने'[11] इति[12] चतुर्थी । आभरणानां चन्द्रतारका[13] उपमानम् । वृद्धस्य भावो वार्द्धकम् । [14]वयोवचनत्वादञ्[14] । वार्द्धमेव[15] वार्द्धकम् । केचिन्मनोज्ञादिषु[16] वृद्धशब्दं पठन्ति ॥ ४३ ॥

1. C: वृत्तं 2. K, N: °तारका 3. B omits अतश्च 4. C: °रात्नपहाय 5. B: वल्कलं 6. C: चतुर्थी 7. B omits कथय 8. A: °मुख्र– 9. B: omits अरुणायेति and अत्र 10. B omits च 11. MB. 2, 3, 13, Vt. 12. B omits इति 13. B: °तारकं 14–14. B: अकण् ; cf. Pāṇ. 4, 1, 104. 15. B: वार्द्धमिव; cf. Pāṇ. 5, 4, 29; MB. 4, 1, 1, Vt. 1. 16. A, C: केचिद्वा मनो°; cf. Pāṇ. 5, 1, 133.

[1]–तपसि कारणान्तराण्युद्धाव्य दूपयितुमाह–[1] —

दिवं यदि प्रार्थयसे वृथा श्रमः पितुः प्रदेशास्तव[2] देवभूमयः ।
अथोपयन्तारमलं समाधिना न रत्नमन्विष्यति मृग्यते हि तत् ॥४४॥

स्वर्गं चेत्तपसाभिलष्यसि[3] तन्निरर्थकोऽयं क्लेशः । यतः त्वत्पितृप्रदेशा[4] एव सुरपुराणि[5] । [6]–अथोपयन्तारं भर्तारमर्थयसे–[6] तदलं समाधिना । मा नियमं कृथाः । यतो रत्नं[7] न ग्रहीतारमन्विष्यति[8] गवेषयति [9]–को मां ग्रहीष्यतीति–[9] । अपि तु हठात्तदन्येन मृग्यतेऽर्थ्यते । एवं त्वमर्थनीया न तु त्वमर्थयसे[10] । उपयच्छते स्वीकरोतीत्युपयन्ता[11] पतिः । अलं समाधिनेति प्रकृत्यादित्वात्[12] तृतीया[13] । चतुर्थीविधौ तु पर्याप्त्यर्थस्यालमो[14] ग्रहणम् ॥ ४४ ॥

1–1. B omits this. 2. B: °देशस्त° 3. B: °लषसि 4. B: °देशः 5. B: °पुरम् 6–6. B: अथ वचनारम्भे उपयन्तारमर्थयसे; C: भर्तारमभिलषसे for भर्ता°यसे 7. A, C: रत्नं कर्तृ; B: रत्ने 8. B: गृही° 9–9. B omits this; C omits इति in ग्रहीष्यतीति 10. B: अर्थयसे 11. A, C: °करोत्यु°; B omits स्वीकरोति 12. B: प्रार्थत्वादित्वात् 13. Cf. MB. 2, 3, 18, Vt. 14 Cf. MB. 2, 3, 16, Vt.

अथोपयन्तारमिति[1] वरकथावसरे [2]–गौर्या उच्छ्वासमालक्ष्याह–[2] —

निवेदितं निःश्वसितेन सोष्मणा मनस्तु मे संशयमेव गाहते ।
न दृश्यते प्रर्थयितव्य[3] एव ते भविष्यति प्रार्थितदुर्लभः कथम् ॥४५॥

[4]उष्णेन निःश्वसितेन[5] मे सूचितं यथा पतिमभिलष्यसीति । तत्रापि मम

मनः संशेते । यतः काम्य एव ते न समास्त कुतः पुनरर्थितोऽपि दुष्प्रापः स्यात् । तत्र स्त्रीरत्नत्वादिति भावः । प्रार्थयितव्य इति हेतौ[6] कृत्यः ॥ ४५ ॥

1. A: °यत्नार°; B: अत्रोप° 2–2. B: उष्णोच्छ्वासमाह 3. B: प्रार्थियतव्य 4. B gives the commentary variantly as :

अत्राप्यन्यतश्चिन्त्यम् । इत्युक्ते भगवती निशश्वास । ततः पुनराह 'निःश्वसितेन सोष्मणा' इति । सोष्मणा निःश्वसितमकृ...र्थस्य भवति । तन्निवेदितमाख्यातम् । अनिश्चये तु मे मनः चित्तं संशयमेव गाहते अवलम्बते । यथा इयं कतमं प्रार्थयते इति । यस्मात् न दृश्यते नास्त्येवासौ ते त्वया प्रार्थयितव्यः प्रार्थनीयः । अस्ति चेत् प्रार्थितदुर्लभः त्वयाभ्यर्थितः स नास्त्येवासौ यस्ते कथं दुर्लभो भविष्यति ॥

5. C: निःश्वासेन 6. C: अर्हे

[1–]तदानीं पतिप्रार्थनामेव तूष्णींभावान्निश्चित्याह[–1] —

अहो स्थिरः कोऽपि तवेप्सितो युवा चिराय कर्णोत्पलशून्यतां गते ।
उपेक्षते यः श्लथवन्धलम्बिनीर्जटाः[2] कपोले[3] कलमाग्रपिङ्गलाः ॥४६॥

अहो चित्रं कोऽपि स्थिरः क्रूरस्तरुणस्तवेप्सित आप्तुमिष्टः [4–]यस्ते श्रवणकुवलयरहितत्वं[–4] प्राप्ते कपोले शिथिलवन्धवशात् स्रंसमाना जटा उपेक्षते [5–]न समारचयति[–5] । कलमाख्यः[6] शालिस्तस्याग्रं किशारुस्तद्वत्पिङ्गलाः कपिलास्तैलसंस्काराभावात्[7] ॥ ४६ ॥

1–1. B omits this; C: इदानीं for तदानीं 2. K, N: श्लथलम्बिनी° 3. K, N: कपोलदेशे 4–4. B: यस्तेऽवतंसोत्पलर° 5–5. B omits this; C: समाःरच° for समारच° 6. A: कलशाख्यः 7. B: °स्तैलाभावात्

मुनिव्रतैस्त्वामतिमात्रकर्शितां[1] दिवाकराप्लुष्टविभूषणास्पदाम्[2] ।
शशाङ्कलेखामिव पश्यतो दिवा सचेतसः कस्य [3–]मनो न[–3] दीर्यते[4] ॥४७॥

मुनिव्रतानि चान्द्रायणादीनि । [5–]तैरत्यर्थतनूकृतां त्वां[–5] दिने शशिकलामिवावलोक्य[6] कस्य[7] सहृदयस्य[8] मनो न स्फुटति । तेन त्वद्दर्शनान्मम चित्तपोडेति भावः । रविणाप्लुष्टानि[9] दग्धान्यतिसौकुमार्यादलङ्करणस्थानानि[10] यस्याः । [11–]प्लुषेरुदितः प्लुष्टमिति रूपम्[–11] । दीर्यत[12] इति कर्मकर्तरि ॥ ४७ ॥

—

1. B, C: °कर्षितां 2. B: °करप्लुष्ट° 3–3. B: न मनो 4. B, C, K, N: दूयते 5–5. B: तैरत्यर्थं त्वां तनूकृतां 6. B: °मिवालों° 7. B omits कस्य 8. B: सुहृ° 9. B omits आप्लुष्टानि 10. B: °लङ्कारस्था 11–11. B omits this; cf. Dhātupāṭha 704; Pāṇ. 3, 2, 102; 7, 2, 15; 7, 2, 56; C: प्लुष्टेरुदित: for प्लवे° 12. B: दीयत

अवैमि सौभाग्यमदेन वञ्चितं तव प्रियं यश्चतुरावलोकिनः ।
करोति लक्ष्यं[1] स्थिरमस्य[2] चक्षुषो न वक्त्रमात्मीयमरालपक्ष्मणः ॥४८॥

तव प्रियं[3] वाल्लभ्यगर्वेण[4] वञ्चितं विप्रलब्धमहमवगच्छामि । यस्त्वदीयस्यास्य नेत्रस्यात्मीयं मुखं सन्निधानेन लक्ष्यभूतं[5] न [6–]कुरुते । यं त्वं[–6] नेक्षसे[7] इत्यर्थः[8] । त्वदीयदर्शनेन[9] हि तस्य जन्मसाफल्यम् । कीदृशस्य चक्षुषः[10] । चतुरावलोकिनो मधुरदर्शिनः[11] । 'चतुरं[12] [13–]किंचिदुच्छ्वासान्मधुरायतता भ्रुवोः'[14] । अत एवारालपक्ष्मणो[–13] नतरोम्णः[15] अधोदृष्टित्वात्[16] ॥ ४८ ॥

1. B: पात्रं 2. B, C, K, N: चिरमस्य 3. B adds दयितं 4. A: वालभ्य°; B: वाल्लभ्यं गर्वेण 5. A, C: लक्षभूतं 6–6. B: करोति । यतस्त्वं तं 7. C: न लक्षसे 8. B: इतीणात्यर्थः 9. B: भवदीय° 10. A: चक्षुषोः 11. B: °दर्शिणः 12. B: भ्रूकर्म चतुरं 13–13. A: °न्मधुरायतता···अपरापक्ष्मणो; B: °धुरनयनता भ्रू° 14. —?— 15. B omits नतरोम्णः 16. B omits अधो

कियच्चिरं श्राम्यसि गौरि विद्यते ममापि पूर्वाश्रमसंचितं तपः ।
ततोऽर्धभागेन[1] लभस्व काङ्क्षितं [2–]वरं तमिच्छामि[–2] च साधु वेदितुम् ॥४९॥

हे गौरि कियच्चिरं श्राम्यसि कुतः कालादारभ्य तपश्चरसि । यदि वा कियदवधिकं[3] चिरकालं[4] तपस्यसीत्यर्थः । ममापि तावत्[5] पूर्वाश्रमसंचितं[6] ब्रह्मचर्यार्जितं[7] तपोऽस्ति । [8–]तदर्धांशेन त्वमभिमतं[–8] [9–]वरं पतिमाप्नुहीत्याशीरनुज्ञा वा[–9] । तं च त्वद्वरं[10] साधु सम्यक्[11] ज्ञातुमिच्छामि । योग्यश्चेत्तदनुमन्यत[12] इति भावः । अर्धश्चासौ[13] भागोऽर्धभागः ॥ ४९ ॥

1. K, N: तदर्ध° 2–2. B: नदर्थमि° 3. B: यदवधिकं; C: किय-

दवधिकं 4. B: दिनकालं 5. B. तद् 6. B omits पू°तं 7. B: °चर्यादिकं 8–8. A: तदर्थ····भिमतं (lacuna marked by 4 points); B: °मभिलषितं; C: °शेनाभिमतं 9–9. B: वरमाप्नु°ज्ञातवान् 10. A, B: तद्वरं 11. C omits सम्यक् 12. B: योग्यं चेत्तदनुमन्यस 13. C: तच्चासौ

इति प्रविश्याभिहिता[1] द्विजन्मना मनोगतं सा न शशाक शंसितुम् ।
अथो वयस्यां परिपार्श्ववर्तिनीं विवर्तितानञ्जननेत्रमैक्षत[2] ॥५०॥

इत्थं [3-]तेनान्तर्भूयोक्ता सा शालीनत्वादभिप्रायं वक्तुं[-3] नाशकत् । अथोऽनन्तरं कथनार्थं निकटस्थां सखीमैक्षत[4] । कथम् । विवर्तितं चलितमनञ्जनं[5] नेत्रं यत्र[6] । कथय [7-]त्वमस्येत्यक्षिनिकोचेनालीमचोदयदित्यर्थः । पार्श्वमेव[-7] परिपार्श्वम् ॥ ५० ॥

1. A: °हितं; B: °हता 2. C: निवर्ति° 3–3. B: द्विजेन प्रविश्य भावानुप्रवेशननुभूय उक्त्वासौ शालीनत्वाद्वक्तुमभिप्रायं 4. B: °क्षतादर्शयत् 5. A: °मञ्जन–; B: शालित° 6. B adds ईक्षितं 7–7. A: °कोचेन··· र्श्वमेव (lacuna marked by points of a quater of a line.); C: °चोदिनीयित्यर्थः । पार्श्वमिव

सखी तदीया निजगाद[1] वर्णिनं निबोध साधो तव चेत्कुतूहलम् ।
यदर्थमम्भोजमिवोष्णवारणं कृतं तपःसाधनमेतया वपुः ॥५१॥

ततो[2] देव्याः[3] सखी वर्णिनमवोचत्[4] । हे साधो [5-]शृणु यदि ते कुतूहलं कौतुकं[-5] यदर्थमनया[6] सरोरुहमिवातपत्रं वपुस्तपःसाधनं[7] व्रतनिर्वर्तकं[8] विहितम् । यथैवाब्जस्यातपनिवारणात्[9] कदर्थना तथैतत्कायस्य[10] तपश्चरणादित्यर्थः ॥ ५१ ॥

1. K, N: तमुवाच; B also तमुवाच (but this is written over some other reading). 2. C adds तस्याः 3. C adds इयं तदीयाः 4. B: वर्णिनं द्विजमवो° 5–5. B: यदि कौतुकं तन्निबोध शृणु 6. A: °मना 7. A: तपसाधनं 8. B: तन्निवर्तकं; C: व्रतनिवर्तकं 9. B: °तपवा° 10. B: तथैव तत्का°

इयं किलेन्द्रप्रभृतीनधिश्रियश्चतुर्दिगीशानवमन्य[1] मानिनी ।
अरूपहार्यं मदनस्य निग्रहात्पिनाकपाणिं पतिमाप्तुमिच्छति ॥५२॥

इन्द्रयमवरुणधनदानधिगतविभवान्[2] दिक्पतीनवमन्यावज्ञयावेक्ष्येयं[3] [4–]मनस्विनी हरं किल[–4] भर्तारं लिप्सते। [5–]किलशब्देनालभ्यत्वं तस्य सूचयति[–5]। स्मरस्य[6] दाहादरूपहार्यं[7] सौन्दर्येण हर्तुमशक्यम्[8]। यदि ह्यसौ रूपवश्यः स्यादेतन्निमित्तं[9] मदनं[10] न दहेत्। मानिनीति हरजिगीषोन्मुखत्वमप्याह[11]। [12–]प्रष्टव्यमखिलमेतावता कथितम्[–12] ॥ ५२ ॥

1. A, B, C, K, N: महेन्द्र° (but the commentary supports only: किलेन्द्र°); K, N: °नवमत्य 2. B: इन्द्रवरुणधनदयमानधि°; A: इन्द्रयमधनदवरुणानधि° 3. B: ककुप्चतुष्टयेप्रभूनवमन्य उपेक्ष्ययं 4–4. B: किल मनस्विनी हरं 5–5. B omits this. 6. B: तदाहि स्मरस्य 7. A: °हार्य– 8. A: हन्तुम° 9. B, C: स्यात्तदेत° 10. B: कामं 11. A: °मस्याह; C: °न्मुखित्वं अस्याः आह 12–12. B omits this. and adds इन्द्रादयस्तु रूपहार्याः। उत्तरोत्तररूपमभिलषन्ते; A: प्रष्टव्यमेतावता कथितम्

इदानीं [1–]प्रसंगात् तस्या मदनावस्थां[–1] कथयति —

असह्यहुङ्कारनिवर्तितः पुरा स्मरारिमप्राप्तमुखः[2] शिलीमुखः ।
इमां हृदि व्यायतपातमक्षिणोद्विशीर्णमूर्तेरपि पुष्पधन्वनः ॥५३॥

पूर्वं[3] हरमुद्दिश्य [4–]मदनेन यः[–4] सायकः प्रहितः स स्मरारिमप्राप्तमुखत्वादिमामेव[5] प्रत्युत हृदयेऽक्षिणोज्जघान। यतः शम्भुना दुर्जयेन हुङ्कारास्त्रेण[6] निवर्तितः पराङ्मुखीकृतः। विशीर्णमूर्तेरपि दग्धवपुषोऽपि। सायकक्षेपानुपदमेव[7] ह्यसौ हरेणादाहि। व्यायतो दीर्घः पातः प्रवेशो यत्र। [8–]अक्षिणोदिति ऋक्षिचिरीत्यस्य रूपम्[–8]। [9–]न प्राप्तं मुखं यस्य सोऽप्राप्तमुखः। प्राप्तमिति[–9] कर्तरि। स्मरारिमिति गुणक्रियापेक्षा द्वितीया; यथा 'कृतपूर्वी कटं'[10] 'भुक्तपूर्वी ओदनम्'[10] इति। पुष्पैः पुष्पाणि वा धनुर्यस्य स[11] पुष्पधन्वा। 'धनुषश्च'[12] इत्यनङादेशः[13]॥ ५३ ॥

1–1. B: तस्याः मदनावस्थां तस्याः 2. K, N: पुरारि° 3. B: पूर्वं पुष्पेषुणा 4–4. B omits मदनेन; C: यो मदनेन 5. B: °मेवं

6. B: रुद्रमन्त्रेण हुङ्का° 7. B, C: सयकाक्षे° 8–8. B omits this; C: ऋक्षिचिरी° for ऋक्षिचरी°; cf. Dhātupāṭha 1279; Kṣīrataraṅgiṇī, Svādi, 33. 9–9. B: क्षेपेण प्राप्तमुखो यस्यासौ अप्राप्तमुखः । अप्राप्तमिति 10. MB. 2, 3, 65; cf. Pāṇ. 5. 2, 87. 11. B: असौ 12. Pāṇ. 5, 4, 132. 13. B, C: °नङादेशः;—B adds: अक्षिणोदिति निक्षेपेकमेव । केचित् समाम्नासिषु रिणोति क्षिणोति च द्वावन्ये प्रतिपेदिरे । तेषामक्षिणोदिति प्रयोगः । कामस्योन्मदनादयः पञ्चशराः । तापनाख्येन बाणेन विद्धायाः सन्तापो भवति । पदैर्वाक्यैकदेशैर्गीत्याश्रयभूतैः ।

तदाप्रभृत्युन्मदना[1] पितुर्गृहे ललाटिकाचन्दनधूसरालका ।
न जातु बाला लभते स्म निर्वृतिं[2] तुषारसंघातशिलातलेष्वपि ॥५४॥

तत[3] आरभ्यासौ स्मरार्तत्वात्[4] तुहिननिकरदृषत्पट्टेष्वपि निर्वृतिं[5] सौख्यं न कदाचिल्लेभे । सन्तापापनुत्तयेऽलङ्कारविच्छित्या[6] ललाटे विहितं[7] चन्दनं[8] ललाटिकाचन्दनं[9] तेन धूसरालका मलिनकचा[10] । 'कर्णललाटात्कनलङ्कारे'[11] । तदेति पञ्चम्यर्थवृत्तिः[12] ॥ ५४ ॥

1. C: ततःप्र°; K, N: तदा प्रभृ° 2. B, C: निर्वृत्ति 3. B: तदाप्रभृतीति निपातसमुदायः । तत 4. B: स्मरव्यथत्वात् 5. A: निर्वृत्ति 6. A: °नुतये°; B: सन्तसनुत्तये; C: सन्तापनुत्तये 7. B: निहितं 8. B: यच्चन्दनं 9. B omits लला°न्दनं 10. B: मलिनकुन्तला 11. Pāṇ. 4, 3, 65; A: °त्कन्त्रल°; B: °ललाटे; C: °त्कन्नल° 12. B: पञ्चम्यर्थे वसतिः and adds : ललाटभूतं चन्दनं ललाटिकासौ चन्दनं तेन धूसराः अव्यक्तपाण्डुरा अव्यक्ताः ।

उपात्तवर्णे चरिते पिनाकिनः सबाष्पकण्ठस्खलितैः पदैरियम् ।
अनेकशः किन्नरराजकन्यका वनान्तसंगीतसखीररोदयत् ॥५५॥

[1]–वनान्त उपवने संगीतसखीर्गुणनिकालीः किन्नरीरेषा विरहार्ता असकृदरोदयत् । केन केव[2] । सबाष्पकण्ठे स्खलितैः–[1] प्रतिहतैः पदैर्वचोभिः । कदा । पिनाकिनश्चरित्रे[3] त्रिपुरवधादावपदाने[4] उपात्तवर्णे वर्णीकृते गीयमाने । अतश्च प्रियस्यैव[5] चरिते कीर्त्यमाने द्विगुणतररागाविर्भावादस्रोत्पत्त्या[6] वचसामस्पष्टता । सखीनां च कारुण्यादनुरोदनम् । वर्णा गेयशास्त्रप्रसिद्धाः[7] स्थाय्यारोहादयः[8] ॥ ५५ ॥

1–1. B: किन्नरेशकन्यका विरहन्ता: साक्षादियमरोदयत् । केन केन । सबाष्पैः कण्ठस्खलितैः 2. A omits केव 3. C: °श्चरिते 4. B adds यशसि 5. B omits एव 6. B: अस्तूत्परया; C: °वादजस्रोत्पन्या 7. B, C: गीयशास्त्र 8. A, C: °रोह्यादयः

त्रिभागशेषासु निशासु च क्षणं निमील्य नेत्रे सहसा व्यबुध्यत ।
क नीलकण्ठ व्रजसीत्यलक्ष्यवागसत्यकण्ठार्पितबाहुबन्धना[1] ॥५६॥

[2–]एषा चतुर्थयामे[–2] कथमपि [3–]क्षणमात्रं निद्रावशादक्षिणी[–3] संकोच्य झटिति[4] व्यबुध्यत प्रबुद्धा उन्निदद्रौ[5] । क प्रियतम[6] व्रजसीत्यस्फुटं वदन्ती । असत्येऽपारमार्थिके कण्ठेऽर्पितं[7] बाहुबन्धनं भुजपाशो[8] यया[9] । [10–]स्वप्ने ह्येतया[–10] स एवागतो[11] दृष्टः ॥ ५६ ॥

1. C: °त्यलक्षवा° 2–2. B: त्रिभागे शेषे चतुर्थयामे सा एषा; C: एषा चतुर्थे यामे 3–3. B: क्षत्रमात्रं निद्रावशाद्वासनावशादक्षिणी 4. A, B: चगिति 5. C: उन्निदध्रौ 6. B adds नु 7. A: °ऽपरमा°; B: असत्ये अविद्यमाने अपा° 8. B: °पाशग्रन्थिर् 9. C: यथा 10–10. B omits this. 11. A: °गगो

यदा बुधैः सर्वगतस्त्वमुच्यसे न वेत्सि भावस्थमिमं [1–]जनं कथम्[–1] ।
इति स्वहस्तालिखितश्च[2] मुग्धया रहस्युपालभ्यत चन्द्रशेखरः ॥५७॥

[3–]एतया च[–3] मुग्धया चित्रे[4] स्वयमालिख्य चन्द्रमौलिरित्थमुपालभ्यत[5] सासूयमगद्यत[6] । कथमित्याह । यदा त्वं मनीषिभिः सर्वगतो सर्वव्यापी[7] कथ्यसे तदेमं जनं भावस्थं भक्तं[8] रागिणं कथं न जानासि । व्यसनिनीमिमां[9] विज्ञाय परित्राणं [10–]कर्तुं युक्तं तवेत्यर्थः[–10] । भावो वासना; तत्र[11] तिष्ठतीति[12] भावस्थः[13] । इममित्यात्मनिर्देशः[14] । [15–]चः पूर्वापेक्षया समुच्चये । एवमन्यत्र । उपालम्भो वाच्यता[–15] ॥ ५७ ॥

1–1. K, N: कथं जनम् 2. K, N: °हस्तोल्लि° 3–3. B: तया; B, C omit च 4. B: चेति 5. B: शशिमौ° 6. B: अन्यत्कृतः 7. A, B: व्यापी 8. A: भक्त- 9. A, C: त्वच्छरणां मां 10-10. B:

तव युक्तमित्यर्थः 11. B omits तत्र 12. B: तिष्ठति संज्ञातीति वा 13. B: भावावस्थः 14. B, C: इममात्म° 15-15. B omits this; C omits च

यदा च तस्याधिगमे[1a] जगत्पतेरपश्यदन्यं न विधिं विचिन्वती ।
तदा सहास्माभिरनुज्ञया गुरोरियं प्रपन्ना तपसे तपोवनम् ॥५८॥

[1]-तस्य सर्वेश्वरस्य[2] हरस्य प्राप्तौ यदा चासौ [3]-विधिं विचिन्वती-[3] वीक्षमाणाप्युपायान्तरं[4] नैक्षिष्ट तदा पितुर्निदेशेनास्माभिः साकं तपोर्थमाश्रमं प्राप्ता। 'पुण्यैर्विना[5] न हि भवन्ति समीहितार्थाः'[6] ॥ ५८ ॥

1a. K, N: °भि° 1–3. C omits this. 2. B: परमेश्वर° 3–3. B omits this. 4. A, B, C: वीक्ष्यमाणा°; C: °प्युपयन्तारं 5. B: यतः पुण्यै° 6. ?

'कियच्चिरं श्राम्यसि'[1] इत्युत्तरमाह —

द्रुमेषु सख्या कृतजन्मसु स्वयं फलं तपःसाक्षिषु बद्धमेतया[2] ।
न च प्ररोहाभिमुखोऽपि दृश्यते मनोरथोऽस्याः शशिमौलिसंश्रयः ॥५९॥

अनया स्वयं रोपितेष्वमीषु वृक्षकेषु[3] फलमपि बद्धमुत्पन्नम् । अस्यास्तु [4]-यः शिवालम्बनो मनोरथः स प्ररोहाभिमुखोऽप्यङ्कुरितोऽपि-[4] न लक्ष्यते । तपसः[5] साक्षिषु द्रष्टृषु[6] । तेषां पूर्वं रोपितत्वात् ॥ ५९ ॥

1. Kumārasambhava 5, 49. 2. K, N: दृष्टमेष्वपि; C: बद्धमेष्वपि 3. B: द्रुमेषु वृक्ष° 4–4. B: शिवालम्बनो यो मनोरथोऽभिमुखोऽप्यङ्कुराव-स्थितोऽपि 5. B: तपः 6. A: द्रष्टृ

न वेद्मि स प्रार्थितदुर्लभः कदा सखीभिरस्रोत्तरमीक्षितामिमाम् ।
तपःकृशामभ्यवपत्स्यते[1] सखीं वृषेव सीतां तदवग्रहक्षताम् ॥६०॥

अतश्च [2]-न जाने-[2] स प्रार्थितोऽपि[3] दुर्लभः कदेमां सखीं नियमदुर्बला-मत[4] एवालीभिरस्रोत्तरं[5] बाष्पगर्भं दृष्टामभ्यवपत्स्यते परित्रास्यते । वृषा

शक्रो यथा [6]–सीतां तदवग्रहक्षतामिन्द्रानावृष्टिबाधितां[7] वृष्ट्याभ्यवपद्यते–[6]। तस्येन्द्रस्यावग्रहस्तदवग्रहः[8]। 'अवे ग्रहो वर्षप्रतिबन्धे'[9]। [10]–तपसा कृशा तपः-कृशेति 'ओजःसहोऽम्भस्तपसस्तृतीयायाः'[11] इत्यलुगभावश्चिन्त्यः–[10] ॥६०॥

1. K, N: °मभ्युपप° 2–2. B omits this. 3. B: 'थित– 4. C: °दुर्भला° 5. B: °रसूत्तरं 6–6. B: स्यूतां क्षेत्रभवमनावृष्टिबाधितां दृष्ट्वा-भ्यवपत्स्यते 7. A, C: °मिद्रेणावृ° 8. C omits तदवग्रहः 9. Pāṇ. 3, 3, 51; B, C: अवग्रहो for अवे ग्रहो; B: बन्धः for बन्धे 10–10. B omits this. 11. Pāṇ. 6, 3, 3 (Pt. edition reads °स्तमस°).

अगूढसद्भावमितीङ्गितज्ञया निवेदिते[1] नैष्ठिकसुन्दरस्तया ।
अपीदमेवं[2] परिहास इत्युमामपृच्छदव्यञ्जितहर्षलक्षणः ॥६१॥

ततस्तयेङ्गितज्ञयाभिप्रायविदा सख्या अगूढसद्भावं प्रकटपरमार्थमितीत्थमाख्याते सति स[3] नैष्ठिकसुन्दरो वर्णी गौरीमप्राक्षीत्। किमित्याह। यदेतदेतयोक्तमपीदमेवं सत्यमुत परिहासो नर्म। द्वितीयप्रश्नपदाभावेऽपि[4] पाठविशेषवशात्[5] तदर्थप्रतीतिः। यथा — 'देवः किं[6] बान्धवः स्यात्'[7] इत्यत्र। नैष्ठिको व्रती; स चासौ सुन्दरः सुभगो नैष्ठिकसुन्दरः। नैष्ठिकत्वं तद्वेषपरिग्रहात्[8]। सुन्दरत्वं तु[9] तस्यैव प्रार्थ्यमानत्वात्। अव्यञ्जितान्यप्रकटितानि[10] हर्षलक्षणानि रोमाञ्चादीनि[11] येन स तथोक्तः। आत्मसौभाग्याकर्णनेन[12] हि तेषामुत्पत्तिर्युक्ता[13] ॥ ६१ ॥

1. K, N: निवेदितो 2. K, N: अयोद° 3. B omits स 4. B: °प्रश्नाभा° 5. B: पाठवशात् 6. C adds वा 7. Mayūra-śataka 100. 8. A, B: तद्वेशप° 9. B omits तु 10. B: °कटीकृतानि 11. C. रोमादीनि 12. B: °कत्वनेन 13. C: °त्तिरुक्ता

अथाग्रहस्ते मुकुलीकृताङ्गुलौ[1] समर्पयन्ती स्फटिकाक्षमण्डलम्[2] ।
कथंचिदद्रेस्तनया मिताक्षरं चिरव्यवस्थापितवागभाषत ॥६२॥

ततः पार्वती कृच्छ्रेण परिमितमब्रवीत्। कीदृशी। कुड्मलितकरशाखे[3] कराग्रे[4] सितमणिगुलिकावलयं[5] समर्पयन्ती योजयन्ती[6]। लज्जानुभावोऽयम्। चिरेण[7] क्लेशेन व्यवस्थापितानुद्यमिता[8] वाग्यया[9] ॥ ६२ ॥

1. (K, N: °ङ्गला) 2. B, C, K, N: °क्षमालिकाम् 3. B: संकुचित° 4. B: पाण्यग्रे 5. B: °मणिवलयं; C: °लिकामयं 6. A: °यन्तीति 7. B adds कथंचित् 8. A: °पितोभ्यसिता; C: °पितोभ्यषिता 9. B adds at the end: सा चिरं व्यवस्थापिता 'एवं वक्ष्यामि' इति निश्चिता वाक् यया सा; C: वाग्यथा

किमुवाचेत्याह --

यथा श्रुतं वेदविदां वर त्वया जनोऽयमुच्चैःपदलङ्घनोत्सुकः ।
तपः किलेदं तदवाप्तिसाधनं मनोरथानामगतिर्न विद्यते ॥६३॥

हे द्विजोत्तम [1]–यथा त्वया श्रुतं तथैवैतत्–[1] । यतोऽयं जन उन्नतस्थानाक्रमणप्रवणः[2] । कुत इत्याह । इदं किल तपो हरलाभनिर्वर्तकम् । न चानेन तपसा स सुलभ इति किलशब्दः सूचयति । यदि न प्राप्यते किं क्लेशेनेत्याह । मनोराज्यानामविषयो[3] नाम [4]–न कश्चिदस्ति–[4] । आशा हि[5] सर्वत्रैव[6] प्रेरयति । [7]–तदवाप्तीति लज्जावशात् सर्वनामनिर्देशः[8] । यथाश्रुतग्रहणात्तु विशेषावगतिः–[7] । यथा श्रुतमिति द्वे पदे ॥ ६३ ॥

1–1. B: त्वया यथा श्रुतं तथैव तत् 2. B: °मणे प्र° 3. B: मनोरथानाम° 4–4. B: कश्चिन्नास्ति 5. B omits हि 6. B: सर्वत्र 7–7. B omits this. 8. C: सर्वत्रनाम°

अथाह वर्णी विदितो महेश्वरस्तदर्थिनी त्वं पुनरेव वर्तसे ।
अमङ्गलाभ्यासरतं[1] विचिन्त्य तं तवानुवृत्तिं न तु[2] कर्तुमुत्सहे ॥६४॥

ततः पुनर्ब्रह्मचारी जगाद । [3]–किमित्याह । विदितो महेश्वरः । यथास्वरूपं जानामि–[3] तमित्यर्थः । महेश्वर इत्युल्लुण्ठनापदम् । कोपगर्भमाह । पुनरपि भवती तदर्थिनी वर्तते[4] । कामदाहात् प्राक्किल त्वं तदर्थिन्यभूः । तादृशं च परिभवमनुभूयाद्यापि[5] भूयस्तमेव प्रार्थयसे । [6]–पुर एवेति पाठे तु–[6] वाक्यद्वयमेतत्[7] सोत्प्राशम् । तदर्थिनी त्वमित्ययुक्तमेतत् । [8]–पूर्वस्मात् कालादारभ्य तदर्थिनी वर्तसे–[8] । तत्रापि पुर[9] एवाग्रत एव तिष्ठसि न तु लज्जया[10] पलायस इत्यर्थः । अहं तु तवानुवृत्तिमनुमतदानेन चित्ताराधनं कर्तुं न शक्नोमि । अमङ्गलाभ्यासे[11] श्मशानवासादिके [12]–रतं सक्तं तं–[12] त्वत्पतिं विचिन्त्य वीक्ष्य । न ह्यसौ तव पतिरुचितः ॥ ६४ ॥

1. K, N: °रति 2. B, C: हि; K, N: च 3–3. B: निवेदितो महेश्वरः । जानामि यथास्वरूपं; C: न जानामि for जानामि 4. B: वर्तसे 5. A, C: पतिपरि° 6–6. B: पुनरेवेति पाठे; C: पुर एवेति तु पाठ 7. B omits एतत् 8–8. A, C omit this. 9. B: पुनर् 10. B omits लज्जया 11. B: यतः अम° 12–12. B: रति सक्तिर्यस्य न तादृशं

इदानीं तद्दोषकीर्तनमाह —

अवस्तुनिर्बन्धपरे कथं नु[1] ते करोऽयमाबद्धविवाहकौतुकः[2] ।
करेण[3] शम्भोर्वलयीकृताहिना सहिष्यते तत्प्रथमावलम्बनम् ॥६५॥

हरप्रार्थनया[4] हे अस्थानहेवाकिनि कथं तवायं बद्धोद्वाहकङ्कणपाणिर्भवस्य[5] कटकीकृतोरगेण वाहुना[6] तत्प्रथमं तदादि[7] अवलम्बनं ग्रहणं सहिष्यते । स हि सर्पाभरणः[8] ॥ ६५ ॥

1. C: न 2. B, K, N: °मामुक्तवि°; C: °मामुक्तविवाहकङ्कणः 3. B, C: भुजेन 4. B: कथं नु प्रश्ने । हर° 5. B: °ङ्कणः पा° 6. A: बहुना 7. B: तस्य 8. B: सयभ°

त्वमेव तावत्परिचिन्तय स्वयं कदाचिदेते यदि योगमर्हतः ।
[1-]वधूदुगूलं च सहंसलक्षणं[-1] गजाजिनं शोणितबिन्दुवर्षि च ॥६६॥

आस्तामन्यः त्वमेव [2-]तावदिदं विचारय[-2] यदि रोचनालिखितहंसाङ्कस्य पतिवरापट्टांशुकस्य[3] रुधिरकणमुचश्च करिचर्मणो[4] योगः संबन्धो योग्यः । भगवान् हि करिकृत्तिवसनः[5] ॥ ६६ ॥

1–1. K, N: °दुकूलं कलहंस° 2–2. A: तावत् परिचिन्तय 3. B: पट्टस्य 4. C. °चर्मणश्च 5. C: °वसनाः

चतुष्कपुष्पप्रकरावकीर्णयोः परोऽपि को नाम तवानुमंस्यते[1] ।
अलक्तकाङ्कानि पदानि पादयोर्विकीर्णकेशासु परेतभूमिषु ॥६७॥

तव[2] पादयोर्यावकचिह्नानि पदानि क्रमान्[3] विक्षिप्तकेशास्थिषु[4] परेतभूमिषु प्रेतावनिषु[5] श्मशानेषु शत्रुरपि कोऽनुमंस्यतेऽनुज्ञास्यति[6]। कदाचित्तद्योग्यावेव[7] चरणौ[8] स्यातामित्याह। चतुष्कं वेश्मविशेषः[9], तत्र यः पुष्पप्रकरः, तत्रावकीर्णयोर्निक्षिप्तयोः[10]। एवं यौ[11] यावकरञ्जितौ[12] वासवेश्मकुसुमोपकारसंचरणोचितौ[13] तयोः[14] शवकेशास्थिकलिलासु[15] श्मशानावनिषु चङ्क्रमणमतिवैशसम्[16]। भवो[17] हि श्मशानवासी[18]। चतुष्कशब्दे[19] [20-]चतुःशालासंज्ञायां कन्[-20] ॥ ६७ ॥

1. K, N: °नुमन्यते 2. B: नाम प्रश्ने। तव 3. A, C: क्रमा 4. B: विक्षिप्य के° 5. B: प्रेतमहीषु 6. C: को नामानुमं° 7. B: द्योग्यौ 8. B: चरणौ एतौ, A, C omit चरणौ 9. C: वेश्मनि विशेषः 10. A: °कार्ययो°; B, C: °योर्विक्षि° 11. B: या 12. B: °रञ्जितासु 13. B: वेश्म°संचिरणोचिता 14. B: तस्या 15. B: स्त्रवसकेशकेशास्थि° 16. B: °णमिति वै° 17. A: ततो 18. C: श्मशाननिवासी 19. B: °शब्देन 20–20. B omits संज्ञायां कन्; cf. Pāṇ. 5, 3, 87.

अयुक्तरूपं किमतः परं वद त्रिनेत्रवक्षः सुलभं तवापि यत्।
स्तनद्वयेऽस्मिन् हरिचन्दनास्पदे[1] पदं चिताभस्मरजः करिष्यति ॥६८॥

कथयातश्चान्यत्[2] किमसांप्रतमनुपपन्नं[3] यदीशानोरसि[4] निहितः[5] शवभूतिरेणुस्तवाप्यस्मिन्[6] दिव्यानुलेपनोचिते कुचयुगे स्थास्यति। आश्लेषवशाद्धि तत्र संचरति[7] ॥ ६८ ॥

1. C: कुच°; B, C: °नाङ्किते 2. B: एतच्चान्यत् कथय 3. B omits अनुपपन्नं 4. A: °नोरस्ति 5. B: निहितं 6. B: भूमिरेणु° 7. B: मिच°

इयं च तेऽन्या पुरतो विडम्बना यदूढया वारणराजहार्यया।
विलोक्य वृद्धोक्षमधिष्ठितं त्वया महाजनः स्मेरमुखो भविष्यति ॥६९॥

इयं च[1] तवाग्रतो[2] विडम्बनोपहासरूपा[3] स्थितैव। यत्त्वयोढयोद्वाहितया[4] हरवाहनं[5] जरद्गवमारूढमालोक्य[6] [7-]साधुलोकोऽपि प्रहसितवदनः[-7] संपत्स्यते। [8-]कदाचित्तद्योग्यैव सा[-8] स्यादित्याह। वारणराजेनैरावणेन हार्यया प्राप्यया[9]। [10-]त्वया हीन्द्रेणोढया[-10] द्विपेन्द्रेण गन्तुं

न्याय्यम् । वृद्धश्चासावुक्षा[11] वृद्धोक्षः । [12-]'अचतुर०'[13] इत्यादिना[-12] अच् ॥ ६९ ॥

1. C omits च 2. C: तवापराग्रतो 3. B: °हासना 4. B: यस्त्वयारूढयो° 5. B: °वाहं 6. B: °ढमवलवय 7–7. A: °लोकानामपि प्रहसति । तवदानः 8–8. B: कदाचित्समये न योग्यैव 9. B: नेतव्यया प्राप्यया इत्यर्थः 10–10. B: तव हि हन्द्रेण उपोढाया 11. B: °सौ उक्षः; C: °सावुक्षः 12–12. B: अचुरादित्वाद् 13. Pāṇ. 5, 4, 77.

द्वयं गतं संप्रति शोचनीयतां समागमप्रार्थनया कपालिनः[1] ।
कला च सा कान्तिमती कलावतस्त्वमस्य लोकस्य च नेत्रकौमुदी ॥७०॥

पशुपतिसंयोगाभिलाषेणाधुनोभयं[2] शोच्यत्वं[3] प्राप्तम् । [4-]किं तत् । कलावतः[-4] शशिनो[5] द्युतियुता सा कला, जनस्य नयनानन्दिनी[6] त्वं च । कलावत इत्युल्लुण्ठनापदम्[7] । स[8] किल कलावान् विदग्धः ॥ ७० ॥

1. K, N: पिनाकिनः 2. B: पशु···थाभिला° (lacuna shown by a blank of 3 spaces); C: °धुना भयं 3. B adds दीनत्वं 4–4. B omits this. 5. B: तच्छशिनो 6. B: नेत्रकौमुदी नयना° 7. C: °ण्ठनपदम् 8. B: को

वपुर्विरूपाक्षमलक्ष्यजन्मता दिगम्बरत्वेन[1] निवेदितं वसु ।
वरेषु यद्बालमृगाक्षि मृग्यते तदस्ति किं व्यस्तमपि त्रिलोचने ॥७१॥

हे हरिणशिशुनयने[2] वरेषु कन्यामार्गकेषु[3] रूपकुलधनादिकं यन्मृग्यते गवेष्यते तत्समस्तमास्तां व्यस्तमेकमपि[4] हरे[5] किं विद्यते । नैवास्ति । तथा हि वपुस्तावदस्य[6] विरूपाक्षमनलपिङ्गत्वाद्विभीषणनेत्रम्[7] । जन्मापि नैव लक्ष्यते [8-]कुतोऽयं जात[-8] इति । धनमपि दिगम्बरत्वेन [9-]नग्नतया कथितम्[-9] ॥ ७१ ॥

1. B: °म्बरत्वेन 2. A: °शिशुतनये; B: शिशुहरिणनयने 3. B: कन्यामानकेषु; C: °मार्गेषु 4. B adds: एकदेशमात्रमपि 5. B: हरेः 6. B: °दष्य 7. B: °पिङ्गलत्वात् भीष° 8–8. B: कुत उद्गत 9–9. A:

नमग्रुतया क°; B: नग्नतयं ̄चितम् (lacuna shown by a blank of one space).

निवर्तयास्मादसमीक्षितान्मनः[1]
क तद्विधस्त्वं क च पुण्यलक्षणा ।
[2-]अपेक्षते साधुजनो न वैदिकीं[-2]
श्मशानशूलस्य [3-]हि यूपसत्क्रियाम्[-3] ॥ ७२ ॥

यत एवमतोऽस्मादपर्यालोचिताच्चेतो[4] निवर्तय पराङ्मुखी कुरु। यस्मात् [5-]स पूर्वोक्तविधः[-5] प्रकारो यस्य स तद्विधो दुर्भगः कासौ। क च त्वं पुण्यलक्षणा प्रशस्तचिह्ना[6]। अनुचितो[7] युवयोः संगम[8] इत्यर्थः। एतदेव दृष्टान्तेन द्रढयति । साधुजनो द्विजलोकः श्मशानशूलस्य निग्रहस्तम्भस्य[9] वेदोक्तां यूपसत्क्रियां नापेक्षते नार्थयते। न हि यज्ञयूपस्य यः[10] सत्कारः[11] स चौरशूलस्य [12-]केनचित् कोविदेन[-12] क्रियते । त्वं च यदि तस्यात्मानमर्पयसे तदासौ संस्कृतो[13] भवति। अत्रापरार्धे[14] त्रिचतुराणि पाठान्तराणि [15-]प्रचरन्ति। तत्र सर्वत्रैकमेव वस्तु। सत्क्रियातुल्यत्वमत्र देव्याः[-15] ॥७२॥

1. K, N: °दसदीप्सितान्मनः 2–2. K, N: अपेक्ष्यते साधुजनेन वैदिकी; C: उपेक्षते for अपेक्षते 3–3. K, N: न यूपसत्क्रिया 4. B: °मस्मा°; C: एवातो° 5–5. A, B, C: सा पूर्वोक्ता विधा 6. B: °चिह्नः 7. B: अतः 8. B: संयोगः 9. A: °स्तम्बस्य; B: °स्तस्य 10. B omits यः 11. B: संस्कारः 12–12. B only with न 13. B: संस्थितो 14. B, C: अत्र परार्धे 15–15. B omits this.

इति द्विजातौ प्रतिकूलवादिनि प्रवेपमानाधरलक्ष्यकोपया ।
विकुञ्चितभ्रूलतमाहिते तया विलोचने तिर्यगुपान्तलोहिते[1] ॥७३॥

तस्मिन् वर्णिनीत्थमप्रियभाषिणि गौर्या भ्रुकुटिं[2] विधाय रोषरक्तापाङ्गे[3] नेत्रे तिर्यक् साच्याहिते क्षिप्ते। गौरववति हि कोपान्न संमुखदर्शनम्[4]। प्रवेपमानाभ्यामधराभ्यां लक्ष्यः कोपो यस्याः । रुषा ह्योष्ठकम्पः[5]। विकुञ्चिते कुटिलीकृते[6] भ्रूलते[7] यत्राधाने[8] ॥ ७३ ॥

1. B: °न्तलोचने 2. B: भ्रूभङ्गं 3. B: पर्यन्तयो रक्ते रोष° 4. B:

मुख°   5. B: हि्निष्ठकम्पः; C: च ओष्ठ°   6. B: कुटिले कृते   7. B omits भ्रूलते   8. B: °धानम्

उवाच चैनं परमार्थतो हरं न वेत्सि नूनं यत एवमात्थ माम् ।
अलोकसामान्यमचिन्त्यहेतुकं द्विषन्ति मन्दाश्चरितं महात्मनाम् ॥७४॥

एवं च विप्रमसौ जगाद । किमित्याह । तत्त्वतस्त्वं शिवं नूनं न बुद्धयसे । यत एवं [1-]रूक्षं मामात्थ[-1] ब्रवीपि । यस्माद्ये मन्दा अज्ञास्ते महतां चेष्टितं [2-]सर्वविलक्षणमज्ञेयनिदानं च[-2] द्विषन्ति निन्दन्ति । यदि च[3] त्वं प्राज्ञो[4] विज्ञातपरमार्थः स्यास्तन्नैवं ब्रूयाः ॥ ७४ ॥

1–1. B. त्वं रूक्षमात्थ   2–2. B: न लोकां नासामन्यं लोकोत्तरमचिन्त्य-कारणं च सर्वविलक्षणमन्याय निदानं; C: °निधानं for °निदानं   3. B omits च   4. B: प्राज्ञो

इदानीं यत्तेन 'अमङ्गलाभ्यासरतम्'[1] इत्याद्युक्तं[2] तत्र यथाक्रममुत्तरमाह —

विपत्प्रतीकारपरेण मङ्गलं निषेव्यते भूतिसमुत्सुकेन वा ।
जगच्छरण्यस्य निराशिषः सतः किमेभिराशोपहतात्मवृत्तिभिः ॥७५॥

इह द्वाभ्यां मङ्गलं सेव्यते[3] । व्याध्याद्यनर्थनाशेच्छुना[4] विभवोत्कण्ठितेन च । यश्च[5] जगतां [6-]शरण्य आर्तिहरस्तस्य विपन्न[-6] संभाव्यते । यश्च[7] परिपूर्णत्वान्निराशीर्निष्कामः स कामिव विभूतिमप्राप्तां कामयताम्[8] । अतश्च जगच्छरण्यस्य निराशिषः सतो हरस्य किमेभिर्मङ्गलैः । आशयोपहता[9] निन्दिता आत्मवृत्तिः[10] स्वरूपं येषां तैः[11] । आशा चाल्पचेतसाम् । [12-]मङ्गलमित्येकवचननिर्देशो[13] युक्तो न वेति बुधाः[14] प्रमाणम् । सामान्य-निर्देशो वैभिरिति[-12] । [15-]शृणाति भयमिति शरण्यस्त्राता । 'शृरम्योश्च'[16] इत्यन्यः । यदि वा शरणे रक्षायां साधुः शरण्यः[-15] ॥ ७५ ॥

1. Kumāra. 5, 64; B: °रतत्वं   2. B: मुक्तं for इत्याद्युक्तं   3. B: आसेव्यते   4. B: °द्यनार्थ°   5. B: तस्य   6–6. B: शरण्यस्य विपन्न आर्तिहरस्य   7. B: जश्च   8. B: कामयते   9. B: °योपहिता   10. B: °वृत्ति   11. B omits तैः   12–12. B omits this; C: वैरिभिरिति for

वैभिरिति 13. C: °त्येकवचनेन निर्दिश्यैनरिति बहुवचननिर्देशो 14. C: बुध: 15–15. B: शरणे रक्षायां साधुः शरण्यस्तस्य जगतां । शृणाति भयमिति वा । 16. Uṇadisūtra 381; C: श्रुरम्यो°

[1-]'वपुर्विरूपाक्षम्'[2] इत्युद्दिश्याह[-1] --

अकिंचनः सन्प्रभवः स संपदां
स[3] लोकनाथः पितृसद्मगोचरः ।
स भीमरूपः शिव इत्युदीर्यते
न सन्ति याथात्म्यविदः[4] पिनाकिनः ॥ ७६ ॥

शर्वस्य याथात्म्यविदो यथास्वरूपज्ञा[5] न विद्यन्ते । तथा ह्यकिंचनोऽपि निर्विभवोऽपि[6] सन्नसौ[7] संपदामैश्वर्याणां प्रभवः कारणम् । [8-]अकिंचनो निराशीर्दरिद्रश्च[-8] । तथा श्मशानवास्यप्यसौ लोकनाथः सप्तभुवनप्रभुः । भैरवादिभीषणरूपोऽपि चासौ[9] शिव इत्युदीर्यते[10] । यश्च भयानकः[11] स कथं श्रेयस्करः[12] स्यात् । अतश्च विरुद्धानेकरूपदर्शनान्न सन्ति याथात्म्यविदः[13] पिनाकिनः ॥ ७६ ॥

1–1. A, C omit this. 2. Kumāra. 5, 71. 3. K, N: त्रि- 4. K, N: याथार्थ्यविदः 5. B adds न सन्ति 6. C: निर्विभाव्योऽपि 7. B omits सन्नसौ 8–8. B: निराशीर्दरिद्रश्चाकिंचिनः 9. B omits च 10. B: इत्युच्यते 11. B adds स्यात् 12. B: °स्करं 13. B: यथात्म्य°

विभूषणोद्भासि पिनद्धभोगि वा
गजाजिनालम्बि दुगूलधारि[1] वा ।
कपालि वा स्यादथवेन्दुशेखरं
न विश्वमूर्तेरवधार्यते वपुः ॥ ७७ ॥

[2-]किं बहुना[-2] । विश्वमूर्तेः सर्वात्मनो देवस्य वपुरेवंविधमेवेति[3] नावधार्यते न निश्चीयते । तथा हि विभूषणोद्भासि वा [2-]तद्भवतु पिनद्धभोगि वा[-2] प्रोतोरगम्[4] । विरुद्धोभयरूपमपि[5] भवतीत्यर्थः । एवमुत्तरत्र । गजाजिना-

लम्बि वा[6] कृत्तिधारि[7] वा सुपट्टांसुकभृद्वा । कपालयुतं वा भवतु शशिमुकुटमथवा । कदाचिद्भीषणोऽसावीक्ष्यते कदाचित् सौम्यः[8] । यतो विश्वमूर्तिरित्यर्थः[9] । [2-]एतेन 'त्वमेव[-2] तावत्'[10] इति[11] प्रत्युक्तम् ॥ ७७ ॥

1. K, N: दुकूल° 2–2. B omits this. 3. B: °मेवं इति 4. A: प्रेतो°; B: प्रावृतो° 5. B: °रूपमिति 6. B omits वा 7. B: करिकृत्ति° 8. B: सोम्यः 9. B, C: °रिति वाक्यार्थः 10. Kumāra. 5, 66. 11. B: इत्यत्र

'पदं चिताभस्मरजः करिष्यति'[1] इत्युत्तरयितुमाह[2] —

तदङ्गसंस्पर्शमवाप्य[3] कल्पते
ध्रुवं चिताभस्मरजो[4] विशुद्धये ।
तथा हि नृत्ताभिनयक्रियाच्युतं[5]
विलिप्यते[6] मौलिभिरम्बरौकसाम् ॥ ७८ ॥

तस्य देवस्याङ्गसंपर्कं[7] लब्ध्वा निश्चितं चिताभस्मरजोऽपि पवित्रं संपद्यते । कुत इत्याह । [8-]तथा हि[-8] नृत्ते[9] येऽभिनयाः[10] करचरणादिप्रयोगास्तेषां[11] क्रिया करणं तद्वशात् पतितं नाकिनां शिरोभिर्विलिप्यते[12] उत्पुंस्यते[13] । यदि चामङ्गलं स्यात् तत्कथमहंपूर्विकया शक्राद्या उत्तमाङ्गेन तद्बिभृयुः[14] । [15-]एतच्च प्रत्यक्षलक्षणम्[-15] ॥ ७८ ॥

1. Kumāra. 5, 68; B: अधुना पदं for पदं 2. B: इत्यत्रोत्तरमाह 3. K, N: °संसर्गम° 4. A: चित्ताभ° 5. K, N: नृत्याभि° 6. C: विलुप्यते 7. B: °संस्पर्शं च 8–8. C omits this. 9. B: नृत्ता 10. C omits ये 11. A: °योगस्ते°; B: °णादिकास्तेषां 12. A, C: °विलुप्यते 13. A, C omit उत्पुंस्यते 14. B: तद्वहेयुः 15–15. B omits this; C: °लक्ष्यम् for °लक्षणम्

असंपदस्तस्य वृषेण गच्छतः प्रभिन्नदिग्वारणवाहनो वृषा ।
करोति पादावुपगम्य मौलिना विनिद्रमन्दाररजोरुणाङ्गुली ॥७९॥

तस्य देवस्य वृषगामित्वादसंपदो जरद्गवधनस्यापि[1] वृषा शक्रः चरणावागत्य[2] शिरसा विनिद्रमन्दाररजोरुणाङ्गुली विकसितसुरकुसुम-

परागलोहिताङ्गुलीकौ विधत्ते । एवमीदृशोऽपि यदि[3] दरिद्रस्तदेवमस्तु । [4-]'असंपद' इति परमतापेक्षया । एतेन[-4] 'विलोक्य वृद्धोक्षम्'[5] इति, [4-]'दिगम्बरत्वेन निवेदितं वसु'[6] इति[-4] च[7] प्रत्युक्तम् । कीदृशो वृषा । प्रभिन्नः स्फुटितगण्डो[8] दिग्वारण ऐरावणो[9] वाहनं[10] यस्य सः । उपगम्य द्विपेन्द्रादवरुह्य[11] ॥ ७९ ॥

1. C: °ङ्ग यस्यापि 2. A: शर° 3. B, C omit यदि 4–4. B omits this; A: °मतपे° for °मतापे° 5. Kumāra. 5, 69. 6. Kumāra. 5, 71. 7. B: अत्र 8. B: °तमत्तो 9. B: ऐरावनो 10. B: वाहनो 11. B: °न्द्रमव°

विवक्षता[1] दोषमपि च्युतात्मना त्वयैकमीशं प्रति साधु भाषितम् ।
यमामनन्त्यात्मभुवोऽपि कारणं कथं स लक्ष्यप्रभवो भविष्यति ॥८०॥

भवता[2] च्युतात्मना हरनिन्दावशाद् भ्रष्टचेतसा[3] 'अलक्ष्यजन्मता'[4] इति दोषमपि कथयता शिवोद्देशेन[5] साधु भद्रमेकमुक्तम्[6] । यस्मादयं ब्रह्मणोऽपि[7] प्रभवमामनन्ति कथयन्ति । [8-]'कामो ब्रह्मा ब्रह्म च ब्राह्मणाश्च[9] त्वत्संभूतं स्थाणु चरिष्णुचेदम्' इति[-8] । स[10] देवः कथं लक्ष्यप्रभवो ज्ञातजन्मा भविष्यति । तस्मादजत्वं[11] स्तुतिरेव ॥ ८० ॥

1. B: विवक्षिता 2. B omits भवता 3. B adds भवता 4. Kumāra. 5, 71; B: जन्म for जन्मना 5. B: सिवो° 6. B: °मेकं वच उक्तम् 7. A: ब्राह्म° 8–8. Mbh, 7,172,68; A: वा न वेदम्; C: वा न श्नु वेदम्; B omits this. 9. A, C: ब्रह्मणाश्च 10. B: अतः स 11. A: °जत्वां

अलं विवादेन यथा श्रुतस्त्वया[1] तथाविधस्तावदशेषमस्तु[2] सः ।
ममात्र भावैकरसं मनः स्थितं न कामवृत्तिर्वचनीयमीक्षते[3] ॥८१॥

अथवा किमत्रोद्ग्राहणिकया[4] । भवता यादृशोऽवगतस्तादृशः सर्वमसौ[5] भवतु । मम त्वत्र[6] देवे[7] भावेन [8-]भक्तचनुरागेणैकरसमेकरूपं मनः[9] स्थितमनुरागमयमेव संपन्नम् । न त्वया व्यावर्तयितुं[-8] शक्यमित्यर्थः । यतः[10] कामवृत्तिः स्वेच्छाव्यवहृतिर्वचनीयं[11] [12-]वाच्यतां नेक्षते[-12] । यदुक्तम् —

'असद्ग्रहस्य का नीतिर्व्यसनस्य क यन्त्रणा । [13]-विपरीतार्थबोद्धारः सत्पथे केन योजिताः-[13] ॥' अशेषमित्यस्तिक्रियाविशेषणम्[14] ॥ ८१ ॥

1. C: श्रनस्तया 2. A: °विदग्ता° 3. A, B, C: °यदर्शिनी (the commentary supports °यमीक्षते only). 4. C: °मत्र ग्रह° 5. C: सर्वमस्तु 6. A: त्वन 7. B: देवो 8–8. B: °णैकं रसमेकरूपं स्थिनमस्थि तदनुरागमन्तयितु 9. C: °रूपं मनः 10. B: यस्माद्व्यवहारः 11. B: °हृतिर्नव° 12–12. B: परवाच्यतामीक्षते 13–13. B: विपरीता··· (lacuna shown by a blank of a quarter of a line). 14. B: °षमिनिक्रि°

निवार्यतामालि किमप्ययं वटुः[1]
पुनर्विवक्षुः स्फुरितोत्तराधरः ।
न केवलं यो महतोऽपभाषते[2]
शृणोति तस्मादपि यः स पापभाक् ॥ ८२ ॥
इतो गमिष्याम्यथवेति वादिनी
चचाल [3]-सा च-[3] स्तनभिन्नवल्कला ।
स्वरूपमास्थाय च तां कृतस्मितः
समाललम्बे वृषराजकेतनः ॥ ८३ ॥

[4]-इत्थं वादिनी ब्रुवाणा सा च देवी चचाल। देवोऽपि प्रत्यक्षीभूय स्मेरमुखस्तां समाललम्बे अवाष्टम्भनात् । किं वदन्तीत्याह-[4] । हे आलि सखि[5] अयं वटुर्विप्रशिशुरपास्यताम् । यस्मादतोऽन्यदप्यधिकं[6] किमप्यवाच्यं विवक्षुर्वक्तुकामः । यतः स्फुरितोत्तराधरश्चलितोर्ध्वौष्ठः । विवक्षया चौष्ठकम्पः[7] । यदि [8]-किमपि विवक्षुः-[8] किमिति निवार्यत इत्याह । यस्मान्न केवलं[9] यो महत उत्तमानपभाषते परिवदति[10] स[11] पापभाक्; योऽवद्योऽपि[12] तस्मान्निन्दकादाकर्णयते[13] सोऽप्यपुण्यमाप्नोति । [14]-अथैष न निवर्तते-[14] तदहमेवेतोऽस्मात्[15] स्थानाद् व्रजामि । यदुक्तम् — 'न वाच्यः परवादो वै[16] न श्रोतव्यः कदाचन[17] । कर्णाविव[18] पिधातव्यौ गन्तव्यं[19] वा ततोऽन्यतः ॥'[20] इति वादिनी जिगमिषया यदैवोत्तस्थौ[21] तदैव[22] देवः स्वरूपं प्रकटीकृत्य तामाललम्बे । स्तनभिन्नवल्कलेति चित्तक्षोभप्रतिपादनपरम्[23] । संस्पर्शवशाद्वा[24] देहोच्छ्वासाद्वा[25] वल्कलबन्धत्रोटः[26] ॥ ८२–८३ ॥

1. K, N: बटः 2. B: °भाष्यते 3–3. K, N: बाला 4–4. B omits this. 5. B: हे सखि 6. B: यतोऽस्मादन्यद° 7. C omits च 8–8. B: विवक्षुः किमपि 9. C: केवलो 10. B: अपवदति 11. B adds तावत् 12. A, C: यावद्यो°; B: योऽपि 13. B: °र्णयति 14–14. B: अथवा एषश्चेन्निवर्तते 15. B: °मेवैतत् 16. B: वा 17. C omits कदाचन 18. B: कर्णौ तत्र 19. A, C: प्रस्थोयं 20. Mahābhārata 12, 130, 12. 21. B: यासा तदैवोत्तस्थौ 22. B: तदेव 23. B: °नरूपम् 24. B omits वा 25. A, C: °सादेव 26. B: °बन्धनत्राटः

तं वीक्ष्य वेपथुमती [1–]सरसाङ्गसन्धि-
निक्षेप एव[–1] पदमुद्धृतमुद्वहन्ती ।
मार्गाचलव्यतिकराकुलितेव सिन्धुः
शैलाधिराजतनया न ययौ न तस्थौ ॥ ८४ ॥

ततो देवं साक्षात् पार्वती[2] दृष्ट्वा कम्पस्वेदान्विता सती न ययौ नाप्यस्थात्[3] । यतो निक्षेपार्थं पदमुद्धृतं[4] तमेव[5] बिभ्रती । यदि ह्यसौ गच्छेत् तत्स्थानान्तरे क्रमं न्यसेत् । अथापि तिष्ठेत् तदुद्धरणमनर्थकमिति[6] [7–]तत्रैव तन्न्यसेत् । तत्रागमनं प्रस्तुतस्य तत्कारणस्याभावादस्थानमप्यपूर्ववृत्तान्तावलोकनेन व्याकुलीभूतत्वात्[–7] । मार्गशैलसंपर्कविह्वला सिन्धुर्नदी[8] यथा प्रसररोधान्न याति न च[9] तिष्ठति तद्वदसौ[10] । तया हि[11] निम्नं[12] गन्तव्यम् ॥ ८४ ॥

1–1. B, K, N: °साङ्गयष्टिर्निक्षेपणाय; C: सरसाङ्गयष्टिर्निक्षेप for °ङ्गसन्धिर्नि° 2. B omits पार्वती 3. B: नाप्यास्थात् 4. B: °मुद्धृतमुत्क्षिप्तमेव; C: °मुद्धृत- 5. B omits तमेव; C omits तम् 6. B: °र्थकं स्यात् 7–7. B omits this. 8. B: सिन्धुनदी 9. B omits च 10. B omits तद्वदसौ 11. A, B omit हि 12. B: निम्ने

अद्य प्रभृत्यनवमाङ्गि[1] तवास्मि दासः
क्रीतस्तपोभिरिति वादिनि चन्द्रमौलौ ।
अह्नाय सा नियमजं क्लममुत्ससर्ज
क्लेशः फले न हि[1a] पुनर्नवतां विधत्ते ॥ ८५ ॥

इति ब्रुवाणे शशिशेखरेऽह्नाय[2] तत्क्षणमेव देवी नियमजं तपःसमुत्थं क्लमम्-उत्ससर्ज[3] ग्लानिं जहौ। किमित्याह्। हे अनवमाङ्गि कल्याणगात्रि अद्यारभ्य तवाहं[4] तपोमूल्यक्रीतो दास इत्येवं[5] भाषणात्। किमिति क्लमत्याग इत्याह्। यस्मात् क्लेशः[6] फले सति न[7] पुनर्नवत्वं[8] बिभर्ति। फलदर्शनान्नश्यतीत्यर्थः। क्लेशस्य ह्येतदेव नवत्वं यदङ्गग्लान्याद्याविर्भावः[9]। अह्नायेति चतुर्थ्यन्त-प्रतिरूपको[10] निपातस्तत्क्षणार्थवृत्तिः[11]। [12-]वसन्ततिलकं वृत्तम्[-12]। अर्थान्तरन्यासोऽयमलङ्कारः[13] ॥ ८५ ॥

इत्यानन्ददेवात्मजवल्लभदेवविरचितायां कुमारसंभव-
टीकायां पञ्चमः सर्गः ॥[14]

1. K, N: °वनताङ्गि;[1a] N: फलन ह्रि 2. B omits अह्नाय 3. C: क्लेशमु° 4. A omits तव; C: अहं तव 5. B: प्रेष्यः एव 6. B, C: क्लेश- 7. B omits न 8. B adds विधत्ते 9. B: यदश्च ग्लानाद्याविर्भावः 10. B omits चतु°पको 11. B: निपात तक्ष° 12–12 B omits this. 13. B: °सोऽलङ्कारः 14. A: इति श्रीरानन्ददेवात्मजवल्लभदेवविरचितायां कुमारसम्भव-टीकायां पञ्चमस्सर्गः इति भद्रम्; B: इति श्रीकुमारसम्भवे वल्लभदेवरचितायां टीकायां पञ्चमस्सर्गस्समाप्तिमगात्; C: इति श्रीकुमारसम्भवे महाकाव्ये सटीके पञ्चमः सर्गः।

षष्ठः सर्गः

अथ विश्वात्मने गौरी संदिदेश मिथः सखीम् ।
दाता मे भूभृतां नाथः प्रमाणीक्रियतामिति ॥ १ ॥

अथानन्तरं हरावष्टब्धा[1] पार्वती विश्वात्मने शिवाय[2] मिथो गुप्तं सखीं संदिदेशाज्ञापयत् । किम् । पिता मे दाता[3] प्रभुरतः[4] प्रमाणीक्रियतामत्र वस्तुन्यधिक्रियताम्[5] । [6-]कन्या हि जनकाधीना[-6] ॥ १ ॥

1. B omits हर 2. B: सर्वमूर्तये शर्वाय 3. B: धात्रदाता 4. B adds स 5. C adds इति 6–6. B instead: कर्तव्यतायुक्तः संपद्यतामित्यर्थः ।

तया व्याहृतसंदेशा सा बभौ निभृता प्रिये ।
चूतयष्टिरिवाभ्याशे मधौ परभृतामुखी[1] ॥ २ ॥

तया सख्या प्रियेऽभ्याशे समीपस्थेऽपि[2] व्याहृतः कथितः संदेशो यस्याः सा, अत एव निभृता[3] सलज्जत्वाद्विनीता[4] देवी बभौ रेजे । स्वयमभाषणेन[5] निभृतत्वे सति शोभामवापेत्यर्थः[6] । शालीनत्वं हि कन्यानामलङ्कारः । केव बभौ । मधौ वसन्तेऽभ्याशे निकटस्थे परभृतामुखी[1] कोकिलादूतीका चूत-तरुलता यथा भाति । [7-]तत्संदेशस्य कथनार्थे कोकिलाया मुखत्वम् । औप-चारिकश्च[8] संदेशव्यवहारः[-7] । हरस्य मधुरुपमानं, गौर्याश्चूतलता, सख्याः[9] परभृता[10] । [11-]परभृतादीनां[12] कोकिलार्थत्वेऽपि क्रिया प्रवृत्तिनिमित्तं, न तु जातिरिति 'जातेरस्त्रीविषयाद्°'[13] इति ङीष् न[14] भवति[-11] ॥ २ ॥

1. B: °भृता सखी; K, N: °भृतोन्मुखी 2. B omits अपि 3. B: निभृतां 4. B: सलत्वा° 5. A, C: °भाषमाणेन; B: स्वयमाभा° 6. B omits °मवापेत्यर्थः 7–7. B omits this; A: तत्सन्देश¨कथन for तत्संदेशस्य कथनार्थे (lacuna marked by two points in a blank space for 4 letters). 8. A: °चारिकाश्च 9. B: सख्या 10. B: परभृतः

11–11. B instead: परभृता कोकिलैव सखे लपनं यस्या इति क्वचित् 12. A:··· (lacuna marked by a blank of 3 spaces with one point in the middle). 13. Pāṇ. 4, 1, 63. 14. C omits न

स तथेति प्रतिज्ञाय विसृज्य कथमप्युमाम् ।
ऋषीञ्ज्योतिर्गृहान्सप्त[1] सस्मार स्मरशासनः ॥ ३ ॥

स स्मररिपुस्तथेति प्रतिज्ञायैवं करोमीति[2] याचे नगेशमित्यङ्गीकृत्य गौरीं च[3] कृच्छ्राद्विमुच्य[4] ऋषीनस्मार्षीत् । शेषत्वाविवक्षया[5] षष्ठ्यभावः[6] । कान् मुनीन् । ज्योतींषि तारा एव[7] गृहं धिष्ण्यं येषां तान् । सप्तर्षीनित्यर्थः । [8–]शसुर्हिंसार्थः[–8] । स्मरं शासितवानिति[9] स्मरशासनः[10] । [11–]कुलपांसनवद्दीर्घः । शासोर्वा[12] रूपम्[–11] ॥ ३ ॥

1. B, C, K, N: °तिर्मयान्स° 2. B omits इति 3. B omits च 4. B adds सानुरागतया 5. C: शेषत्ववि° 6. B: षष्ठ्याभावः 7. B omits एव 8–8 B omits this; C: शसु हिंसार्थम्; Dhātupāṭha 727. 9. B omits इति 10. B here 8–8. 11–11. B omits this. 12. C: शासो वा; Dhātupāṭha 1075.

ते प्रभामण्डलैर्व्योम द्योतयन्तस्तपोधनाः ।
सारुन्धतीकाः सपदि प्रादुरासन्पुरः प्रभोः ॥ ४ ॥

ततस्ते मुनयोऽरुन्धतीसहिताः सपदि स्मरणानन्तरमेव देवस्याग्रतः[1] प्रादुरासन्नाविर्बभूवुः[2] । निजैस्तेजोमण्डलैर्व्योम[3] भासयन्तः ॥ ४ ॥

1. C: अस्राग्रतः 2. A, C: °सन्नाविर्भूताः; B adds अरुन्धती भर्त्रा सह नित्यं परिभ्रमति 3. B: °स्तेजोवलयैर्दीप्तिपुञ्जैरूर्ध्वं

आप्लुतास्तीरमन्दारकुसुमोत्करवीचिषु[1] ।
आकाशगङ्गास्रोतस्सु[2] दिङ्नागमदगन्धिषु ॥ ५ ॥

कीदृशास्ते सप्तर्षयः । आकाशगङ्गास्रोतस्सु सुरसरित्प्रवाहेष्वाप्लुताः

स्नाताः । कीदृशेषु । तीरोपान्ते[3] [4]–मन्दारकुसुमैरुत्तरा अधिका–[4] वीचयस्तरङ्गा येषु। उत्किरेति[5] पाठे कुसुमान्युत्किरन्ति क्षिपन्ति[6] यास्ता[7] वीचयो येषाम् । तथा जलक्रीडागतानां[8] दिग्गजानां मदगन्धो विद्यते येषु ॥ ५ ॥

1. B, C: °मोत्कर°; K, N: °मोत्किर° 2. K, N: व्योमगङ्गाप्रवाहेषु 3. B: तीरोपर्यन्ते 4–4. B: °कुसुमोत्करास्तैः पूर्णा 5. B: उत्किरानिति 6. B omits क्षिपन्ति 7. B: ये ते 8. C: °क्रीडारतानां

मुक्तायज्ञोपवीतानि बिभ्रतो हेमवल्कलाः[1] ।
रत्नाक्षसूत्राः प्रव्रज्यां[2] कल्पवृक्षा इवाश्रिताः[3] ॥ ६ ॥

मुक्तामयानि यज्ञोपवीतानि दधतः हेम्नः सुवर्णस्य[4] वल्कलानि चीवराणि[5] येषां [6]–ते हेमवल्कलाः–[6] । [7]–रत्नमयानि चाक्षसूत्राणि–[7] येषां ते रत्नाक्षसूत्राः[8] । अतश्चोत्प्रेक्ष्यते[9] । कल्पवृक्षा इव प्रव्रज्यामाश्रिताः[10] प्रव्रजिताः[11] । तेषां हि रत्नमूलभत्वम् । प्रव्रजनं[12] प्रव्रज्या । 'व्रजयजोर्भावे क्यप्'[13] । [6]–बिभ्रत इति 'नाभ्यस्ताच्छतुः'[14] इति नुमभावः–[6] ॥ ६ ॥

1. K, N: हैम° 2. B, C: प्राव्रज्यां 3. B: इवश्रिताः 4. B adds: हैम्नो विकाराणि हैमानि वा 5. B: चीराणि 6–6 B omits this. 7–7. B: रत्नैर्वा जपमालाः रत्नमयान्यक्षसूत्राणि 8. B omits रत्नाक्षसूत्राः 9. B: °त्प्रेक्षते 10 A: °माश्रितः 11. B: प्रव्राजिताः 12. B: प्रव्रजत 13. Pāṇ. 3, 3, 98. 14. Pāṇ. 7, 1, 78.

अधःप्रस्थापिताश्वेन समावर्जितकेतुना ।
सहस्ररश्मिना शश्वत्सप्रणाममुदीक्षिताः[1] ॥ ७ ॥

रविणा[2] नित्यं प्रणतिपूर्वमुदीक्षिता[3] ऊर्ध्वं दृष्टाः । तेषां हि ध्रुवनिकटे स्थानम् । अत एवाधःप्रस्थापिता अश्वा येन । समावर्जितो नमितः केतुर्ध्वजो येन ॥ ७ ॥

1. K, N: साक्षात्स° 2. C: रविना 3. B: प्रतिपू°

आसक्तबाहुलतया सार्धमुद्धृतया भुवा ।
महावराहदंष्ट्रायां विश्रान्ताः[1] प्रलयापदि ॥ ८ ॥

तथा[2] प्रलयापदि कल्पान्तविपत्तावादिवराहदंष्ट्रायां विश्रान्ताः स्थिता इत्यनश्वरत्वोक्तिः । किं केवलास्तत्र विश्रान्ता इत्याह । उद्धृतया[3] भुवा सह । [4]सा हि[4] भगवता[5] तोयादुत्क्षिप्य दंष्ट्रायामूढा । आपातभयालगिता[6] बाहुलता[7] यया ॥ ८ ॥

1. C: विश्रान्तः 2. B: तेषां 3. A: उद्धृता; C: उद्धृत 4–4. A, C: सापि 5. A: भवता; B: भगवतो 6. B: आसक्तापात°; A, B, C: °ल्लागिता 7. C: बहुलता

सर्गशेषप्रणयनाद्विश्वयोनेरनन्तरम्[1] ।
पुरातनाः पुराविद्भिर्धातार[2] इति[3] कीर्तिताः ॥ ९ ॥

पुराविद्भिश्चिरन्तनैर्मार्कण्डेयादिभिः[4] पुरातना आद्या धातारो वेधस[5] इति कीर्तिताः[6] । कुतः । विश्वयोनेर्ब्रह्मणः सर्गशेषप्रणयनात्[7] । ब्रह्मणा हि किंचिन्निर्माय ततस्ते सृष्टौ नियुक्ताः ॥ ६ ॥

1. B: °णनयाद्वि° 2. B: °र्धातर 3. C: इव 4. B: °विद्भिचि° 5. B: वेधसा 6. B: शब्दिताः 7. B adds अनन्तरं

प्राक्तनानां विशुद्धानां परिपाकमुपेयुषाम् ।
तपसामुपभुञ्जानाः फलान्यपि तपस्विनः ॥ १० ॥

तपस्विनोऽपि[1] प्राक्तनानां पूर्वभूतानां[2] निर्मलानां पक्वानां[3] च तपसां फलान्यश्नन्तः[4] । अन्यस्य हि जन्मान्तरे तपः फलदायि[5] । एषां तु चिरजीवित्वात्तदैव[6] । अपिर्विस्मये[7] । चित्रं संप्रति तपस्यन्तोऽपि तपःफलोपभोगिनः[8] ॥ १० ॥

1. B: तथा तप° 2. A: पूर्वसूलानां; C: पूर्वचीर्णानां 3. B: विपक्वानां 4. B: °मश्नुवानः 5. B: फलधायि 6. A, C: °जीवितात्तदैव 7. C: अपि विस्मये 8. B: °पभागिनः and adds संप्रत्यपि तपस्यन्तीति तपस्विनः । कुलकम् ।

तेषां मध्यगता साध्वी पत्युः पादार्पितेक्षणा ।
साक्षादिव तपःसिद्धिर्बभासे बह्वरुन्धती ॥ ११ ॥

तेषामृषीणां मध्यस्थारुन्धती बह्वतितरां[1] बभासेऽशोभत[2] । कीदृशी[3] । पत्युर्वसिष्ठस्य चरणनिहितनयना । यतः साध्वी पतिदेवता[4] । अन्यत्र हि[5] दृष्टिस्तस्या न व्रजति । अतश्चोत्प्रेक्ष्यते । साक्षान्मूर्तिमती तपःसिद्धिरिव । मुनीनां हि[6] सिद्धया भाव्यम् ॥ ११ ॥

1. B: बहु नितरां 2. B: बभासे रेजे 3. A, C omit कीदृशी
4. C: पतिव्रता 5. A, C omit हि 6. B omits हि

तामगौरवभेदेन मुनींश्चापश्यदीश्वरः ।
स्त्री पुमानित्यनास्थैषा[1] वृत्तं हि महितं[2] सताम् ॥ १२ ॥

तामरुन्धतीमृषींश्चागौरवभेदेन समयाप्रतिपत्त्या देवोऽपश्यदावर्जयत्[3] । यस्मादियं स्त्री अयं च पुमानित्येषा अनास्था अप्रधानं[4], [5-]गौरवकरणे । एतदनुपयुज्यमानमपि तु सतां वृत्तं महितं शीलमादृतम् । साधवो वृत्तं पूजयन्तीत्यर्थः । अरुन्धत्याश्चान्यः कश्चारित्रेणाधिकः[-5] ॥ १२ ॥

1. B: °मानिति नास्थैषा 2. B: महतं 3. C: °वर्जयेत् 4. B: अनास्था अदृढता; C: °प्रदानं 5–5. B omits this; C: गौ°कारणं for गौ°करणे

अतश्च —

तद्दर्शनादभूच्छम्भोर्भूयान् दारार्थमादरः ।
क्रियाणां खलु धर्म्याणां[1] सत्पत्न्यो मूलसाधनम्[2] ॥ १३ ॥

तस्या [3-]अरुन्धत्याः साध्व्या[-3] अवलोकनाच्छिवस्य[4] नितरां भार्यामानेतुं[5] प्रयत्नोऽभवत् । यस्मादिज्यादीनां धर्म्याणां क्रियाणां साध्व्यः [6-]पत्न्य एव[-6] मूलसाधनं कारणम् ॥ १३ ॥

1. B: धर्माणां 2. K, N: मूलकारणम् 3–3. B: साध्या अरुन्धत्या
4. B: आलोक° 5. B: भार्याग्रहणे तु 6–6. B: एव पत्न्या प्रधानं

धर्मेणापि पदं शर्वे कारिते पार्वतीं प्रति ।
पूर्वापराधभीतस्य कामस्योच्छ्वसितं मनः ॥ १४ ॥

कामस्य मन[1] उच्छ्वसितं विकसितम्[2] । शक्तिरूपेण मनोभूरुल्लसित इत्यर्थः । कदा । शर्वे पार्वत्यां धर्मेणापि पदमास्थाबन्धमुद्यमं[3] [4-]कारिते सति[-4] । यदा[5] हरो गौरीमुद्वोढुमैच्छदित्यर्थः । एवं ह्युक्तम् — 'परिणेष्यति पार्वतीं यदा'[6] इत्यादि । [7-]धर्मप्रेरितत्वं 'तद्दर्शनाद्'[8] इत्यादिनैव कथितम्[-7] । कीदृशस्य कामस्य । पूर्वस्मादपराधादीश्वरचेतश्चालनलक्षणाद्भीतस्य[9] । अपि- र्विस्मये । [10-]चित्रमिदं यदुमायां पदं हरौ[-10] धर्मेण कारितो न तु रागेण, तथापि स्मरः पूर्वापराधभीत[11] इति[12] । भयं तु चण्डकोपत्वादीशस्य पुन- र्बाधाशङ्कया ॥ १४ ॥

1. B omits मन 2. A, C: अङ्कुरितं 3. C: उद्यमे 4–4. B: कारितमिति 5. A omits दा 6. Kumāra. 4, 42. 7–7. B omits this. 8. Kumāra. 5, 13. 9. B: °श्वरश्चेत° and adds त्रस्तस्य 10–10. B: °मियमुमायां पदो हरो 11. B: °राधाद्भीतः 12. B omits इति

अथ ते मुनयः सर्वे[1] मानयित्वा जगद्गुरुम् ।
इदमूचुरनूचानाः प्रीतिकण्टकितत्वचः ॥ १५ ॥

ततस्ते सप्तर्षयो भगवन्तं प्रणामादिनार्चयित्वेदं[2] वक्ष्यमाणमूचुरब्रुवन्[3] । कीदृशाः । अनूचानाः[4] प्रह्वा आज्ञाविधेयाः सांगवेदाध्यायिनो[5] वा । तथा प्रीत्या[6] भक्त्या कण्टकितत्वचो[7] रोमाञ्चिताङ्गाः ॥ १५ ॥

1. C: दिव्या 2. B: °यित्वा 3. B: तद्वेक्ष्य° 4. B: रनू° 5. C: सांगा वेदा° 6. B omits प्रीत्या 7. B: कण्ठकि°

किमूचुरित्याह —

यद्ब्रह्म सम्यगाम्नातं यदग्नौ [1-]विधिना हुतम्[-1] ।
यच्च तप्तं तपस्तस्य विपक्वं फलमद्य नः ॥१६॥

यदध्यक्षेण जगतां वयमारोपितास्त्वया ।
मनोरथस्याप्यपथं[2] मनोविषयमात्मनः ॥ १६–१७ ॥

[3-]यदस्माभिर्विधिवद् ब्रह्म वेदो[-3] ज्ञानं [4-]वाम्नातमभ्यस्तं, यच्च यथावदग्निहोत्रमासेवितं, यच्च[5] सम्यङ्नियमश्च चीर्णस्तस्य[-4] सर्वस्याधुना[6] फलं पक्वं[7] यद्वयं भुवनगुरुणा[8] भवतात्मनो मनोविषयं चित्तगोचरमारोपिताः प्रापिताः[9] । यत्त्वया स्मृता इत्यर्थः । कीदृशं तम्[10] । मनोराज्यानामप्यपथमविषयम्[11] । [12-]न हि मनोरथा अपि कस्यचिदेतावन्तः प्रसृता यद्भगवानपि[13] स्मरिष्यतीति[-12] ॥ १६–१७ ॥

1–1. C: विधिवद्धुतम् 2. K, N: °स्याविषयं 3–3. C: °धिवद्वेदः ब्रह्मज्ञानं 4–4. B: वा तदनुभूतं यच्च यथावदादिष्टं यच्च सम्यङ्नियमः चीर्णः तस्य 5. A: यच्च यच्च 6. B: °स्याना 7. B: विपक्वं 8. B: भवन- 9. A, C omit प्रापिताः 10. B omits तम् 11. B: °मप्यपथं नैतदस्माभिरभिलषितम् शिवोस्माकं सत्ता । युगलम्; C: °नामपथम° 12–12. In B this sentence follows verse 18, i. e. it is written before the commentary on verse 18. 13. B: °गवान्नः

यस्य चेतसि वर्तेथाः स तावत्कृतिनां वरः ।
किं पुनर्ब्रह्मयोनेर्यस्तव चेतसि वर्तते ॥ १८ ॥

यस्य [1-]तावत् त्वं[-1] चेतसि वर्तेथास्तिष्ठेः स[2] कृतिनां वरः कृतार्थानां श्रेष्ठः । पुण्यसंभारान्विता[3] हि भवन्तं[4] स्मरन्ति । किं पुनर्यस्तव चेतसि वर्तते त्वं यस्य स्मरसि स[5] कृतार्थानां[6] वरो न भवेत् । [7-]ब्रह्मणो विरञ्चस्य परस्य वा ज्ञानस्य योनेः प्रभवस्य तव[-7] ॥ १७ ॥

1–1. B omits this. 2. B adds तावत् 3. B: °सभावान्वि° 4. B: भगवन्तं 5. B omits स 6. B: कृतिनां 7–7. B: ब्रह्मयोनेः परमेष्ठिनः प्रभवस्य

सत्यमर्काच्च सोमाच्च परमध्यास्महे पदम् ।
अद्य तूच्चैस्तरं तन्नः[1] स्मरणानुग्रहात्तव ॥ १९ ॥

ध्रुवनिकटवासात्[2] कामं सूर्येन्दुभ्यां परमुच्चैःस्थानं[3] वयमधिष्ठाम:[4] । अद्य तु तदस्माकं [5-]भवतो ध्यानप्रसादादुन्नततरम्[-5] । त्वदनुध्यानाद्धि वयमत्युन्नता: संवृत्ता:[6] । [7-]उच्चैस्तरामित्याम्वन्तपाठो[8] न न्याय्य: तदस्य द्रव्यत्वात्[-7] ॥ १९ ॥

1. K, N: ताभ्यां 2. B: ध्रुव नि° 3. B: °मुच्चस्थानं 4. A, C: °मधिष्ठाम: 5–5. A, C: भवदाख्यान° 6. C: संवृता: 7–7. B omits this. 8. Cf. Pān. 5, 4, 11.

त्वत्संभावितमात्मानं बहु मन्यामहे वयम् ।
प्रायः प्रत्ययमाधत्ते स्वगुणेषूत्तमादरः ॥ २० ॥

त्वया संभावितमादृतं यथातत्त्वेन[1] ज्ञातं सन्तमात्मानं वयं[2] बहु मन्यामहे उत्कृष्टं जानीम: । यस्मादुत्तमादर ईश्वरपूजाप्रायेण स्वगुणेषु प्रत्ययमवबोधं[3] विश्वासमाधत्ते[4] करोति । महाजनगौरवाद्धि[5] ज्ञायते ननं गुणान्विता वयमिति । बह्विति[6] क्रियाविशेषणत्वेऽपि[7] आत्मन एवोत्कर्ष:[8] प्रतीयते ॥२०॥

1. B: योग्यत्वेन 2. B omits वयं 3. B: प्रत्यय बोध 4. B: विस्रम्भमा° 5 B: °जनो गौरवाद्धि- 6. B omits बह्विति 7. C: °षणेऽपि 8. B omits एव

या नः प्रीतिर्विरूपाक्ष त्वदनुध्यानसंभवा ।
सा किमाख्यायते[1] तुभ्यमन्तरात्मासि देहिनाम् ॥ २१ ॥

हे विरूपाक्ष पिङ्गलनेत्र भवत्स्मरणोत्पन्ना यास्माकं तुष्टिः सा किमिति[2] तवावेद्यते[3] । यस्मात् सर्वेषां प्राणिनां त्वमन्तस्तिष्ठसि[4] । अतश्च स्वयमेव[5] सर्वमवैषि ॥ २१ ॥

1. K, N: किमावेद्यते 2. B omits इति 3. B adds कियतात्यर्थ: 4. B omits त्वम् 5. B: त्वं

इदानीं प्रसंगाद्भगवत्स्वरूपजिज्ञासयाहु:[1] —

साक्षाद् दृष्टोऽसि न पुनर्विद्मस्त्वां वयमञ्जसा ।
प्रसीद कथयात्मानं [2-]न धियां पथि[-2] वर्तसे ॥ २२ ॥

चित्रमिदं यत्साक्षादवलोकितोऽस्यथ[3] चाञ्जसा कात्स्न्येन तत्त्वतो वा त्वां[4] वयं न जानीमः । अतश्च[5] प्रसादं कुरु । आत्मस्वरूपं कथय किं रूपोऽसीति । स्वयमेव [6-]कथं न विचारयथेत्याह[-6] — न धियां पथि वर्तसे । यश्च बुद्धेरविषयः स स्वयं[7] कथमवगम्यताम्[8] ॥ २२ ॥

1. B: भग°सया प्रसंगादाहुः 2–2. B: धिया पथि न 3. B: °क्षादालो° 4. B omits त्वां 5. B omits च 6–6. A: °त्याहुः; B: कथयन्नविचारयन्तीत्याह; C: °चारययथेत्याहुः 7. B omits स्वयं 8. B: कथं ज्ञेयम्

'कथयात्मानम्'[1] इति सामान्येनोक्त्वा विशेषेणाहुः[2] —

किं येन सृजसि व्यक्तमुत[3] येन बिभर्षि तत् ।
[4-]आहो यस्तस्य[-4] संहर्ता भागः कतम एष ते ॥ २३ ॥

अयं तव प्रत्यक्षदृश्यो भागः कतमः । किं येन[5] ब्रह्मादिस्तम्बान्तं[6] जगत् सृजसि स ब्रह्मा, उत येन तद्बिभर्षि पालयसि[7] स विष्णुः, आहो[8] यस्तस्य व्यक्तस्य संहर्ता ग्रसिता स रुद्र इति[9] । [10-]भागः कतम एष ते । रुद्रत्वेऽवगतेऽपि[11] कः संशयस्यावसर इति चेद् बहुरूपत्वमेव[-10] ॥ २३ ॥

1. Kumāra. 6, 22; B omits कथ°नम् 2. वेशेषेणाहुः is lost in B with the margin; C: विशेषणमाहुः 3. B: विश्वमुत 4–4. K, N: अथ विश्वस्य; B, C: अहो for आहो 5. B adds व्यक्तं 6. B: °स्तम्भान्तं 7. A omits पालयसि 8. B: अहो 9. B: इच्चेत्तथापि सत्यम् 10–10. B omits this. 11. C: °वगृहीतेऽपि

अथ वा सुमहत्येषा प्रार्थना देव तिष्ठतु ।
चिन्तितोपगतांस्तावच्छाधि[1] नः करवाम किम् ॥ २४ ॥

अथ वैषाभ्यर्थना[2] [3-]गुह्यार्थप्रकाशनादतिमहती भगवन्नास्ताम्[-3] । ध्यातान् सतः प्राप्तानस्मानाज्ञापय[4] किं करवाम[5] साधयामेति[6] । प्रार्थने लोट्[7] ॥ २४ ॥

1. K, N: °तोपस्थितांस्ता°; B: चिन्तितोपगतांस्ता° wrongly cancelled and repeated on the margin; and चिन्तितो later cut off. 2. B:

°र्था; C: वाभ्यर्थनैषा 3–3. A: गुह्यार्थ प्र°; B: गुह्यार्थविबोधादिति महती दुर्लभ/ज तावदास्ताम् 4. A: °प्राप्तानास्मानाज्ञापक 5. B: °वाम: 6. B omits सा°ति 7. Cf. Pāṇ. 3, 3, 161–162.

अथ मौलिगतस्येन्दोर्विशदैर्दशनांशुभिः ।
उपचिन्वन् प्रभां तन्वीं प्रत्याह परमेश्वरः ॥ २५ ॥

[1]–ततो देवः–[1] प्रत्याह प्रतीपमलपत्[2] । किं कुर्वन् । शिरःस्थस्य शशिनोऽल्पीयसीं ज्योत्स्नां निर्मलैर्दन्तमयूखैरुपचिन्वन् वर्धयन् । [3]–आहेति भूते णलन्तभ्रमात्[4] प्रयोगः प्रमादजः–[3] ॥ २५ ॥

1–1. B: अथ ततस्तान् 2. B: प्रतीममालापवान्; A: प्रतीपलपती 3–3. B omits this 4. Cf. Pāṇ. 3, 4, 84.

कन्यामार्गणचोदनादशान्तताशङ्कानिवारणायाह[1] —

विदितं वो यथा स्वार्था न मे काश्चित्प्रवृत्तयः ।
ननु मूर्तिभिरष्टाभिरित्थंभूतोऽस्मि सूचितः ॥ २६ ॥

भवतामवगतमेवैतद्यथा[2] मम याः काश्चन प्रवृत्तयो ये केचिद्व्यापारास्ते[3] न[4] स्वार्था अपि तु परार्थाः[5] । यतः क्षितिसलिलपवनहुताशनयजमानाकाशसोमसूर्याख्याभिरष्टाभिस्तनुभिरेवंविधः[6] परार्थोन्मुखः[7] [8]–कथित एवाहम्–[8] । पृथिव्यादीनां हि[9] व्यापाराः परार्था एव । [10]–वो विदितमिति 'क्तस्य च वर्तमाने'–[10] इति षष्ठी ॥ २६ ॥

1. B: °र्गणखा(?)दनादे(?)शान्तताशङ्कानिषेधाया 2. A: °तामेव° 3. B: केचन व्यापाराः 4. B omits न 5. B: परमार्था एव 6. B: क्षितिजलपव°भिस्तभिरेवंविधः 7. B: परमार्थपराः 8–8. B: कथिता एव 9. B adds वृत्तयो 10–10. B omits this; Pāṇ. 2, 3, 67; C: उक्तस्य for क्तस्य

सोऽहं तृष्णातुरैर्वृष्टिं विद्युत्वानिव चातकैः ।
अरिविप्रकृतैर्देवैः प्रसूतिं प्रति याचितः ॥ २७ ॥

[1]-स परार्थवृत्तिरहं-[1] सपत्नपरिभूतैर्गीर्वाणैः प्रसूतिं पुत्रं प्रति याचितोऽर्थितो 'भगवन्नपत्यमुमायामुत्पादय,[2] योऽस्माकं जयाय सेनानीर्भविष्यति', [3]-इति। यथा-[3] तृष्णातुरैः पिपासुभिश्चातकैर्मयूरविशेषैर्विद्युत्वान्[4] मेघो वृष्टिं[5] याच्यते। [6]-याचित इत्यप्रधानकर्मणोर्निष्ठयोक्तत्वात् प्रधानयोः प्रसूतिवृष्टयोर्द्वितीया भवत्येव-[6]। विद्युतो विद्यन्ते यस्यासौ[7] विद्युत्वान्[8]। 'तसौ मत्वर्थे'[9] इति भत्वात्[10] पदत्वाभावे[11] जश्त्वाभावः[12] ॥ २७ ॥

1-1. B: सोऽमरार्थप्रवृत्तोऽहमद्य 2. A °त्पादयं 3-3. B: इत्थंभूत इममेव प्रकारं प्राप्तं 4. B omits पिपासुभिश् 5. B adds प्रति 6-6. B omits this. 7. B: यस्य स 8. Cf. Pāṇ. 5, 2, 94; 8, 2, 10. 9. Pāṇ. 1, 4, 19; B: चत्वर्थे, C: मत्वर्थः for मत्वर्थे 10. B omits भत्वात् 11. Cf. Pāṇ. 1, 4, 14; B: सदत्वाभावे 12. Cf. Pāṇ. 8, 2, 39; B: दत्वाभावः

अत आहर्तुमिच्छामि पार्वतीमात्मजन्मने ।
उत्पत्तये हविर्भोक्तुर्यजमान इवारणिम् ॥ २८ ॥

यतोऽहं[1] पुत्रं याचितो तत्कारणादात्मजन्मने[2] पुत्रोत्पत्तये गौरीमाहर्तुमानेतुमिच्छामि[3]। यथाग्नेराविर्भावाय दीक्षितोऽरणिं दारवीमाजिहीर्षति[4] ॥ २८ ॥

1. B: यदाहं 2. B, C: अतः कार° 3. B, C: °मानीतुं 4. B: दारमाजि°

तामस्मदर्थे[1] युष्माभिर्याचितव्यो हिमालयः ।
विक्रियायै न कल्पन्ते संबन्धाः[2] सदनुष्ठिताः ॥ २९ ॥

अतस्तां पार्वतीं मदर्थं भवद्भिर्नगेशोऽर्थयितव्यः। यस्यायं व्यापारस्तन्मुखेन[3] कथं न मृग्यत इत्याह[4]। सदनुष्ठिताः साधुभिर्निश्चिताः संबन्धा विकृतिं न यान्ति स्थिरा भवन्ति ॥ २९ ॥

1. B, K, N: °दर्थे 2. A: °न्धः 3. A: °परास्त° 4. B omits इत्याह

सर्वेश्वरः सन्[1] कथमसमेन संबन्धं कुरुत[2] इत्याह —

उन्नतेन स्थितिमता धुरमुद्वहता भुवः ।
तेन योजितसंबन्धं वित्त[3] मामप्यवञ्चितम् ॥ ३० ॥

तेनाद्रिराजेन कृतसंबन्धं[4] मामप्यवञ्चितं[5] कृतार्थं वित्त जानीत । यथा मया जामात्रा स श्लाघ्यते[6] तथाहमपि तेन श्वशुरेणेत्यपिशब्दार्थः[7] । तथा हि रूपद्वयेनासावुत्कृष्टः । तत्र स्थावरपक्षे तावत्तेनोन्नतेन[8] व्योमस्पृशा स्थितिमता स्थिरेण भुवो धुरं भारं बिभ्रता । महीधरत्वादद्रीणाम् । जङ्गमपक्षेऽप्युन्नतेन[9] महाप्रभावेन[10] स्थितिमता समर्यादेन भुवो धुरं[11] योगक्षेममुद्वहता । पर्वतराजत्वात् । वित्तेति विदेर्लोट्[12] ॥ ३० ॥

1. B: स but C: सः 2. A, C: कुरुष 3. B: वेत्त 4. B: संबन्धं कुर्वता 5. A: मामस्य वञ्चितं 6. A, B, C: श्लाघते 7. B: श्वशुरेति वाक्यार्थः 8. B omits तावत् 9. B: जङ्गमेऽपि उन्न° 10. B: °वेणेत्यर्थः 11. B: भारं 12. A: विदोर्लोट्

एवं वाच्यः स कन्यार्थमिति वो नोपदिश्यते ।
भवत्प्रणीतमाचारमामनन्ति हि साधवः ॥ ३१ ॥

वरगुणानुद्दिश्य कन्यार्थमित्थं तत्पितुर्वक्तव्यमिति[1] भवतां नोच्यते[2] । यस्माद्विपश्चितो युष्मन्निर्मितमाचारं[3] व्यवहारमाहुः । स्मृतिकर्तारो[4] हि यूयम्[5] ॥ ३१ ॥

1. B: तस्य वक्त° 2. C adds मया 3. A: °न्निमित्तमा°; B: भवन्निर्माणेन 4. A: स्मृतिहर्तारो 5. B adds उपदेष्टार इत्यर्थः

आर्याप्यरुन्धती[1] तत्र व्यापारं[2] कर्तुमर्हति ।
प्रायेणैवंविधे[3] कार्ये पुरन्ध्रीणां प्रगल्भता ॥ ३२ ॥

तत्र हिमवद्गृहे तत्रभवत्यरुन्धत्यपि[4] व्यापारं साहायकं[5] विधातुमर्हति[6] । यस्मादेवंविधे कार्ये वधूमार्गणकृत्ये प्रायेण पुरन्ध्रीणां[7] चातुर्यम् । एता[8] ह्यनिच्छन्तमपि[9] कन्यापितरं[10] प्रेरयितुं जानन्ति ॥ ३२ ॥

1. B: °रुन्धन्ती 2. B: °पारां 3. B: प्रायेनैवं° 4. B: तत्र-भवतामप्येषारुन्धती 5. C: सहायकं 6. B: कर्तुम° 7. B adds प्रगल्भता 8. B: ता 9. B: हि अभ्यर्थमपि 10. B, C: कन्यां पि°

तत्प्रयातौषधिप्रस्थं सिद्धये हिमवत्पुरम् ।
महाकोशे[1] प्रपातेऽस्मिन्संगमः पुनरेव नः ॥ ३३ ॥

तत्तस्मात्कारणात्[2] साधनायौषधिप्रस्थाख्यं हिमवत्पुरं प्रयात व्रजत । पुनश्चास्माकं[3] कार्यसिद्धिनिवेदनायास्मिन् महाकोशाख्ये[4] प्रपाते भृगौ[5] समागमः[6] । अत्राहं भवतां प्रतिपालयामीत्यर्थः[7] ॥ ३३ ॥

1. K, N: °कोशी– 2. B: °त्कार्य– 3. A, C: नश्चा° 4. B: °कोशी– 5. B: नदीभृगौ 6. C: समासः 7. B: प्रतिपत्तुमिच्छामी-त्यर्थः । महाकोशीति तस्याः संज्ञा ।

तस्मिन् संयमिनामाद्ये जाते परिणयोत्सुके[1] ।
जहुः परिग्रहव्रीडां प्राजापत्यास्तपस्विनः ॥ ३४ ॥

ततस्तस्मिन्[2] भगवति संयमिनामाद्ये[3] विवाहाभिमुखे[4] संपन्ने [5]⁻सति प्राजापत्या ब्रह्मतनया मुनयः⁻[5] परिग्रहव्रीडां[6] विवाहलज्जां[7] जहुरत्यजन् । ते हि नित्यब्रह्मचारिणः[7a] शम्भोरग्रे सदैव लज्जिता आसन् । अनुभूतस्त्री-संगमानामस्माकं कीदृशी तपस्वितेति । [8]⁻तदा तु तस्मिन्नपि⁻[8] रागिणि[9] जाते सर्वेषां साम्यादपत्रपात्यागः ॥ ३४ ॥

1. B: परिनयो°; K, N: °णयोन्मुखे 2. B omits ततस् 3. B: °द्येऽपि 4. B: विवाहोत्सुके 5–5. B omits this. 6. A: °ग्रहपीरां; B adds ते 7. A omits वि°ज्जां 7a. B: नित्यं ब्र° 8–8. B: तदा-न्तरस्मिन्नपि 9. C: रागिनि

ततः परममित्युक्त्वा[1] प्रतस्थे मुनिमण्डलम् ।
भगवानपि संप्राप्तः प्रथमोद्दिष्टमास्पदम्[2] ॥ ३५ ॥

अनन्तरं[3] परममेवमस्त्वित्यभिधाय[4] सप्तर्षिवलयं जगाम । देवोऽपि

महाकोशीप्रपातं संचचार । परममित्यभ्युपगमे[5] । पुण्याहवचसीत्यन्ये[6] ॥ ३५ ॥

1. A, B, C: परमोमि° 2. C: प्रथमोदिष्ट° 3. A: °न्तर; B ततोऽन्त° 4. B: परमोमेव°; C: °मस्त्वभि° 5. A: °भ्युगमे; C: परमित्यु° 6. B: °सीभ्यन्ते; C: °वचसीत्यर्थः

[1-]त आकाशमसिश्यामगुत्पत्य[-1] परमर्षयः[2] ।
आसेदुरोषधिप्रस्थं[3] मनसा [4-]सह मानसाः[-4] ॥ ३६ ॥

मनसा निर्मिता मानसास्ते[5] सप्तर्षयः खड्गनीलं[6] खमुद्गम्यौषधिप्रस्थं[7] पुरमासेदुः प्रापुः । मनसा सह मन इवेति चातुर्योक्तिः[8] । यदैव[9] गमनाय मनः[10] कृतं तदैव[11] प्रापुरित्यर्थः ॥ ३६ ॥

1-1. K, N: ते चाकाश°; C: °ममुत्प्लुत्य 2. B: मुनिपुङ्गवः 3. B: आसीदुरो° 4-4. K, N: समरंहसः 5. B reads ते after सप्तर्षयः 6. A: खड्गनीलं; C: खड्गश्यामं 7. B: खमुत्प्लुत्य ओष°; C: खमुद्यम्यो° 8. B adds मनः प्रणिहितं ते च प्रापुरित्यर्थः 9. B omits यदैव 10. B adds चेत् 11. B adds तत्र

इदानीमोषधिप्रस्थवर्णनमाह --

अलकामतिवाह्येव[1] वसतिं वसुसंपदाम् ।
स्वर्गाभिष्यन्दवमनं [2-]कृत्वेव विनिवेशितम्[-2] ॥ ३७ ॥

कीदृशं[3] पुरम् । वसुसंपदां रत्नवृद्धीनां[4] वसतिमाश्रयभूतामलकां धनदपुरीमतिवाह्येव[5] निष्पीड्येव लुण्ठयित्वेव निर्मितम् । तथा[6] स्वर्गस्याभिष्यन्दवमनं[7] सारोच्चयं विधायेव रचितम्[8] । सर्वोत्कृष्टयोरलकामरावत्योः सारमादायेव कृतमित्यर्थः । [9-]एवं ह्युक्तम् — 'भूतपूर्वमभूतपूर्वं[10] वा परदेशापवाहनेन । स्वदेशाभिष्यन्दवमनेन च नगरं विनिवेशयेत्'[11] इति[-9] ॥ ३७ ॥

1. B, C, K, N: °वाह्यैव 2-2. B, C, K, N: कृत्वेवोपनि°; A:

°निवेदितम् 3. B: कीदृशीं 4. A, C: रत्नद्वीनां 5. B: वैश्रवणपुरी°; C: °वद्दैव 6. C omits तथा 7. B: स्वर्गाभि°; C: °भिषन्द° 8. B: विरचितम् 9–9. B omits this. 10. C. पूर्वभूतम° 11. Kauṭilīya: Arthaśāstra 2, 1, 1 (editions vary).

गङ्गास्रोतःपरिक्षिप्तं वप्रान्तज्वलितौषधि[1] ।
बृहन्मणिशिलासालं[2] गुप्तावपि मनोहरम् ॥ ३८ ॥

अन्यत्र कस्मात्तत्र[3] रम्यं, गुप्तौ गुप्तिस्थानेऽपि[4] पर्यन्तप्रदेशेऽपि [5-]मनोहरं सेव्यम्[-5] । तथा हि गङ्गास्रोतसा परिक्षिप्तं[6] वेष्टितमिति जलगुप्तिः[7] । वप्रान्ते तटनिकटे ज्वलितौषधीत्यग्निदुर्गत्वम् । [8-]बृहन्मणिशिला एव साला[9] प्राकारो[-8] यत्रेति प्राकारगुप्तिः[10] । [11-]अन्यत्र तु नगरे जलाग्निप्राकारगुप्तयो भीषणा असेव्या भवन्ति[-11] ।। ३८ ।।

1. N: °ज्वं°; B: °ज्वलतौ° 2. B: बृहण्मणिशिलासारं; A: °लाशालं 3. B: तु तत्कस्मान्नगरं 4, C: गुप्तस्था° 5–5. A: °हृरस्येव्यम् 6. A, C: विक्षिप्तं 7. C: जगुप्ति 8–8. B: बृहत्यः मणिमय्यः शिला एव सालं 9. A: साला: C: साल: 10. B: निकटगुप्तिः 11–11. B omits this.

जितसिंहभया नागा यत्राश्वा बिलयोनयः ।
यक्षाः किंपुरुषाः पौरा योषितो वनदेवताः ॥ ३९ ॥

यत्र करिणो जितसिंहभयाः[1] केसरिभ्यो[2] न त्रसन्ति[3], अश्वाश्च[4] बिलयोनयो[5] वनविवरेभ्य[6] उत्तिष्ठन्तीति सैन्यसंपत्तिकथनम्[7] । यत्र पुण्यजनाः[8] किंनरादय एव पौरा[9] जानपदाः[10], वनदेवता एव च योषितोऽङ्गनाः । [11-]अथ[12] किमन्यजातीयाः पौरयोषितो वने तत्र न सन्ति[13] । कियती वैषा प्रशंसा । एवं तर्हि, यत्र यक्षाः किंपुरुषाश्च पौरतुल्या वनदेवताश्च योषिन्निभा न तु तेषु तासु वा कस्यचिद् गौरवबुद्धिरिति पौरयोषित्प्रशंसा[-11] ।। ३९ ।।

1. B adds सिंहेभ्यो भयं 2. A: °रिभ्यर् 3. C: त्रस्यन्ति 4. A: अश्वा 5. C: वनबिल° 6. B: योनिविवराद् 7. A: सैन्यकथनम्; B: संपत्ति° 8. A, C: °जन 9. B: पौर 10. B: जनपदाः 11–11. B omits this. 12. C: अन्यत्र 13. C: त्रस्यन्ति

शिखरासक्तमेघानां व्यज्यन्ते यत्र वेश्मनाम् ।
अनुगर्जितसंदिग्धाः[1] करणैर्मुरजस्वनाः ॥ ४० ॥

यत्र वेश्मनां मुरजस्वनाः करणैस्तालैर्व्यज्यन्ते निश्चीयन्ते न तु स्वतः । यतः[2] शिखरासक्तमेघानामुच्चशृङ्गावस्थितजलदानाम्[3] । अत एव तेऽनुगर्जितेनाम्बुदरवप्रतिश्रुत्या[4] संदिग्धाः । किमेतन्मेघगर्जितं स्यादुत मुरजध्वनिरिति[5] । संशये [6]-च करणानां-[6] व्यञ्जकत्वम् । न हि जलदरवेषु तालसद्भावः[7] ॥ ४० ॥

1. B: °गर्जन्त सं° 2. B: कीदृशानां 3. B: °मेघानां शृङ्गलग्नाम्बुदानां 4. B: °जितेन मधुरगम्भीरेण रवेण श्रुता अत एव; A: °श्रुता; C: °तिश्रुताः 5. B: °ध्वनिः तत्र 6–6. B: सति मृदङ्गशब्दानां करणैर्; C omits च 7. B: तारमन्द्रभावः

यत्र कल्पद्रुमैरेव विलोलविटपांशुकैः ।
गृहयन्त्रपताकाश्रीरपौरादरनिर्मिता ॥ ४१ ॥

यत्र[1] वेश्मसु यन्त्रपताकाश्रीः[2] कृतकवैजयन्तीशोभा[3] कल्पवृक्षैरेव । यन्त्रपताकया[4] या शोभा कार्या[5] तां यत्र[6] सुरतरव[7] एव गृहेषु[8] कुर्वन्तीत्यर्थः । यतो [9]-विलोलविटपांशुकैर्विलोलानि चटुलानि-[9] विटपेषु[10] प्रकाण्डेष्वंशुकानि वासांसि[11] येषां तैः[12] । पताकायां ह्यम्बरैर्भाव्यम्[13] । अत एवासौ विनैव पौरादरेण पुरुषप्रयत्नेन निर्मिता कृता ॥ ४१ ॥

1. B: गृहेषु यन्त्रमध्यः पताका यत्र 2. B: °ताकश्रीः 3. B: कृतकावै° 4. B: °पताकाय 5. B, C: कार्य 6. B omits यत्र 7. B: सुरत 8. B omits गृहेषु 9–9. B: °विलोलानि च तानि, omitting चटुलानि; C: °शुकैः, omitting विलोलानि चटुलानि 10. B adds अंशुकानि 11. B omits वासांसि 12. B omits तैः 13. B: हि अंशुकैर्भा°

यत्र स्फटिकहर्म्येषु नक्तमापानभूमिषु ।
ज्योतिषां प्रतिबिम्बानि प्राप्नुवन्त्युपकारताम्[1] ॥ ४२ ॥

यत्र[2] स्फाटिकेषु[3] सौधेष्वापानभूमयः[4] सरकोऽर्यस्तासु[5] [6-]नक्तं निशि[-6] [7-]ताराप्रतिमा एवोपकारतां[-7] पुष्पप्रकारतां[8] पुष्पप्रकरत्वं यान्ति। सितत्वेन तत्सादृश्यात् ॥ ४२ ॥

1. K, N: °पहार° 2. B adds पुरे 3. B: स्फटिकेषु 4. B: हर्म्येव या आपानभूमयः 5. B: सरकेलाव्यस्तासु; C: सरकैः व्यस्तासु 6–6. B omits this. 7–7. C: °प्रतिमैवो° 8. C omits पुष्प°तां

यत्रौषधिप्रकाशेन नक्तं दर्शितसंचराः[1]।
अनभिज्ञास्तमिस्राणां[2] दुर्दिनेऽप्यभिसारिकाः[3] ॥ ४३ ॥

यत्र नक्तं रात्रौ दुर्दिनेऽप्यसारवर्षेऽप्यभिसारिका विलासिन्यस्तमिस्राणां तमसामनभिज्ञा अननुभवित्र्यः[4]। ध्वान्तभयं[5] न जानन्तीत्यर्थः। यत ओषधिदीप्त्या दर्शितः[6] संचरो[7] मार्गो यासां ताः[8]। संचरन्त्यस्मिन्निति[9] [10-]संचरो मार्गः[-10]। तम एव तमिस्रम्[11]। दुर्दिनं वर्षम्[12]। [13-]उक्तं च[-13] --'या दूतिकागमनकालमपारयन्ती सोढुं स्मरज्वरभरार्तिपिपासितेव। निर्याति वल्लभजनाधरपानलोभात्सा कथ्यते कविवरैरभिसारिकेति'[14]॥४३॥

1. A: °संचरः 2. A: °भिज्ञात° 3. B, C, K, N: °नेष्वभि° 4. B: अननुभवत्योद्रा; C: अननुभवन्त्यः 5. B: तु भयं 6. B: दर्शित– 7. C: संचारः 8. B omits ताः 9. C omits इति 10–10. B omits this. 11. B: तमिस्रा 12. B: मिश्रम् 13–13. A, B omit this. 14.—?—

यौवनान्तं वयो यस्मिन्नातङ्कः[1] कुसुमायुधः[2]।
रतिखेदसमुत्थाना[3] निद्रा संज्ञाविपर्ययः ॥ ४४ ॥

अन्यत्र स्थविरान्तं[4] वयस्तत्र तु[5] यौवनान्तमिति जराद्यातङ्काभावकथनम्। यत्र[6] च[7] सायकक्षेपान्मदन एवातङ्क उपद्रवो [8-]न तु व्याध्यादिकृतः[-8]। तथा रतिखेदात्[9] समुत्थानमुत्पत्तिर्यस्याः[10] सा निद्रैव संज्ञाविपर्ययो निश्चेतनत्वम्; न तु प्राणवियोगज[11] इत्यजरामरत्वोक्तिः[12] ॥ ४४ ॥

1. B: यस्मादातङ्कः; K, N: °न्नान्तकः 2. K, N: °युधात् 3. K, N: °समुत्पन्ना 4. B: अवस्था कलकृता शरीरावस्था विरहान्तं; A: स्थावि°

5. B omits तु 6. B: अत्र समुत्थानं 7. C omits च 8–8. B omits this. 9. B: रतिपदात् 10. B: समुत्थानं यस्याः 11. A, C: °योग 12. B: इति जरा°

भ्रूभेदिभिः सकम्पोष्ठैर्ललिताङ्गुलितर्जनैः[1] ।
यत्र कोपैः कृताः[2] स्त्रीणामप्रसादार्थिनः[3] प्रियाः ॥ ४५ ॥

यत्र मानिनीनां क्रोधैर्युवानोऽप्रसादार्थिनः[4] कृताः। प्रसादं तासां नार्थयन्ते। कोपस्यैव रम्यतरत्वात्। तथा हि — भ्रूभेदिभिर्भ्रूभङ्गयुतैः,[5] सकम्पोष्ठैः स्फुरदधरदलैः,[6] ललितानि च[7] रम्याण्यङ्गुलितर्जनानि[8] येषु [तैः][9] ॥ ४५ ॥

1. N: °म्पोष्ठललि° 2. B: कृता 3. K, N: °णामाप्र° 4. C: °साधार्थिनः 5. B: °भ्रूकम्पयुतैः; C: °युक्तैः 6. B: °दधरैः; C: °धरलेखैः 7. B omits च 8. B omits रम्याणि; C: रम्यानि अंगु° 9. A, B, C omit तैः (E reads तैः).

संतानकतरुच्छायासुप्तविद्याधराध्वगम् ।
यस्य चोपवनं[1] बाह्यं गन्धवद्गन्धमादनम् ॥ ४६ ॥

यस्य च बाह्यं लौकिकमुपवनमुद्यानं गन्धमादनाख्यो[2] गिरिः। कीदृशम्। सन्तानाख्यास्तरवः[3] सुरवृक्षास्तेषां छायासु सुप्ता[4] विद्याधरा एवाध्वगा यत्र। बाह्योद्यानं हि सर्वसेव्यम्[5]। गन्धवत् सुरभि। गन्धमादनशब्दो[6] नपुंसकलिङ्गः[7] ॥ ४६ ॥

1. B: °वने 2. B: °मादनमेतदाख्यो 3. B: सन्तानकाख्या° 4. B: सुप्त– 5. B: सर्वाशव्यम् 6. B: °मालशब्दो 7. B adds कुलकम्

अथ ते मुनयो दिव्याः[1] प्रेक्ष्य हैमवतं पुरम् ।
स्वर्गाभिसंधिसुकृतं[2] वञ्चनामिव मेनिरे ॥ ४७ ॥

ततस्ते सप्तर्षयस्तादृशमोषधिप्रस्थमालोक्य [3]–स्वर्गमभिसंधायोद्दिश्य

सुकृतं[-3] नगो वञ्चनामिवाविदन्[4] । एतत्पुरमुद्दिश्य कस्मादस्माभिस्तपो न चीर्णम्[5] । न हि सुरपुरमतो रम्यतरम् ।। ४७ ।।

1. B: दिव्या 2. B: °र्गाभिष्यन्दिसु°; C: स्वर्गाभिष्यन्दसु° 3–3. B: स्वर्गदं शोभनं सुकृतं कृतं पुण्यं 4. A: °वादिदन्; C: °वावदन् 5. B: चोर्यम्

ते सद्मनि गिरेर्वेगादुन्मुखद्वास्थवीक्षिताः[1] ।
अवपेतुर्जटाभारैर्लिखितानलनिश्चलैः[2] ॥ ४८ ॥

ततस्ते मुनयो हिमवद्गृहे[3] वेगादवपेतुरवातरन्[4] । तन्मुखैर्द्वास्थैः प्रतीहारैर्वीक्षिताः[5] क एते स्युरिति । लिखितानलनिश्चलैश्चित्रवह्निनिष्कम्पैर्जटाजूटैरुपलक्षिताः[6] । द्वार्द्वारं,[7] तत्र तिष्ठन्तीति[8] द्वास्थास्तैः[9] ।। ४८ ।।

1. N: °द्वाः स्थ°; B: °गादद्नुन्मुखद्वाःस्थ° 2. K, N: अवतेरुर्ज°; B: °निश्चयैः 3. B: हिमवतः पुरे 4. A: °रवतरन् 5. B: वीक्षिताः प्रतीहारैरित्यर्थः 6. B: °निश्चयैः चित्र° 7. B: द्वारं द्वारं 8. B, C omit इति 9. B omits तैः

गगनादवतीर्णा सा यथावृद्धपुरस्सरा ।
तोयान्तर्भास्करालीव रेजे मुनिपरम्परा ॥ ४९ ॥

गगनादाकाशभागादवतीर्णा[1] सप्तर्षिमाला व्यद्युतत्[2] । जलमध्यप्रतिबिम्बिता[3] सूर्यपङ्क्तिरिवेति तेजस्वित्वकथनम् । ये ये वृद्धा यथावृद्धं पुरस्सरमग्रगामि[4] यस्याः[5] सा [6-]यथावृद्धपुरस्सरा । परम्परा[7] पङ्क्तिः[-6] ।। ४९ ।।

1. B: °काशादवरूढा सा; C: °गादेवावतीर्णा 2. A, B: °लाव्युद्युतत् 3. C: जलप्रति° 4. B omits अग्रगामि 5. A: यस्या 6–6. B has instead: आली पङ्क्तिः गगनस्यार्धं तत्रावतीर्णा प्राप्ता गगनाद्वा गगनाभोगाद्वा । 7. C omits परम्परा

तानर्घ्यानर्घ्यमादाय दूरं[1] प्रत्युद्ययौ नगः[2] ।
नमयन्सारगुरुभिः पादन्यासैर्वसुन्धराम् ॥ ५० ॥

अर्घोऽर्चा,[3] तदर्थमुदकाद्यर्घ्यम्[4]। तद्गृहीत्वाद्रिराजस्तान् मुनीन् दूरं प्रत्युद्ययावभ्युज्जगाम। यतोऽर्घ्यानर्च्यान्। किं कुर्वन्[5]। सारेण बलेन गुरुभिर्दुर्वहैः[6] पादन्यासैरवनिमधःप्रवेशयन्॥ ५०॥

1. K, N: दूरात् 2. K, N: गिरिः 3. A: अर्घो चे 4. B: तदर्थामुदकमर्घ्यं 5. B: कुर्वः 6. B: दुर्गहै

धातुताम्राधरः प्रांशुर्देवदारुबृहद्भुजः।
प्रकृत्यैव शिलोरस्कः सुव्यक्तो[1] हिमवानिति[2] ॥ ५१ ॥

कीदृशोऽसौ[3]। प्रकृत्यैव हिमवानिति सुव्यक्तः सुखेन व्यज्यते ज्ञायते। रूपद्वयस्यापि सादृश्यात्। 'ईषद्दुःसुषु'[4] इति[5] खल्। तथा हि स्थावरे तावद्धातव एव ताम्राधरो[6] यस्य,[7] प्रांशुरुन्नतः,[8] देवदारव एव बृहन्तो भुजा यस्य, शिला एव उरो वक्षो यस्य। जङ्गमे तु, धातुवत्ताम्राधरः,[9] प्रांशुर्मानोन्नतः,[10] देवदारुवद् बृहद्भुजो[11] दीर्घबाहुः,[12] शिलेवाश्लक्ष्णं[13] विशालं कठिनमुरो[14] यस्य[15]। अस्मिन्नवसरे[16] न तथा सप्रयोजनोऽयं[17] श्लोकः॥ ५१॥

1. K, N: सुव्यक्तो 2. C: °वानिव 3. B: कथं तैः संज्ञातः यथायं हिमवानिति। कीदृगसौ 4. Pāṇ. 3, 3, 126; B: °सुसु 5. B omits इति 6. B: ताम्रोऽधरो 7. C adds सः 8. B: पांशुरुच्चप्रमाणः 9. A: धातव° 10. B: °न्नताः 11. B: °वत् महाभुजः; C: °वद्भुजः 12. B omits दीर्घबाहुः 13. C: शिलेव श्लक्ष्णं 14. B omits कठिनम् 15. C: अस्य 16. B: यस्मिन्न° 17. B: अयं सप्रयोजनः

विधिप्रयुक्तसत्कारैः[1] स्वयं मार्गस्य दैशिकः[2]।
स तैराक्रमयामास[3] शुद्धान्तं शुद्धकर्मभिः[4] ॥ ५२ ॥

स तान् मुनीन् शुद्धान्तमन्तःपुरमाक्रमयामास निनाय। विधिना प्रयुक्तः[5] सत्कारो पूजा[6] येषां तैः[7]। स तु [8]मार्गस्य स्वयं[8] दैशिक उपदेष्टानेन पथागच्छतेति[9]। क्रमेर्गत्युपसर्जनप्राप्त्यर्थत्वादत्र[10] न मुख्यं[11] गत्यर्थत्वमिति[12] तैरिति द्वितीयाभावः॥ ५२॥

1. A: °प्रयुक्तैः सत्कारैः; B °क्तसंस्कारैः 2. K, N: दर्शकः 3. C: तैराक्राम° 4. C: शुद्धवर्त्मभिः 5. B adds कृतः 6. A omits पूजा 7. B omits तैः 8–8. B: स्वयं मार्गस्य 9. B adds केचिद्दैशिकः प्रदर्शकः इत्याहुः 10. B: °र्जनः प्रा° 11. B: मुख्या 12. B: °र्थत्वमवैति; Cf. Pāṇ. 1, 4, 52.

तत्र वेत्रासनासीनान्[1] **कृतासनपरिग्रहः ।**
इत्युवाचेश्वरान्वाचः[2] **प्राञ्जलिर्जगतीधरः**[3] **॥ ५३ ॥**

तत्र निशान्ते तानीश्वरान्[4] वशिनोऽद्रिनाथ इत्थं वाचो[5] जगादेति द्विकर्मको वचिः । [6]–वाच ईश्वरान् वाचस्पतींस्तान् इति तु–[6] केचित् । वेत्रं दारुविशेषस्तत्कृतेष्वासनेष्वासीनानुपविष्टान्[7] । सोऽपि तदाज्ञया गृहीतविष्टरः । प्राञ्जलिः[8] कृताञ्जलिबन्धः[9] ॥ ५३ ॥

1. A: °सीनाः; C: °सीना 2. B: प्रत्युवा°; K, N: °न्वाचं 3. K, N: °लिर्भूधरेश्वरः; C: °लिः पृथिवीधरः 4. B: मुनीश्वरान् 5. B: गिरो 6–6 B: स ब्रह्मलक्षणया वाच ईश्वराणित्यत्र 7. A: °स्तत्कृतेष्वासीना° 8. B adds पेशलत्वात् 9. C: °ञलिः बन्धः

किमुवाचेत्याह —

अपमेघोदयं वर्षमदृष्टकुसुमं फलम् ।
अतर्कितोपपन्नं वो दर्शनं प्रतिभाति मे ॥ ५४ ॥

अतर्कितमशङ्कितमुपपन्नं घटितं वो भवतामवलोकनमनभ्रवृष्टितुल्यमदृष्टकुसुमफलनिभं[1] च मम[2] प्रतिभासत इत्यसंभवोपमागर्भरूपकमलङ्कारः[3] । [4]–मे प्रतिभातीति दृशिग्रहणं[5] विकल्पार्थमिति द्वितीयाभावः–[4] ॥ ५४ ॥

1. A: °तामन्वलोक° 2. B adds प्रतिभाति 3. B, C: °गर्भं रू° 4–4. B has instead यथा मेघरहितं वर्षं पुष्परहितं फलं आश्चर्यकारि तथा भवद्दर्शनमागमकारणाभावम् । 5. C: °ग्रहण–; cf. Kaiyaṭa on ubhasarvatasoḥ, etc., MB. 2, 3, 2.

मूर्खं[1] **बुद्धमिवात्मानं**[2] **हैमीभूतमिवायसम् ।**
भूमेर्दिवमिवारूढं[3] **मन्ये भवदनुग्रहात् ॥ ५५ ॥**

भवदीयाद्दर्शनानुग्रहादहमीदृशमात्मानमवगच्छामि । कीदृशम् । मूर्खं सन्तं बुद्धं[4] पण्डितमिव, अयोमयं च[5] सुवर्णीकृतमिव[6] भुवश्च[7] स्वर्गमुद्गतमिव[8] । तत्तुल्यपरितोषात् ।। ५५ ।।

1. B, K, N: मूढं 2. A: बुधमि° 3. A: भूमैर्दि° 4. A, B, C: बुधं 5. B omits च 6. B: स्वर्णी° 7. B adds दिवं 8. A: °मुद्गत°; B: °मुद्भूत°

अद्य प्रभृति भूतानामभिगम्योऽस्मि[1] शुद्धये[2] ।
यदध्यासितमर्हद्भिस्तद्धि तीर्थं प्रचक्षते ॥ ५६ ॥

[3]–इत आरभ्य जनानां पापापनुत्तयेऽस्म्यहमभिगम्यः–[3] । यस्माद्यदर्हद्भिर्विद्वद्भिरासेवितं[4] तत्तीर्थमाहुः । भवदागमनाद्धि[5] तीर्थीभूतोऽहम्[6] ।।५६।।

1. K, N: °मधिग° 2. B, C: सिद्धये 3–3. A, C: अस्मात् कालादारभ्य जना मां द्रष्टुं पापनुत्तये (C: पापापनु°) आयास्यन्ति 4. B: तस्माद्यदर्हद्भिरासे° 5. C: भगवदाग° 6. B adds शुद्धये पापापनोदायाभिगम्यः अभिगमनार्थः संवृत्तः । यदुक्तं स्थानं वा महद्भिरध्यासितं तत्तीर्थं सर्वेषां पापापनोदाय भवति ।

अवैमि पूतमात्मानं द्वयेनैव द्विजोत्तमाः ।
मूर्ध्नि गङ्गाप्रपातेन[1] धौतपादाम्भसा च वः ॥ ५७ ॥

हे विप्रवरा उभयेनैवाहं पवित्रमात्मानमवमि[2] जाने । केन द्वयेनेत्याह । शिरसि भागीरथीनिर्झरेण[3] भवतां च[4] धौतपादाम्भसा क्षालितचरणोदकेन । यादृशं हि[5] गाङ्गमम्भः पवित्रं तादृशं भवत्पादोदकम् । विप्राणां हि पादौ प्रक्षाल्य[6] तज्जलं शिरसि वहेदित्याम्नाः[7] ।। ५७ ।।

1. C: °प्रवाहेन 2. B, C: आत्मानं पवित्रमवैमि 3. A: °निर्जरेण 4. C omits च 5. B omits हि 6. B: प्रक्षाल्य 7. B: °त्याह and adds further : धौतं क्षालितं वो युष्माकं संबन्धिना पादोदकेन । धौतपादम्भसेति पाठे धौतौ पादौ येनाम्भसा तेन चेत्यर्थः । विप्रस्य पादौ धावित्वा तद्द्रुतं शिरसा जलं धारयेत् पुण्यवृद्धचर्थम् ।

जङ्गमं प्रैष्यपक्षे[1] वः स्थावरं चरणाङ्कितम् ।
विभक्तानुग्रहं तद्धि[2] द्वैरूप्यमपि[3] मे कृतम्[4] ॥ ५८ ॥

[5–]मम रूपद्वयमपि भवद्भिर्विभक्तानुग्रहं भागीकृतप्रसादं कृतम्[–5] । तथा हि[6] जङ्गमं [7–]भ्रमन्मे रूपं वपुः[–7] प्रैष्यपक्षे[8] दासकर्मणि[9] स्थावरमपि[10] युष्मत्पादमुद्राचिह्नितम् । अत्यर्थं गच्छतीति जङ्गमम्[11] । [12–]'नुगतोऽनुनासिकान्तस्य'[–12] । प्रेषणीयः[13] प्रैष्यः[14] । [15–]'प्रादूहोढोढ्येषैष्येषु'[16] इति वृद्धिः[–15] । द्वे एव रूपे[17] द्वैरूप्यम्[18] ॥ ५८ ॥

1. B: प्रेष्य°; K, N: प्रैष्यभावे 2. K, N: मन्ये 3. B: वैरूप्य°; C: °प्यमिति; K, N: द्विरूपमपि; 4. K, N: वपुः 5–5. B omits this (cf. fn. 18). 6. B omits हि 7–7. B: चरं मे रूपं वः; C: भ्रमन्देवरूपं वः 8. A: प्रष्य°; B: प्रोष्य° 9. B: दासत्वे 10. C omits अपि 11. C: जङ्गमा- 12–12. B omits this; Pāṇ. 7, 4, 85. 13. A: प्रीष° 14. B: प्रेष्यः 15–15. B omits this. 16. MB. 6, 1, 89,Vt; C: °ढोढ्येषु 17. B omits रूपे 18. B adds : मम द्वैरूप्यं स्थावरजङ्गमात्मकत्वं भवद्भिर्विभक्तानुग्रहं कृतम् । विभक्ता अनुग्रहो यस्य तद्गतं जङ्गमं रूपं वः प्रेष्यपक्षे दासपक्षे स्थावरं रूपं वः युष्माकं चरणैरङ्कितम् । एवं द्वे रूपे विभागव्यवस्थितानुग्रहे । द्वे रूपे तयोर्भावो द्वैरूप्यम् ॥

भवत्संभावनोत्थाय परितोषाय मूर्च्छते ।
अपि व्याप्तदिगन्तानि नाङ्गानि प्रभवन्ति मे ॥ ५९ ॥

भवत्संभावनोत्थाय[1] युष्मदादरोत्पन्नाय[2] मूर्च्छते वर्धमानाय[3] परितोषाय प्रहर्षाय[4] मेऽङ्गानि[5] व्याप्तदिगन्तान्यपि[6] [7–]न प्रभवन्ति न समर्थानि । तं[–7] वोढुं न शक्नुवन्तीत्यर्थः । इति परितोषस्य बाहुल्यकथनम्[8] । परितोषाय न[9] प्रभवन्तीत्यलमर्थत्वाच्चतुर्थी[10] ॥ ५९ ॥

1. B: भवतां मायया संभावना तया उक्तः भवत्सं° 2. B: °दादरप्रतिपन्नाय 3. A : वर्धनाय 4. B: हर्षाय 5. B: ममाङ्गानि 6. B: °न्तराण्यपि; C: प्राप्तदि° 7–7. B: नाभवन्ति समर्थान्वितं 8. B: बहुलत्वक° 9. B omits न 10. Cf. Pāṇ. 2, 3, 16; B: °त्यसम°

न केवलं दरीसंस्थं भास्वता[1] दर्शनेन वः ।
अन्तर्गतमपास्तं मे रजसोऽपि परं तमः ॥ ६० ॥

भवतां भास्वता दीप्तिमता दर्शनेन न[2] केवलं गुहागतं तमो मम नुत्तं[3] [4]–यावदन्तर्गतं हृत्स्थं–[4] रजोगुणादपि परं मोहाख्यमपास्तम्[5] । भवदालोकनेन[6] ह्यहं निर्मोहः संवृत्तः[7] ॥ ६० ॥

1. K, N: भास्वतां 2. C omits न 3. A: नुत्त 4–4. B: यावद्; A: °र्गतहृत्स्थं 5. B: मोहाख्यं कृच्छ्रम° 6. B: भवदवलो° 7. A: संवृत्ताः; B adds स्थावररूपस्य दरीगतं तमः जङ्गमरूपस्य रजोगुणाद्द्वितीयं तमः तमोगुण अज्ञानं तमो महत्वेन भास्वता साम्यम् । अतोऽप्यतिरेकं दर्शितवान् । रविर्न दरीसंस्थं न गुणविशेषाख्यं हन्तुं क्षम इति तदष्टगुणैश्वर्ययोगात् किं नोपपद्यते सर्वमेव संपद्यते । स्वयं घटते इत्यर्थः ॥

इदानीमागमनप्रयोजनं भङ्ग्यन्तरेण[1] पिपृच्छिषुराह —

कर्तव्यं वो न पश्यामि स्याच्चेत्किं नोपपद्यते ।
शङ्के[2] मत्पावनायैव प्रस्थानं भवतामिदम्[3] ॥ ६१ ॥

अस्मत्सकाशे तपस्वित्वाद्भवतां प्रयोजनं नेक्षे । अथ चेत् [4]–संभवेत् किं महाप्रभावत्वात्[5] स्वत एव न घटते–[4] । तज्जाने[6] मत्पवित्रीकरणायैव युष्माकमिदमागमनम्[7] ॥ ६१ ॥

1. B: भङ्ग्या 2. K, N: मन्ये 3. K, N: °मिह 4–4. B: संभवेत् तत् किमिति नोच्यते युष्माभिः 5. A: °भावत्; B: °भावात् 6. B: जाने तावदहं 7. B adds: नान्यत्प्रयोजनम्

तथापि तावत् कस्मिंश्चिदाज्ञां मे दातुमर्हथ ।
विनियोगप्रसादा हि किङ्कराः प्रभविष्णुषु ॥ ६२ ॥

यद्यपि वः स्वयमेव सर्वं संपद्यते तथापि कुत्रापि कार्ये मह्यमादेशं[1] दद्ध्वम् । यस्माद्ये किङ्करा भृत्यास्ते प्रभविष्णुषु विनियोगप्रसादाः[2] ।

स्वाम्याज्ञैव[3] तेषामनुग्रहः । प्रभविष्णुषु[4] स्थितो विनियोग[5] इति सप्तम्यत्र वाचकीकार्या[6] ।। ६२ ।।

1. A, C: ममादेशं 2. B adds : व्यापारणा विनियोगाः 3. A: °ज्ञैय; B: °म्याज्ञयैव 4. A: °विष्णु; B: प्रभुषु प्रभविष्णुषु 5. B omits विनि 6. B adds : इष्णवे प्रभविष्णवे इति च

एते वयममी दाराः[1] कन्येयं कुलजीवितम् ।
ब्रूत येनात्र वः कृत्यमनास्था[2] बाह्यवस्तुषु ।। ६३ ।।

किं बहुना रटितेन । इमे वयम्[3] । दारा अप्येते[4] । कुलजीवितनिभेयमपि कन्या[5] । कथयतातो मध्याद्येन भवतां प्रयोजनम् । [6]⁻भूहिरण्यादिकं किमिति[7] गोपितमित्याह⁻[6] । [8]⁻यस्माद्बहिरङ्गेषु भूहिरण्यादिषु वस्तुष्वनास्थानादरः । आत्मपुत्रकलत्राण्यपि यो ददादि तस्य धने क इव बहुमानः⁻[8] ।। ६३ ।।

1. A : दारा 2. B, C, K, N: कार्यम° 3. B adds : कश्मीर-राजा इतिवत् 4. C: अमी एते 5. B adds : कुलजीवितमिति वेदाः प्रमाणं ब्राह्मणी प्रमाणमितिवत् 6–6. B: बाह्यवस्तूनि भूहिरण्यादिकानि वो नोपदेयानि 7. C: किमपि 8–8. B omits this.

इत्यूचिवांस्तमेवार्थं[1] दरीमुखविसर्पिणा[2] ।
द्विरिव[3] प्रतिशब्देन व्याजहार हिमालयः ।। ६४ ।।

इत्थमुक्तवान्[4] नगनाथः[5] कन्दराविवरप्रसारिणा[6] प्रतिध्वनिना तमेवार्थं निश्चयार्थं[7] पुनरभाषतेव ।। ६४ ।।

1. K, N: °वाथ 2. K, N: गुहामु°; C: °विसारिणा 3. B, C: द्विरेव 4. B: यस्माद्बहिरङ्गो हिमालयः इत्थमुचमुक्तवान् 5. C: अगनाथः 6. B: °राविविरविसारिणा 7. A: °यार्थं; C: निश्चितार्थं

अथाङ्गिरसमग्रण्यमुदाहरणवस्तुषु ।
ऋषयश्चोदयामासुः[1] प्रत्युवाच स भूधरम् ।। ६५ ।।

ततो मुनयोऽङ्गिरसमृषिमचूनुदन्[2]। यत उदाहरणवस्तुषु कथनीयप्रकारेष्वग्रण्यं[3] प्रवीणम्। स चाङ्गिरा नगाधिपमगदत्[4]। उदाह्रियते[5] कथ्यत[6] इत्युदाहरणं, तच्च तद्वस्तूदाहरणवस्तु[7] ॥ ६५ ॥

1. K, N: ऋषयो नोदया° 2. A: °ङ्गिरमृ° 3. B: कथनीयप्रकारेषु उदाहृतिरुदाहरणं वचनं तत्र वस्तुनि पदार्थास्तेषु वा अग्रण्यं 4. B: °धिपं प्रतीयमवदत् 5. B: °यन्ते 6. B omits कथ्यत 7. A: वस्तुषु

किमब्रवीदित्याह —

उपपन्नमिदं सर्वमतः परमपि त्वयि ।
मनसः शिखराणां च सदृशी ते समुन्नतिः ॥ ६६ ॥

'एते वयम्'[1] इत्यादि यत्त्वयोक्तमेतदखिलमतो वा परमप्यधिकमपि त्वय्युपपन्नं सुघटम्[2]। यतः शिखराणीव[3] तव मनोऽप्युन्नतमुदारम्। महाशयस्य हि[4] किमिव दुष्करम् ॥ ६६ ॥

1. Kumāra. 6,63. 2. B adds : अतोऽधिकमपि संभाव्यम् 3. B: शखरीणीव; C: °राण्येव 4. B omits हि

स्थाने त्वां स्थावरात्मानं विष्णुमाहुस्तथा हि ते ।
चराचराणां भूतानां कुक्षिराधारतां गतः ॥ ६७ ॥

व्यासादयो भवन्तं स्थावरात्मानं विष्णु[1] स्थाने विषये [2-]युक्तं वा वदन्ति। यदाहुः 'स्थावराणां हिमालयः'[3] इति।[-2] यतस्तव[4] कुक्षिरुदरं[5] चराचराणां भूतानामाधारतां गतः[6]। सर्वे हि[7] सत्त्वाः [8-]स्थावराश्च जङ्गमाश्च[-8] त्वन्मध्ये निवसन्ति। विष्णुरपि जगन्निवास इति सुप्रतीतम् ॥ ६७ ॥

1. B omits विष्णुं 2–2. B: यदुक्तं वा यदाहुः 3: Bhagavadgītā 10, 25. 4. B: ततस्तव 5. B: कुक्षिः शरीरदेश उदरं 6. B adds : तव कुक्षिराधारतां गतः। तथा तेनैव प्रकारेण यथा तस्य विष्णोः कुक्षिराधारतां गतः। 7 B adds ये 8–8. B: स्थावरजङ्गमास्ते; C: स्थावरजङ्गमाश्च

गामधास्यत्कथं नागो मृणालसदृशैः[1] फणैः[2] ।
आ रसातलमूलात्त्वमवालम्बिष्यथा[3] न चेत् ॥ ६८ ॥

नागः[4] शेषाहिर्बिससुकुमारैः शिरोभिर्गां भुवं[5] कथमधास्यत् कथं[6] बिभृयाद्यदि[7] पातालपर्यन्तं त्वमेनां[8] नावलम्बिष्यथा[9] नाग्रहीष्यः[10] । भवत्साहायकेन[11] हि[12] शेषोऽवनिमुद्वोढुमुद्यच्छत[13] इत्यर्थः । अधास्यदिति क्रियातिपत्त्यभवाल्लृङ्प्रयोगश्चिन्त्यः ॥ ६८ ॥

1. K, N: °लमृदुभिः 2. B: फलैः 3. B: °मूलत्वम° 4. A: नागाः 5. B omits भुवं 6. B, C: omit कथं 7. B adds त्वं 8. B omits त्वं; C: त्वमेनं 9. C: नालम्बि° 10. B, C: °ष्यथाः 11, B: °त्सहाय° 12. B omits हि 13. B: °मुद्यत

अच्छिन्नामलसंतानाः समुद्रोर्म्यनिवारिताः[1] ।
पुनन्ति लोकं[2] पुण्यत्वात्कीर्तयः सरितश्च ते ॥ ६९ ॥

त्वदीयाः कीर्तयः सरितश्च पुण्यत्वाल्लोकं[3] पुनन्ति पावयन्ति । कीदृश्यः[4] । [5]–अच्छिन्नोऽत्रुटितोऽमलः शुभ्रः[6] सन्तानः प्रबन्धः प्रवाहश्च यासाम्–[5] । [7]–अब्धिकल्लोलैश्च निषिद्धप्रसरा–[7] उभयेऽपि[8] ॥ ६९ ॥

1. C: °द्रोर्मिनिवारिताः 2. B: लोकान् 3. B: °त्वान्मनोज्ञत्वादपि 4. B: कीदृश्याः 5–5. B: अच्छिन्ना अत्रुटिता अमलाः शुभ्रः ख्यातीनां सन्तानाः प्रबन्धः प्रवाहो यासाम् 6. A: शुभ्रपुम् 7–7. B: °लैरपि चानिषिद्ध° 8. A: उभयोऽपि; B omits उभयेऽपि; C: उभयोरपि

यथैव श्लाघ्यते[1] गङ्गा पादेन परमेष्ठिनः ।
प्रभवेण[2] द्वितीयेन तथैवोच्छिरसा त्वया ॥ ७० ॥

परमेष्ठिनो[3] विष्णोः पादेन[4] प्रभवेण[5] जनकेन सुरसरिद्यथैव[6] श्लाघ्यते[7] तथैवोन्नतकन्धरेण[8] भवतापि[9] । हिमवतो हि विष्णुपदी प्रभवति । [10]–हरिचरणात्तु भुवनत्रयाक्रमणकाले निर्यातित्यागमः–[10] ॥ ७० ॥

1. A, C: श्लाघते 2. B, C: प्रभवेन 3. B: यथैव परमे° 4. B: पदेन 5. B omits प्रभवेण; C: प्रभवेन 6. B: °रित्यथा; A: °थैवा- 7. A, B, C: श्लाघते 8. B: °कन्दरेण 9. B adds : उत्पादकेन 10–10. B instead : हैमवती विष्णवी च गङ्गा; C: निर्यातीत्यागमः for निर्यातित्या° and after marking the verse number 70 adds : निश्शेषीकृतमहापसन्ततिच्छेदिना भवान् हिमरूपेण भृशमाधयवलीकृतविग्रहः ॥ ७० ॥

तिर्यगूर्ध्वमधस्ताच्च[1] व्यापको महिमा हरेः ।
त्रिविक्रमोद्यतस्यासीत्स तु स्वाभाविकस्तव ॥ ७१ ॥

हरेर्विष्णोः सर्वव्यापी यो महिमाभूत् स [2–]त्रिविक्रमे भुवनत्रयाक्रमणे[–2] उद्यतस्य सतो [3–]न तु नित्यम्[–3] । तव [4–]त्वसौ व्यापी महिमा स्वाभाविकः सहजः शाश्वतिक[5] इति विशेषकथनम् । त्रयो विक्रमाः पादन्यासाः समाहृतास्त्रिविक्रमम्[–4] ॥ ७१ ॥

1. A: °धस्थाच्च 2–2. B: °क्रमाक्रमणे 3–3. B: नित्यः for नित्यम् C: नित्यं न तु 4–4. B instead : हि सहज अविच्छिन्नः 5. A: श्वाश्वतिक

यज्ञभागभुजां मध्ये पदमातस्थुषा त्वया ।
उच्चैर्हिरण्मयं[1] शृङ्गं सुमेरोर्वितथीकृतम् ॥ ७२ ॥

यज्ञभागभुजां[2] देवानां मध्ये यज्ञांशभाजित्वेन[3] त्वया पदमवस्थानमातस्थुषा[4] कृतवतामरशिखरिणः[5] सौवर्णमप्युच्चमपि[6] च[7] शिखरं वितथीकृतं निष्फलं विहितमसत्यं[8] संपादितम्[9] । न ह्यसौ यज्ञांशभाक् । अतः सौवर्णेनापि[10] किं तेन क्रियते[11] ॥ ७२ ॥

1. A: उच्चैहिर° 2. B omits य°जां 3. A: °शभोजि°; C: °शभजत्वेन 4. B: °स्थानं स्थितमा° 5. B: तच्च हिरण्मयं कृतवतां सुरशिखरिणः 6. B omits उच्चमपि 7. B omits च 8. B: °त्यमपि 9. C: संभावित 10. A: सावर्णे° 11. B: कार्यम्

काठिन्यं स्थावरे काये भवता सर्वमर्पितम् ।
इदं तु ते भक्तिनम्रमर्हदाराधनं[1] वपुः ॥ ७३ ॥

मृदुकर्कशभेदेन तव द्वैरूप्यम् । तत्र स्थावरे[2] देहे शिलामये त्वयाखिलं काठिन्यं विहितम्[3] । इदं तु जङ्गमं[4] तव मृदुत्वाद्भक्त्या नम्रं पेशलम् । अत एवार्हतां पूज्यानामाराधनं सेवनम्[5] । न त्वत्र स्तब्धता ॥ ७३ ॥

1. K, N: °नम्रं सतामारा°; B: °नम्रं महदा° 2. B: स्थावर- 3. B: निहितम् 4. B adds रूपं 5. B: सेवैकम्

तदागमनकार्यं नः शृणु कार्यं तवैव[1] तत् ।
श्रेयसामुपदेशात्तु वयमप्यंशभागिनः[2] ॥ ७४ ॥

तदित्युपसंहारे । अलं ते[3] महिमसंकीर्तनेन । अस्माकं तावदागमनकार्यमाकर्णय[4] । कार्यं तु त्वत्प्रार्थनीयत्वात्[5] तवैव । न तु नः । किं तु श्रेयसो[6] मार्गनिरूपणाद्वयमप्यंशभागिनः[7] शुभफलासादिनः[8] । तेनास्माकमपि[9] कार्यमित्यर्थः[10] ॥ ७४ ॥

1. B: तथैव 2. K, N: °मत्रांश° 3. B omits ते 4. B: °नकृत्यमा° 5. A, C: तत्प्रा°; B omits त्व°त् 6. B omits श्रेयसो 7. B: °निरूपेण वय° 8. A: °फसा° 9. A, C omit अपि 10. B: कार्यमेवेति भावः । उपदेष्टा फलाद्भागं लभते सर्वकर्मणाम् । तवैव कार्यमिति कार्यं त्वया कर्तव्यमिति वाक्यार्थः; C: तत्कार्यमित्यर्थः

अणिमादिगुणोत्थानमस्पृष्टपुरुषान्तरम्[1] ।
शब्दमीश्वर इत्युच्चैः[2] सार्धचन्द्रं बिभर्ति यः ॥ ७५ ॥
कल्पितान्योन्यसामर्थ्यैः पृथिव्यादिभिरात्मभिः ।
[3-]यस्येदं तन्यते व्यक्तं[-3] धुर्यैर्यानमिवाध्वनि ॥ ७६ ॥
योगिनो यं विचिन्वन्ति क्षेत्राभ्यन्तरवर्तिनम् ।
अनावृत्तिभयं यस्य पदमाहुर्मनीषिणः[4] ॥ ७७ ॥

स ते दुहितरं साक्षात्साक्षी विश्वस्य कर्मणः[5] ।
वृणुते वरदः शम्भुरस्मत्संक्रमितैः[6] पदैः[7] ॥ ७८ ॥

स तव वरदः शम्भुरस्मत्संक्रमितैरस्मासु[8] निहितैः[9] पदैर्वचोभिः साक्षात् सुतां वृणुते प्रार्थयते[10] । कोऽसावित्याह । य एवंविधमीश्वर इति शब्दमुच्चैर्व्यापकं[11] सार्धचन्द्रं बिभर्ति । शशिखण्डमपि[12] वहतीत्यर्थः । कीदृशं शब्दम् । अणिमामहिमालघिमाप्राप्तिप्राकाम्येशित्ववशित्वानां[13] गुणानामुत्थानं प्रभवम् । अणिमादिगुणयुक्तो [14-]हीश्वर इत्युच्यते । उत्तिष्ठन्त्यस्मादित्युत्थानम्[15] । तथा असंस्पृष्टमविषयीकृतं[16] पुरुषान्तरमन्यः [17-]पुरुष आत्मा येन[-17] । पुरुषविशेषो[-14] हीश्वरः । उच्चैरुन्नतो[18] वा[19] महाप्रभावः[20] । यस्य सम्बन्धिभिः पृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशंयात्मभिर्मूर्तिभिरिदं व्यक्तं ब्रह्माण्डं तन्यते[21] प्रसार्यते संपाद्यते । धुर्यैरश्वैर्मार्गे[22] यानं रथ इव[23] । कीदृशैस्तैः[24] । कल्पितं[25] समर्पितमन्योन्यं[26] सामर्थ्यं शक्त्याधारो[27] यैः । धृतिसंग्रहपङ्क्तिव्यूहावकाशवृत्तिभिः[28] परस्पराहितशक्तिभिः[29] [30-]किल ते[-30] भुवनानि निर्मातुं[31] प्रभवन्ति । धुर्या[32] अप्यन्योन्यं[33] शक्तिमुपजीवन्तो यानं वन्त्रयन्ति[34] । यं देवमध्यात्मविदः[35] क्षेत्राभ्यन्तरवर्तिनं[36] शरीरान्तरस्थं[37] परमात्माख्यं विचिन्वन्ति गवेषयन्ति । यदीयं च[38] पदमनावृत्तिभयमाहुः[39] । अविद्यमानमावृत्तिभयं[40] संसरणत्रासो[41] यत्र[42] । न हि तत्स्थानमासाद्य पुनर्जायते[43] । तथा विश्वस्य जगतः कर्मणां[44] शुभाशुभानां[45] साक्षी द्रष्टा हृत्स्थत्वात् । वरदोऽभीष्टार्थदाता[46] । स एवंविधो[47] महेश्वरः साक्षादात्मार्थं तव दुहितरमुमामर्थयते[48] । कलापकमेतत्[49] ॥ ७५-७८ ॥

1. K, N: °णोपेतम°; B: °षान्तकम् 2. K, N: इत्युचः; A: इत्युच्च 3–3. K, N: येनेदं ध्रियते विश्वं 4. C: °मनीषिणः 5. K, N: कर्मणाम् 6. K, N: संक्रामितैः 7. B adds कलापकम्; C: च कुलकम् 8. B omits अस्मासु 9. B omits निहितैः 10. B: अर्थयते 11. B: °व्यापि पदं 12. B: शिख° 13. A: अणिममहिमलघिप्राप्तिप्राकाम्येशित्ववशित्वः A, C add यत्र कामावसायित्वानां 14–14. C omits this. 15. A: °ष्ठन्तस्मा°; B: °न्त्यस्मिन्नित्यु° 16. B: अस्पष्टमागतं 17–17. B omits this. 18. B: °न्नतं 19. B omits वा 20. B: °भावं; A, C add कल्पितेत्यादि 21. उत्पाद्यते 22. B: मार्गं 23. B adds: यथा हयैर्यानस्य निष्पत्तिस्तथा महाादितनुभिर्व्यक्तस्येत्यर्थः 24. B omits की°स्तैः 25. A: कल्पित 26. B omits समर्पितं; C: अर्पितमन्योन्य- 27. A: °धारं 28. A, B: °ङ्क्तिव्युहा°

29. B omits पर°भि: 30–30. A, B: कलिते; C: किल तै: 31. A, C: निर्मितुं 32. B: अधुना 33. A, C: °न्योन्य 34. C: नयन्ति; A, C add योगिनोयमिति 35. A: वेदम° 36. B: °तिन: 37. B, C: °न्तस्थं 38. B omits च 39. B omits आहु: 40. B omits अवि°भयं 41. B: मरण° 42. B: यस्मात् 43. B: °र्जायन्ते जन्तवः: A, C add स ते दुहितरमिति 44. A, B: कर्माणां 45. B omits शु°नां 46. B: °भीप्रदाता 47. B omits विधो 48. B: °यन्ते 49. B omits एतत्

तमर्थमिव भारत्या सुतया योक्तुमर्हसि[1] ।
अशोच्या हि पितुः कन्या सद्भर्त्रे[2] प्रतिपादिता ॥ ७९ ॥

अतस्तं[3] शम्भुं त्वं दुहित्रा[4] योक्तुं घटयितुमर्हसि । अर्थमिव भारत्या । वागर्थौ हि नित्यसंबन्धावन्योन्याव्यभिचारात्[5] । तद्दानेन[6] च तवैव गुणः । यस्मात् सद्भर्त्रे साधवे पत्ये निसृष्टा कुमारी पितुरशोच्या[7] भवति ॥ ७९ ॥

1. B: °मर्हति 2. K, N: सद्भर्तृ- 3. B: अतश्च तं 4. A: दुहिद्रा 5. C: °संबद्धाव° 6. A, C: तद्दाने 7. B: पितोरशोच्या

गुणान्तरमप्याह —

यावद्द्वयानि[1] भूतानि स्थावराणि चराणि च ।
मातरं कल्पयन्त्वेनामीशो हि जगतः पिता ॥ ८० ॥

त्वमस्मै सुतां[2] देहि यावदेनां गौरीं द्वयानि भूतानि चराचराणि[3] मातरं कल्पयन्तु[4] । तद्दानेन[5] कथमसौ जगज्जनित्री[6] संपद्यत[7] इत्याह । यस्मादीशो महादेवो जगतां पिता स्रष्टृत्वाद्योगक्षेमोद्वहनाच्च[8] । पितुश्च या भार्या सा मातोच्यते ॥ ८० ॥

1. K, N: यावन्त्येतानि 2. B: सुकन्यां 3. B, C add च 4. A: °यन्त 5. A: तदानेन; B: तस्मान्न 6. B omits जगज् 7. A: ··स (lacuna marked by two dots). 8. B: क्षेमवहाच्च

प्रणम्य शितिकण्ठाय विबुधास्तदनन्तरम् ।
चरणौ रञ्जयन्त्वस्याश्चूडामणिमरीचिभिः[1] ॥ ८१ ॥

अपि च[2] देवा आह्निकप्रक्रियया नीलगलं प्रणम्य तदन्वस्या[3] अपि गौर्याः शिरोरत्नरश्मिभिः पादौ रञ्जयन्तु चित्रयन्तु[4] । प्रणम्य शितिकण्ठायेति 'उपपदविभक्तेः[5] कारकविभक्तिर्बलीयसी'[6] इति द्वितीया[7] न्याय्या[8] 'स्वयंभुवे[9] नमस्कृत्य' इत्यादिप्रयोगदर्शनाच्चतुर्थीप्रयोगः ॥ ८१ ॥

1. B: पूजयन्त्व° 2. B omits च 3. B: ततोऽस्या; C: तदन्यस्या 4. B omits चित्रयन्तु 5. C: °विभक्तेः 6. MB. 2, 3, 19, Paribhāṣā. 7. A, B: द्वितीयया 8. Cf. Pāṇ. 2, 3, 16; A, C: न्यायत्वात् 9. C: स्वायंभुवे

उमा वधूर्भवान्दाता याचितार इमे वयम् ।
वरः शम्भुरलं ह्येष त्वत्कुलोद्भूतये विधिः ॥ ८२ ॥

तव वंशस्योद्भूतयेऽभ्युदयाय विधिरयमलं[1] पर्याप्तः । कोऽसावित्याह । उमा वधूर्गौरी दीयते[2] त्वं दाता वरो महेश्वरो[3] [4]-याचितारो वयं-[4] चेति । अनुद्घाटिता[5] अपि गुणा ध्वनिपदत्वात्[6] प्रतीयन्ते । यथा 'रामोऽस्मि सर्वं सहे'[7] इति[8] ॥ ८२ ॥

1. B: विधिस्संविधनमयमलं 2. A, C: देयते 3. B: परमेश्वरो 4–4. B omits this; C: वयं याचितारः 5. A: नुद्धाधिता; B, C omit च 6. B: ध्वनिमदाराः 7. Hanumannāṭaka (Mahānāṭaka) 5, 7; B: वामा for रामो 8. B omits इति

अस्तोतुः स्तूयमानस्य [1]-वन्द्यस्यानन्यवन्दिनः ।
सुतासंबन्धविधिना भव विश्वगुरोर्गुरुः-[1] ॥ ८३ ॥

गौरीं दत्वा जगद्विभोरपि[2] शम्भोर्गुरुर्भवातिसंपूज्यः[3] संपद्यस्व । श्वशुरो हि पितृनिभः । कीदृशस्य । सर्वोत्कृष्टत्वात् स्तूयमानस्य वन्द्यस्य च ।

[4]⁻काँश्चित्सोऽप्यन्यान्[5] न्नुयात्[6] प्रणमेच्चेत्याह । अस्तोतुरवन्दितुः । तत[⁻4] उत्कृष्टतरस्याभावात् ॥ ८३ ॥

1–1. B:···(lacuna marked by a blank of 3/4 of the line).
2. B: जगत्प्रभोरसि; C: जगद्गुरोरिति 3. B: °भंव पूज्यः; C: °वातिपूज्यः
4–4. B: नान्यान्वन्दते । अस्तोनुः अन्यांश्चावन्दितः तत 5. A, C: कश्चित्सो°
6. A, B, C, वयात्

एवंवादिनि देवर्षौ पार्श्वे पितुरधोमुखी ।
लीलाकमलपत्राणि गणयामास पार्वती ॥ ८४ ॥

इत्थं ब्रुवाणेऽङ्गिरसि हिमवन्निकटे गौरी त्रपयावनता[1] लीलाकमलपत्राणि विलासनलिनपलाशान्यजीगणदिति[2] लज्जाविनिह्नवेनाभिलाषातिशय-सूचनम्[3] ॥ ८४ ॥

1. C: °वनती 2. B: °नलिनदलानि अजी°; C: क्रीडानलिन° 3. B: लज्जाविभर्विनाभिलाषसू°

शैलः संपूर्णकामोऽपि मेनामुखमवैक्षत[1] ।
प्रायेण गृहिणीनेत्राः [2]⁻कन्यार्थे हि[⁻2] कुटुम्बिनः ॥ ८५ ॥

हिमवानपि संपूर्णमनोरथः[3] किमत्र वक्तव्यमिति पत्नीवक्त्रमालुलोके[4] । यस्माद्ये[5] कुटुम्बिनो गृहस्थास्ते कन्याप्रयोजने प्रायेण[6] गृहिणीनेत्रा भार्या-चक्षुषः । तस्यै[7] यद्रोचते तत् ते कुर्वन्तीत्यर्थः[8] ॥ ८५ ॥

1. K, N: °खमुदैक्षत; C: °मवेक्ष्यत 2–2. K, N: °र्थेषु 3. B: संपन्नमनोरथ ईश्वरवरणं; C: पूर्ण 4. A, C: पत्नीमा° 5. B omits य
6. A omits प्रायेण 7. A: तस्यैव; B: तस्ये 8. B adds: गृहिणी नेत्री स्वामिनी येषामिति···(blank of two letters)त् ।

इदमत्रोत्तरं न्याय्यमिति बुद्ध्या विचार्य[1] सः ।
आददे[2] वचसामन्ते मङ्गलालङ्कृतां सुताम् ॥ ८६ ॥

ततः कन्यादानमेवात्रोत्तरं[3] न्याय्यं[4] [5]⁻न त्वन्यदित्यसौ[⁻5] धिया

निश्चित्य प्रकृतार्थोपयोगि[6] किञ्चिदुक्त्वा वचनान्ते[7] मङ्गलाभरणभूषितां तनयामग्रहीत् ॥ ८६ ॥

1. K, N: विमृश्य 2. C: आदधे 3. B: °मेवोत्तरं 4. B: न्यायमिति 5–5. B omits this. 6. B adds: मुनिभाषितानामन्ते 7. B omits व°न्ते

एहि शर्वार्पणा[1] वत्से [2–]भिक्षा त्वं[–2] परिकल्पिता ।
अर्थिनो मुनयः प्राप्तं गृहमेधिफलं मया ॥ ८७ ॥
एतावदुक्त्वा तनयां मुनीनाह[3] महीधरः[4] ।
इयं नमति वः सर्वांस्त्रिलोचनवधूरिति[5] ॥ ८८ ॥

हे पुत्रि आगच्छ शर्वार्पणा हरार्थं[6] [7–]भिक्षा त्वं[–7] मया परिकल्पिता[8] । मार्गकाश्च[9] सप्तर्षयः । अतश्च गृहस्थफलं मयाद्य[10] प्राप्तम् । [11–]गृहमेधिना हि गुणवते कन्या देया[–11] । इत्थमुमामभिधाय सप्तर्षीनवादीत्[12] । इयं शर्व-पत्नी युष्मानखिलान् प्रणमतीति दानं[13] ध्वनितम्[14] । अर्प्यतेऽस्मा[15] इत्यर्पणः[16] । [17–]'कृत्यल्युटो बहुलम्'[–17] । शर्वोऽर्पणो[18] यस्याः[19] सा शर्वार्पणा[20] । गृहं वेश्म दाराश्च तैर्मेधन्ते[21] संगच्छन्त[22] इति[23] गृहमेधिनो गृहस्थाः । [24–]अर्थयन्त इत्यर्थिनः[–24] ॥ ८७–८८ ॥

1. K, N: विश्वात्मने 2–2. K, N: भिक्षासि 3. K, N: °मृषी° 4. B, C: स भूधरः 5. C adds युग्मम् 6. B omits हरार्थं 7–7. C: भिक्षार्थं 8. B omits परि 9. B: मार्गणाश्च 10. B omits अद्य 11–11. B: गृहमेधिना हि प्राप्तायातिथये भिक्षा देया 12. B: ऋषी° 13. B omits दानं 14. B: ध्वनिसूचितं 15. A: °ऽस्मात् 16. A: इत्यार्पणः 17–17. Pāṇ. 3, 3, 13; B omits this; C: कृतल्युटो for कृत्य° 18. A, B: शर्वार्पणो 19. B: यस्याः 20. B: अर्प्यतेऽस्मिन्नित्यर्पणम् । शर्वे अर्पणमिति वा । 21. C: तन्मेधन्ते 22. B: °च्छत; C omits संगच्छन्त 23. A, C omit इति 24–24 B: अ···[lacuna of five dots, and without verses 89–94]. A: अर्थयन्त इति वः

❀ ईप्सितार्थक्रियोदारं तेऽभिनन्द्य गिरेर्वचः ।
आशीर्भिरेधयामासुः[1] पुरःपाकाभिरम्बिकाम् ॥ ८९ ॥

ततस्ते मुनयोऽभिलषितसंपत्तिमहार्थं[2] हिमवद्वचनमभिनन्द्यामोद्य[3] तामम्बिकां गौरीमाशीर्भिरेधयामासुरवीवृधन् । कीदृशीभिः । पुरोऽग्रे पाकः फलं भर्तृवाञ्छ्यलक्षणं [4-]यासां ताभिः[-4] पुरःपाकाभिर्निकटाभ्युदयाभिः ॥ ८९ ॥

* Verses from 89 to 93 are omitted in B.

1. A, C: °भिर्वर्धया° 2. C: °भिलषिताः संप° 3. C: °न्द्योनुमोद्य 4–4. A: याभिः

❀ तां प्रणामादरस्रस्तजाम्बूनदवतंसकाम् ।
अङ्कमारोपयामास लज्जमानामरुन्धती[1] ॥ ९० ॥

भर्तृवार्तया[2] [लज्जि]तामम्बिकां[3] वसिष्ठपत्नी उत्सङ्गे जग्राह । प्रणामादरेण पादवन्दनप्रयत्नेन स्रस्तः पतितो जाम्बूनदवतंसकः कनककर्णपूरो यस्यास्ताम् ॥ ९० ॥

* Verses from 89 to 93 are omitted in B.

1. A: °न्धतीं 2. A, C: भर्तृचर्यया (D: भर्तृवार्तया). 3. A, C: – –ता° (lacuna marked by 2 points in A, and by 11 points in C).

❀ तन्मातरं चास्रुमुखीं[1] दुहितृस्नेहविक्लवाम् ।
वरस्यानन्यपूर्वस्य विशोकामकरोद्गुणैः ॥ ९१ ॥

तथा सुतास्नेहकातरां[2] रुदन्तीं[3] [मेना]मसावनन्यपूर्वस्याकृतदारान्तरस्य[4] जामातुर्गुणैर्विगतदुःखामकृत[5] । सर्वेश्वरः सर्वशक्तिर्भक्तवत्सलस्ते जामाता संपन्नस्तत्र [6-]प्रहर्षस्थाने कः[-6] शोकस्यावसर[7] इति । अविद्यमानान्या यस्यासावनन्यः, पूर्वमनन्योऽनन्यपूर्व इति सपत्नीशङ्कापनोदनपरं वचनम् । 'सुप्सुपा'[8] इति समासः ॥ ९१ ॥

* Verses from 89 to 93 are omitted in B.

1. K, N: चाश्रुमुखीं; A: सास्रु° 2. A: सुतां स्नेह° 3. A: ददती; C: रुदतीं 4. A omits मेना; C:···मसा° (lacuna marked by 6 points; D: मेनाम°). 5. A: °म···(lacuna marked by 3 points). 6–6. C: °स्थानकः 7. C: °स्यानवसर 8. Pāṇ. 2, 1, 4.

❀ वैवाहिकीं तिथिं पृष्टास्तत्क्षणं हरबन्धुना ।
ते त्र्यहादूर्ध्वमाख्याय चेलुश्चीरपरिग्रहाः[1] ॥ ९२ ॥

ततस्ते मुनयश्चेलुर्गमनायोत्तस्थुः । कीदृशाः । तत्क्षणमेव हरबन्धुना शङ्करश्वशुरेण वैवाहिकीं तिथिं पृष्टाः कदा ⁻[2]विवाहोऽस्त्विति । तेऽपि⁻[2] त्र्यहादूर्ध्वं परमहनीत्युक्त्वा चेलुः । चीरं वल्कलमेव परिग्रहो धनं येषामित्यस्पृहत्वकथनम् । प्रायेण हि कन्यामेलकाः सस्पृहाः । विवाहः प्रयोजनं यस्याः सा वैवाहिकी ॥ ९२ ॥

* Verses from 89 to 93 are omitted in B.

1. K, N: चेरुश्ची°; C: चेलुश्चेर° 2–2. A: विवाहो···(lacuna marked by 5 points).

❀ ते हिमालयमामन्त्र्य[1] पुरः प्रेक्ष्य[2] च शूलिनम् ।
सिद्धं चास्मै निवेद्यार्थं तद्विसृष्टाः खमुद्ययुः ॥ ९३ ॥

ते[3] मुनयोऽद्रिनाथमामन्त्र्य[4] ज्योक्कृत्य भवं च ददृशिरे । गौरीलाभं च तस्मै कथयित्वा तेन विसर्जिताः[5] खमुद्ययुः । [दिवमगमन्नि]ति[6] लाघवेन कथोपसंहारः[7] ॥ ९३ ॥

* Verses from 89 to 93 are omitted in B.

1. A: हिमाचलमा° 2. K, N: प्राप्य 3. C: ततस्ते 4. C: °द्रिनामन्त्र्य 5. A: °जि···(lacuna marked by 3 points). 6. A: ···ति (lacuna marked by 8 points); C:···(lacuna marked by 6 points; D: दि°ति). 7. A:···रः (lacuna marked by a blank of 3 spaces).

⁻[1]पशुपतिरपि तान्यहानि कृच्छ्रा-
दगमयदद्रिसुतासमागमोत्कः ।
कमपरमवशं[2] न विप्रकुर्यु-
र्विभुमपि ⁻[3]तं यदमी स्पृशन्ति⁻[3] भावाः ॥ ९४ ॥

मुनयः स्वकं स्थानं गताः । भगवानपि पार्वतीसंगमसमुत्कण्ठितस्तानि

त्राणि दिनानि क्लेशेनागमयदत्यवाहयत्। अर्थान्तरन्यासः[-1]। यत्र त भगवन्त विभुमपि[4] वशितारमप्यमी भावा उत्कण्ठास्नेहादयः[5] स्पृशन्त्याक्रामन्ति[6] तत्रान्यमवशमजितेन्द्रियं[7] क ते न [8-]विप्रकुर्युर्न बाधेरन्[-8]। पुष्पिताग्रावृत्तम् ॥ ९४ ॥

॥ [9-]इत्यानन्ददेवात्मजवल्लभदेवविरचितायां
कुमारसंभवटीकायां षष्ठः सर्गः[-9] ॥

1–1. The lacuna in B beginning from the last line of the commentary on the verses 87 and 88 ends with अर्थान्तरन्यासः, and the commentary on verse 94 continues with यत्र त; further verse 94 is later added in B on the little blank space left between the colophon and the lower margin of page 35 a. The commentary on 7, 1 begins on 35 b. 2. B: कमपि पुरुष 3–3 B: तदिदमस्पृशन्त 4. B omits विभुमपि 5. A: उत्कण्ठस्ने°; C: उत्कण्ठाः स्ने° 6. B: स्पृशन्ति आक्षिपन्ति व्यतिकुर्वन्ति, C: °न्त्याक्रमन्ति 7. A: °मवश्यम° 8–8. A: वि···(lacuna marked by 7 points); C omits न बाधेरन् 9–9. A: इति वल्लभविरचितायां कुमारसम्भवटीकायां षष्ठस्सर्गः इति भद्रम्, B: इति वल्लभदेवविरचितो षष्ठः सर्गः समाप्तः, C: इति कुमारसंभवे महाकाव्ये सटीके षष्टस्सर्गः ।

सप्तमः सर्गः

अथौषधीनामधिपस्य वृद्धौ तिथौ च जामित्रगुणान्वितायाम् ।
समेतबन्धुर्हिमवान्सुताया[1] विवाहदीक्षाविधिमन्वतिष्ठत् ॥ १ ॥

अथानन्तरं नगनाथो दुहितुर्विवाहदीक्षाविधिं[2] गोदानादिकं[3] व्रतकरणमन्वतिष्ठत्[4] समपादयत्[5]। कदा। ओषधीनामधिपस्य[6] शशिनो वृद्धौ[7] शुक्लपक्षे तिथौ[8] जामित्रगुणेनान्वितायां[9] प्रशस्तायाम्[10]। जामित्रशब्दोऽत्रौपचारिकः[11] प्रशस्यतां[12] लक्षयति। मुख्यतो[13] हि लग्नात् सप्तमं[14] स्थानं जामित्रम्[15]। [16-]तच्च जामित्रमनुकूलम्[-16]। समेतबन्धुः[17] संघटितस्वजन[18] इत्युत्सवधर्मः[19] ॥ १ ॥

1. B: °तायां; A also has anusvāra on या but later cancelled. 2. A omits दुहितुर्; B: दुहितु विवाहे दी° 3. B: °दिकां 4. B omits अन्वतिष्ठत् 5. A: स··· (lacuna marked by 3 points). 6. B: ओषधिनाथस्य 7. B omits वृद्धौ 8. C adds च 9. A:···गुणेना° (lacuna marked by a blank space of 2 letters); B: च मित्रगुणेन प्राशस्त्येन लग्नेनान्वितायां युक्तायां 10. B: प्रशस्तायामित्यय: 11. A: °शब्देऽत्रौ°क 12. A:···तां (lacuna marked by 4 points); C: तं प्रशस्य 13. B: विख्यातो 14. B, C: सप्तम- 15. B omits जामित्रम् 16–16. A: तच्चा···(lacuna marked by 4 points); C: च्च तदनुकूलं; B: मुच्च for तच्च 17. B: °बन्धु 18. B:···स्व° (lacuna marked by a blank of 3 letters). 19. A omits इति; B: इत्युच्चधर्मः; C: °त्साहधर्मः

वैवाहिकैः [1-]कौतुकसंविधानैर्गृहे गृहे[-1] व्यग्रपुरन्ध्रिवर्गम् ।
आसीत् पुरं सानुमतोऽनुरागादन्तःपुरं चैककुलोपमेयम् ॥ २ ॥

सानुमतो हिमवतः पुरमन्तःपुरं[2] चैककुलोपमेयमभिन्नवंशसदृशमभूत्[3]। समस्तं नगरं तन्निशान्तस्थजननिभमज्ञायतेत्यर्थः[4]। यतोऽनुरागात् प्रीत्या

विवाहभवैः कौतुकसंविधानैर्मङ्गलप्रकारैः[5] प्रतिवेश्म व्यग्रा असक्षणाः[6] पुरन्ध्रिवर्गा[7] अङ्गनापूगा[8] यत्र पुरे[9]। यन्मङ्गलार्थं[10] सुधालेपनादि[11] क्रियते तत्कौतुकम्[12] ॥ २ ॥

1–1. C: °धानैर्दिने दिने 2. B omits पुरम्; C: °मन्तपुरं 3. B: °मेयं एकवंशोपमेयं सद° 4. B: °न्तस्य स्वजननिभं जायते इत्यर्थः 5. B, C: °नैः मङ्गल्यप्र° 6. A: °क्षणा; B: असाक्षिणाः; C: असंक्षणाः 7. B: °वर्गाः प्रधाननायिकाः समूहा 8. B: °नागणा 9. B omits पुरे 10. C: °ङ्गलादि 11. B: सुधानुले° 12. B adds मङ्गलं विवाहोत्सवः

संतानकाकीर्णमहापथं तच्चीनांशुकैः कल्पितकेतुमालम् ।
भासा[1] ज्वलत्काञ्चनतोरणानां[2] स्थानान्तरं स्वर्ग इवावभासे ॥ ३ ॥

[3]स्थानान्तरप्रदेशस्वर्गवद्रेजे[4]। [5-]यतः सन्तानकाख्यैर्दिव्यकुसुमैराकीर्णो निर्भरो महापथो राजमार्गो[-5] यत्र । [6-]चीनांशुकैश्चीनदेशभवैरम्बरैः[-6] [7-]कल्पिता रचिता केतुमाला[-7] ध्वजराजिर्यत्र[8]। काञ्चनतोरणानां च भासा दीप्त्या ज्वलद्भासमानम्[9]। अन्यत्[10] स्थानं[11] स्थानान्तरम्[12] ॥ ३ ॥

1. K, N: भासो° 2. B: °णाङ्कां 3-4. A: °न्तरं प्रस्वर्ग°; B: प्रदेशः; C: °रं प्रदेशः स्व° 5–5. B omits this. 6–6. B: चीनदेशजैश्चाम्बरैः पटवस्त्रैः; C: तथा चीनदेशजैश्चाम्बरैः 7–7. B, C: कल्पितकेतुमालं 8. B: रचितध्वजराजि; C: रचितध्वजराजिकं 9. B omits भासमानम् 10. A, B, C: अन्यदन्यत् 11. B adds प्रदेशः 12. B adds नानाविधमित्यर्थः

एकेव[1] सत्यामपि पुत्रपङ्क्तौ चिरेण[2] दृष्टेव मृतोत्थितेव ।
उपोढपाणिग्रहणेति[3] पित्रोरुमा विशेषोच्छ्वसितं बभूव ॥ ४ ॥

उपोढपाणिग्रहणा[4] निकटविवाहेत्यतो [5-]हेतोर्गौरी पित्रोः सत्स्वपि बहुष्वपत्येषु स्नेहवशादेकेवाभूत्[-5]। अन्यत्र [6-]तादृशस्य स्नेहस्याभावात्। तथा सततसन्निहितापि[7] चिरेण दृष्टेवोत्कण्ठोत्पत्तेः[-6]। जीवन्त्यपि मृतोत्थितेव। तथा[8] विशेषोच्छ्वसितं[9] सातिशयजीवितं[10] तदायत्तत्वाज्जीवितस्य। विरहसमये[11] घनतरस्नेहाविर्भावादित्थमूहः[12]। यदुक्तम्[13] — 'औत्सुक्य-

गर्भा भ्रमतीव दृष्टि: पर्याकुला क्वापि मति: प्रयाति । निरत्ययप्रेमनिबन्धनं[14] च वियोगकाले त्रसतीव[15] चेत:'[16] ॥ ४ ॥

1. A, C, K, N: एकैव 2. K, N, C: चिरस्य 3. K, N: आसन्नपा° 4. B: °हृणं 5–5. A: मातापित्रोरेवंविधा स्नेहवशादभूत् । किं विधा । सत्स्वपि बहुष्व···(lacuna marked by a blank of 2 spaces); B: पित्रो: सत्स्वपि··· वशा° (lacuna marked by a blank of 6 letters); C; वशादेकैवा° 6–6. B: तादृशा···त्कण्ठोत्पत्ते (lacuna marked by a blank of half a line); A: विष्टैवो° for दृष्टैवो° 7. C omits अपि 8. C adds च 9. A °छ्वसितमतिशयोच्छ्वसितं 10. B adds आसीत्; C: सातिशयं जीवितमासीत् 11. A: विभ्रमये 12. B: °तर: स्ने° 13. B omits यदुक्तम् 14. A: °त्ययं प्रे° 15. C: द्रवतीव 16. –?–; C adds इति

अङ्काद्ययावङ्कमुदीरिताशीः सा मण्डनान्मण्डनमन्वभुङ्क्त[1] ।
संबन्धभिन्नोऽपि[2] गिरेः कुलस्य स्नेहस्तदेकायनतां[3] जगाम ॥५॥

सा देवी बान्धवैरुक्ताशी:[4] सत्युत्सङ्गादुत्सङ्गान्तरमधितस्थौ[5] । एकेन चालङ्करणे[6] कृते तदेव[7] चान्यानीतं प्रसाधनान्तरं[8] निर्विवेश । तथा गिरे:[9] कुलस्य स्नेह: संबन्धवशाद्भिन्नोऽप्यनेकरूपोऽपि[10] तदेकायनतां[11] तदेकाश्रयत्वमयासीत्[12] । संबन्धभेदाद्धि[13] [14–]स्नेहो बहुप्रभेद:[–14] । तद्यथा[15] [16–]पुत्रेऽन्यादृशो नप्तरि दुहितरि दौहित्रे स्नुषायां सख्यां चान्यादृश एव[–16] । न सास्ति[17] प्रीतिर्या तस्यां [18–]बन्धुजनस्य न प्रवृत्तेति[–18] वाक्यार्थ: । अत्र चोपोढपाणिग्रहणत्वमेव[19] कारणम् । सैवैकायनं[20] स्थानं यस्य स तदेकायनस्तद्भावस्तदेकायनता[21] ॥ ५ ॥

1. A, B, C: °न्वयुङ्क्त 2. K, N: °बन्धिभि° 3. K, N, C: °कायतनं 4. B: वैर्मुक्ता° 5. A, B: °धितष्ठौ 6. B: अलङ्कारेण च 7. A: तदैव 8. B adds प्राप 9. A: गिरि– 10. B: °द्भिन्नोऽपि पृथग्रूपोऽपि; C: °न्नोऽपि मृषाभूतोऽपि 11. B, C add जगाम 12. A: तदाश्र° 13. B: °न्धविभे° 14–14. B: ब°द: स्नेह: 15. B omits तद्यथा 16–16. B, C: पुत्रे नप्तरि दौहित्रे शिष्ये मित्रे दुहितरि स्नुषायां सख्यां च तादृश एवासाम् (C: चान्यादृश एवान्येषु) 17. B: सास्वि 18–18. B: ब···त्वेति (lacuna marked by a blank of 5 letters); C omits न

19. B: °हृणात्व°   20. C: सा एकमयसं   21. B: °स्तस्य भाव°; C: तदेकायननं तस्य भावस्तदेकायनता; B, C add आसन्नविवाहोत्सवत्वात्

मैत्रे मुहूर्ते शशलक्ष्मणेन[1] योगं गतासूत्तरफल्गुनीषु ।
तस्याः शरीरे प्रतिकर्म चक्रुर्बन्धुस्त्रियो याः पतिपुत्रवत्यः ॥६॥

[2]तस्याः पार्वत्या वपुष्यविधवा अवन्ध्याश्च ज्ञातिमहिष्यः प्रतिकर्म प्रसाधनं कृतवत्यः । कदा । चन्द्रमसोत्तरफल्गुनीषु योगं संबन्धं गतासु । उत्तरफल्गुनीनक्षत्र[3] इत्यर्थः । शशिना हि योगे तारकाणां नक्षत्रत्वम् । मुहूर्ते मैत्रदैवत्ये ॥ ६ ॥

1. B, C: °लक्षणेन; K, N: शशलाञ्छनेन   2. B, C read the commentary as: तस्याः सद्भूततनयाः प्रशस्ता बान्धवनार्यः शरीरे प्रतिकर्म देहे (C adds प्रतिकर्म) प्रसाधनमकुर्वन्त (C र्वंत)। कदा (C omits) । मैत्राख्ये (C: °ख्यं) मुहूर्ते (C omits) अहोरात्रं त्रिंशन्मुहूर्तास्तत्र चतसृषु घटिकासु वैवाहिको मैत्राख्यो मुहूर्तस्तद्धि (C: मुहूर्तः तस्मिन् मुहूर्ते तद्धि) प्रशस्यम् । तथा शशलक्षणेन चन्द्रमसा उत्तरफाल्गुणीषु योगं गतासु संबन्धं प्राप्तासु । शशिना हि योगस्तारकानां (C: °रानां) नक्षत्रत्वम् । ग्रहस्तु योऽस्तु सोऽस्तु । कुत्रचिचन्द्रवारे (C omits कुत्रचिच्) रोहिण्यामित्यर्थः ॥   3. A: °ल्गुणीन°

तदेवाभ्यङ्गादारभ्य[1] शरीरप्रतिकर्माह —

सा गौरसिद्धार्थनिवेशवद्भिर्दूर्वाप्रवालैः[2] प्रतिभिन्नरागम्[3] ।
निर्नाभिकौशेयमुपोढबाणमभ्यङ्गनेपथ्यमलंचकार[4] ॥ ७ ॥

अभ्यङ्गस्तैलपातनम्[5] । तत्र[6] नेपथ्यं[7] वेशं[8] सा देव्यलंचकार । [9]–न तु तेन सा–[9] भूषितेत्यकृत्रिमरूपत्वोक्तिः[10] । कीदृशम् । गौरसिद्धार्थानां सितसर्षपाणां[11] निवेशो[12] रचना विद्यते[13] यत्र[14] तैः,[15] दूर्वाप्रवालैः शाद्वलाङ्कुरैः प्रतिभिन्नराग[16] विशेषितकान्तिः[17] । अविद्यमानं नाभिकौशेयं जघनाम्बरं यत्र । तदा हि तदपास्यते[18] । यदि वा नाभेर्निष्क्रान्तं निर्नाभि वियुक्तं[19] चलितं[20] कौशेयं जघनाम्बरं[21] यत्र । उपोढबाणं धृतसायकम् । एवंविधो ह्येष लोकाचारः ॥ ७ ॥

1. A: °ङ्गनादानादा°   2. C: °द्धार्थविवेश°   3. K, N: °न्नशोभम्
4. K, N: °यमुपात्तवा°; C: निर्भिन्नकौशेय°बाणं प्रत्यङ्गनेपथ्य°   5. B:

°लपत° 6. B, C: स एव 7. C: नेपथ्य- 8. B: वेशस्तत् 9–9. B: न त्व···सौ (lacuna marked by a blank of 2 letters); C: न तु तेनासौ 10. B: भक्ति···त्यक्° (lacuna marked by a blank of 3 letters); C: °रूपवत्वोक्तिः 11. B: °पानां 12. B: निवेश 13. B omits विद्यते 14. C: येषु 15. B omits तैः 16. C: पत्रिभिन्न° 17. C: °कान्ति 18. A adds यदि वा नाभिकौशेयान्निष्क्रान्तं भङ्क्त्वा बहिर्निर्गतमित्यभ्यङ्गकालेऽपि तदविरहकथनात्; C adds यदि वा नामेयं जघनाम्बरं यत्र तदा हि तदपास्यते 19. A: नाभिवियुक्तं 20. A omits चलितं 21. B, C omit ज°रं

बभौ च संपर्कमुपेत्य बाला नवेन दीक्षाविधिसायकेन ।
करेण भानोर्बहुलावसाने संधुक्ष्यमाणेव[1] शशाङ्कलेखा[2] ॥ ८ ॥

तेन च नूतनेन विवाहदीक्षाविधिसायकेन[3] संश्लेषमासाद्य[4] वधूः शुशुभे । केव । कृष्णपक्षान्तरे[5] रविरश्मिना[6] सुषुम्णाख्येन संधुक्ष्यमाणा[7] वर्ध्यमाना[8] चन्द्रकलेव[9] ॥ ८ ॥

1. B: °धुक्षमा° 2. K, N: °ङ्करेखा 3. B omits दीक्षा 4. B, C: संश्लेषं समासाद्य सा 5. C: °पक्षान्ते 6. B: °श्मिणा 7. A: माणे; B, C: °धुक्षमा 8. B: वर्यमाना 9. C: शशाङ्ककलेव

तां रोध्रकल्केन[1] हृताङ्गतैलामाश्यानकालीयरसाङ्गरागाम्[2] ।
वासो वसानामभिषेकयोग्यं नार्यश्चतुष्काभिमुखीमनैषुः[3] ॥९॥

ततः स्नानार्थमविधवास्तां[4] चतुष्कमुखीमनयन्[5] । कीदृशीम् । रोध्ररजःकल्केन रूक्षेण हृताङ्गतैलामपास्तदेहस्नेहाम् । तथा आश्यानः परिधानः[6] कालीयरस एवानुलेपनं[7] यस्याः । कुङ्कुमनिभं गन्धद्रव्यं कालीयम्[8] । तच्च[9] स्नेहगन्धापामनाय[10] पात्यते । तथाभिषेकयोग्यं स्नानानुरूपमपट्टकृतमम्बरं[11] वसानां[12] परिदधतीम् । चतुष्कं वासवेश्म[13] ॥ ९ ॥

1. K, N: लोध्र° 2. K, N: °कालेयकृताङ्ग° 3. K, N: नार्यश्च°मुखं व्यनैषुः 4. B: तामभिनवास्स्नानार्थं; C: तामविधवाः स्नानार्थ– 5. B: °ष्कसंमुखमनैषुः; C: °ष्कसंमुखीमनैषुःआनयन्त 6. A: परिवानः; B: °धानाः 7. B, C: एवाङ्गरागोऽनुलेपनं 8. B, C: °यकम् 9. B: णाच्च for तच्च 10. B:

°गन्धासास° 11. A: °रूपं पट्ट°; C: °कृतवासोऽम्बरं 12. B omits वसानां 13. B, C: वासो वेश्म

[1-]विन्यस्तवैडूर्यशिले च तस्मिन्नविद्धमुक्ताफलभक्तिचित्रे[-1] ।
आवर्जिताष्टापदकुम्भतोयाः[2] सतूर्यमेनां स्नपयांबभूवुः ॥१०॥

तस्मिंश्चतुष्के[3] युवतयः सतूर्यं वादित्रान्वितमेनां वधूमस्नापयन्त[4] । कीदृशे[5] । [6-]स्नानभूविभागार्थं विन्यस्ता दब्धा[-6] वैडूर्यमणिशिला यत्र । तथा[7] [8-]अविद्धानामग्रस्तानां[-8] मुक्ताफलानां भक्त्या विच्छित्या चित्रे रम्ये । नार्यः कीदृश्यः[9]। आवर्जितं क्षिप्तमष्टापदकुम्भतोयं[10] कनकघटवारि[11] याभिः ॥१०॥

1-1. K, N: °वैडूर्यशिलातलेऽस्मिन्नाबद्धमु°; B: °स्मिन्नाबद्धमु° 2. K, N: °तोयैः 3. B, C: तत्र चतुष्के 4. B: वधूं स्न°; °मस्नपयन्त 5. A: कीदृशी; C: कोदृशी 6-6. B: स्नानार्थं विन्यस्ता भागार्थं दत्ताः; C: दत्ताः for दब्धाः 7. B, C omit तथा 8-8. A: °नामत्रस्तानां; B: अविद्यमाना-मत्रस्तानां 9. B: कीदृश्याः 10. B: °ष्टादशपद° 11. B, C omit क°रि

सा मङ्गलस्नानविशुद्धगात्री गृहीतशुभ्रोद्गमनीयवस्त्रा[1] ।
निर्वृत्तपर्जन्यजलाभिषेका प्रफुल्लकाशा[2] वसुधेव रेजे ॥११॥

सा गौरी विवाहाभिषेकेण[3] विशुद्धगात्री कान्तिमत्काया, आच्छादित-धवलधौताम्बरा[4] [5-]च रेजे[-5] चकाशे । केव[6] । [7-]निर्वृत्तः संपन्नः[-7] पर्जन्य-जलाभिषेको जीमूततोयवृष्टिर्यस्याः सा शरदि विकसितकाशकुसुमा भूर्यथा[8] राजते तथासौ[9] । उद्गमनीयवस्त्रं धौतपूतम्[10] ॥ ११ ॥

1. B: °तप्रत्युद्ग°; K: °तपत्युद्ग°; N: °तवत्युद्ग° 2. A: °फुलुका° 3. B, C: केन 4. A: आर्तधौ···धौता° (lacuna marked by 3 points). 5-5. B, C omit this. 6. B omits के in केव 7-7. A, B: निर्वृत्तसं° 8. B, C: भूमिर्यथा 9. C omits असौ 10. B: स्नानादुत्थाने धौतान्त-(for म्ब)रं; C: धौतपोतम्

तस्मात्प्रदेशाच्च[1] वितानवन्तं युक्तं मणिस्तम्भचतुष्टयेन ।
पतिव्रताभिः परिगृह्य निन्ये क्लृप्तासनं कौतुकवेदिमध्यम् ॥१२॥

तस्मात्[2] प्रदेशात् स्थानादसौ साध्वीभिरादाय[3] कौतुकवेदिमध्यं मङ्गलस्थलोत्सङ्गं निन्ये नीता । कीदृशम्[4] । वितानवन्तं सरक्तकं[5] रत्नस्थूणाचतुष्केण[6] संबद्ध[7] क्लृप्तासनं[8] रचितभद्रपीठम्[9] । 'कृपो रो लः'[10] ॥ १२ ॥

1. B, C: ततः प्र° 2. B, C: ततः 3. B omits आदाय 4. A omits कीदृशम् 5. A: सकरक्तकं 6. B: °केन; C: रत्नस्तम्भचतुष्टयेन चतुष्केन 7. B: °बन्धं 8. C: क्लृप्तासनं 9. B: °द्रसनम् 10. Pāṇ. 8, 2, 18; A, B: कृपे for कृपो

तां प्राङ्मुखीं तत्र निवेश्य तन्वीं क्षणं व्यलम्बन्त[1] पुरो निषण्णाः ।
भूतार्थशोभाह्रियमाणनेत्राः प्रसाधने संनिहितेऽपि नार्यः ॥१३॥

तत्र[2] पूर्वाभिमुखीं तां[3] कृशाङ्गीमुपवेश्य[4] संनिहितेऽप्यलङ्करणे युवतयोऽग्रस्थिताः[5] क्षणमात्रं[6] व्यलम्बन्तोदासत[7] । यतो भूतार्थया स्वाभाविक्या शोभया ह्रियमाणनेत्रा विलोभ्यमाननयनाः[8] । अकृत्रिमस्य हि[9] रूपस्य किं मण्डनेन । भूतार्थः[10] पारमार्थिकम् ॥ १३ ॥

1. B: विल° 2. B, C add वेदिमध्ये 3. A omits तां 4. B, C: °ङ्गीं संस्थाप्य 5. B: °ग्रतस्स्थिताः; C: °ग्रतः स्थित्वा 6. B, C: क्षणं 7. B, C: °सन्त 8. B, C omit वि 9. B omits हि 10. B, C: अकृत्रिमं

[1-]धूपेन संत्याजितमार्द्रभावं[-1] केशान्तमन्तःकुसुमं तदीयम् ।
पर्याक्षिपत्काचिदुदारबन्धं दूर्वावता पाण्डुमधूकदाम्ना[2] ॥१४॥

ततः क्षणमात्रेण काचिदङ्गना तदीयं[3] केशपाशं[4] शाद्वलवलितेन सितमधूककुसुमशेखरेण[5] पर्याक्षिपदबध्नात् । कीदृशम् । अगुर्वादिधूपधूमेनार्द्रत्वं संत्याजितं परिवापितम्[6] । अन्तःकुसुमं कुसुमगर्भम्[7] । दीर्घत्वादुदारः श्रेष्ठो बन्धो ग्रन्थिर्यस्य ॥ १४ ॥

1–1. K, N: धूपोष्मणा त्या°; C: धूमेन सं° 2. B: °कधाम्ना 3. B, C: तस्याः 4. C: कोशपाशं 5. B: सिततरमधू° 6. C: परिधापितम् 7. A: कुशम°

आसक्तशुक्लागुरु[1] चकुरस्याः[2] सरोचनापत्रविभङ्गमङ्गम्[3] ।
सा चक्रवाकाङ्कितसैकतायास्त्रिस्रोतसः[4] कान्तिमतीत्य तस्थौ ॥१५॥

[5]⁻तस्या देहं नार्य⁻[5] एवंविधमकुर्वन् । किंविधम् । आसक्तं निहितं शुक्लागुरु सिताङ्गरागविशेषो यत्र । [6]⁻शुक्लकृष्णभेदेनागुरोर्द्वे रूप्ये⁻[6] । तथा[7] स्तनादौ गोरोचनायाः[8] पत्रविभङ्गाः[9] पत्रलताः[10] सह तैर्वर्तत इति सरोचनापत्रविभङ्गम[11] । अतश्च सा गौरी रथाङ्गनामचिह्निततीरायास्त्रिपथगायाः[12] शोभामभिभूयासीत्[13] । सा[14] हि सिता[15] । रोचनावत्त्वाच्चक्रवाकोपमानम्[16] ॥ १५ ॥

1. B: प्रसक्त°; K, N: विन्यस्तशु° 2. K, N: °रङ्गं 3. B: °भक्तम°: K, N: गोरो°विभक्तमस्याः 4. C: °यास्तिस्रोतसः 5–5. B: तस्याश्च देहमाचार्यं 6–6. B omits this; C: शुक्लं कृष्णं चेत्यगुरुणो हित्वे रूपे 7. B: तया 8. B, C: °चंनायां 9. B: °भङ्गः; C omits प°ङ्गाः 10. B: पत्ररचनाः 11. B, C omit स°म् 12. B: °ह्नितचीनायास्त्रिपथायाः; C: °तीरयात्रिमार्गायाः 13. B: °मभिया° 14. C: तस्या 15. B: सित 16. A: °नाभत्वाचक्रुवाको°

लीनद्विरेफं[1] परिभूय पद्मं समेघलेखं शशिनश्च बिम्बम् ।
तदाननश्रीरलकैः प्रसिद्धैश्चिच्छेद सादृश्यकथाप्रसङ्गम् ॥१६॥

तस्या वक्त्रलक्ष्मीः प्रसिद्धैः प्रसाधितैरलकैः सादृश्यकथाप्रसङ्गं किमस्य[2] सादृश्यं स्यादित्युपमानवागवसरमपि[3] चिच्छेद व्यनीनशत् । संश्लिष्टभ्रमरमरविन्दमभ्रलवयुतं[4] चेन्दुमण्डलमभिभूय[5] जित्वा । कमलशशिनौ किल मुखस्योपमानभूतौ[6] । अभिभवे तु प्रसाधनमेव[7] हेतुः ॥ १६ ॥

1. K, N: लग्नद्वि° 2. B: किमस्याः 3. B, C: °वाचोऽव° 4. B: °युक्तं 5. C: चन्द्रमण्डलं च 6. B: °पमीभू°; C: मुखस्य समीभूतौ 7. A: °सादन°

कर्णार्पितो रोध्रकषायरूक्षे[1] गोरोचनाभेदनितान्तगौरे[2] ।
तस्याः कपोले परभागलाभाद्बबन्ध चक्षूंषि यवप्ररोहः ॥ १७ ॥

तस्याः श्रवणनिहितो यवाङ्कुरो लोकस्य नेत्राणि बबन्ध विषयान्तराण्य-वर्णयत् । कुतः । कपोले परभागलाभाच्छोभातिशयावाप्तेः[3] । कीदृशे । रोध्रस्य कषायेण[4] रसेन[5] रूक्षे विषमे[6] । तथा गोरोचनाया भेदो भङ्गस्त-द्वदतिगौरे । [7-]एवं च गौरे[-7] हरितस्य शोभोत्कर्षावाप्तिः[8] । [9-]शालियवा-ङ्कुरादीनां च प्रशस्यत्वान्निधानम्[-9] ॥ १७ ॥

1. A: रोद्रक°; K, N: लोध्र° 2. K, N: °नाक्षेपनि° 3. B, C: °लाभात् वर्णस्य वर्णान्तरविच्छित्तिः परभागः शोभावाप्तिः 4. B: °येन 5. C: रसेण 6. B: विषये 7–7. B omits this; C: एव गौरी; A: गौरी for गौरे 8. B, C: °वाप्ते: 9–9. B: शालियवादीनां प्रशस्यत्वन्निधानम; C: शाद्वलयवादीनां प्रशस्तत्वा°; A: शाद्वलयवा° for शालियवा°

रेखाविभक्तश्च[1] विभक्तगात्र्याः[2] किंचिन्मधूच्छिष्टविसृष्टरागः[3] ।
कामप्यभिख्यां स्फुरितैरपुष्यदासन्नलावण्यफलोऽधरोष्ठः[4] ॥१८॥

यौवनवशाद्विभक्ताङ्ग्यास्तस्या[5] अधरोष्ठोऽधोधरः[6] स्फुरितैः कम्पैः[7] कामप्यवर्णनीयामभिख्यां[8] शोभामपुष्यदवर्धयत् । कीदृशः । मध्यरेखया विभक्तो द्विधा कृतः । तथा[9] [10-]किञ्चिन्मनाग्मधूच्छिष्टेन सिक्थकेन[11] विसृष्ट-रागोऽपास्तलौहित्यः । ताम्बूलाद्युत्कटो रागो[-10] मधूच्छिष्टेनोत्पुंस्य[12] मधुरः क्रियते । प्रियपरिचुम्बनादासन्नं[13] निकटं[14] लावण्यफलं यस्य[15] । अधो भवोऽधरो[16] बुध्नस्थः[17] ॥ १८ ॥

1. B, C: लेखा°; K, N: °विभक्तः 2. K, N: सुविभक्तगात्र्याः 3. A: °ष्टविभक्तरागः; K, N: °ष्टविसृष्ट° 4. C: °धरौष्ठः 5. C: नवयौवन° 6. C: अधरौष्टेऽधो° 7. B, C: कम्पितैः शुभफलसूचनाय 8. B omits अभिख्यां 9. C: यथा च 10–10. A omits this; C: मधूच्छिष्टेन सिक्थकेन किञ्चित् मनागपास्तरागः निरस्तलौ° 11. B: सिक्तकेन 12. B: °ष्टेन ताम्बूलकल्केन बाह्यत्पुंस्य; C: °ष्टेन ह्युत्पुंस्य 13. B: °सन्न 14. B: निकट 15. B: यस्या 16. B: भवः अधोधर 17. B: अधस्थः

पत्युः शिरश्चन्द्रकलामनेन स्पृशेति सख्या परिहासपूर्वम् ।
सा रञ्जयन्त्या[1] चरणौ कृताशीर्माल्येन तां निर्वचनं जघान ॥१९॥

सा देवी माल्येन शेखरेण निर्वचनं[2] तूष्णीं तां[3] जघानाताडयत् । यतस्तया सख्या[4] पादौ रञ्जयन्त्या[5] नर्मपूर्वमित्थं कृताशीः[6] । कथमित्याह । अनेन चरणेन [7-]पत्युः शिवस्य सुरतविशेषवशादुत्तमाङ्गस्थां[8] शशिलेखां[-7] स्पृशेति । अतश्च रोषान्माल्यप्रहारः[9] ।। १९ ।।

1. B, K, N: रञ्जयित्वा 2. C omits निर्वचनं and adds तां सखीं 3. B, C omit तां 4. B, C omit सख्या 5. B: रञ्जयिन्त्या 6. B: रचिताशीः 7–7. B: हरस्य भर्तुरुत्तमाङ्गस्थां शशिकलां; C: भर्तुः हरस्योत्तमाङ्गस्थां शशिकलां 8. A: °ङ्गस्तं 9. A: परितोषा°; C: रोषपरितोषाभ्यां माल्य°

तस्याः सुजातोत्पलपत्रकान्ते प्रसाधिकाभिर्नयने[1] निरीक्ष्य[2] ।
न चक्षुषोः कान्तिविशेषबुद्ध्या कालाञ्जनं मङ्गलमित्युपात्तम् ॥२०॥

सुजातं[3] यदुत्पलपत्रं[4] तद्वत्कान्ते[5] रम्ये तस्या नेत्रे विलोक्यापि[6] प्रसाधिकाभिर्यत्कज्जलं[1] तयोरदायि[7] तन्मङ्गलधिया न तु शोभातिशयबुद्ध्या[8] । ये[9] हि प्रकृत्या विकसितकुवलयनिभे तयोः [10-]कथं वराकमञ्जनं शोभाकारि[-10] ।। २० ।।

1. C: प्रासाधि° 2. B, C: समीक्ष्य 3. B: परिपूर्णं सुजातं; C adds परिपूर्णं 4. B: °म्रलं 5. A: °त्काम्ये 6. C omits अपि 7. C omits तयोर् 8. A adds उपात्तम् 9. A, B: यो 10–10. B: अञ्जनशोभा; C: अञ्जनेन शोभा

सा संभवद्भिः कुसुमैर्लतेव ज्योतिर्भिरुद्यद्भिरिव त्रियामा[1] ।
सरिद्विहङ्गैरिव लीयमानैरामुच्यमानाभरणा चकाशे ॥२१॥

सा देव्याबद्ध्यमानालङ्कारा[2] चकाशे रेजे[3] । कैरिव केत्याभरणानामनेकवर्णत्वादुपमानान्याह[4] । संभवद्भिर्जायमानैः कुसुमैर्यथा लता शोभत इति पद्मरागेन्द्रनीलादिलाभः । नक्षत्रैश्चोदयमानैर्निशेवेति मुक्तामणिलाभः[5] । विहङ्गैश्चक्रवाकैः[6] श्लिष्यद्भिर्नदीवेति[7] कनकाभरणादिलाभः[8] ।। २१ ।।

1. B: स्त्रियामा 2. B, C: देवी ब°; C: °लङ्करणा 3. B omits

रेजे; C: बभौ 4. B, C: °नेकाभत्वादुपमानेनाह्; A: °मान्याह; C: का भाति आभरणा° 5. B: °मणिर्लभ: 6. A: °श्चक्रकाकै: 7. A: शिष्य° 8. B, C: °भरजलाभ:

आत्मानमालोक्य च शोभमानमादर्शबिम्बे स्तिमितायताक्षी[1] ।
हरोपयानत्वरिता[2] बभूव स्त्रीणां प्रियालोकफलो हि वेशः ॥२२॥

ततो गौरी निश्चलविशाललोचनात्मानं[3] मकुरमण्डले शोभमानमवेक्ष्य त्र्यक्षागमनसत्वरासीत्[4] । यस्मान्नारीणां वल्लभदर्शनफलो वेश आकल्पो मण्डनम्[5] । असति हि[6] [7-]प्रियालोकने मण्डनेन किं क्रियते[-7] ॥ २२ ॥

1. B: तिमि° 2. K, N: °याने त्व°; B: °याणत्व° 3. B, C: °लनयना° 4. B, C: °राभूत् 5. C omits मण्डनम् 6. A omits हि 7–7. A: प्रियालोके किं तेन क्रियत इति; B: किं तेन for मण्डनेन किं

अथाङ्गुलिभ्यां हरितालमार्द्रं मङ्गल्यमादाय[1] मनःशिलां च ।
कर्णावसक्तामलदन्तपत्रं[2] माता तदीयं[3] मुखमुन्नमय्य ॥
उमास्तनोद्भेदमनु प्रवृद्धो मनोरथो यः प्रथमो[4] बभूव ।
तमेव मेना दुहितुः कथंचिद्विवाहदीक्षातिलकं चकार[5] ॥२३–२४॥

अथ मेना[6] सुताया वक्त्रमुत्क्षिप्य[7] तर्जनीमध्यमाभ्यां [8-]हरितालं मनःशिलां च[-8] [9-]गृहीत्वा मङ्गलार्थं[-9] विवाहदीक्षायां[10] तिलकमानन्दास्राकुलदृष्टित्वात् कथंचित् क्लेशेन चकार व्यधात् । उत्प्रेक्ष्यते । उमायाः स्तनोद्भेदमनु पयोधरनिर्गमनेन[11] सह[12] योऽस्या[13] योग्यवरलाभविषयो[14] मनोरथः[15] प्रवृद्धस्तमेव तमिवाकरोत् । तदा तस्या हृदयान्निर्गतत्वादित्थमूहः[16] । एवशब्द इवार्थे[17] । कीदृशं मुखम् । कर्णयोरवसक्तं[18] योजितममलं दन्तपत्रं द्विरदरदनपरिघटिता[19] पत्रलता यत्र । स्तनोद्भेदमन्वित्यनुशब्दस्तृतीयार्थे[20] कर्मप्रवचनीयः[21] ॥ २३–२४ ॥

1. K, N, B: माङ्ग° 2. B: °दत्तप° 3. B: तदीय 4. K, N: प्रथमं 5. B adds युग्मं 6. C: मीना 7. B, C: मुखमु° 8–8. B: मनःशिलामार्द्रं च हरितालं 9–9. B, C: मङ्गलार्थं गृहीत्वा 10. B, C:

°दीक्षा– 11. B: °र्गमेन; A: पयोधनि° 12. B omits सह 13. B, C: योग्या 14. B: °विषय–; C: योग्यवाला 15. B: °रथ 16. B: हृन्निर्गतमित्यर्थः; C: °स्थमूह्यः 17. C: एवार्थे 18. C: °रासक्तं 19. A: द्विरददशनघटिता; C: °ददशनपरिघ° 20. C: अनुतृतीयार्थे 21. Cf. Pāṇ. 1, 4, 85.

बबन्ध चास्राकुलदृष्टिरस्याः स्थानान्तरे कल्पितसंनिवेशम् ।
धात्र्याङ्गुलीभिः प्रतिसार्यमाणमूर्णामयं कौतुकहस्तसूत्रम्[1] ॥२५॥

न केवलमसौ गौर्यास्तिलकमकरोद्यावदौर्णं कौतुकहस्तसूत्रं[2] बबन्धामुमोच[3] । कीदृशम् । बाष्पलोललोचनत्वादस्थाने[4] कृतरचनम् । अतश्च धात्र्या करेण प्रतिसार्यमाणं[5] स्थानं नीयमानम् ॥ २५ ॥

1. C: कौतुकसूत्रहस्तम् 2. B: हस्तं 3. B omits बबन्ध; C: चामुमोच 4. A: °लोचत्वा°; C: वाष्पाकुललो° 5. B adds प्रत्यमाणं; C adds प्रेर्यमाणं

क्षीरोदवेलेव[1] सफेनपुञ्जा[2] पर्याप्तचन्द्रेव शरत्त्रियामा ।
नवं नवक्षौमनिवासिनी[3] सा भूयो बभौ दर्पणमादधाना[4] ॥२६॥

सा देवी[5] प्रत्यग्रपट्टांशुकपरिधाना मणिमकुरमाबिभ्राणा[6] भूयो नितान्तं[7] बभौ व्यद्योतिष्ट[8] । केव । डण्डीरवलययुता[9] दुग्धोदधिविकृतिरिव[10] । परिपूर्णशशाङ्केव[11] कौमुदी निशा[12] ॥ २६ ॥

1. A: क्षारोद° 2. C: सफेणपुञ्जा 3. B: नवं क्षौ° 4. C: °ददाना 5. B, C omit देवी 6. A: मणिमुकुर° 7. B, C: अतितरां 8. C: °तिष्ठत् 9. A: डिण्डी°; B: डिण्डीरपिण्डयुता 10. B दुग्धद°; C: क्षीरोदविकृति° 11. B. °र्णमृगाङ्के°; C: शशाङ्क– 12. C: निशेव

तामर्चिताभ्यः कुलदेवताभ्यः कुलप्रतिष्ठां प्रणमय्य माता ।
अकारयत्कारयितव्यदक्षा क्रमेण पादग्रहणं सतीनाम् ॥२७॥

[1]–तां देवीं मेना–[1] पुष्पादिपूजिताभ्य[2] गृहदेवताभ्यः[3] प्रणमय्य नमस्कार्या-

नन्तरं[4] साध्वीनां[5] क्रमेणानुज्येष्ठं पादवन्दनमकारयत्[6] । यतः कारयितव्येऽवश्यकार्ये[7] दक्षा प्रवीणा । तां देवी[8] [9-]कुलस्य प्रतिष्ठां कीर्तिकरीम्[-9] । [10-]प्रणमय्येति 'अयामन्त'[11] इति णेरयादेशः[-10] ॥ २७ ॥

1–1. C: मेना तां देवीं 2. B, C: °जिता 3. B, C: °वताः 4. B: नमस्कारान° 5. B: सतीनां 6. B, C: °मचीकरत् 7. B, C: °श्यकर्तव्ये 8. B, C: तु for देवीं; A: देवी 9–9. A: कु रीम् (lacuna marked by 5 points). 10–10. B, C omit this. 11. Pāṇ. 6, 4, 55.

अखण्डितं प्रेम लभस्व पत्युरित्युच्यते ताभिरुमा स्म[1] नम्रा ।
तया तु तस्यार्धशरीरलाभात्पश्चात्कृताः[2] स्निग्धजनाशिषोऽपि[3] ॥२८॥

ताभिर्वन्दिताभिरविधवाभिः सा देवी नम्रा सती भर्तुः सकाशादखण्डितं परिपूर्णं[4] प्रेम प्रीत्यनिशयं[5] लप्सीष्ठा इत्युच्यते स्मागद्यत[6] । तया [7-]पुनरेतावत्यो बान्धवलोकाशिषोऽप्यनन्तरं[-7] पश्चात्कृतास्तिरस्कृताः[8] । कुतः । तस्य पत्युरर्धशरीरलाभात्[9] । येन हि शरीरार्धोऽप्यदायि[10] ततः प्रेममात्रलाभो[11] न[12] दुर्लभः । शरीरस्यार्धमर्धशरीरम् । 'अर्धं नपुंसकम्'[13] ॥ २८ ॥

1. B: स 2. K, N: °रभाजा पश्चा°; C: °त्कृता 3. C: बन्धुजना° 4. A omits परिपूर्णं 5. B: प्रेत्य° 6. A: साग°; अग° 7–7. B: स्निग्धजनाशि°; C: स्निग्धलोकाशि°; A: °रेत्यावत्यो for °रेतावत्यो 8. B repeats तिरस्कृताः 9. A cancels the letters शरीरलाभा by vertical dashes on the letters. 10. B: देहार्धमस्या अदायि; C: देहार्धो° 11. B: प्रेमपात्र° 12. A: र 13. Pāṇ. 2, 2, 2; B, C add इति

इच्छाविभूत्योरनुरूपमद्रिस्तस्याः कृती कृत्यमशेषयित्वा ।
सभ्यः सभायां सुहृदास्थितायां तस्थौ वृषाङ्कागमनप्रतीक्षः ॥२९॥

ततो नगनाथो मित्रबन्धुसहितः सभायां[1] विवाहसदसि[2] हरागमनप्रतीक्ष[3] आस्त । किं कृत्वा । अभिलाषविभवयोरनुरूपं[4] दुहितृकार्यमशेषयित्वा समाप्य[5] । कृतमस्यास्तीति कृती । कृतार्थो[6] भगवति सर्वेश्वरे[7] सुतायाः[8] प्रतिपादनात् । सभायां साधुः[9] सभ्यः प्रधानः[10] कुलशीलाद्युत्कर्षात् । [11-]'सभाया यः'[12] । शिषेश्चौरादिकस्याशेषयित्वेति[13] रूपम्[-11] ॥ २९ ॥

1. B: सभार्यो 2. B: विहाय सदसि 3. B, C: °मनं प्रतीक्षमाण 4. B: °रूपयोग्यं सदृशमुचितं 5. C: संपाद्य 6. C omits कृतार्थो 7. A: सुरेश्वरे 8. C: सभायाः 9. B: सधुः 10. B omits प्रधानः 11–11. B: सह भार्यया वर्तते यः सः; C instead: अशेषयित्वेति अत्र नञ्पूर्वत्वात् ल्यबभावः 12. Pāṇ. 4, 4, 105. 13. Dhātupāṭha 1818.

तावद्वरस्यापि[1] कुवेरशैले[2] तत्पूर्वपाणिग्रहणानुरूपम् ।
प्रसाधनं मातृभिरादृताभिर्न्यस्तं पुरस्तात्स्मरशासनस्य[3] ॥३०॥

यावदेव गौरी प्रसाध्यते[4] स्म[5] तावत्स्मरारेर्वरस्य[6] परिणेतुः कुवेरशैले[7] कैलासे सयत्नाभिर्मातृभिर्देवताभिः[8] प्रथमविवाहानुरूपमलङ्करणमग्रतो निहितम्[9] ॥ ३० ॥

1. K, N: तावद्भवस्यापि; A, B, C: तावद्वर° 2. C: कुवीर° 3. K, N, C: °स्तात्पुर° 4. C: प्रसाद्यते 5. B, C omit स्म 6. A: तावत्पुरारेर्हरस्य; C: तावत्पुरारेः वरस्य 7. C: कुवीर– 8. C: सप्रयत्नाभिर्मातृकाभिर्दे° 9. C: विहितम्

[1–]तद्गौरवान्मङ्गलमण्डनश्रीः सा[–1] पस्पृशे केवलमीश्वरेण ।
स्व[2] एव वेशः परिणेतुरिष्टं भावान्तरं तस्य विभोः प्रपेदे ॥३१॥

ततो देवेन[3] मातृगौरवात् सा[4] कौतुकालङ्कारलक्ष्मीः केवलं पस्पृशे । अभिनन्दिता[5] न त्वङ्गे निहिता[6] । यतोऽस्येश्वरस्यात्मीय[7] एवाकल्पः परिणेतुर्वरस्येष्टमभिमतं[8] भावान्तरमन्यद्रूपं प्रपेदे प्राप[9] ॥ ३१ ॥

1–1. A: °नश्रीर्मा; B: °वामङ्ग° for °वामाङ्ग° 2. K, N: स 3. C: देव 4. B, C omit सा 5. A:···(lacuna marked by 3 points); C: अभिनिर्मितः 6. B: निहि 7. B: तस्ये°; C: यतस्तस्ये° 8. A: प···मभि° (lacuna marked by 7 points). 9. B adds भावनानुरूपं

तथाहि[1] –

बभूव भस्मैव सिताङ्गरागः कपालमेवामलशेखरश्रीः ।
उपान्तभागेषु च रोचनाङ्को गजाजिनस्यैव[2] दुगूलभावः[3] ॥३२॥

तस्य भस्मैव मिताङ्गरागश्चन्दनानुलेपनमासीत् । कपालमेवामलशेखरश्रीरवतंसलक्ष्मीरभूत् । तथा [4]–गजाजिनस्यैव करिकृत्तेरेव दुगूलभावः पट्टांशुकत्वं बभूव–[4] । [5]–उपान्तभागेषु पल्लवप्रदेशेषु रोचनैवाङ्कश्चिह्न–[5] [6]–यस्य गोरोचनालिखितहंसयुगलरम्य इत्यर्थः । सिंहाजिनस्येत्यपपाठ–[6] एव [7]–करिकृत्तिवासस्त्वाद्भवस्य–[7] । तथा च[8] पूर्वमेवोक्तम् — 'वधूदुगूलं च सहंसलक्षणं गजाजिनं शोणितबिन्दुवर्षि च'[9] इति ॥ ३२ ॥

1. B omits तथाहि 2. A, C: °नस्येव 3. K, N: दुकूल° 4–4. B: °जिन···लभावाट्टांशुकत्वं बभूवु: (lacuna marked by a blank of a quarter of a line of 13 spaces); C: °जिनस्येव for °जिनस्यैव 5–5. B:···अरोच° (lacuna marked by a blank of 6 spaces); C: उपान्तरागेषु for उपान्तभा° 6–6. B omits यस्य गो°जिनस्य and begins with इत्यप° 7–7. B: वृत्तिरासस्त्वाद्भवस्य; C omits करि 8. A omits च 9. Kumāra. 5, 66.

शङ्खान्तरद्योति[1] विलोचनं यदन्तर्निविष्टामलपिङ्गतारम्[2] ।
सांनिध्यपक्षे हरितालमय्यास्तदेव जातं तिलकक्रियायाः ॥३३॥

शङ्खौ[3] ललाटान्तौ[4] तयोरन्तरे[5] मध्ये द्योतते भासते यदक्षि तृतीयं तदेव हरितालमय्यास्तिलकक्रियायाः सांनिध्यपक्षे सद्भावमार्गे[6] जातं संपन्नम् । लालाटमक्षि हरितालतिलकमभूदित्यर्थः । कीदृशं[7] नेत्रम् । अन्तर्निविष्टा[8] स्थितामला पिङ्गतारा[9] यस्य[10] ॥ ३३ ॥

1. B: शृङ्गान्त°; C: शङ्खान्तरं ज्योतिर् 2. C: यदन्तःप्रविष्टामल° 3. B: शृङ्गौ 4. B, C: ललाटप्रान्तौ 5. B, C omit अन्तरे 6. B omits स°र्गे; C: सन्निधिमार्ग- 7. B, C: कीदृग् 8. C: अन्तः प्रविष्टा 9. B, C: तारा कनीनिका 10. B omits यस्य

यथाप्रदेशं भुजगेश्वराणां करिष्यतामाभरणान्तरत्वम् ।
शरीरमात्रं विकृतिं प्रपेदे तथैव तस्थुः फणरत्नशोभाः ॥३४॥

वासुकिप्रभृतीनां नागेन्द्राणां बाह्वादिप्रदेशानुरूपेण[1] केयूरकटकादिरूपमलङ्कारविशेषं[2] विधास्यतां देहमात्रमाभरणमयं[3] विकारमाप[4] । शिरोमणि-

शोभाः पुनस्तथैव[5] तस्थुर्न रूपान्तरं [6-]प्रापुः । रत्नानां[-6] स्वत एवालङ्करणत्वात्[7] ।। ३४ ।।

1. B: °रूप्येण 2. B: कीयूर°; A: °टका···मल° (lacuna marked by a blank of 3 spaces); C omits केयूर and °मलङ्करणविशेषत्वं 3. C: °रणत्वमयं 4. A:···प (lacuna marked by 5 points); C: °रत्वं प्राप 5. B omits पुनस् 6–6. A: प्रा···(lacuna marked by 7 points); B, C: आपुः for प्रापुः 7. B: °लङ्कार°

दिवापि निष्ठ्यूतमरीचिभासा[1] बाल्यादनाविष्कृतलक्षणेन[2] ।
चन्द्रेण नित्यं प्रतिभिन्नमौलेश्चूडामणौ[3] किं ग्रहणं हरस्य ॥३५॥

भवस्य चूडामणौ शिरोरत्नविषये[4] किं ग्रहणं क[5] आदरः[6] । चूडामणिरूपेण नरास्थि[7] न किंचिद्व्यचीकरदित्यर्थः । यतो नित्यमेव शशिना प्रतिभिन्नमौलेर्विशेषितजूटस्य[8] । कीदृशेन । अहन्यपि प्रसृतकिरणकान्तिना । तथा[9] कलामात्ररूपत्वादनाविष्कृतलक्षणेनाव्यक्तमलेन[10] । परिपूर्णस्य ह्यस्य शशाविर्भावः । अतश्च यस्यैवंविधः[11] सितांशुराभरणं[12] शिरसि[13] स किमिति चूडामणिमपेक्षते । ग्रहणमादरः[14] ।। ३५ ।।

1. A: निष्कूत° 2. K, N: °तलाञ्छनेन 3. K, N: °मणेः 4. A: °विशेषे 5. B, C omit क 6. C: आचारः 7. B: नानास्थि 8. C: °विवेष्टितजूटस्य 9. B, C omit तथा 10. A, B: °क्तमालेन; C: °ष्कृतलाञ्छनेना° 11. B: यद्यैवं° 12. B omits आभरणं 13. B omits शिरसि; A: सिरसि 14. B: °दरो भरः; C: °दरभरः

इत्यद्भुतैकप्रभवः प्रभावात् प्रसिद्धनेपथ्यविधिर्विधाता[1] ।
आत्मानमासन्नगणोपनीते खड्गे निषक्तप्रतिमं[2] ददर्श ॥३६॥

अथ हरः पार्श्वस्थगणढौकिते[3] मण्डलाग्रे लग्नप्रतिबिम्बमलङ्कृतमात्मानमैक्षत[4] । कीदृशः[5] । प्रभावान्महिम्न इतीत्थं प्रसिद्धनेपथ्यविधिः[6] संपन्नवेशरचनः । यतोऽद्भुतैकप्रभव[7] आश्चर्यैकनिधिः । विधाता स्रष्टा ।।३६।।

1. K, N: °विधेर्वि° 2. B, C: निषिक्त° 3. B, C: °स्थपार्षदहौ° 4. A: °ङ्कृतमैक्षत; C: °बिम्बमात्मानमलङ्कृतमैक्षत 5. B, C omit कीदृशः 6. B: °सिद्धेने° 7. B: °नंप्र°

स गोपतिं नन्दिभुजावलम्बी शार्दूलचर्मान्तरितोरुपृष्ठम्[1] ।
तद्भक्तिसंक्षिप्तबृहत्प्रमाणमारुह्य कैलासमिव प्रतस्थे ॥३७॥

ततो[2] देवो नन्दिभुजावलम्बनेन[3] वृषभमारुह्य प्रययौ । कीदृशम् । शार्दूलचर्मणा व्याघ्रचर्मणान्तरितं[4] स्थगितमुरुपृष्ठं[5] यस्य । शौक्ल्यादुत्प्रेक्ष्यते[6] । भगवद्भक्त्या संहृतं महत्प्रमाणं[7] येन तत्तादृशं[8] कैलासमद्रिमिवारुह्य[9] ययावित्यर्थः[10] ॥ ३७ ॥

1. B: °र्मापिहितोरु° 2. B: तत्र 3. A: °लम्बेनन 4. B, C: व्याघ्राजिनेन पिहितं 5. C: °तमूरु° 6. B: शौक्ल्यादुच्चचार प्रेक्ष्यते; C: शौक्ल्यादुच्चत्वाच्चोत्प्रे° 7. B: बृहत्प्र° 8. B omits तत्; C: तं तादृशं 9. B, C: कैलासाद्रिमिवारुह्य 10. B: यथाविधि; C: ययाविति

तं मातरो देवमनुव्रजन्त्यः स्ववाहनक्षोभचलावतंसाः[1] ।
मुखैः प्रभामण्डलरेणुगौरैः पद्माकरं चक्रुरिवान्तरिक्षम्[2] ॥३८॥

तं देवं मातरोऽनुव्रजन्त्यो[3] वक्त्रैर्व्योम कमलषण्डमिव[4] व्यधुः[5] । मुखानां कमलनिभत्वात्[6] । प्रभामण्डलमेव रेणुस्तेन गौरैः पिङ्गैः[7] । पद्मे हि रेणुना[8] भाव्यम्[9] । [10-]ताः कीदृश्यः[-10] । महिषोलूकादिकं[11] स्वं स्वं वाहनं[12] तत्क्षोभे[13] चला अवतंसाः शेखरा यासां ताः[14] ॥ ३८ ॥

1. A: °हनाक्षो° 2. K, N: °न्तरीक्ष । 3. B, C: °नुयान्त्यो 4. A: °व्योममक°; C: °षण्डयुतमिव 5. A omits व्ययु 6. B: मलिनत्वात्; C: च नलिनत्वात् 7. B, C: पिशङ्गैः 8. B: परागेण; C: रागेण 9. B, C: भवितव्यम् 10–10. B, C omit this. 11. B: महिषल्लोका°; C adds यत् 12. B: यद्वाहनं 13. B, C: °त्क्षोभेन 14. B, C omit ताः

तासां च पश्चात्कनकप्रभाणां[1] काली कपालाभरणा चकाशे ।
बलाकिनी नीलपयोदराजिर्दूरं[2] पुरःक्षिप्तशतह्रदेव[3] ॥३९॥

तासां मातॄणां सुवर्णवर्णानां पश्चात् कालीसंज्ञा माता सितकपालालङ्कारा[4] चकाशे व्यद्युतत्[5] । केव[6] । बलाकायुक्ताऽग्रे[7] च[8] दूरं[9] निष्ठ्यूततडित्[10] कृष्णमेघमाला यथा शोभते[11] तथासावित्यर्थः[12] । काल्याः कालत्वात् कालीति नाम । [13-]वर्णे ङीषुत्पत्तिः[-13] ॥ ३९ ॥

1. B: °भानां 2. K, N: °राजी दू°; A, C: °पयोधरा° 3. B: °क्षितश°, C: °ह्लदेन 4. B, C omit सि°रा 5. A: व्युद्यु° 6. B, C omit केव 7. B, C: बलाकाभिर्युता (C: क्ता) 8. B, C omit च 9. B: दूर– 10. A, B: निष्ठुत° 11. B, C: काशते 12. B, C omit त°र्थः 13–13. B, C omit this; cf. Pāṇ. 4, 1, 42.

ततो गणैः शूलभृतः पुरोगैरुदीरितो मङ्गलतूर्यघोषः ।
विमानशृङ्गाण्यवगाहमानः[1] शशंस सेवावसरं सुरेभ्यः ॥४०॥

अथ[2] हरस्याग्रगामिभिः[3] प्रमथैरुत्पादितो[4] ढक्कादिमङ्गलवादित्रध्वनिर्देवेभ्यः[5] सेवावसरं शशंसाचकथत्[6] । यतः सुरयानशिखराणि व्याप्नुवन् [7-]अतश्च तदाकर्णनान्नूनं देवो[-7] विवाहार्थमुच्चलितो येनायं[8] तूर्यरवस्तद्व्रजामोऽस्य[9] पुरत[10] इति सेवाकालकथनम् ॥ ४० ॥

1. B: °ङ्गाणि विगाह°, C: °ङ्गान्यव° 2. B, C omit अथ 3. B: °ग्रयायिभिः, C: हराग्रयायिभिः 4. A: प्रथमैरु°, B: °दित– 5. A: ढक्कादि°, B, C: मङ्गल्यवा, B: °वेभ्यो 6. B: शंसु अकथयत्, C: °साकथयत् 7–7. B: अनश्चाकर्णनाद्दो, C: °र्णनान्नगं for °र्णनान्नूनं 8. B omits येन°; C: तेनायं 9. B, C omit अस्य 10. B, C omit पुरत

तामेव सेवामाह —

उपाददे[1] तस्य सहस्ररश्मिस्त्वष्टा[2] नवं निर्मितमातपत्रम् ।
स तद्दुकूलादविदूरमौलिर्बभौ[3] [4-]वहन्गाङ्गमिव प्रवाहम्[-4] ॥४१॥

त्वष्ट्रा[5] विश्वकर्मणा तत्कालघटितमातपत्रमस्य देवस्य दशशताभीशुरुपाददे[5a] जग्राह[6]। [7-]स च हरस्तद्दुगूलाच्छत्रपट्टांशुकादविदूरमौलिर्निकटशिरा[-7] बभौ[8]। सितत्वादुत्प्रेक्ष्यते[9]। [10-]गाङ्गमिव प्रवाहं स्रोतो वहन्। स हि गङ्गाधरः[-10] ॥ ४१ ॥

1. B: °दधे 2. C: °स्त्वष्टा 3. B, C: °दिविभिन्नमौ°; K, N: °द्दुकूला° 4–4. K, N: पतद्गङ्ग इवोत्तमाङ्गे 5. C: त्वष्टा 5a. A, B, C: °शताभींशु°; B, C add समीपे 6. B: जग्राह; C: अग्रहीदित्यर्थः 7–7. A: स च हरद्दु°; B: °गूलांत्पट्टांशु°; C: सहचरस्तद्दुगूलतत्पट्टां° 8. B, C: रेजे 9. B: °त्प्रेक्षते 10–10. B omits this; A गङ्गामिव for गाङ्गमिव and omits स्रोतो

मूर्ते च गङ्गायमुने[1] तदानीं सचामरे देवमसेविषाताम्।
समुद्रगारूपविपर्ययेऽपि सहंसपाते इव लक्ष्यमाणे[2] ॥४२॥

[3-]तं चेश्वरं[-3] गङ्गायमुने नद्यौ चामराणि[4] गृहीत्वासेविषातां[5] वीजयामासतुः। सचामरत्वादुत्प्रेक्ष्यते[6]। समुद्रगारूपविपर्ययेऽपि जलमयसंस्थानत्यागेऽपि [7-]हंसपातान्विते इव दृश्यमाने। स्रोतोरूपे[8] हि नदीनां हंसैर्भाव्यम्[9]। तदा[10] च मूर्तविजलत्वेऽपि[-7] सितप्रकीर्णकसद्भावाद्धंससंपर्कोत्प्रेक्षा[11]। समुद्रगाः[12] सरितस्तासां [13-]रूपं स्रोतोमयम्[-13]। असेविषातामिति कर्तरि[14] लुङ्[15] ॥ ४२ ॥

1. A: गङ्गायङ्गाय° 2. B: °माने 3–3. C omits this; B omits च 4. B, C: चामरे 5. C: °त्वातमीश्वरमसे° 6. B: चाम°त्प्रेक्षते 7–7. A omits this; C omits अपि in मूर्त°त्वेऽपि 8. C: °रूपो 9. C: सितच्छदैर्भाव्यम् 10. C: तथा 11. B: °कीर्णस°; C: प्रवीर्णक° 12. B: अखिलाः समुद्रगाः 13–13. B, C: स्रोतोमयं रूपम् 14. A, C: कर्मणि 15. C: लट्

तमभ्यगच्छत् प्रथमो विधाता श्रीवत्सलक्ष्मा पुरुषश्च साक्षात्।
जयेति वाचा महिमानमस्य समेधयन्तौ[1] हविषेव वह्निम् ॥ ४३ ॥

तमीश्वरं[2] प्रथमो विधाता ब्रह्मा श्रीवत्साङ्कश्च[3] पुरुषो विष्णुरभ्यगच्छत्[4]

संमुखमाययौ[4] । अस्य देवस्य जयजयेति वचसा स्वयं माहात्म्यं वर्धयन्तौ हविषा वह्निमिव । चित्रभानुर्हि[5] हव्येन[6] वर्धते । श्रीवत्सो हरेरुरसि[7] लक्षणविशेषः ॥ ४३ ॥

1. K, N: संवर्धयन्तौ 2. B, C: तमभ्यागतमीश्वरं 3. C omits च 4. C: °रभ्यागच्छत् and B, C add श्रीवत्साख्यं महापुरुषचिह्नं उरसि मत्स्याकारं लक्ष्म यस्य स पुरुषो विष्णुः 4a. B: °मागतो 5. B, C omit हि 6. B: हेतव्येन; C: होतव्येन 7. C: हरेः वक्षसि

ननु ब्रह्मविष्णू सर्वोत्कृष्टौ कथमिव हरस्य जयादिशब्दमुदचारयतामित्याह —

एकैव मूर्तिर्बिभिदे त्रिधा[1] सा सामान्यमेषां प्रथमावरत्वम् ।
विष्णोर्हरस्तस्य हरिः कदाचिद्वेधास्तयोस्तावपि धातुरीड्यौ ॥४४॥

सा हरहरिहिरण्यगर्भलक्षणैकैव[2] मूर्तिस्तनुस्त्रिभिः प्रकारैर्बिभिदे[3] भेदं[4] गता अयं[5] हरो हरिरयमयं[6] च[7] ब्रह्मेति । यदुक्तम् — 'नमस्त्रिमूर्तये तुभ्यम्'[8] इति । अतश्चैषां[9] त्रयाणां यत्प्रथमावरत्वं[10] प्राधान्याप्राधान्यं[11] स्तोतृस्तुत्यत्वात्[12] तत्सामान्यं[13] साधारणम्[14] । [15-]तथा हि[-15] — विष्णोः कदाचिदीश्वर[16] ईड्यः स्तुत्यः । [17-]तस्य कदाचिद्धरिः[-17] । [18-]कदाचिद्ब्रह्माणं हरिहरावीडाते[-18] । [19-]कदाचित्तु तौ स ईट्टे[-19] ॥४४॥

1. B: त्रिधा 2. B omits हर; °लक्षणं एकैव; C: हरिहरहिर° 3. B adds भिन्ना 4. C: भिन्नभेदं 5. A, C: अहं 6. C: अयं हरिरयं 7. C omits च 8. Kumāra. 2, 4 9. B: अतश्च 10. B, C omit यत् 11. B: प्रधान्याप्रधान्यत्वं 12. A: स्तुत्यस्तोत्यत्वं 13. B omits तत् 14. B adds समं सदृशम्; C adds सदृशम् 15–15. B, C: यथा 16. B: कदचिद्विष्णोः कदाचिदी° 17–17. B: कदाचित्तस्य हरिरीड्यः; C: कदाचित्तस्य हरिब्रह्माणौ 18–18. A: कदाचि···हरा° (lacuna marked by a blank of 3 spaces); B: ब्रह्माणं कदाचिदीश्वरः ईड्यः स्तुत्यः ब्रह्माणं कदाचिद्धरिहरावीडते; C: कदाचिद्धरिहरौ ईड्यते 19–19. B: सः कदाचित्तु संस्तुते; C: स कदाचित्तु तावीड्यते

तं लोकपालाः पुरुहूतमुख्याः श्रीलक्षणोत्सर्गविनीतवेशाः[1] ।
दृष्टिप्रदाने कृतनन्दिसंज्ञास्तद्दर्शिताः प्राञ्जलयः प्रणेमुः ॥४५॥

शक्रप्रभृतयो दिगीश्वरास्तं[2] देवं प्रणेमुः[3] । कीदृशाः[4] । श्रीलक्षणानि छत्रचामरादीनि तेषामुत्सर्गेण[5] त्यागेन[6] विनीतवेशा अपरिनिष्ठिताकल्पाः[7] । तथा[8] दृष्टिप्रदाननिमित्तं[9] कृता[10] नन्दिप्रतीहारस्य संज्ञा संकेतो यैः । अवसरं कुरु दर्शयास्मानिति[11] । ततस्तेन वीरकेण[12] दर्शिताः मस्तोऽञ्जलिं कृत्वा देवमीश्वरं[13] ववन्दिरे[14] ।। ४५ ।।

1. B: °वेषाः 2. C: दिगीशास्तं 3. B, C: प्राणमन् 4. B, C omit कीदृशाः 5. A: °र्गेन 6. B omits त्यागेन 7. B: परिनिष्ठिताः कल्पास्संयतवेशाः; C: परिनि° 8. C: तदा 9. B: °दाने निमि° 10. B: कृतः 11. C: °स्मान्निति 12. B, C omit वीरकेण 13. B, C omit देवमीश्वरं and add तं (B: त) 14. C adds इति भावः

कम्पेन मूर्ध्नः[1] शतपत्रयोनिं वाचा हरिं वृत्रहणं स्मितेन ।
आलोकमात्रेण सुरानशेषान् संभावयामास[2] यथाप्रधानम् ।।४६।।

ततो धूर्जटिस्तान् विरिञ्चादीन् देवान् यथाप्रधानं प्रभावानुरूप्येणावर्जयत्[3] । तथा[4] हि[5] शिरश्चालनेन ब्रह्माणं समभावयत् । ततो हरिं वचसा । तदन्विन्द्रमीषद्धसितेन[6] । अन्यांश्च गीर्वाणान्[7] दृष्टिमात्रेण ।। ४६ ।।

1. B: मूध्नां 2. B: संभव° 3. B: °जयेत्; C: °रूपेणा° 4. B: ततो 5. A omits हि 6. C omits तदनु 7. C adds यथाप्रधानं प्रधानानतिक्रमेण

तस्मै जयाशीः ससृजे पुरस्तात्सप्तर्षिभिस्तान्स्मितपूर्वमाह ।
विवाहयज्ञे विततेऽत्र यूयमध्वर्यवः[1] पूर्ववृता मयेति ।।४७।।

जयजयेत्याशीर्नुतिर्देवायाग्रतो[2] वसिष्ठादिभिर्मुनिभिः ससृजे उच्चारिता । ततस्तानसौ सहासमुवाच । अस्मिन्नुद्वाहाध्वरे[3] वितते प्रसृते[4] पूर्वमेव मयाध्वर्युत्वे[1] यूयं प्रार्थिताः । ततः शीघ्रं व्रजतेति भावः ।। ४७ ।।

1. C: °ध्वर्यत्वे 2. A: °शीन्नुति°; B: °शीर्नति° 3. B, C: अस्मिन्विवाहा° 4. B, C: प्रस्तुते

विश्वावसुप्राग्रहरैः[1] प्रवीणैः संगीयमानत्रिपुरापदानः[2] ।
अध्वानमध्वान्तविकारलङ्घ्यस्ततार[3] ताराधिपखण्डधारी ॥४८॥

ततो देवोऽध्वानं ततार मार्गं[4] ययौ । कीदृशः । विश्वावसुर्गन्धर्वराजः प्राग्रहरः प्रधानं येषां तैः [5-]प्रवीणैर्गेयकुशलैः उच्चैर्गीयमानं[-5] त्रिपुरदाहलक्षणमपदानमाश्चर्यकर्म[6] यस्य । ध्वान्तमान्तरं[7] तमस्तस्य[8] विकारा [9-]हर्षादयस्तैर्न लङ्घ्यो[-9] नाक्रमणीयः । इत्थं[10] महिमदर्शनेप्यनहङ्कृत इत्यर्थः[11] । ताराधिपखण्डधारी शशिकलाभृत् । त्रिपुरशब्देनात्र तद्दाहो लक्ष्यते ॥ ४८ ॥

1. B: °प्रग्रचहरैः 2. K, N: °रावदानः 3. A: °ङ्घ्यःस्ततान 4. B, C: मार्गं 5-5. A: °र्गेयकु···(lacuna marked by a blank of a quarter of a line): C: °णौर्गीयकुशलैः गीय° 6. B: °क्षणंमपादान°; C: त्रिपुरवधल°पधान° 7. B: ध्वान्तस्यान्तरस्य 8. B: तमसो 9-9. B, C: °स्तैरलङ्घ्यो 10. B omits इत्थं 11. B omits इत्यर्थः

खे खेलगामी तमुवाह वाहः सशब्दचामीकरकिंकिणीकः ।
तटाभिघातादिव लग्नपङ्के धुन्वन्मुहुः प्रोतघने विषाणे ॥ ४९ ॥

वाहो वृषभस्तमीशमाकाशेऽवहत्[1] । कीदृशः । खेलगामी[2] सविलासयायी । तथा[3] सशब्दाश्चामीकरकिंकिण्यः[4] कनकघण्टिका[5] यस्य सः[6] । तथा[7] [8-]प्रोतघने स्यूतमेघे[-8] विषाणे[9] शृङ्गे धुन्वन् कम्पयन् । उत्प्रेक्ष्यते । तटाभिघाताद्वप्रक्रीडात[10] इव लग्नपङ्के । कर्दमश्लेषाद्धि[11] विषाणकम्पः ॥ ४९ ॥

1. B: °मीश्वरमा° 2. B, C omit खे°मी 3. B omits तथा 4. C: °करमय्यः कि° 5. A, B: °घण्ठका 6. C omits सः 7. C omits तथा 8-8. B, C: प्रोतमेघ (C: घे) 9. A: विशाणे 10. B, C: °घातादिव वप्र° 11. A: कर्मम°

स प्रापदप्राप्तपराभियोगं[1] नगेन्द्रगुप्तं नगरं मुहूर्तात् ।
पुरोविलग्नैर्हरदृष्टिपातैः[2] सुवर्णसूत्रैरिव कृष्यमाणम्[3] ॥ ५० ॥

अप्राप्तपराभियोगमनामादितरिपुपरिवेष्टनमोपधिप्रस्थं स[4] ईश्वर:[5] क्षणमात्रेणासदत् । उत्प्रेक्ष्यते[6] । अग्रतो विलग्नैर्हरतृतीयनयनपातैर्हेतुभूतै:[7] सुवर्णसूत्रैराकृष्यमाणमिव । अन्यथा कथं दूरस्याशुप्राप्तिः स्यादिति भाव:। कर्तृतृतीयया[8] तु द्वितीयमिवशब्दं विनोत्प्रेक्षा दुर्घटा स्यात् । सुवर्णसूत्रैरिवेत्येष इवशब्दो[9] दृष्टिपातानामुपमार्थो नोत्प्रेक्षामपि प्रतिपादयितुं समर्थ:। अतश्चेवशब्दद्वयप्रयोगो[10] न्याय्य:[11] । यथा — 'अङ्गुलीभिरिव केशसंचयं संनिगृह्य[12] तिमिरं मरीचिभि: । कुड्मलीकृतसरोजलोचनं[13] [14-]चुम्बतीव रजनीमुखं[-14] शशी ॥'[15] हेतुतृतीयायां[16] तु न किंचिदहृदयंगमम्[17] ॥५०॥

1. A: °प्राप्तदप्रा° 2. C: °विविग्नै° 3. K, N: °माण:; B: °मानाम् 4. B, C: असौ 5. C adds वृषो वा 6. B: °त्प्रेक्षते 7. B, C: लग्नै° 8. A: °तीयाया; B, C: °तीया 9. A, B: °त्विवश° 10. B, C: °श्चेवद्वय°; B: °प्रयोगे 11. B: न्याये 12. A: °नियम्य 13. A: अङ्गुलीकृत° 14-14. B: °तीरंजनी° 15. Kumāra. 8,63; C adds इति 16. B: वहृतेतुतृ° 17. B: किंचिन्न हृ°; C: किंचिद्धृदयाङ्गम

तस्योपकण्ठे घननीलकण्ठः कुतूहलादुन्मुखपौरदृष्टः ।
स्वबाणचिह्नादवतीर्य[1] मार्गादासन्नभूपृष्ठमियाय देवः ॥ ५१ ॥

तस्याद्रेरुपकण्ठे[2] समीपे भगवानासन्नभूपृष्ठमगात्[3] । स्वबाणचिह्नान्मार्गादाकाशादवरुह्य[4] । त्रिपुरवधकाले[5] शरक्षेपान्नभस:[6] स्वबाणचिह्नत्वम्[7] । कीदृशोऽसौ[8] । घननीलकण्ठो[9] मेघकालगल: । तथा[10] कुतूहलेनोन्मुखैर्नागरैर्वीक्षित:[11] ॥ ५१ ॥

1. B: °तीर्णं– 2. B, C: तस्य गिरेरु° 3. A, B, C: वान्नास°; B: °सन्नं भूपृष्ठमगमत्; C: °मगमत् 4. B: °ह्नादाकाशमार्गाद°; C: °काशमार्गादवतीर्य 5. B adds दक्षयज्ञान्वेषणे वा; C adds दक्षयज्ञप्रमर्दने वा 6. B: °पध्नभस– 7. B: स्म्युद्बाण° 8. A: कीदृशो 9. A: मेघनील° 10. B: यथा 11. B: °खैर्नग°; C: °गरैलोकैरीक्षित:

तमृद्धिमद्बन्धुजनाधिरूढैर्वृन्दैर्गजानां[1] गिरिचक्रवर्ती ।
प्रत्युज्जगामागमनप्रतीतः प्रफुल्लवृक्षैः कटकैरिव स्वैः ॥ ५२ ॥

तमीशमद्रिनाथ:[2] प्रत्युज्जगामाग्रतो निर्ययौ[3] । कै: । स्फीतस्वजनारूढै-

हस्तिकैर्विकमितपादपैर्निजैरिव[4] नितम्बैः । कीदृशः[5] । भगवत[6] आगमनेन प्रतीनः प्रमुदितः[7] ॥ ५२ ॥

1. A: °जनाभिरू° 2. B, C: तमीश्वरमद्रिराजः 3. C: ययौ 4. B: °रूढहास्ति°; C: °जनाधिरूढै° 5. A adds महिमवान् 6. B, C: तद्– 7. B omits प्रमुदितः

वर्गावुभौ देवमहीधराणां द्वारे पुरस्योद्घटितापिधाने ।
समीयतुर्दूरविसर्पिघोषौ भिन्नैकसेतू पयसामिवौघौ ॥ ५३ ॥

तौ सुरनगसङ्घावुद्घटितापिधाने[1] प्रसृतद्वाःकवाटे[2] पुरस्य[3] द्वारे समीयतुः संजग्माते । काविव । भिन्नो[4] लुठित[5] एकः साधारण.[6] सेतुर्ययोस्तौ तोयपूरौ यथा संगच्छेते । सेतुर्द्वारस्योपमानम् । दूरविसर्पिघोषावित्युभयत्रापि[7] विशेषणम् । [8]–अपिधीयते स्थग्यते येन तदपिधानं–[8] कवाटः ॥ ५३ ॥

1. B: °वुद्घाटि°; C: °सङ्घवुद्घ° 2. B, C: °तकवाटे 3. B, C omit पुरस्य 4. B: भिन्नौ 5. B: लुटित 6. B: °रण– 7. B, C: °भयपद- 8-8. A: °°त्य° (lacuna marked by a blank of a quarter of a line); B omits तद् in तदपि°

ह्रीमानभूद्भूमिधरो हरेण त्रैलोक्यवन्द्येन[1] कृतप्रणामः ।
पूर्वं महिम्ना स हि तस्य दूरमावर्जितं[2] नात्मशिरो विवेद ॥ ५४ ॥

भुवनत्रयवन्दितेन[3] हरेण पूर्वं वन्दितत्वादद्रिनाथो लज्जितोऽभूत् । [4]–सर्वेश्वरो नामादौ[5] नमतीति–[4] स च [6]–दूरमत्यर्थमावर्जितं नामितमपि–[6] निजमुत्तमाङ्गं[7] न विवेद नाज्ञासीत्[8] । कुतः । तस्य महिम्ना प्रभावातिशयेन । अत्युत्कृष्टस्य[9] हि[10] पश्चाद्विहितमपि वन्दनं कियदत्रेति महिम्ना कर्त्रा मन्यते । यदि वा भगवतः सर्वोपरि वर्तित्वाद्भुवनानामधःस्थत्वे सत्यात्मशिरसोऽत्र[11] पूर्ववद्बोद्धव्यम् । न तु प्रणाममात्रेण । महिम्ना हि भगवता सर्वं[12] नामितमेव । अस्मिन् पक्षे महिम्नेति नामनापेक्षा । कर्तरि[13] तृतीया । अतश्चासौ न विवेद । [14]–यदि ह्यवेदिष्यल्लज्जितो नाभविष्यन्नित्यमेव प्रणतत्वात्–[14] ॥ ५४ ॥

1. B: °वन्देन 2: B: दूरादाव° 3. B: °त्रये वन्दि° 4-4. A:··· मतीति (lacuna marked by a blank of 3 spaces); B, C add कृत्वा after नमतीति 5. C: ममादौ 6-6. B: °मत्यर्थं नामितमावर्जितं; C: नमितं for नामितमपि 7. B adds अपि 8. C omits न 9. C: नात्युत्क° 10. B: नाहं; C omits हि 11. B: सत्यपि शिर°; C: मत्याशि°; 12. B: सर्वा 13. Cf. Pāṇ. 2,3,18. 14-14. B omits this C: यदेव वेदिष्यत् नित्य°

स प्रीतियोगाद्विकसन्मुखश्रीर्जामातुरग्रेसरतामुपेत्य ।
प्रावेशयन्मन्दिरमृद्धमेनमागुल्फकीर्णापणमार्गपुष्पम्[1] ॥ ५५ ॥

स[2] हिमवान् प्रीत्या जामातुः पुरोयायित्वमवाप्यैनं श्रीकण्ठं निजं मन्दिरं प्रावेशयत् । ऋद्धं स्फीतं [3-]तथा आगुल्फं[-3] पादपूरं कीर्णान्यापणमार्गे[4] हट्टपथे पुष्पाणि यत्र । अन्तरेति पाठेऽन्तरे नगराभ्यन्तरे[5] [6-]मार्गा अन्तरमार्गाः[-6] ॥ ५५ ॥

1. B: °कीर्णान्तरपुष्पतल्पम्; C: °कीर्णान्तरमा° 2. B omits स 3-3. B omits this. 4. A: °मार्गो 5. B: नगाभ्य° 6-6. B: मार्गनगराभ्यन्तरमार्गः; C: मार्गा नगराभ्यन्तरं मार्गम्

तस्मिन् मुहूर्ते पुरसुन्दरीणामीशानसंदर्शनलालसानाम् ।
प्रासादमालासु बभूवुरित्थं त्यक्तान्यकार्याणि विचेष्टितानि ॥५६॥

अथ[1] तस्मिन् मुहूर्ते महाराजप्रवेशसमये वरविलोकनसाभिलाषाणां नगरवनितानामुत्सृष्टव्यापारान्तराणि[2] विचेष्टितानि चरितानि हर्म्यावलिपृष्ठेष्वित्थमासन्नभूवन्[3] ॥ ५६ ॥

1. B, C omit अथ 2. A: °पृष्ठीपान्त° 3. B, C: हर्म्यपृ°

कथमित्याह[1a] —

आलोकमार्गं सहसा व्रजन्त्या कयाचिदुद्वेष्टनवान्तमाल्यः ।
बन्धुं[1] न संभावित एव तावत्करेण रुद्धोऽपि न[2] केशहस्तः[3] ॥५७॥

सहसानाशङ्कमालोकमार्गं[4] गवाक्षपथं[5] गतया कयाचिन्नागरिकया[6] केशपाशो[7] बन्धुं ग्रथयितुं[8] न संभावित एव[9] न नियोजित एव तावत्[10] ।

आस्तामेतत् । करेणापि [11-]न रुद्धो[-11] नावगुद्धः[12] । [13-]अतश्च यत्र[14] कररोधस्यैव[15] त्वरावशादक्षणत्वं[16] तत्र[17] बन्धनचर्चा[18] दूरापेतेवेत्यर्थः[-13] । [19-]उद्वेष्टनवशाद्वान्तमाल्यस्त्यक्तापीडस्तस्यान्तस्थत्वात्[-19] । मालानां समूहो माल्यम्[20] । 'पाशादिभ्यो यः'[21] इत्यनेन[22] यः[23] । हस्तपक्षपाशाः केशेषु प्रशंसावाचकाः ।। ५७ ।।

1a. B omits क°ह 1. N: बद्धं 2. K, N: च 3. B, C, K, N: केशपाशः 4. A: °सा अशङ्क°; B: °सा साशङ्क°मार्गं व्रजन्त्या; C: °सा सशङ्क° 5. B omits गवाक्ष 6. B, C: °त्नायिकया 7. B, C: केशकलापो 8. B, C: ग्रथितुं 9. C adds तावत् 10. C omits तावत् 11-11. B, C omit this. 12. A: °गुब्धः 13-13. B omits this. 14. A: यस्य 15. A: करोधस्यैव; C omits कर 16. C omits अक्षणत्वं 17. C: न सम्भवस्तत्र 18. C: बन्धचर्चा 19-19. B: वान्तमाल्यः उद्वेष्टनवशात्त्यक्तापीडा तस्याः° 20. B omits माल्यम्; C: माल्यः 21. Pāṇ. 4, 2, 49; A, B, C: यत् for यः 22. B, C omit इ°न 23. A: यत् ; B, C omit यः

प्रसाधिकालम्बितमग्रपादमाक्षिप्य[1] काचिद्द्रवरागमेव ।
उत्सृष्टलीलागतिरागवाक्षादलक्तकाङ्कां पदवीं ततान ॥ ५८ ॥

अन्या[2] काचिदङ्गना प्रसाधिकालम्बितं[1] सैरन्ध्रीगृहीतं द्रवरागमशुष्कालक्तकं[3] चरणाग्रमाक्षिप्य[4] परित्यक्तविलासगमना यावकरसचिह्नं[5] मार्गमावातायनमकरोत्[6] । अग्रं[7] चासौ पादोऽग्रपाद[8] इति[9] गुणगुणिनोरभेदाद्विशेषणसमासः[10] । [11-]भेदपक्षे तु पादाग्रादीनां षष्ठीसमासः[-11] । अग्रे पादोऽग्रपाद इति [12-]सप्तमीसमासो वा[-12] ।। ५८ ।।

1. A, B, C: प्रासा° 2. B omits अन्या 3. B: °क्तक- 4. B: चरणमाकृष्य; C: °ग्रमाकृष्य 5. B: चिह्न- 6. A: मार्गवाता°; B: मार्गं वाता°; C वातायनमार्गमकरोत् 7. B: अग्रे 8. C: पादश्च पादाग्रपादः 9. B omits इति 10. Cf. Pāṇ. 2, 1, 57. 11-11. B, C omits this, cf. Pāṇ. 2, 2, 8. 12-12. A: वा समासः; B omits वा; cf. Pāṇ. 2, 1, 40.

विलोचनं दक्षिणमञ्जनेन संभाव्य तद्वञ्चितवामनेत्रा[1] ।
तथैव वातायनसंनिकर्षं ययौ शलाकामपरा वहन्ती ॥ ५९ ॥

अन्या नारी दक्षिणमक्षि कज्जलेन संभाव्य[2] संयोज्य वामे तु[3] तददत्त्वैव करेण[4] तूलिकां[5] दधाना[6] नर्थंबोत्सृष्टलीलागतिर्गवाक्षनिकटमगमत्[7] । [8-]वातोऽयति प्रसरत्यनेनेति वातायनं[-8] गवाक्षः ।। ५९ ।।

1. C: तद्विश्चिता 2. B omits संभाव्य 3. C omits तु 4. B: एककरेण 5. B, C: तूलि 6. C: ददाना 7. B: °वाक्षसविधिम°; C: °वाक्षसविधमगात् 8-8. B: अयति प्रसृत्यनेन वात इति वातायनो; C: अयते प्रसरति वातोऽनेनेति वातायनो

जालान्तरप्रेषितदृष्टिरन्या प्रस्थानभिन्नां न बबन्ध नीवीम् ।
नाभिप्रविष्टाभरणप्रभेण[1] हस्तेन तस्थाववलम्ब्य[2] वासः ॥६०॥

अपरा[3] वनिता[4] त्वरावशाद्गमनत्रुटितां नीवीमुच्चयं गवाक्षविवरक्षिप्तनेत्रत्वान्न[5] बबन्ध । केवलं[6] करेण वासोऽम्बरमवष्टभ्य[7] तस्थावास्त[8] । अतश्च नाभिप्रविष्टकटककान्तित्वम्[9] ।। ६० ।।

1. B: °भेन 2. B: तस्थावल° 3. B: अन्यापरा; C: अन्या 4. C: वरनारी 5. B: °रविक्षि°; C: °क्षिप्ते नेत्र° 6. A:···लं (lacuna marked by a blank of one space). 7. B omits वासो; C: अम्बरमवलम्ब्याव° 8. A: °वास्थ; C: °वास 9. B: नाभिनिवि°

अर्धाचिता सत्वरमुत्थितायाः पदे पदे दुर्निमितं[1] गलन्ती ।
कस्याश्चिदासीद्रशना तदानीमङ्गुष्ठमूलार्पितसूत्रशेषा ॥६१॥

अन्यस्याश्च त्वरयोत्थितायास्तदानीं [2-]मेखला पादाङ्गुष्ठमूलार्पितसूत्रशेषा बभूव[-2] । यतोऽर्धमाचितोम्भिता । अत एव प्रतिपदं गलन्ती भ्रष्टाभरणा । दुष्टं निमितं[3] निधानं निक्षेपो यत्र [4-]तद्दुर्निमितं गलनम् । अत एव तन्तुशेषत्वम्[-4] ।। ६१ ।।

1. A, C: °निमित्तं; K, N: °मिते 2–2. B: मेखलामादाय अङ्गुष्ठार्पितसूत्रशेषा अङ्गुष्ठेऽर्पितं सूत्रमवशेषः यया बभूव 3. B, C: निमित्तं 4–4. C omits this; B omits तद्दुर्निमितं

**तासां मुखैरासवगन्धगर्भैर्व्याप्तान्तराः[1] सान्द्रकुतूहलानाम् ।
विलोलनेत्रभ्रमरैर्गवाक्षाः सहस्रपत्राभरणा इवासन् ॥६२॥**

ततस्तासां घनकौतुकानामङ्गनानां वक्त्रैरापूर्णमध्या[2] गवाक्षाः कमलालङ्कृता इवाभवन् । मुखानां पद्मनिभत्वात्[3] । [4]⁻तदेव साम्यमाह⁻[4] । आसवगन्धः पानसौरभं गर्भे गर्भो वा येषां तैः[5] । चटुलानि[6] नयनान्येव[7] षट्पदा येषां तैः[8] ॥ ६२ ॥

1. C: °न्तरा 2. B. C: °रामध्या 3. B, C: पद्माभ° 4–4. B, C omit this. 5. B. C omit तैः 6. B: °लान्येव 7. B: °नानि 8. B omits तैः

**तमेकदृश्यं नयनैः पिबन्त्यो नार्यो न जग्मुर्विषयान्तराणि[1] ।
तदा हि[1a] शेषेन्द्रियवृत्तिरासां सर्वात्मना चक्षुरिव प्रविष्टा ॥६३॥**

नागरिकास्तमेवमतिदर्शनीयत्वादीक्षणैः पिबन्त्यः[2] शब्दादीनि विषयान्तराणि न जज्ञुर्नाचितयन्त । तद्गतमनस्कत्वाद्धि[3] ता नान्यत्[4] पश्यन्ति न शृण्वन्ति[5] न जिघ्रन्ति न स्पर्शमनुभवन्ति । अतश्चोत्प्रेक्ष्यते[6] । नूनं तासां[7] श्रवणादीनां शेषाणामिन्द्रियाणां वृत्तिराकर्णनादिको[8] व्यापारस्तदा सर्वात्मना [9]⁻सामस्त्येन चक्षुरिव⁻[9] प्रविष्टा नेत्रयोरेव गता[10] । शेषस्य[11] स्वाश्रयस्य[12] शून्यकल्पत्वं[13] न्याय्यमिति भावः[14] । [15]⁻जज्ञुरिति जानातेर्लिट्[16] । एकश्चासौ दृश्य एकदृश्यः⁻[15] ॥ ६३ ॥

1. K, N: जग्मुर्वि° 1a. N: तथाहि 2. B: ता नायिकास्तं देवमति°; C: ता नागरिकास्तं देवमति° 3. B: तद्गतचेतस्क हि; C: तद्गतचेतस्क° 4. B, C: नान्यं 5. C: वृण्वन्ति 6. B, C omit अत°ते 7. B, C: आसां 8. B: °नासिको 9–9. B: चक्षुरिव सामस्त्येन 10. A: ˉ त (lacuna of ग is marked by a blank of one space); B: केता 11. A: पोषत्वात् 12. A, B: स्वाश्रयस्य 13. A: °कल्पत्वात् 14. B adds स्थाने परम्परेण 15–15. B, C omit this. 16. A: °तेलुट्

**स्थाने तपो दुश्चरमेतदर्थमपर्णया पेलवयापि तप्तम् ।
या दास्यमप्यस्य लभेत नारी सा स्यात्कृतार्था किमुताङ्कशय्याम् ॥**

परस्परेण स्पृहणीयरूपं[1] न चेदिदं द्वन्द्वमयोजयिष्यत् ।
अस्मिन्द्वये रूपविधानयत्नः पत्युः प्रजानां वितथोऽभविष्यत्[2] ॥
न नूनमारूढरुषा शरीरमनेन दग्धं कुसुमायुधस्य ।
व्रीडादमुं[3] देवमुदीक्ष्य[4] मन्ये[5] संन्यस्तदेहः[6] स्वयमेव कामः ॥
अनेन संबन्धमवाप्य[7] दिष्ट्या मनोरथप्रार्थितमीश्वरेण ।
मूर्धानमालि क्षितिपालनोच्चमुच्चैस्तरां[8] वक्ष्यति शैलराजः ॥
इत्योषधिप्रस्थविलासिनीनां[9] शृण्वन्कथाः श्रोत्रसुखास्त्रिनेत्रः ।
केयूरचूर्णीकृतलाजमुष्टिर्हिमालयस्यालयमाससाद[10] ॥ ६४-६८ ॥
॥ कुलकम्[11] ॥

स भगवानद्रीन्द्रनगरनायिकानां[12] कर्णपरितोषकारिणीरित्थं[13] गिर आकर्णयञ्छ्वशुरसद्म प्राप । केयूरैर्भुजाभरणैरन्योन्यसंघट्टवशाच्चूर्णीकृताः पिष्टा लाजमुष्टयो[14] यस्य । प्रवेशकाले[15] कौतुकलाजमोक्षो[16] नारीभिः[17] क्रियते । कास्ताः [18]कथा इत्याह[18] -- स्थान इत्यादि[19] । अपर्णयोमया[20] सुकुमारयापि दुश्चर[21] यत्तपश्चीर्णमेतत्[22] स्थाने युक्तम् । यतोऽस्य[23] देवस्य या[24] नारी प्रेष्यत्वमपि प्राप्ता[25] सा[26] कृतकृत्या भवेत् । किमुताङ्कस्थानम्[27] । परस्परेणेत्यादि[28] । इदं च द्वन्द्वं युगलं वेधा [29]यदि न[29] संघटयेत्[30] तदस्मिन् मिथुने शोभातिशयनिर्माणप्रयासोऽस्य[31] वितथो निष्फलो भवेत्[32] । असदृशसमागमात्[33] । कीदृशं द्वन्द्वम् । परस्परेणान्योन्यं [34]स्पृहणीयशोभमनिशयनीयकान्ति[34] । एषोऽपि[35] हीयं[36] रम्येति स्पृहयते सापि भद्रो वरोऽयमिति । क्रियानिपत्त्यभावाल्लृङ्प्रयोगोऽत्र[37] दुःसाधः । न नूनमित्यादि[38] । आरूढरुषा क्रुद्धेनानेन[39] निश्चितं स्मरस्य वपुर्न भस्मीकृतम् । [40]अपि तु[40] [41]रूपातिशयान्वितममुमीश्वरमालोक्य लज्जया[41] स्वयमेवासौ कामः संन्यस्तदेह[42] उत्सृष्टकायः [43]कष्टं जितोऽहमनेन रूपातिशयेनेति । व्रीडाशब्दः [44]स्त्रीपुंसयोः[43] । अनेनेति[44] । [45]अन्या सखीमाह । हे आलि वयस्ये मनोराज्याभिलषितं[45] [46]अनेन देवेन सह संबन्धमवाप्य[46] नगनाथः पृथिवीरक्षणोन्नतमपि शिर इदानीमुच्चैस्तरामत्युन्नतं[47] वक्ष्यति धारयिष्यति । सर्वेश्वरजामातृकत्वं ह्यत्यौन्नत्यकारकम्[48] । दिष्ट्येति[49] निपात आनन्दार्थः । एवंविधाः कथाः शृण्वंस्त्रिलोचनो[50] हिमालयालयमासदत् । त्रिनेत्रत्रिनयनादीनां[51] क्षुभ्नादित्वाण्णत्वाभावः[52] ॥ ६४-६८ ॥

1. K, N: °णीयशोभं 2. B, K, N: विफलोऽभ° 3. B: °दमु

4. C: देवमवीक्ष्य 5. C omits मन्ये 6. A, B: सन्यस्त° 7. B: °न्धमुपेत्य 8. K, N: क्षितिधारणोच्चमुच्चैस्तरं; B: °च्चैतरं 9. B: इत्यौष°; C: °विलासनीनां 10. K, N: °लाजमुष्टि 11. C omits कुलकम् 12. B: °न्द्रनायि° 13. B: कर्णोपरि 14. C: लाजामु° 15. B: °काल 16. A: कौतुका लाजमुक्षो; B: °जक्षेपा; C: लाजाक्षेपो 17. C: वन्दीभिः 18–18. A omits this. 19. B omits इत्यादि 20. A: °योसुमया; C: नारी अप° 21. A: दुश्चर 22. C: यत्तपस्तदेतत् 23. A: इतोऽस्य 24. B omits या 25. C: प्राप्स्यसि 26. C omits सा 27. B omits किमु°नम् 28. B: °रत्यादि 29–29. B: न यदि 30. A: °घटये°; C: संघयेत् 31. B: चभोतिसये निर्माणप्रयासस्य 32. A: °लोदवेत् 33. C: असदृश्यस° 34–34. B: स्पृहणीया अभिलषणीया शोभा कान्तिर्येन द्वन्द्वेन; C: स्पृहणेयरूपं येन द्वन्द्वेन 35. C: ईशोऽपि 36. B, C: इयं 37. A: °योऽत्र; B: °वाल्लुङ्प्रयोगो; C: क्रियापत्य°वाल्लट्प्रयो° 38. B omits इत्यादि 39. B: रुद्धे° 40–40. B omits this; A: अपि त; C: कि तु 41–41. A: ˉपा°श्वर···या (while the lacuna रू of is marked by a blank, the lacuna of मालोक्य लज्ज is marked by 7 points). 42. A: सन्यष्ठदेह; B, C: सन्यस्त° 43–43. B, C omit this. 44–44. A: स्त्रीपुं··· ति (lacuna marked by a blank of 2 spaces); B omits इति in अनेनेति 45–45. B omits this. 46–46. A:···मनेन देवेन सह दिष्ट्या प्राप्य (lacuna marked by 2 spaces); C: °बन्धः···प्य (lacuna marked by 4 points). 47. A: °स्तरमत्यु°; C omits अत्युन्नतं 48. C: अत्यौन्नतिकारकत्वम् 49. C: दिष्टेति 50. B, C: °त्रिनेत्रो 51. B: °त्रिनयादी– 52. B omits क्षुभ्नादित्वाण् and adds कुलकम्; C: क्षुम्लादित्वान्मत्वाभावः । पञ्चभिः कुलकम्; cf. Pan, 8, 4, 39.

तावत्पताकाकुलमिन्दुमौलिरुत्तोरणं राजपथं प्रपेदे ।
प्रासादशृङ्गानि[1] दिवापि कुर्वञ्ज्योत्स्नाभिषेकाद्विगुणच्छवीनि[1a] ॥६९॥

यावदेव पुरवनिता इत्थमवदंस्तावच्छशिशेखरो राजमार्गमाससाद । सौधशिखराण्यहन्यपि चन्द्रिकास्नानसिततराणि[2] रचयन्[3] । कीदृशं राजपथम् । पताकाकुलं वैजयन्तीसंकटम् । उच्चीकृतानि तोरणानि यत्र तदुत्तोरणम्[4] ॥ ६९ ॥

1a. N: °णद्युतीनि 1. K, N: °ङ्गाणि; C: विमानशृङ्गाणि 2. B: °कायासिति° 3. B, C: विरच° 4. B: तत्र for तदु°म्

ततोऽवतीर्याच्युतदत्तहस्तः[1] शरद्घनाद्दीधितिमानिवोक्ष्णः ।
क्रान्तानि पूर्वं कमलासनेन कक्ष्यान्तराण्यद्रिपतेर्विवेश ॥ ७० ॥

अथ शिवो हरेः करमवलम्ब्य ब्रह्मणा पूर्वाक्रान्ताः सप्तकक्ष्या हिमवतो विवेश । किं कृत्वा । उक्ष्णो वृषभादवरुह्य । कुत इव[2] क इत्याह[3] । सिताच्छरदभ्राद्दीधितिमानर्को यथावतरति ।। ७० ।।

1. K. N: तत्राव° 2. B: इत्याह; C omits इव 3. C: इवेत्याह

तमन्वगिन्द्रप्रमुखाश्च देवाः सप्तर्षिपूर्वाः[1] परमर्षयश्च ।
गणाश्च गिर्यालयमभ्यगच्छन्यशस्यमारम्भमिवोत्तमार्थाः[2] ॥७१॥

तमन्वग्भगवतः पश्चाद्देवा[3] मुनयः पार्षदाश्च हिमालयालयमभ्यगच्छन् प्राविक्षन् । यशोनिमित्तमारम्भं यथोत्तमार्थाः श्रेष्ठवस्तून्यनुसरन्ति । भद्रैः [4-]किल प्रयुक्तार्थं[5] यशस्यं कर्म सिद्ध्यति[-4] । अन्वगिति पश्चादर्थः ॥ ७१ ॥

1. C: °र्षिमुख्याः 2. B: °यमन्वग°; K, N: °छन्प्रशस्तमा° 3. B: °द्देव–; C: पश्चादिन्द्राद्या देवा 4–4. A: कि···यशस्य···(while the lacuna of लार्थं is marked by three points, the lacuna of कर्म सिद्ध्यति is marked by a blank of one space). 5. B omits प्रयुक्त

तत्रेश्वरो विष्टरभाग्यथावत्सरत्नमर्घ्यं मधुमच्च गव्यम् ।
नवे दुगूले[1] च नगोपनीते[2] प्रत्यग्रहीत्सर्वममन्त्रवन्ध्यम्[3] ॥७२॥

तत्र श्वशुरगृहे भगवानासनस्थोऽद्रिनाथदत्तं[4] रत्नयुतमर्घ्योदकं[5] गव्यं च [6-]मधुमन्माक्षिकान्वितम्[7] । मधुपर्कमित्यर्थः[-6] । प्रत्यग्रं दुगूलयुगमेतदखिलममन्त्रवन्ध्यं[8] प्रत्यग्रहीदाददे । अर्घोऽर्चा । तदर्थमुदकमर्घ्यम् । 'पादार्घाभ्यां च'[9] [10-]इति यत्[-10] । [11-]मन्त्रेण वन्ध्यं शून्यं मन्त्रवन्ध्यम्[-11] । ततो नञ्समासः[12] । यथावदिति विधिवदर्थ उपनयनविशेषणम्[13] । अमन्त्रवन्ध्यमिति[14] तु[15] प्रतिग्रहक्रियायाः[16] ॥ ७२ ॥

1. K, N: दुकूले 2. K, N: °नीतं 3. K, N: °न्त्रवर्जम्; C:

°मन्त्र्यव° 4. B: °दत्त– 5. A: रत्न ''' (lacuna marked by 6 points). 6–6. B: मधुपर्कान्वितं 7. A: °न्माक्षिका वा¯तं (lacuna of one space marked by a gap). 8. B: °युगलमे° 9. Pāṇ. 5, 4, 25. 10–10. B, C omit this. 11–11. B: मन्त्रेण शून्यममन्त्रवन्द्यं; C omits मन्त्रव° 12. B, C add मधुपर्कं विदुस्त्र्यङ्गं याज्ञिका (C: याज्ञका) यज्ञकर्मणि । माक्षिकं च घृतं चैव स एव शोभनं दधि (C: माक्षिकं चैव सुजातं शोभनं दधि). 13. A: °वदर्थ उपन°; B: °वदर्थमपन°; C: °दर्थ उपन° 14. A: मन्त्र°; C: °वर्जमिति 15. B omits तु 16. B, C: प्रियाया: प्रतिग्रह:

दुगूलवासाः[1] स वधूसमीपं निन्ये विनीतैरवरोधरक्षैः[2] ।
वेलासकाशं[3] स्फुटफेनराजिर्नवैरुदन्वानिव[4] चन्द्रपादैः ॥ ७३ ॥

स वरो दुगूलवासा: सितपट्टाम्बर: सविनयैरवरोधरक्षै: कञ्चुकिभिरुमा-समीपं[5] निन्ये नीत: । यथा प्रत्यग्रै: शशिकिरणै: प्रकटडिण्डीरावलि:[6] समुद्रो वेलासकाशं नीयते । तदुदये[7] तस्योल्लासात्[8] । हरस्याब्धिरुपमानं, गौर्या वेला, अन्त:पुरपतीनां शशिरश्मय:,[9] दुगूलस्य फेनपुञ्ज:[10] । निन्य इति कर्मणि ।। ७३ ।।

1. K, N: दुकूल° 2. K, N: °धदक्षै: 3. K, N: वेलासमीपं 4. C: °राजि नवै° 5. C: °भि: उप समीपं 6. A: पकटदि¯वावलि: (lacuna marked by a blank of one space); B: प्रकटादिण्डीरावलि:; C: प्रकटदिण्डेरावलि: 7. A: °दवे 8. A: ¯¯ल्लासात् (lacuna marked by a blank of two spaces). 9. A: रविर° 10. B omits फेन; C: फेणपुञ्ज:

तया विवृद्धाननचन्द्रकान्त्या[1] प्रफुल्लचक्षुःकुमुदः[2] कुमार्या[3] ।
प्रसन्नचेतःसलिलः[4] शिवोऽभूत्संसृज्यमानः शरदेव लोकः ॥७४॥

तया स्फीतमुखमृगाङ्करुचा[5] संयुज्यमानो महेश्वर: प्रफुल्लचक्षु:कुमुद:[2] प्रसन्नचेत:सलिलश्चाभवत्[6] । नेत्राणां मनसि च[7] विकासोऽस्यासीदित्यर्थ:[8] । विवृद्धचन्द्रकान्त्या शरच्छ्रिया संसृज्यमानो[9] लोको जगद्यथा निर्मलसलिलो विकसितकुमुदश्च भवति । [10–]तदा हि तोयं प्रसीदति कैरवाणि च विकसन्ति शशी च कान्तिमान् भवति[–10] ।। ७४ ।।

1. K, N: प्रवृद्ध° 2. A: °चक्षुष्कुमुदः 3. A: कुमार्याः 4. B: चेतैः स° 5. B: °मुखशशाङ्क°; C: °मुखशशाङ्ककान्त्या 6. A: प्रसनचे° 7. B: omits च 8. C: आस्यविकास आसी° 9. B: संयुज्य 10–10. B omits this.

[1]तयोः समापत्तिषु कातराणि किंचिद्व्यवस्थापितसंहृतानि[2] ।
ह्रीयन्त्रणां तत्क्षणमन्वभूवन्नन्योन्यलोलानि[3] विलोचनानि ॥७५॥

तत्क्षणं संयोगसमये[4] तयोर्दंपत्योः परस्परसाभिलाषाणि नयनानि ह्रीयन्त्रणां लज्जाकुलत्वमन्वभूवन्नवापुः । कीदृंशि । [5]–समापत्तिष्वन्योन्यसंप्राप्तिषु[6] कातराण्यधीराणि द्रष्टुमशक्यानि[–5] । अथवं[7] [8]–किंचिद्व्यवस्थापितान्यपाङ्गक्षिप्तान्यनन्तरं लज्जया संहृतानि निवर्तितानि[–8] । एषैव (?अस्यैव) च 'ह्रीयन्त्रणामानशिरे[9] मनोज्ञाम्'[10] इति पाठान्तरम् । [11]–आनशिरे प्रापुः[–11] ॥ ७५ ॥

1. In B we read the verse as:

तयोरपाङ्गप्रविलोकितानि क्रियासमापत्तिनिवर्तितानि ।
ह्रीयन्त्रणामानशिरे मनोज्ञामन्योन्यलोलानि विचेष्टितानि ॥

2. C: °स्थापि सं° 3. C: अन्वभवन् मनोज्ञामन्योन्यलोलानि 4. C: गमये समये 5–5. A: °पत्तिरन्यो°क्षि···(lacuna marked by 10 points of half of a line); C: द्रष्टुमसक्तानि for द्रष्टु °नि 6. B: °सांप्रा° 7. C: अनश्च 8–8. C: °पितानि and omits the rest; A: संहृतमनोतितानि for संहृ°तानि 9. A: °मानले 10. A:···म् (lacuna marked by 4 points). 11–11. A omits this.

तस्याः करं शैलगुरूपनीतं जग्राह ताम्राङ्गुलिमष्टमूर्तिः ।
उमात्मना[1] गूढतनोः स्मरस्य तच्छङ्किनः पूर्वमिव प्ररोहम् ॥७६॥

[2]–तस्या वध्वाः पाणिं[–2] हिमवता मेलितं [3]–लोहितकरशाखं वर आददे[–3] । ताम्रत्वादुत्प्रेक्ष्यते[4] । उमात्मना [5]–गौरीरूपेण गूढतनोश्छन्नवपुषो[–5] मदनस्य पूर्वमिव प्ररोहं [6]–प्रथमाङ्कुरमिव । कामेन हि तत उत्पत्तव्यमिति[7] । उत्पत्स्योश्च[8] पूर्वं ताम्राङ्कुरोद्गमो भवति[–6] ॥ ७६ ॥

1. K, N: उमातनौ 2–2. B omits this. 3–3. A: हुंह्विकरदाखं पर आददा 4. A: ता ¯ ¯ दु° (lacuna marked by a blank of two spaces); B omits ताभ्रत्वाद् 5–5. A: रूढतनो गौरीरूपेणच्छन्न¯¯पो (lacuna marked by 3 points); C: गूढतनोर्गौरीरूपेण च्छन्न° 6–6. A··· (lacuna marked by a blank of one line). 7. C: उत्पन्नत्वमिति 8. C: उत्पित्सोश्च

रोमोद्गमः प्रादुरभूदुमायाः स्विन्नाङ्गुलिः पुंगवकेतुरासीत् ।
वृत्तिस्तयोः पाणिसमागमेन समं विभक्तेव मनोभवस्य ॥ ७७ ॥

करसंस्पर्शवशाद् गौर्या रोमाञ्च उदपादि । वृषध्वजस्तु घर्मितकरशाखोऽभूत् । अतश्चोत्प्रेक्ष्यते । करसंयोगेन मनोभववृत्तिस्तयोस्तुल्यं भागीकृतेव । स्वेदरोमाञ्चादयः कामवृत्तयस्तद्वशादुत्पत्तेः ॥ ७७ ॥

प्रयुक्तपाणिग्रहणं यदन्यद्वधूवरं पुष्यति कान्तिमग्र्याम् ।
सांनिध्ययोगादनयोस्तदानीं[1] किं कथ्यतां[2] श्रीरुभयस्य तस्य ॥७८॥

अन्यदपि स्त्रीकुमारं विवाहकाले यदोत्कृष्टां[3] श्रियमनयोर्गौरीश्वरयोः संनिधानात् पुष्यति प्राप्नोति[4] । तस्य द्वयस्य[5] शोभा किमिति कविभिरुच्यताम् । यदनुप्रवेशादन्यस्य विवाहशोभा[6] भवति[7] तत्र[8] द्वयोः[9] स्वयं[10] कान्तिरवश्यमेवातिशायिनी । वधूवरमिति 'सर्वो द्वन्द्वो[11] विभाषैकवद्भवति'[12] ॥ ७८ ॥

1. A: सानि° 2. K, N: कथ्यते 3. B: धर्मोत्कृष्टं 4. B omits प्राप्नोति 5. C adds तु 6. A omits विवाह 7. A: कवति 8. A adds तु 9. B: तयोः 10. A, B: स्वकं 11. B: द्वन्द्वं 12. MB. 2, 2, 29.

तौ दम्पती त्रिः परिणीय वह्निं कराग्रसंस्पर्शनिमीलिताक्षीं[1] ।
स[2] कारयामास वधूं पुरोधास्तस्मिन्समिद्धार्चिषि लाजमोक्षम्[3] ॥७९॥

स[4] पुरोधा ब्रह्मा तौ दम्पती वधूवरौ[5] त्रिर्वारत्रयमनलं[6] परिणीय प्रदक्षिणीकार्य[7] ततः[8] केवलामेव गौरीं[9] स्फुरच्छिखेऽग्नौ[10] लाजक्षेपम-

चीकरत्[11] । कराग्रसंस्पर्शेन[12] सुखानुभावाल्लज्जया निमीलिताक्षौ संकुचन्नेत्रौ[13] । दम्पती इति कर्मपदम् । परिणयः[14] प्रदक्षिणीकरणम् । ण्यर्थश्चात्र[15] बोद्धव्यः । अन्यथा भिन्नकर्तृकत्वात् क्त्वा दुर्लभो भवेत् ॥ ७९ ॥

1. K, N: अन्योन्यमं°; C: °मस्पनि° 2. B, C: तां 3. B: लाजमार्गम्; C: लाजमो° 4. C omits स 5. C omits वधूवरौ 6. B: °नल–; C: °मग्नि 7. B: °णीकृत्य 8. A: तस्तः 9. B: गौरी 10. A: °च्छिणेन्द्रौ 11. C: लाजक्षे° 12. B: °र्शेण; C: °स्पर्शनेन 13. C: संकुचितनेत्रौ 14. B: °णय– 15. C: ण्यन्ताचात्र

सा लाजधूमाञ्जलिमिष्टगन्धं[1] गुरूपदेशाद्वदनं निनाय ।
कपोलसंसर्पिशिखः स तस्या मुहूर्तकर्णोत्पलतां प्रपेदे[2] ॥ ८० ॥

सा वधूर्विरिञ्चाज्ञया[3] लाजधूमाञ्जलिमादाय[4] मुखमनयत् । यत इष्टगन्धं सौरभं हि तत्र [5]–घ्रेयम् । स च–[5] लाजधूमः[6] कपोलप्रसरच्छिखत्वात् क्षणं तस्याः श्रोत्रोत्पलतां भेजे । नीलकुवलयदलनिभत्वात्[7] ॥ ८० ॥

1. C: लाजाधू° 2. C: जगाम 3. B: °विरञ्च्याज्ञया 4. B omits लाजधूमा; C: लाजाधू° 5–5. B omits this; C: ज्ञेयम् for घ्रेयम् 6. B omits लाज 7. B omits नीलकुवलय

तदीषदार्द्रारुणगण्डलेखमुच्छ्वासिकालाञ्जनरागमक्ष्णोः ।
वधूमुखं क्लान्तयवावतंसमाचारधूमग्रहणाद्बभूव ॥ ८१ ॥

तदुमावदनमाचारधूमग्रहणादेवंविधमभवत्[1] । कीदृशम् । ईषन्मनागार्द्रे अरुणे[2] गण्डलेखे यत्र । [3]–अक्ष्णोश्चोच्छ्वासी विकासी कज्जलरागो यत्र–[3] । तथा म्लानो यवाङ्कुरो यत्र । धूमग्रहणस्याचारत्वं लोकाचारानुष्ठानात्[4] ॥ ८१ ॥

1. C:° मभूत् 2. A omits अरुणे 3–3. B omits this; C reads the last line धूम°ष्ठानात् before the sentence अक्ष्णो° 4. A: °चार नुष्ठा° (lacuna marked by a blank of one space).

वधूं द्विजः प्राह तवैष[1] वत्से वह्निर्विवाहं[2] प्रति पूर्वसाक्षी[3] ।
शिवेन भर्त्रा सह धर्मचर्या कार्या त्वया मुक्तविचारयेति ॥८२॥

ततो गौरीं द्विजो ब्रह्मावोचत् । किमित्याह । ईश्वरेण पत्या सह त्वया त्यक्तविचारया निःसंशयं धर्मचरणं कार्यम् । महधर्मचर्या हि[4] साध्वीव्रतम् । अत्र च विवाहे तवायमग्निः[5] प्रथमसाक्षी । तेन चलितुमस्माद्वचनात्ते[6] न युज्यत इति भावः । चरणं चर्या । 'गदमद०'[7] इति यत् ॥ ८२ ॥

1. B: तवेष 2. B: वह्निप्रवाहं 3. K, N: कर्मसाक्षी 4. B: कार्या तद्धि; C: कार्या एतद्धि 5. B: ०मग्नि 6. A: ०चनात्तु; C: ते अस्माद्वचनाच्चलितं 7. Pāṇ. 3, 1, 100.

[1-]आलोचनान्तं श्रवणे[-1] वितत्य[2] पीतं गुरोस्तद्वचनं[3] भवान्या ।
निदाघकालोल्बणतापयेव[4] माहेन्द्रमम्भः प्रथमं पृथिव्या ॥८३॥

तद्ब्रह्मवचनं[5] नेत्रपर्यन्तं[6] कर्णौ विस्तार्य[7] गौर्या[8] पीतं श्रुतमङ्गीकृतम् । यथा ग्रीष्मसमये[9] प्रचण्डरविरुचा क्षोण्या प्रथमप्रवृत्तं[10] मेघजलं पीयत इति प्रहर्षकथनम्[11] ॥ ८३ ॥

1–1. A, C: ०नान्ताच्छ्रवणे 2. K, N: वितत्य 3. B: गुरोर्यद्व० 4. A, C: ०ल्बनता० 5. B, C: ०वचो 6. C: ०पर्यण्तं 7. B: विस्फाल्य; C: विस्फार्य 8. C omits गौर्या 9. C: ०समय– 10. C: ०मवृत्तं 11. B: हर्ष०

ध्रुवेण[1] भर्त्रा ध्रुवदर्शनाय प्रयुज्यमाना प्रियदर्शनेन ।
सा दृष्ट इत्याननमुन्नमय्य ह्रीसन्नकण्ठी कथमप्युवाच ॥ ८४ ॥

ततः सा ध्रुवेण[1] शाश्वतेन भर्त्रा ध्रुवतारादर्शनप्रश्नाय चोद्यमाना[2] मुखमुत्क्षिप्य[3] व्रीडास्पष्टगला[4] दृष्टोऽसाविति कृच्छ्राज्जगाद[5] । एवंविधो ह्येष लोकाचारः ॥ ८४ ॥

1. A: ध्रुवेन 2. B: चोध्यमाना 3. B: मुखमुन्नमय्य उत्क्षिप्य; C:

°मुद्यम्य 4. B omits व्रीडा°ला; C: व्रीडास्पृष्टा 5. B: कृच्छ्राल्लज्जया जगाद

इत्थं विधिज्ञेन पुरोहितेन प्रयुक्तपाणिग्रहणोपचारौ ।
प्रणेमतुस्तौ पितरौ प्रजानां पद्मासनस्थाय पितामहाय ॥ ८५ ॥

विवाहसमाचारविदा पुरोहितेन ब्रह्मणेत्थं पूर्वोक्तेन विधिनोपदिष्टोद्वाहविधानौ तावीश्वरावनन्तरं [1–]नलिनविष्टरं ब्रह्माणं ववन्दाते । माता च पिता च तौ पितरौ[2] । पितामहायेति क्रियाग्रहणात्[–1] संप्रदानत्वम् । द्वितीया[3] तु[4] न्याय्या ॥ ८५ ॥

1–1. B: नलिन···हणात् (lacuna marked by a blank of 4 spaces); C: नलिनविष्टराय पितामहाय 2. C adds पिता मात्रा (Pāṇ. 1, 2, 70). 3. A: तृतीया 4. C: नु

[1–]वधूर्विधात्रा प्रतिनन्द्यते स्म कल्याणि वीरप्रसवा भवेति ।
वाचस्पतिः सन्नपि सोऽष्टमूर्तावाशास्यचिन्तास्तिमितो[2] बभूव[–1] ॥८६॥

ततः प्रणमितेन वेधसा[3] गौरी प्रतिनन्द्यते स्माशास्यते[4] स्म । किमित्याह । भद्रे[5] वीरप्रसवा[6] भव[7] विक्रान्तपुत्रा[8] भूयाः । महेश्वरे त्वसौ[9] वागीश्वरोऽपि भवन्नाशास्येऽभिलषणीये[10] चिन्तानिश्चलोऽभवत्[11] किमस्मायाशास्मीति । परिपूर्णत्वादाशासनीयस्याभावादिति[12] भावः ॥ ८६ ॥

1–1. B repeats the verse 85 instead of 86. 2. K, N: °मूर्तौ त्वाशा° 3. C adds सा 4. A: स्मस्माशा°; B omits स्मा°ते 5. B: हे भद्रे त्वं; C: हे भद्रे 6. B: °प्रभवा 7. C: भवेति 8. C: कान्ता मात्रा 9. C: त्वसौ 10. A: भगवन्ना°; B: भवन्नशा°; C: भगवानाशा°णीय– 11. B: °लोऽभूत्; C: °श्चला बभूव 12. A: पूरिपूर्ण°; B omits परि

क्लृप्तोपकारां[1] चतुरन्तवेदिं[2] तावेत्य पश्चात्कनकासनस्थौ ।
जायापती लौकिकमेषितव्यामार्द्राक्षतारोपणमन्वभूताम्[3] ॥ ८७ ॥

ततस्तौ वधूवरौ[4] दत्तपुष्पप्रकरां[5] चतुरश्रां वेदिं[6] स्थलमागत्यार्द्राक्षतारोपणमन्वभूतामपक्वयवदानमासेवतुः[7]। यतस्तल्लौकिकमेषितव्यं लोकाचारानुष्ठेयम्[8]। संपन्नोद्वाहयोर्हि[9] ब्राह्मणैः स्वजनैरविधवाभिश्चार्द्रयवा देया [10–]इति लोकाचारः। पश्चात्त्वमत्र[11] पाणिपीडनापेक्षया। एषितव्यमिष्टमवश्यकरणीयम्[–10] ॥ ८७ ॥

1. K, N: °पचारां 2. K, N: °रस्रवे° 3. K, N: °मेषणीयमा°; C: °तव्यमा° 4. B: शवरौ 5. B, C: °प्रकारां 6. A, C: वेदीं; B: वेदी 7. B, C: °मन्वभूनां निर्विविशतुः। अपक्व°; B: °मासेदतुमित्यर्थः; C: °यवनिधानमासेदतुरित्यर्थः 8. B: °चारात् 9. C: °पन्नविवाह° 10–10. C omits this. 11. B: पश्चादत्र

पत्रान्तलग्नैर्जलबिन्दुबन्धैराकृष्टमुक्ताफलजालशोभम्[1] ।
तयोरुपर्यायतनालदण्डमाधत्त[2] लक्ष्मीः कमलातपत्रम् ॥ ८८ ॥

तयोर्गौरीश्वरयोः शिरसि साक्षात् कमलासना कमलमेवातपत्रं[3] छत्रमाधत्त दध्रे। कीदृशम्। पलाशावलम्बमानैरुदककणावस्थानैराकृष्टा[4] मुक्ताफलजालशोभा यस्य। तथायतनालमेव[5] दण्डो[6] यस्य। छत्रे हि दण्डमौक्तिकैर्भाव्यम् ॥ ८८ ॥

1. K, N: °लग्नैर्जलबिन्दुजालैरा°; A: °राकृष्यमु°; C: °बिन्दुवृन्दैरा° 2. C: °मादत्त 3. C: कमलाकमल° 4. C: °कणगणैराकृष्टाजिता 5. B: °यते नाल° 6. B: दण्डे

द्विधाप्रयुक्तेन च वाङ्मयेन सरस्वती तन्मिथुनं नुनाव ।
संस्कारपूतेन वरं वरेण्यं वधूं सुखग्राह्यनिबन्धनेन ॥ ८९ ॥

सरस्वत्यपि तन्मिथुनं युगलं द्विभेदेन[1] वाङ्मयेन वचनप्रबन्धेन[2] नुनावास्तुत[3]। अत्रैव विभागमाह। वरं[4] पाणिग्रहीतारं[5] संस्कारपूतेन संस्कृतेन। वधूं तु सुखेनाक्लेशेन ग्राह्यं बोध्यं निबन्धनं[6] रचना यस्य तेन। प्राकृतेनेत्यर्थः। तद्धि सुबोधं युवतिनुतावुचितम्। वरेण्यमुत्कृष्टम्। वाचो विकारो वाङ्मयं गद्यपद्यम्[7] ॥ ८९ ॥

1. C: विभेदेन 2. C: वाक्प्रबन्धेन 3. A: ननुना°; B: ननुनात्र 4. C: हरं 5. C omits पा''रं 6. C: निबन्धन- 7. C: °पद्यरूपम्

तौ संधिषु व्यञ्जितवृत्तिभेदं रसान्तरेषु प्रतिबद्धरागम् ।
अपश्यतामप्सरसां मुहूर्तं प्रयोगमाद्यं ललिताङ्गहारम्[1] ॥ ९० ॥

तौ दम्पती सुरवधूप्रयुक्तमाद्यं[2] प्रधानं पुराणं वा प्रयोगमभिनयं नाट्यमपश्यतामैक्षिपाताम् । कीदृशम्[3] । मुखप्रतिमुखगर्भविमर्शनिर्वहणाख्येषु[4] संधिषु व्यञ्जितः[5] प्रकटीकृतो वृत्तीनां सात्त्विक्यारभटीकैशिकीभारतीनां[6] विशेषो यत्र । सन्धिविभागेन हि तत्र वृत्तीनामवस्थानम् । तथा रसान्तरेषु शृङ्गारादिषु रसविशेषेषु[7] प्रतिबद्धोऽवस्थितो[8] रागः सरसत्वं यत्र । रसान्तरसंचारे[9] विरागता[10] न जातेत्यर्थः । ललितः[11] सुकुमारोऽङ्गहारो[12] नृत्तं यत्र । कोमलोद्धतभेदेन[13] हि द्विविधं नृत्तम् । 'शृङ्गारवीरबीभत्सरौद्रहास्यभयानकाः । करुणाद्भुतशान्ताश्च[14] रसाः[15] स्युर्नव[16] भावजाः'[17] ॥ ९० ॥

1. C: °ङ्गरागम् 2. C: वधूवरौ आद्यं 3. C omits कीदृशम् 4. C: °विमर्षनि° 5. B: व्यञ्जित- 6. C: सान्त्वन्यार° 7. B: ·· विशे° (lacuna marked by a blank of two spaces); C: अष्टसमविशेषेषु 8. B: प्रतिबन्धोऽ° 9. A: संचारो 10. A: विनागता 11. C: सललितः 12. B: °माराङ्गेहारो 13. B: कमलो° 14. B: °तशः आदिश्च 15. With रसाः ends Ms. A. 16. C: स्युरस 17. Cf. Śabdakalpadruma 4,1876/1961, p.101b : Ratnakoṣa.

*देवास्तदन्ते हरमूढभार्यं किरीटदष्टाञ्जलयो[1] निपत्य ।
शापावसानप्रतिलब्धमूर्तेर्ययाचिरे[2] पञ्चशरस्य[3] सेवाम् ॥ ९१ ॥

ततस्तदन्ते[4] नाट्यावसाने सर्वे सुरा भूमौ निपत्य कृतोद्वाहं [5]⁻भवमसमेषोः⁻[5] सेवां ययाचिरे प्रार्थयन्ते[6] स्म[7] । किरीटेषु दष्टा लग्ना अञ्जलयो [8]⁻येषां ते⁻[8] तथोक्ताः । कीदृशस्य कामस्य । शापावसाने प्रतिलब्धा मूर्तिर्भूयः-शरीरं येन[9], तथाविधस्य । एवं ह्युक्तम्[10] — 'परिणेष्यति पार्वतीं यदा'[11] इत्यादि[12] ॥ ९१ ॥

* The last folio in A is missing.

1. K. N: °टबद्धाञ्ज°; B: ¯ ¯ ट° (lacuna caused by a damage of the paper at the right margin of the page); C: °टदृष्ट्वा° 2. K, N: °साने प्रतिपन्नम्°; C: °साने प्र° 3. B: °श्च···स्य (lacuna caused by a damage of the paper as in footnote 1). 4. C: तदन्ते 5–5. B: भव ¯ ¯ मेषां: (lacuna as in fn. 1). 6. C: प्रार्थयन्त 7. C omits स्म 8–8. B: येषं ¯ ¯(lacuna as in fn. 1). 9. B: ये ¯ ¯ (lacuna as in fn. 1). 10. B: दुर्न्तं 11. Kumāra. 4, 42. 12 C: इत्यादिना

*तस्यानुमेने भगवान्विमन्युर्व्यापारमात्मन्यपि सायकानाम् ।
काले[1] प्रयुक्ता खलु कालविद्भिर्विज्ञापना[2] भर्तृषु सिद्धिमेति ॥९२॥

ततो गीर्वाणाभ्यर्थितो देवो विगतविरोधः कामस्यात्मदेहेऽपि पृषत्कानां[3] पातमनुमेनेऽङ्गीचकार। यस्मात् कालविद्भिरवसरकृता प्रभुषु विज्ञापना सिद्ध्यति। कृतविवाहत्वादसाववसरः[4] ॥ ९२ ॥

* The last folio in A is missing.

1. K, N, C: काल– 2. K, N: कार्यवि° 3. B, C: पृषत्कानां 4. C omits कृत

*ततःपरं[1] तत्र गिरीन्द्रनाथो यथाप्रधानं त्रिदिवेश्वराणाम्[2] ।
चकार रत्नैः पृथगर्हणां स मेनोपनीतां[3] विधिवत्प्रणम्य ॥९३॥

गिरीन्द्रनाथो हिमालयः ततः परं शक्रादीनां देवानां यथाप्रधानं यो यः प्रधानमिति कृत्वा रत्नै रत्नभूतैः वस्तुविशेषैः मेनयोपनीतामर्हणां पूजां पृथक् पृथग्विदधे। विधिवद्विधिपूर्वकं प्रणम्य प्रणामान्तरमित्यर्थः। प्रसादयित्वेति यावत् ॥ ९३ ॥

* The last folio in A is missing, and B has only the verse without the commentary; C has both, the text and the commentary; K and N without this verse.

1. B: अतः परं 2. B: त्रिदिशेश्व° 3. B: °पनीतैर्–

* अथविबुधगणांस्तानिन्दुमौलिर्विसृज्य[1]
क्षितिधरपतिकन्यामादधानः[2] करेण ।
कनककलशरक्षाभक्तिशोभासनाथं[3]
क्षितिविरचितशय्यां[4] कौतुकागारमागात्[5] ॥ ९४ ॥

ततः शशिशेखरस्तान्नाकिसंघान्[6] निजसद्म प्रेष्य पाणिना नगेन्द्रसुतामवलम्बमानः[7] कौतुकागारं मङ्गलवासवेश्मागात्[8] प्राविशत्[9] । कीदृशम् । कनककलशाः सुवर्णघटा[10] रक्षा रत्नौषधिकृता भक्तयो विच्छित्तयः[11] पुष्पशङ्खचूर्णविरचना[12] आभिर्याः[13] शोभा दीप्तयस्ताभिः सनाथं युक्तम्[14] । तथा क्षितौ भूमौ न तु पर्यङ्कादौ विरचिता शय्या यत्र । त्रिरात्रं सप्तरात्रं वा अधःशायित्वात्[15] ॥ ९४ ॥

* The last folio in A is missing.

1. C: °स्तान्निन्दु° 2. K, N: °ददानः 3. K, N: °लशयुक्तं भ° 4. C: °शय्यं 5. B: कौतका° 6. B: °संगात् 7. B: नागेन्द्रसूनाम° 8. B: मङ्गल्यवा° 9. B: प्रापाविक्षत् 10. C: हेमघटाः 11. B: विच्छयः 12. C: °शङ्खमूर्ण° 13. B: आभिर्या 14. C: संयुक्तम् 15. B omits अधः शा°

*नवपरिणयलज्जाभूषणां तत्र गौरीं
वदनमपहरन्तीं तत्कृतोत्क्षेपमीशः[1] ।
अपि शयनसखीभ्यो दत्तवाचं कथंचित्
प्रमथमुखविकारैर्हासयामास[2] गूढम् ॥ ९५ ॥

तत्र वासगृहे[3] त्र्यक्षः कान्तां प्रमथानां पार्षदानां[4] मुखविकारैर्गूढमप्रकटमहासयत् । यतः शयनशायिन्यो[5] याः सख्यस्तासां विश्वस्तानामपि कथंचिद्दत्तवाचम् । अतश्च यदासावुक्तापि[6] लज्जया[7] गिरं[8] नामिश्रयत्[9] तदा विकृतरूपान् गणान् स्मिताविर्भावार्थं वक्त्रविकृतीः[10] कुरुतेति चोदयित्वा ताभिरीश्वरस्तामजीहसदित्यर्थः । कीदृशीं ताम्[11] । तेन हरेण कृत उत्क्षेप उन्नमनं यस्य तद्वदनमपहरन्तीमन्यतःकुर्वतीम्[12] । यतो नवो यः परिणयो

विवाहस्तेन या[13] लज्जा व्रीडा सैव भूषणं [14-]यस्याः सा ताम्। अत्र मालिनीवृत्तं[-14] श्लोकद्वयेऽपि[15] ॥ ९५ ॥

इत्यानन्ददेवात्मजवल्लभदेवविरचितायां
कुमारसंभवटीकायां सप्तमः सर्गः[16]

* The last folio in A is missing.

1. K, N: तत्कृताक्षप° 2. B, C: प्रथमम्° 3. C: हासगृहे 4. C: पाशदानां 5. C: शयनसदृशा° 6. B: °सायुक्ता° 7. C omits लज्जया 8. C: वाच 9. C: न मिश्रयति 10. C: °विकृतो 11. C omits ताम् 12. B: °रन्तो···न्तीम् (lacuna caused by a damage of the paper at the left margin of the page); 13. B omits या 14–14. B: य·· लिनी° (lacuna caused by the same damage as above). 15. B omits श्लो°पि 16. A: the colophon is missing because of the loss of the last folio; B: आनन्ददेवात्मजवल्लभदेवविरचितायां कुमारसंभवविवृतौ सप्तमः सर्गः; C: श्रीमदानन्ददेवात्मजवल्लभदेवविरचितायां कुमारसंभवटीकायां सप्तमः सर्गः। समाप्तश्चायं कुमारसंभवः ।

APPENDIX

अष्टमः सर्गः

Of the available Śāradā manuscripts, the manuscript C, preserved in the Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona, gives the text with a commentary ascribed to Vallabhadeva for the first forty-one verses of the eighth canto; moreover, it contains also the remaining verses 42–91 of the eighth canto without any commentary. For purposes of reference and consultation, the verses and the available commentary are appendixed here on the basis of the Poona manuscript (MS), compared again with those of the editions of Kale (K) and of the Nirnayasagar Press (N).

पाणिपीडनविधेरनन्तरं शैलराजदुहितुर्हरं प्रति ।
भावसाध्वसपरिग्रहादभूत् कामदोहदसुखं मनोहरम्[1] ॥ १ ॥

अथ पार्वत्याः शिवं प्रति करग्रहणादनन्तरं कामदोहदेन मन्मथाभिलाषेण सुखस्य जोषं शरीरस्याभूत् (?) । कुतः । भावसाध्वसयोः प्रीतिभीत्योः परिग्रहादाश्रयणात् । स्वाभाविकं तत्र चोपमानम् (?) । नवोढत्वात् साध्वसम् । सर्गेऽत्र रथोद्धता वृत्तम् ॥ १ ॥

1. K, N: °दमनोहरं वपुः

व्याहृता प्रतिवचो न संदधे गन्तुमैच्छदवलम्बितांशुका[1] ।
सेवते स्म शयनं पराङ्मुखी सा तथापि रतये पिनाकिनः ॥ २ ॥

आलापमेलनार्थं सा गौरी चैवंविधापि[2] व्याहृता उक्ता सती प्रतिवचो न संदधे न दधौ । अवलम्बितांशुका धृतदुगूला गन्तुमैच्छदभिललाष । शयनं शय्यां च पराङ्मुखी असम्मुखी सेवते स्म सिषेवे । तथापि एवमपि कुर्वाणा सती सा उमा पिनाकिनः शिवस्य रतये अभूत् । एतादृशी हि चेष्टा नववधूनां शय्यानुरागहेतुः ॥ २ ॥

1. MS: °दविल° 2. MS: चवंवि°

कैतवेन शयिते कुतूहलात् पार्वती [1-]प्रति मुखं[-1] निपातितम् ।
चक्षुरुन्मिषति सस्मितं प्रिये [2-]विद्युतेव विहतं[-2] न्यमीलयत् ॥ ३ ॥

कैतवेन व्याजेन शयिते सुप्ते सा पार्वती कात्यायनी कुतूहलाद्द्रक्ष्याम्येन-मिति कौतुकात् मुखं प्रति तदभिमुखं पातितं निक्षिप्तं चक्षुः । सस्मितं हासं[3] कृत्वा । विद्युतेव ताडिता यथा विहतं[4] निहतमपहतं[5] न्यमीलयत् स्थगित-वती । कदा । प्रिये सहासमुन्मिषति सति । विस्फारितनयने जाग्रती-त्यर्थः ।। ३ ।।

1–1. K: प्रतिमुखं 2–2. K, N: विद्युताहतमिव; MS: पिहितं
3. MS: सहासं 4. MS: पिहितं 5. MS: निहित°

नाभिदेशनिहितः सकम्पया शङ्करस्य रुरुधे तया करः ।
तन्नितम्बमथ[1] चाभवत् स्वयं दूरमुच्छ्वसितनीविबन्धनम् ॥ ४ ॥

तया गौर्या[2] शिवस्य करः पाणिर्नाभिदेशे निहितो जघनाभोगनिक्षिप्तः रुरुधे रुद्धः । अथ प्रियतमकरस्पर्शात् तन्नितम्बं तत्कटिप्रदेशः स्वयमात्मनैव दूरमतिमात्रमुच्छ्वसितनीविबन्धनं शिथिलितजघनवसनग्रन्थ्यभवद-भूत् ।। ४ ।।

1. K, N: तद्दुकूलमथ 2. MS: गौर्याश्–

एवमालि निगृहीतसाध्वसं शङ्करो रहसि सेव्यतामिति ।
सा सखीभिरुपदिष्टमाकुला नास्मरत् प्रमुखवर्तिनि प्रिये ॥ ५ ॥

हे आलि सखि निगृहीतसाध्वसं भयमपहाय रहसि शयने प्रियस्त्वया एवमावर्जयितव्य[1] इति । एवमिति यस्ताभिः उपदिष्टो विधिः स बोद्धव्योऽपि तया प्रियसन्निधौ न स्मृतः ।। ५ ।।

1. MS: °वर्जइतव्य

अप्यवस्तुनि कथाप्रवृत्तये प्रश्नतत्परमनङ्गशासनम् ।
वीक्षितेन परिगृह्य[1] पार्वती मूर्धकम्पमयमुत्तरं ददौ ॥ ६ ॥

पृच्छन्तं प्रियं पार्वती दृष्ट्या गृहीत्वा शिरःकम्पनेनास्योत्तरं ददौ[2] । न तु वचसा । शालीनत्वात् । अप्यवस्तुन्यनुपयुज्यमानेऽप्यर्थे प्रश्नलम्पटम् । कथाप्रवृत्तये । प्रश्ने ह्यनया सह मे कथा प्रवर्ततामिति । सा त्वभिनयेन तमुत्तरयति स्म ॥ ६ ॥

1. K, N: परिवीक्ष्य 2, MS: दधौ

शूलिनः करतलद्वयेन सा संनिरुध्य नयने हृतांशुका ।
तस्य पश्यति[1] ललाटलोचने मोघयत्नविधुरा रहस्यभूत् ॥ ७ ॥

रहसि हृताम्बरत्वाद्धरस्य प्रियस्य नेत्रयुग्मं पाणिद्वयेन पिधायापि मोघयत्नविधुरा निष्फलोद्यमाकुलाभवत् । यतस्तस्य तृतीयेऽक्षिण पश्यति[2] सति । न हि तया तन्निरुद्धम् ॥ ७ ॥

1. MS: पश्यत 2. MS: पश्यसि

चुम्बनेष्वधरपानवर्जितं[1] सन्नहस्तमदयोपगूहने[1a] ।
क्लिष्टमन्मथमपि प्रियं प्रभोर्दुर्लभप्रतिकृतं वधूरतम् ॥ ८ ॥

तस्येश्वरस्य वधूरतं नवोढानिधुवनं कृतमप्रतिकृतत्वात् कदर्थितमन्मथमपि प्रियं न त्ववज्ञातम्[2] । लज्जैकभूषणत्वात्[3] । तदेव दुर्लभप्रतिकृतमाह[4] । चुम्बनेऽन्धरदानहीनं, निर्दयालिङ्गने सन्नहस्तमुदासीनकरम् । प्रियकृते ह्यधरपाने कण्ठाश्लेषे आलिङ्गने च प्रत्यधरपानादिकं कार्यम्; तच्चासौ नवोढात्वान्न चकार ॥ ८ ॥

1. K, N: °धरदान° 1a. K, N: खिन्न°सद°नम् 2. MS: °ज्ञाकम्
3. MS: लज्जयैक° 4. MS: दुर्लभत्वप्र°

यन्मुखग्रहणमक्षताधरं दत्तमव्रणपदं[2] नखं च[3] यत् ।
यद्रतं च सदयं प्रियस्य तत् पार्वती विषहते स्म नेतरत्[1] ॥ ९ ॥

कान्तकृतं वक्त्रपानं यदखण्डितोष्ठं, यच्च कररुहदानमव्रणपदं, यच्चान्यन्मुष्टिताडनादिरहितं सदयं रतं तद्गौरी सहते स्म । इतरत्तद्विपरीतं खरम् ॥ ९ ॥

1. MS: नेतरम् 2. K, N: दान° 3. K, N: नखस्य

रात्रिवृत्तमनुयोक्तुमुद्यतं सा विभातसमये सखीजनम् ।
नाकरोदपकुतूहलं ह्रिया शंसितुं च हृदयेन तत्वरे ॥ १० ॥

सा गौरी प्रत्यूषकाले निशाव्यापारं पिपृच्छिषुमालीनां लोकमपकुतूहलं[1] निष्कौतुकं [न][2] व्यधात् । अथ च चेतसा तत्कथयितुं तत्वरे त्वरां चक्रे । वक्तुमियेषेत्यर्थः । एवंविधो ह्येष नवोढास्वभावः ॥ १० ॥

1. MS: लोकममि अप° 2. MS omits न

दर्पणे च परिभोगदर्शिनी पृष्ठतः प्रणयिनो निषेदुषः ।
वीक्ष्य[1] बिम्बमनुबिम्बमात्मनः[1a] कानि कानि न चकार लज्जया ॥११॥

सा देवी मकुरे अधरखण्डनादिकं प्रियोपभोगं द्रष्टुं प्रवृत्ता सती पृष्ठतः पश्चाद्भागे गुप्तं निषण्णस्य कान्तस्य पुनरात्मबिम्बं निकटे दर्पणसंक्रान्तमालोक्य कानि कानि वर्णयितुमशक्यानि वस्तूनि ह्रिया न व्यधात् । बिम्बस्य समीपमनुबिम्बम्[2] । चः पूर्वापेक्षया समुच्चये । एवमन्यत्र ॥ ११ ॥

1. K, N: प्रेक्ष्य 2. MS: °मनुपबि° 1a. K, N: बिम्बमुपबि°

नीलकण्ठपरिभुक्तयौवनां तां विलोक्य जननी समाश्वसत्[1] ।
भर्तृवल्लभतया हि मानसीं मातुरस्यति शुचं वधूजनः ॥१२॥

ततो मेना सुतां हरोपभुक्ततारुण्यामालोक्य समाश्वसत् पिप्रिये। यस्मात्[2] सुवासिन्यो मातॄणां प्रियतमहृदयङ्गमतया दुःखमपहरन्ति। समाश्वसदित्यट्[3] ॥ १२ ॥

1. N: °श्वसीत् 2. MS: यत् 3. Cf. Pāṇ. 7, 3, 99.

वासराणि कतिचित् कथंचन स्थाणुना पदमकार्यत प्रिया[7] ।
ज्ञातमन्मथरसा[1] शनैः शनैः सा मुमोच रतिदुःखशीलताम् ॥१३॥

स्थाणुना भवेन कतिपयानि दिवसानि गौरी कथंचित् क्लेशेन पदमकार्यत स्थितिमग्राह्यत। विस्रम्भं[2] कारिता। अनन्तरमनुभूतमन्मथरसत्वात्[3] क्रमेण सा रतौ सुरते दुःखशीलतां कष्टस्वभावमत्याक्षीत्[4]। कामसुखानुभावात् सुरतमन्वभूदित्यर्थः। पदमिति पदस्थैर्ये। [अकार्यतेति][5] ण्यन्तात् कर्मणि[6] ॥ १३ ॥

1. MS: ज्ञानम° 2. MS: विस्रम्भ 3. MS: °भूतमन्मथत्वात् मन्मथरस° 4. MS कष्टं स्व° 5. MS. omits this. 6. Cf. Pāṇ. 1, 3, 13; 74; 3,1, 26; 3, 4, 68. 7. K, N: रतमकारि चानया

दुःखशीलतात्यागमाह —

सस्वजे प्रियमुरोनिपीडितं[1] प्रार्थितं मुखमनेन नाहरत् ।
मेखलाप्रणयलोलतां गतं हस्तमस्य शिथिलं रुरोध च[2] ॥ १४ ॥

प्रियं तमेव उरोनिपीडितं यथा तथा कृत्वा गाढमाश्लिक्षत्। तेन च चुम्बनाय वक्त्रं गृहीते नाहरत् नान्यतश्चकार। मेखलाप्रणये रशनाप्रार्थने जघनाम्बरहरणे चटुलगतिं प्रियपाणिमवाष्टम्भनात्। पूर्वं तु विपरीतमेव। तादात्वेवंविधमभूत् ॥ १४ ॥

1. K N: °पीडिता or °डनं 2. K, N: सा

हावसूचितमदृष्टविप्रियं[1] चाटुमत् क्षणवियोगकातरम् ।
कैश्चिदेव दिवसैस्तयोस्तदा[2] प्रेम रूढमितरेतराश्रयम्[3] ॥ १५ ॥

ततः कतिपयैरेवाहोभिस्तयोर्दम्पत्योरेवंविधं प्रेम रूढमतिचण्डप्रीतिरुत्पन्ना[4] । कीदृशम् । हृदयाभिप्रायसूचकश्चेष्टाविशेषो हावः ॥ १५ ॥

1. K, N: भाव° 2. K: दिवसैरभूत्तयोः; N: दिवसैस्तदा तयोः 3. N: गूढ° 4. MS: रूढमिति°

तं यथात्मसदृशं वरं वधूरन्वरज्यत वरस्तथैव ताम् ।
सागरादनपगा हि जाह्नवी सोऽपि तन्मुखरसैकनिर्वृतिः ॥ १६ ॥

तं वरं पतिमात्मानुरूपं यथा येन प्रकारेणान्वरज्यत तथैव सोऽपि तां जायामिति समानुरागकथनम् । एतदेव दृष्टान्तेन दृढयति । सागरादनपगा[1] हि जाह्नवीति । समुद्रवर्जं गङ्गा न प्रविशति । सोऽप्यब्धिस्तस्या जाह्नव्या मुखरसेन वक्त्रोदकेन एका निर्वृतिरुल्लासो[2] यस्य स तथोक्तः । न हि गङ्गातोऽन्यया सरितासौ पूरयितुं[3] शकितः । रक्तयोश्च दम्पत्योरन्योन्यसुखदानं निर्वृतिः । अन्यत्र वानपगतत्वमुचितम् । अन्वरज्यत इति कर्तरि[4] ॥ १६ ॥

1. MS: °नपिगा 2. MS: निर्वृत्तिरु° 3. MS adds न 4. Cf. Pān. 3, 4, 69.

शिष्यतां निधुवनोपदेशिनः शङ्करस्य रहसि प्रपन्नया ।
शिक्षितं युवतिनैपुणं तया यत्तदेव गुरुदक्षिणीकृतम् ॥ १७ ॥

निधुवनोपदेशिनः[1] सुरतव्यापारोपदेष्टुर्हरस्य शिष्यतां प्राप्तया यद्युवतिनैपुणं शिक्षितं स्त्रीकौशलमभ्यस्तं तदेव गुरुदक्षिणीकृतं हराय प्रतीपं[2] दत्तम् । सर्वस्यैव तस्यैव प्रयोगात् । अन्तेवासिना गुरवे दक्षिणा देया ॥ १७ ॥

1. MS: °देसिनः 2. MS: प्रतीप

दष्टमुक्तमधरोष्ठमम्बिका वेदनाविधुतहस्तपल्लवा ।
शीतलेन निरवापयत् क्षणं मौलिचन्द्रशकलेन शूलिनः ॥ १८ ॥

प्रियेण पूर्वं दष्टं खण्डितमनन्तरं मुक्तमधोधरं[1] गौरी शीतलेन शङ्करशिरः-

शशिशकलेन[2] निरवापयन् समाश्वसदिति प्रौढाव्यापारकथनम् । अधरदंशेन या व्यथा तया[3] विधूतहस्तपल्लवा कम्पितकरकिसलयेत्यम्बिकाविशेषणम् ॥ १८ ॥

1. MS: ⁰धोगतं 2. MS: ⁰शशिक⁰ 3. MS: तथा

चुम्बनादलकचूर्णदूषितं शङ्करोऽपि नयनं ललाटजम् ।
उच्छ्वसत्कमलगन्धये ददौ पार्वतीवदनगन्धवाहिने ॥ १९ ॥

न केवलं गौर्योष्ठं शिवः शशिना निरवापयन् । यावत् सोऽपि[1] चुम्बनवशादलकचूर्णेन[2] चन्दनादिक्षोदेन पीडितं तृतीयमक्षि पार्वत्या वदनगन्धवाहिने मुखमारुताय ददावर्पयत् । मुखफूत्कारेणाक्ष्णोर्नीरजस्कत्वापत्तेः । उच्छ्वसतो विकसतः कमलस्येव गन्धः सौरभं यस्य तस्मै । 'उपमानाच्च'[3] इतीत्वम् ॥ १९ ॥

1. MS: सापि 2. MS: चुम्बने व⁰ 3. Pāṇ. 5, 4, 137.

एवमिन्द्रियसुखस्य वर्त्मनः सेवनादनुगृहीतमन्मथः ।
शैलराजभवने सहोमया मासमात्रमवसद्वृषध्वजः ॥ २० ॥

एवं प्रियया सह काममीश्वरः श्वशुरगृहे मासमात्रमन्वतिष्ठत् । कीदृशः[1] । हृषीकाणां सुखकारि यद्वर्त्म मार्गो युवत्यादिकस्तत्सेवनादनुगृहीतो मन्मथो येन ॥ २० ॥

1. MS: कीदृशम्

सोऽनुमान्य हिमवन्तमात्मभूरात्मजाविरहदुःखपीडितम् ।
तत्र तत्र विजहार संपतन्नप्रमेयगतिना[1] ककुद्मता ॥ २१ ॥

ततो भवो दुहितृवियोगदुःखितं श्वशुरमनुमान्यानुज्ञाप्य समाश्वास्य वेगवाहिना वृषभेण व्रजंस्तेषु तेषु वक्ष्यमाणेषु दिवोद्यानेषु विजहार चिक्रीड । अनुमान्यानुज्ञां दापयित्वेत्यर्थः ॥ २१ ॥

1. K, N: संचरन्न⁰

तान्येव विहारस्थानान्याह —

मेरुमेत्य मरुदाशुवाहनः पा[र्वतीस्तन]पुरस्कृतः[1] कृती ।
हेमपल्ल[ववि]भङ्गसंस्तरामन्वभूत्[2] सुरततत्परः क्षपाम् ॥ २२ ॥

ततो देवो मेरुपर्वतमेत्य निधुवनैकसक्तः सन् हेमपल्लवविभङ्गसंस्तरां [सौवर्ण]किसलयशयनीयां[4] निशामन्वभूत् बुभुजे । मरुद्वदाशुः शीघ्रो वाहनो[5] वृषभो यस्य । पार्वतीस्तनाभ्यां पुरस्कृतोऽग्रतः कृतः । पश्चात् तस्या अवस्था-नादिति[6] यानावस्थितिः । अतश्च कृती पुण्यभाक् । प्रियापयोधरसंस्पर्शात् । संस्तीर्यत इति संस्तरस्तल्पम् ॥ २२ ॥

1. MS: पा···पुर° (lacuna marked by 7 points). 2. MS: °पल···भङ्ग° (lacuna marked by 5 points). 3. MS: °पल्लवीभङ्ग° 4. MS omits सौवर्ण 5. MS: वाहो 6. MS: वस्था°

पद्मनाभचरणाङ्किताश्मसु[1] प्राप्तवत्स्वमृतविप्रुषो नवाः ।
मन्दरस्य कटकेषु चावसत् पार्वतीवदनपद्मषट्पदः ॥ २३ ॥

कदाचिदसौ प्रियामुखसरोजचञ्चरीको मन्दरगिरिनितम्बेषु तस्थौ । कीदृशेषु । प्रत्यग्रान् पीयूषबिन्दूनासादितवत्सु । मन्थगिरित्वात्[2] । अत एव विष्णुच[र]णा[भ्याम]ङ्किताश्मसु[3] चिह्नितोपलेषु । मञ्ज[ीर]कृत्यैतद्बाहुयु-ग्मस्योपरि[4] ···त्वात्(?)[5] कटकाङ्कितत्वम् ॥ २३ ॥

1. K, N: °नाभवलयाङ्कि°; MS: °तास्मसु 2. MS: मन्दरगि° 3. MS: °च-णा° (lacuna, margin damaged). 4. MS: मञ्ज··· कृत्यैतद्बाहुयोग° (lacuna marked by 4 points). 5. MS:···त्वात् (lacuna, margin damaged).

रावणध्वनिविभीतया[1] तया कण्ठ[सक्त]दृढबाहुबन्धनः[2] ।
एकपिङ्गलगिरौ जगद्गुरुर्निर्विवेश [3]-विशदा[ः शशि]प्रभाः-[3] ॥२४॥

कदाचिदसौ एकपिङ्गलगिरौ जगद्गुरुर्निर्विवेश बु[भुजे][4] । कीदृशः

दशमुखगिरा वित्रस्तया गौर्या । [कण्ठे][5] सक्तं घनं बाहुबन्धनं [6]-भु[जपाशो यस्य । राव]णेन-[6] हि पूर्वमुन्मूलनेच्छया कैलासः कम्पितोऽभवत् । तत्कालेऽपि [7]-[··· ··· ···]संभवः-[7] ॥ २४ ॥

1. K, N: °ध्वनितभी° 2. K, N: °क्तमृदुबा°; MS: कण्ठ···दृढ° (lacuna, margin damaged). 3–3. MS: °दा···प्रभा: (lacuna, margin damaged). 4. MS: ब··· (lacuna, margin damaged).* 5. MS omits this. 6–6. MS: भु···णेन (lacuna marked by 8 points)*. 7–7. MS: श···त्वात्संभवः (lacuna marked by 9 points).

* Lacunae filled in by comparing with the Philadelphia manuscript (G).

तस्य जातमलयस्थलीरतेर्धूतचन्दनलतः[1] प्रियाक्लमम् ।
आचचाम स[ल]वङ्गकेसरश्चाटुकार[2] इव दक्षिणानिलः ॥ २५ ॥

तस्योत्पन्नमलयाद्रितटीरतेः दर्दुरशैलमारुतः[3] प्रियाखेदं[4] [सेवक][5] इव पपौ । [6]-मलयदर्दुर[ौ ह्यन्योन्य]संबद्धौ-[6] । कीदृग्वातः । [7]-[धूताः कम्पिता]-श्चन्दनलता-[7] येन । तथा सह लवङ्गकेसरैर्वर्तते सलवङ्गकेसर[8] इति सौगन्ध्योक्तिः । क्रमोऽत्र देव्या देवस्य वेति चिन्त्यम् ॥ २५ ॥

1. K, N: जातु म°; MS: °लताः 2. MS: सवङ्ग° 3. MS: दर्दुरकैलासशै° 4. MS. खेद° 5. MS: ··· (lacuna marked by 5 points)*. 6–6. MS: °र्दुर···सं° (lacuna marked by 8 points)*. 7–7. MS: ···श्च° (iacuna marked by 7 points)*. 8. MS: ··लव° (lacuna marked by 5 points)*.

* Lacunae filled in by comparing with manuscript G.

हेमतामरसताडितप्रिया तत्कराम्बुविनिमीलितेक्षणा[1] ।
खे व्यगाहत[2] तरङ्गिणीमुमा मीनपङ्क्तिपुनरुक्तमेखला ॥ २६ ॥

गौरी जलक्रीडार्थं खे तरङ्गिणीं नभोनदीं व्यगाहत व्यलोडयत् ।

कीदृशी। हेमतामरसैः कनककमलैस्ताडितः खेदितः प्रियो यया। तस्य कान्तस्य[3] कराम्बुभिः पाणिक्षिप्तपानीयैर्मीलितेक्षणा[4] स्थगिताक्षी। मीनपङ्क्तिर्मत्स्यावलिरेव पुनरुक्ता द्वितीया रशना यस्याः। श्रोणीदेशे परिवृत्य स्थितत्वात् ॥ २६ ॥

1. MS: °लितक्षणा 2. MS: विगाहत 3. MS: कान्तन्तस्य
4. MS: °प्तपाणीयैर्मी°

तां पुलोमतनयालकोचितैः पारिजातकुसुमैः प्रसाधयन्।
नन्दने चिरमयुग्मलोचनः सस्पृहं सुरवधूभिरीक्षितः ॥ २७ ॥

तां कान्तां शचीकेशपाशयोग्यैः पारिजातपुष्पैरलङ्कुर्वाणस्त्रिनेत्रः साभिलाषं नाकनारीभिरिन्द्राण्यादिभिरवलोक्यते[1] स्म। पुण्यवत्येषा यस्याः सर्वेश्वरोऽपि चाटुकृदिति ॥ २७ ॥

1. MS: °लोकते

इदानीं सूर्यास्तमयादिवर्णनं चिकीर्षुराह —

इत्यभौममनुभूय शङ्करः पार्थिवं च दयितासखः[1] सुखम्।
लोहितायति कदाचिदातपे गन्धमादनगिरिं न्यवर्तत[2] ॥ २८ ॥

अभौमं [3-]दि[व्यं पा]र्थिवं[-3] च मनुष्यलोकजं सुखमित्थमीश्वरो देव्या सह संसेव्य क[दाचि]दस्तमयवशादरुणायमाने[4] सूर्यातपे स्ववसतिं गन्धमादन[गिरिं][5] न्यवर्तत प्रत्याययौ। अलोहितो लोहितो भवति [6-]लोहिताय[ति। प्र]त्यागमनमपि[-6] निवृत्तिः। [यथा][7]– प्रोषितायां व्रजत्यन्नं प्रजाधर्मो [8-]य[शः सुख]म्[-8]। निवर्तते निवृत्तायामहो बन्धुः कुलाङ्गना ॥ २८ ॥

1. K, N: वनिता°; MS: °तासुखः 2. N: व्यगाहत 3–3. MS: दि···र्थिवं (lacuna, margin damaged)*. 4. MS: क···द° (lacuna, margin damaged)*. 5. MS: °दन···(lacuna, margin damaged)*.

6–6. MS: °य···त्या° (lacuna, margin damaged)*. 7. MS omits this. 8–8. MS: °य···म् (lacuna, margin damaged)*.

[1]-[तत्र काञ्चनशि]लातलाश्रयो-[1] नेत्रगम्यमवलोक्य भास्करम् ।
दक्षिणेतरभुजव्यपाश्रयां व्याजहार सहधर्मचारिणीम् ॥२९॥

तत्र कैलासोपवने कनकशैलशिलापृष्ठमध्यास्य नेत्रगम्यं सुदर्शनमर्कमालोक्य वामपार्श्वस्थां भार्यां हरो व्याजहार जगाद ॥ २९ ॥

1. MS: ···(Lacuna, margin damaged).

किमित्याह —

पद्मकान्तिमरुणत्रिभागयोः संक्रमय्य तव नेत्रयोरिव ।
संक्षये जगदिव प्रजेश्वरः संहरत्य[हर]सावहर्पतिः[1] ॥ ३० ॥

असावहर्पतिर्दिननाथोऽह्नः संहरति दिनं क्षपयति । कल्पान्ते रुद्रस्त्रिभुवनमिव । लोहितापाङ्गयोस्तवाक्ष्णोः कमलकान्तिं संचार्येव । पद्मानां विच्छायत्वात्, तन्नेत्रयोश्च[2] सानुरागत्वादित्थमूहः । अह्नः पतिरहर्पतिः । अहन्शब्दस्य 'रोऽसुपि'[3] इति रेफः ॥ ३० ॥

1. MS: °त्यसाव° 2. MS: °र्योर्न 3. Pāṇ. 8, 2, 69.

शीकरव्यतिकरं[1] मरीचिभिर्दूरयत्यवनते विवस्वति ।
इन्द्रचापपरिवेशशून्यतां[2] निर्झरास्तव पितुर्व्रजन्त्यमी ॥ ३१ ॥

तव पितुर्हिमवतोऽमी निर्झराः[3] प्रपाततोयानि इन्द्रधनुषो[4] यः[5] परिवेशोऽभिव्याप्तिस्तेन शून्यतां विरहं यान्ति । कुतः । सूर्येऽवनते लम्बमाने विवस्वति मयूखैः शीकरव्यतिकरं जलकणसंपर्कं[6] दूरयति । विश्लेषमाणे जलविप्रुट्सु हि रविरश्मिसंबन्धात् सुरकार्मुकोत्पत्तिः । दूरं करोति दूरयति । 'प्रातिपदिकाद् धात्वर्थे'[7] इति णिच् ॥ ३१ ॥

1. K, N: सीकर° 2. K, N: °परिवेषशू° 3. MS: निर्भरा 4. MS: °धनुषा 5. MS: या: 6. MS: °कनसं° 7. Gaṇasūtra in Dhātupāṭha 1916.

दष्टतामरसकेसरत्यजोः क्रन्दतोर्विपरिवृत्तकण्ठयोः ।
निघ्नयोः सरसि चक्रवाकयोरल्पमन्तरमनल्पतां गतम् ॥ ३२ ॥

दम्पत्योश्चक्रवाकयोः सरसि अल्पमप्यन्तरं व्यवधानमनल्पतां गतं दूरं संपन्नम् । संश्लेषस्य कर्तुमशक्यत्वात् । यतो निघ्नयोरस्ववशयोः । दैववशात्तयोर्निशि वियोगः[1] । अतश्च दुःखवशाद्दष्टस्य खण्डितस्य तामरसस्याब्जस्य केसरं त्यक्तवतोः । क्रन्दतोः कूजतोः । तथा परिवृत्तो विस्वरीकृतः कण्ठो ययोः । वियोगे हि तौ विस्वरकण्ठौ[2] । 'विरहदीनकण्ठयोः' इति पाठान्तरम् । शत्रुघ्नादिवन्निघ्नशब्दः । चक्रवाकयोरिति 'पुमान् स्त्रिया'[3] ।। ३२ ।।

1. MS: विनियोगः 2. MS: सस्वर° 3. Pāṇ. 1, 2, 67.

स्थानमाह्निकमपास्य दन्तिनः[1] सल्लकीविटपभङ्गवासितम् ।
आविभातचरणाय गृह्णते वारि वारिरुहबद्धषट्पदम् ॥ ३३ ॥

एते करिणः आह्निकं दिवातनं स्थानं[2] हित्वा[3] वारि गृह्णते[4] तन्मध्यं श्रयन्ति । आविभातं रात्रिपर्यन्तं [5-]यच्चरणं भोजनं[-5] तदर्थं निशि ते जलान्तर्विचरन्ति । कीदृशं स्थानम् । सल्लकीनां लताविशेषाणां जलजातानां विटपभङ्गेन पल्लवखण्डेन वासितं सुरभितम् । वारि कीदृशम् । वारिरुहेष्वब्जेषु संकोचवशाद्बद्धाः षट्पदा भ्रमरा यत्र ।। ३३ ।।

1. MS: हस्तिनः 2. MS: स्नानं 3. MS: बित्वा 4. MS: गृहे 5–5. MS: °रगमम्भोजं

पश्य पश्चिमदिगन्तलम्बिना[1] निर्मितं मितकथे विवस्वता[2] ।
दीर्घया प्रतिमया सरोम्भसां तापनीयमिव सेतुबन्धनम् ॥३४॥

हे मितकथे स्वल्पभाषिणि विलोकय वारुणीस्थानार्केण दीर्घया प्रतिमया

आयतेन प्रतिबिम्बेन सरसस्तापनीयमिव सेतुबन्धनं निर्मितं सौवर्णसंक्रम इव रचितः। प्रतिमया पारावारव्याप्तेः[3] ।। ३४ ।।

1. MS: °म्थिनां 2. MS: °स्वतः 3. MS: परिवारव्याप्तेः

उत्तरन्ति विनिकीर्य पल्वलं गाढपङ्कमतिवाहितातपाः ।
दंष्ट्रिणो वनवराहयूथपा दष्टभङ्गुरबिसाङ्कुरा इव ॥ ३५ ॥

काननसूकरसंघपतयो घनकर्दमं वेशन्तं विनिकीर्यापिहाय तापाभावादुत्तरन्ति स्थलमुद्यन्ति। यतोऽतिवाहितातपाः। ऊष्मभयाद्धि वराहमहिषादयो दिनं पङ्कमध्ये क्षपयन्ति। दंष्ट्रा विद्यन्ते येषां ते दंष्ट्रिणः। अतश्चोत्प्रेक्ष्यते। दष्टलग्ना भङ्गुरा बिसाङ्कुरा येषां ते तथाविधा इव। दंष्ट्राणां मृणालाङ्कुरवत् सितकुटिलत्वम्। अव्यभिचारेऽप्युत्प्रेक्षार्थं दंष्ट्रिण इति विशेषणम् ।। ३५ ।।

एष वृक्षशिखरे कृतास्पदो जातरूपरसगौरमण्डलम्[1] ।
हीयमानमहरत्ययातपं पीवरोरु पिबतीव बर्हिणः ॥ ३६ ॥

हे महोरु[2] एष मयूरस्तरुप्रान्तासीनो हीयमानं क्षीयमाणं दिनान्तातपं पिबतीव ग्रसतीव। कीदृशम्[3]। जातरूपरसवत् कनकद्रववद्गौरमण्डलं ताम्रचक्रवालम्। केचित्तु बर्हिविशेषणमेतदाहुः। एतच्चासंबद्धम्। तस्य गौरत्वाभावात् ।। ३६ ।।

1. K, N: °मण्डलः 2. MS: महतोरु 3. MS: कीदृशो

पूर्वभागतिमिरप्रवृत्तिभिर्व्यक्तपङ्कमिव जातमेकतः ।
खं हृतातपजलं विवस्वता भाति[1] किंचिदिव शेषवत् सरः ॥३७॥

खं व्योम किंचिदवशेषवत् किंचिच्छिष्टसर[2] इवाभाति प्रतिभासते। यतः [3-]पूर्वभागे ऐन्द्र्यामन्धकाराविर्भावैरेकतो[-3] व्यक्तपङ्कमिव जातमित्युत्प्रेक्षा। स एव विवस्वता हृतमातप एव जलं यस्य। रविपीतातपस्य हि किंचिच्छिष्ट-

कर्दमाविर्भावो भवति। शेषं विद्यते यस्य तच्छेषवत् । इवशब्दो भिन्नक्रमः ॥ ३७ ॥

1. K, N: °स्वता भाति 2. MS: °च्छिछ्रसंसार 3–3. MS: °भागेनैन्द्रया°

आवसद्भिरुटजाङ्गणं[1] मृगैर्मूलसेकसरसैश्च वृक्षकैः ।
आश्रमाः[2] प्रविशदग्निधेनवो बिभ्रति श्रियमुदीरिताग्नयः ॥ ३८ ॥

एते आश्रमाः शोभां वहन्ति। केन। उटजाङ्गणं[3] पर्णमठिकाजिरमधितिष्ठद्भिर्मृगैर्हरिणैः। आलवालसेकहृपितैः संधुक्षितैश्च वृक्षकैर्बालवृक्षैः। अग्निधेनुशब्दः[4] चतुर्थ्यर्थप्रतिपाद्याश्वघासवत्[5] षष्ठीसमासः[6] ॥ ३८ ॥

1. K, N: आविशद्भिर° MS: °ङ्गनं 2. MS: आश्रमः 3. MS: °ङ्गनं 4. MS: °शब्दं 5. MS: °र्थ्यन्तं प्र° 6. Cf. MB. 2,1,36.

बद्धकोशमपि तिष्ठति क्षणं सावशेषविवरं कुशेशयम् ।
षट्पदाय वसतिं ग्रहीष्यते प्रीतिपूर्वमिव दातुमन्तरम् ॥ ३९ ॥

एतत् कुशेशयं राजीवं बद्धकोशमपि सावशेषविवरं बद्धमित्यर्थः।···[1]॥३९॥

1. MS:···(lacuna marked by a blank of 10 spaces).

दूरमग्रपरिमेयरश्मिना[1] वारुणी दिगरुणेन भास्वता[2] ।
भाति केसरवतेव मण्डिता बन्धुजीवतिलकेन कन्यका ॥ ४० ॥

वारुणी दिक् प्रतीची लोहितेन रविणा राजते बन्धुजीवकुसुमचित्रकेन कुमारीव। दूरमत्यर्थं त्रुडिता अत एव परिमेया अल्पा रश्मयो यस्येति भानुविशेषणम्। तिलकेनापि केसरवता सकिञ्जल्केन ॥ ४० ॥

1. K, N: °मग्र° 2. K, N: भानुना

सामभिः सहचराः[1] सहस्रशः स्यन्दनाश्वहृदयंगमस्वनैः ।
भानुमग्निपरिकीर्णतेजसं संस्तुवन्ति किरणोष्मपायिनः[2] ॥ ४१ ॥

एते सहचरा वालखिल्याः सहस्रशो रविं सामभिः नुवन्ति । रविरथेन सह गमनात् तेषां सहचरत्वम् । अतिबहुत्वात् सहस्रसंख्यात्वम् । कीदृशैः सामभिः । स्यन्दनाश्वानां रथतुरगाणां हृदयंगमो मनोहरः स्वनः शब्दो येषां तैः । भानुं[3] कीदृशम् । अग्निपरिकीर्णतेजसमग्नौ परिकीर्णं निक्षिप्तं तेजो येन । रात्रौ ह्यग्नौ तेजो निक्षिप्य भानुरस्तं यातीति प्रसिद्धिः । कीदृशा वालखिल्याः । किरणानामूष्माणमौष्ण्यं पिबन्तीति ते तथोक्ताः ॥ ४१ ॥

1. MS: सहचरः 2. MS: °णोश्मपा° 3. MS: भानु

सोऽयमानतशिरोधरैर्हयैः[1] कर्णचामरविघट्टितेक्षणैः ।
अस्तमेति युगभिन्नकेसरैः[2] संनिधाय दिवसं महोदधौ ॥ ४२ ॥

1. MS: सायमा°र्हरैः 2. K, N: युगभुग्नके°

खं प्रसुप्तमिव प्रस्थिते[1] रवौ तेजसो महत ईदृशी गतिः ।
तत्प्रकाशयति यावदुद्गतं[2] मीलनेन[3] खलु तावतश्च्युतम्[4] ॥४३॥

1. K, N: संस्थिते 2. K, N: यावदुत्थितं 3. K, N: मीलनाय
4. N: तावता च्यु°

संध्ययाप्यनुगतं रवेः पदं[1] वन्द्यमस्तशिखरे समर्पितम् ।
[2-]येन पूर्वमुदये[-2] पुरस्कृता नानुयास्यति कथं तमापदि ॥ ४४ ॥

1. K, N: वपुर् 2–2. K, N: प्राक्तथेयमुदये

रक्तपीतकपिशाः पयोमुचां कोटयः कुटिलकेशि भान्त्यमूः[1] ।
द्रक्ष्यसि त्वमिति सांध्यवेलया वर्तिकाभिरिव साधु मण्डिताः[2] ॥४५॥

1. MS: भान्त्यमी 2. K, N: वर्तिताः

सिंहकेसरसटासु भूभृतां[1] पल्लवप्रसविषु द्रुमेषु च ।
पश्य धातुशिखरेषु चात्मना[2] संविभक्तमिव सांध्यमातपम् ॥४६॥

1. K, N: भूभृता 2. MS: चात्मन

पार्ष्णिमुक्तवसुधास्तपस्विनः पावनाम्बुसरसाञ्जलिक्रियाः[1] ।
ब्रह्म गूढमभिसंध्यमादृताः शुद्धये विधिविदो गृणन्त्यमी ॥४७॥

1. K, N: °म्बुरचिताञ्ज°

तन्मुहूर्तमनुमन्तुमर्हसि[1] प्रस्तुताय नियमाय मामपि ।
त्वां विनोदनिपुणः सखीजनो वल्गुवादिनि विनोदयिष्यति ॥४८॥

1. MS: °नुमन्तु°

निर्विभुज्य दशनच्छदं ततो वाचि भर्तुरवधीरणापरा ।
शैलराजतनया समीपगामाललाप विजयामहेतुकम्[1] ॥ ४९ ॥

1. MS: °तुकाम्

ईश्वरोऽपि दिवसात्ययोचितं मन्त्रपूर्वमनुतस्थिवान् विधिम् ।
पार्वतीमवचनामसूयया प्रत्युपेत्य पुनराह सस्मितम् ॥५०॥

मुञ्च कोपमनिमित्तकोपने संध्यया प्रणमितोऽहमन्यथा[1] ।
किं न वेत्सि[2] सहधर्मचारिणीं[3] चक्रवाकसमवृत्तिरात्मनः[4] ॥५१॥

1. K, N: °तोऽस्मि नान्यथा 2. K, N: वेत्सि 3. K, N: °चारिणं
4. K, N: °वृत्तिमात्मनः

निर्मितेषु पितृषु स्वयंभुवा या तनुः सुतनु पूर्वमुज्झिता ।
सेयमस्तमुदयं च गाहते[1] तेन मानिनि ममात्र गौरवम् ॥५२॥

1. K, N: सेव्यते

तामिमां तिमिरवृद्धिपीडितां[1] [2-]भूमिलग्नतमसं व्यवस्थिताम्[-2] ।
एकतस्तटतमालमालिनीं पश्य धातुरसनिम्नगामिव ॥५३॥

1. K, N: °वृत्तिपी° 2–2. K, N: भूमिलग्नमिव संप्रति स्थिताम्

सांध्यमस्तमितशेषमातपं रक्तलेखमपरा[1] बिभर्ति दिक् ।
संपरायवसुधा सशोणितं मण्डलाग्रमिव तिर्यगुज्झितम्[2] ॥ ५४ ॥

1. N: रक्तरेख° 2. K, N: °गुत्थितम्

यामिनीदिवससंधिसंभवे तेजसि व्यवहिते सुमेरुणा ।
एतदन्धतमसं निरङ्कुशं[1] दिक्षु धीरनयने[2] विजृम्भते ॥ ५५ ॥

1. K, N: निरर्गलं 2. K, N: दीर्घनयने

नोर्ध्वमीक्षणगतिर्न चाप्यधो[1] नाभितो न पुरतो न पृष्ठतः ।
लोक एष तिमिरोल्बवेष्टितो गर्भवास इव तिष्ठते[2] निशि ॥५६॥

1. MS: चाप्यति 2. K, N: वर्तते

शुद्धमाविलमवस्थितं चलं वक्रमार्जवगुणान्वितं च यत् ।
सर्वमेव तमसा समीकृतं [1-]धिङ्महत्त्वमसतां हतान्तरम्[-1] ॥५७॥

1–1. MS: °महत्त्वसहृतां महान्तरम्

नूनमुन्नमति यज्वनां पतिः शार्वरस्य तमसो निवृत्तये[1] ।
पुण्डरीकमुखि [2] दिङ्मुखं यथा [2] कैतकैरिव रजोभिराहतम्[3] ॥५८॥

1. K, N: निषिद्धये 2–2. K, N: पूर्वदिङ्मुखं 3. K, N: °रावृतम्

मन्दरान्तरितमूर्तिना निशा लक्ष्यते शशभृता सतारका ।
त्वं मया प्रियसखीसमागता श्रोष्यतेव वचनानि पृष्ठतः ॥ ५९ ॥

रुद्धनिर्गमनमा दिनक्षयात् पूर्वदृष्टतनुचन्द्रिकास्मितम् ।
एतदुद्गिरति रात्रिचोदिता दिग्रहस्यमिव चन्द्रमण्डलम् ॥ ६० ॥

पश्य पक्कफलिनीफलत्विषा बिम्बलाञ्छितवियत्सरोम्भसा ।
विप्रकृष्टविषयं[1] हिमांशुना चक्रवाकमिथुनं विडम्ब्यते[2] ॥६१॥

1. K, N: °विवरं 2. MS: विडम्बते

शक्यमोषधिपतेर्नवोदयाः[1] कर्णपूररचनाकृते तव ।
अप्रगल्भयवसूचिकोमलाश्छेत्तुमग्रनखसंपुटैः कराः ॥ ६२ ॥

1. MS: °दया

अङ्गुलीभिरिव केशसंचयं संनियम्य[1] तिमिरं मरीचिभिः ।
कुड्मलीकृतसरोजलोचनं चुम्बतीव रजनीमुखं शशी ॥ ६३ ॥

1. K, N: संनिगृह्य

पश्य पार्वति नवेन्दुरश्मिभिर्भिन्नसान्द्रतिमिरं[1] नभस्तलम् ।
लक्ष्यते द्विरदभोगदूषितं संप्रसीददिव मानसं सरः ॥६४॥

1. K, N: °श्मिभिः सामिभिन्नतिमिरं

रक्तभावमपहाय चन्द्रमा जात एष परिशुद्धमण्डलः ।
विक्रिया न खलु कालदोषजा निर्मलप्रकृतिषु स्थिरोदया ॥६५॥

उन्नतेषु शशिनः प्रभा स्थिता निम्नसंश्रयपरं निशातमः ।
नूनमात्मसदृशी प्रकल्पिता वेधसेह[1] गुणदोषयोर्गतिः ॥ ६६ ॥

1. K, N: वेधसैव

[1-]चन्द्रपादजनितप्रवृत्तयश्चन्द्रकान्तजलबिन्दवो गिरौ[-1] ।
मेखलातरुषु निद्रितानमून् बोधयन्त्यसमये[2] शिखण्डिनः ॥६७॥

1-1. K, N: °प्रवृत्तिभिश्चन्द्र°बिन्धुभिर्गिरिः 2. K, N: बोधयत्यस°

कल्पवृक्षशिखरेषु संप्रति प्रस्फुरद्भिरविकल्पसुन्दरि ।
हारयष्टिगणनामिवांशुभिः [1-]कर्तुमेति सकुतूहलः[-1] शशी ॥६८॥

1-1. K, N: कर्तुमुद्यतकु°

उन्नतावनतभागवत्तया चन्द्रिका सतिमिरा गिरेरियम् ।
[1-]भक्तिभिर्बहुविधाभिरर्पिता भाति[-1] भूतिरिव मत्तदन्तिनः ॥६९॥

1-1. K: °पिताभाति

एतदुच्छ्वसितपीतमैन्दवं[1] सोढुमक्षममिव प्रभारसम् ।
मुक्तषट्पदविरावमञ्जसा भिद्यते कुमुदमा निबन्धनात् ॥ ७० ॥

1. MS: °दुच्छ्वसतिपी°

पश्य कल्पतरुलम्बि शुद्धया ज्योत्स्नया जनितरूपसंशयम् ।
मारुते चलति चण्डि केवलं व्यज्यते विपरिवृत्तमंशुकम् ॥७१॥

शक्यमङ्गुलिभिरुद्धृतैरधः[1] शाखिनां पतितपुष्पपेशलैः ।
पत्रजर्जरशशिप्रभाचयैरेभिरुत्कचयितुं[2] तवालकाः[3] ॥ ७२ ॥

1. K, N: °रुद्धृतै° 2. K, N: °प्रभालवै° 3. K, N: °लकान्

एष चारुमुखि योगतारया युज्यते तरलबिम्बया शशी ।
साध्वसादुपगतप्रकम्पया कन्ययेव नवदीक्षया वरः ॥ ७३ ॥

पाकभिन्नशरकाण्डगौरयोरुल्लसत्प्रतिकृतिप्रसन्नयोः[1] ।
रोहतीव तव गण्डलेखयोश्चन्द्रबिम्बनिमिताक्षि[2] चन्द्रिका ॥७४॥

1. K, N: °प्रदीप्तयोः 2. K, N: निहिताक्षि

लोहितार्कमणिभाजनार्पितं कल्पवृक्षमधु बिभ्रती स्वयम् ।
त्वामियं [1-]स्थितिमती समागता[-1] गन्धमादनवनाधिदेवता[2] ॥७५॥

1-1. K, N: °मतोमुपस्थिता 2. MS: °वनादिदे°

आर्द्रकेसरसुगन्धि ते मुखं मत्तमत्तनयनं[1] स्वभावतः ।
अत्र लब्धवसतिर्गुणान्तरं किं[2] विलासिनि मदः[3] करिष्यति ॥७६॥

1. K, N: रक्तमेव नयनं 2. K, N: कं 3. K, N: मधुः

मान्यभक्तिरथवा सखीजनः सेव्यतामिदमनङ्गदीपनम्[1] ।
इत्युदारमभिधाय शङ्करस्तामपाययत पानमम्बिकाम् ॥ ७७ ॥

1. K, N: दीपकम्

पार्वती तदुपभोगसंभवां[1] विक्रियामपि सखीं[2] मनोहराम् ।
अप्रतर्क्यविधियोगनिर्मितामाम्रतेव[3] सहकारतां ययौ ॥७८॥

1. K, N: तदुपयोग° 2. K, N: सतीं 3. K, N: °योगकारिता°; N: °मिता नम्र°

तत्क्षणं विपरिवर्तितह्रियोर्नेष्यतोः शयनमिद्धरागयोः ।
सा बभूव वशवर्तिनी द्वयोः प्रेयसः[1] सुवदना मदस्य च ॥७९॥

1. K, N: शूलिनः

घूर्णमाननयनं[1] स्खलत्कथं स्वेदबिन्दु मदकारणस्मितम् ।
आननेन न तु तावदीश्वरश्चक्षुषा चिरमुमामुखं पपौ ॥ ८० ॥

1. MS: °नयन

तां विलम्बितपनीयमेखलामुद्वहज्जघनभारदुर्वहाम् ।
ध्यानसंभृतविभूतिगोचरं[1] प्राविशन्मणिशिलागृहं हरः ॥ ८१ ॥

1. K, N: °भूतिसंभृतं

तत्र हंसधवलोत्तरच्छदं जाह्नवीपुलिनचारुदर्शनम् ।
अध्यशेत शयनं प्रियासखः शारदाभ्रमिव रोहिणीपतिः ॥ ८२ ॥

[1]⌐क्लिष्टकेशमतिलुप्तचन्दनं हृत्पथार्पितनखं¬[1] समत्सरम् ।
तस्य तच्छिदुरमेखलागुणं [2]⌐पार्वतीरतमभून्न तृप्तये¬[2] ॥ ८३ ॥

1. K, N: °वलु° व्यत्यया°   2. K, N: °भूदतृ°

केवलं प्रियतमादयालुना ज्योतिषामवनतासु पङ्क्तिषु ।
तेन तत्परिगृहीतवक्षसा नेत्रमीलनकुतूहलं कृतम् ॥ ८४ ॥

स व्यबुध्यत बुधस्तवोचितः शातकौम्भकमलाकरैः[1] सह[2] ।
मूर्च्छनापरिगृहीतकैशिकैः किंनरैरुषसि गीतमङ्गलः ॥८५॥

1. K, N: °शातकुम्भ°   2. K, N: समम्

तौ क्षणं विशिथिलोपगूहनौ[1] दम्पती चलितमानसोर्मयः[2] ।
पद्मभेदपिशुनाः[3] सिषेविरे गन्धमादनवनान्तमारुताः ॥८६॥

1. K, N: शिथिलितोपगूहनौ 2. K, N: रचितमा° 3. K, N: °भेदनिपुणाः

ऊरुमूलनखमार्गराजिभिस्तत्क्षणं हृतविलोचनो हरः ।
वाससः प्रशिथिलस्य संयमं कुर्वतीं प्रियतमामवारयत् ॥ ८७ ॥

स प्रजागरकषायलोचनं गाढदन्तपदताडिताधरम् ।
आकुलालकमपास्तचित्रकं[1] वीक्ष्य[2] तृप्तिमगमन्न[3] तन्मुखम्[4] ॥८८॥

1. K, N: °लकमरंस्त रागवान् 2. K, N: प्रेक्ष्य 3. K, N: भिन्न-तिलकं 4. K, N: प्रियामु°

तेन भिन्नविषमोत्तरच्छदं[1] मध्यपिण्डितविसूत्रमेखलम् ।
निर्मलेऽपि शयनं निशात्यये नोज्झितं चरणरागरञ्जितम्[2] ॥८९॥

1. K, N: भङ्गिवि° 2. K, N: °गलाञ्छितम्

स प्रियामुखरसं दिवानिशं तर्षवृद्धिजननं[1] सिषेविषुः ।
दर्शनप्रणयिनामदृश्यतामाजगाम[2] विजयानिवेदनात्[3] ॥ ९० ॥

1. K, N: हर्ष° 2. MS: °यिनां दृ° 3. K, N: °निवेदित:

समदिवसनिशीथं सङ्गिनस्तत्र शम्भोः
शतमगमदृतूनां सारमेका[1] निशेव ।
न च[2] सुरतसुखेभ्यश्छिन्नतृष्णो बभूव
ज्वलन इव समुद्रान्तर्गतस्तज्जलेषु[3] ॥ ९१ ॥

1. K, N: सार्धमेका 2. K, N: स 3. K, N: °जलौघैः; MS: °ज्जलेव

इति कुमारसंभवे अष्टमः सर्गः
कृतिः श्रीमत्कालिदासस्येति शुभम्

And on the margin : वल्लभदेवकृता कुमारसंभवकाव्यटीका ।

VERSE-INDEX

अ

अकिंचनः सन्प्रभवः··· 5,76
अखण्डितं प्रेम लभस्व··· 7,28
अगूढसद्भावमिती··· 5,61
अङ्काद्ययावङ्कमुदी··· 7,5
अङ्गुलीभिरिव केश··· 8,63
अच्छिन्नामलसंतानाः··· 6,69
अणिमादिगुणोत्थानम··· 6,75
अत आहर्तुमिच्छामि··· 6,28
अतन्द्रिता सा स्वयमेव··· 5,14
अतोऽद्य किंचिद्भवतीं··· 5,39
अथ ते मुनयः सर्वे··· 6,15
अथ ते मुनयो दिव्याः··· 6,47
अथ तैः परिदेविताक्षरै··· 4,25
अथ मदनवधूरुप··· 4,46
अथ मोहपरायणा··· 4,1
अथ मौलिगतस्येन्दो··· 6,25
अथ वा सुमहत्येषा··· 6,24
अथ विबुधगणांस्ता··· 7,94
अथ विश्वात्मने गौरी··· 6,1
अथ स मुकुलिताक्षीं··· 3,75
अथ सर्वस्य धातारं··· 2,3
अथ सललितयोषिद्··· 2,64
अथ सा पुनरेव··· 4,4
अथाग्रहस्ते मुकुली··· 5,62
अथाङ्गिरसमग्रण्य··· 6,65
अथाङ्गुलिभ्यां हरिताल··· 7,23
अथाजिनाषाढधरः··· 5,29
अथानुरूपाभिनिवेश··· 5,6
अथावमानेन पितुः··· 1,20
अथाह वर्णी विदितो··· 5,64
अथेन्द्रियक्षोभमयुग्म··· 3,69
अथोपनिन्ये गिरिशाय··· 3,65
अथोरुदेशादवतार्य··· 3,11
अथौषधीनामधिपस्य··· 7,1
अद्य प्रभृति भूताना··· 6,56
अद्य प्रभृत्यनवमाङ्गि··· 5,85
अधःप्रस्थापिताश्वेन··· 6,7
अध्यापितस्योशनसापि··· 3,6
अनन्तरत्नप्रभवस्य··· 1,3
अनन्यभाजं पतिमा··· 3,63
अनर्घ्यमर्घ्येण तमद्रि··· 1,57
अनेन धर्मः सविशेष··· 5,37
अनेन सम्बन्धमवाप्य··· 7,67
अन्योन्यमुत्पीडयदु··· 1,39
अपमेघोदयं वर्षम्··· 6,54
अपि क्रियार्थं सुलभं··· 5,32
अपि त्वदावर्जितवारि··· 5,33
अपि प्रसन्नं हरिणेषु··· 5,34
अप्यवस्तुनि कथाप्रवृत्तये··· 8,6
अभिलाषमुदीरिते··· 4,41
अभ्युन्नताङ्गुष्ठनख··· 1,32
अमी च कथमादित्याः··· 2,24
अमी हि वीर्यप्रभवं··· 3,15

अमुना ननु पार्श्व··· 4,29
अमुनैव कषायित··· 4,34
अयाचितारं न हि··· 1,51
अयाचितोपस्थितमम्बु··· 5,21
अयि जीवितनाथ··· 4,3
अयि सम्प्रति देहि··· 4,28
अयुक्तरूपं किमतः··· 5,68
अरण्यबीजाञ्जलिदान··· 5,13
अर्धाचिता सत्वरमु··· 7,61
अलं विवादेन यथा··· 5,81
अलकामतिवाह्येव··· 6,37
अलभ्यशोकाभिभवेय··· 5,42
अलिपङ्क्तिरनेकश··· 4,15
अवगम्य कथीकृतं··· 4,13
अवचितबलिपुष्पा··· 1,59
अवधानपरे चकार··· 4,2
अवस्तुनिर्बन्धपरे··· 5,65
अवृष्टिसंरम्भमिवाम्बु··· 3,48
अवैमि ते सारमतः··· 3,13
अवैमि पूतमात्मानं··· 6,57
अवैमि सौभाग्यमदेन··· 5,48
अशोकनिर्भर्त्सितपद्म··· 3,53
असंपदस्तस्य वृषेण··· 5,79
असंभृतं मण्डनम··· 1,30
असंमतः कस्तव··· 3,5
असह्यहुङ्कारनिवर्ति··· 5,53
असूत सद्यः कुसुमा··· 3,26
असूत सा नागवधू··· 1,19
अस्तोतुः स्तूयमानस्य··· 6,83
अस्त्युत्तरस्यां दिशि··· 1,1
अस्मिन् सुराणां विजया··· 3,19
अहो स्थिरः कोऽपि··· 5,46

आ

आज्ञापय ज्ञातविशेष··· 3,3
आत्मानमात्मना वेत्सि··· 2,10
आत्मानमालोक्य च शोभ··· 7,22
आप्लुतास्तीरमन्दार··· 6,5
आमेखलं सञ्चरतां··· 1,5
आर्द्रकेसरसुगन्धि ते··· 8,76
आर्याप्यरुन्धती तत्र··· 6,32
आलोकमार्गं सहसा··· 7,57
आलोचनान्तं श्रवणे··· 7,83
आवर्जितजटामौलि··· 2,26
आवर्जिता किञ्चिदिव··· 3,54
आवसद्भिरुटजाङ्गणं··· 8,38
आशंसता बाणगति··· 3,14
आसक्तबाहुलतया··· 6,8
आसक्तशुक्लागुरु··· 7,15

इ

इच्छाविभूत्योरनुरूप··· 7,29
इतः स दैत्यः प्राप्तश्री··· 2,55
इति चापि विधाय··· 4,37
इति चाह स धर्मया··· 4,43
इति चैनमुवाच··· 4,27
इति तेभ्यो नुतीः श्रुत्वा··· 2,16
इति देहविमुक्तये··· 4,39
इति द्विजातौ प्रतिकूल··· 5,73
इति प्रविश्याभिहिता··· 5,50
इति व्याहृत्य विबुधान्··· 2,62
इति श्रुतेच्छामनुशा··· 5,4
इतो गमिष्याम्यथवेति··· 5,83
इत्थं रतेः किमपि··· 4,45
इत्थं विधिज्ञेन पुरो··· 7,85
इत्थमाराध्यमानोऽपि··· 2,40

इत्यद्भुतैकप्रभवः··· 7,36
इत्यभौममनुभूय··· 8,28
इत्यूचिवांस्तमेवार्थं··· 6,64
इत्योषधिप्रस्थविलासि··· 7,68
इदमत्रोत्तरं न्याय्यम्··· 6,86
इय किलेन्द्रप्रभृतो··· 5,52
इय च तेऽन्या पुरतो··· 5,69
इयमेत्य पतङ्गवर्त्मना··· 4,20
इयेष सा कर्तुमवन्ध्य··· 5,2

ई

ईप्सितार्थक्रियोदार··· 6,89
ईश्वरोऽपि दिवसात्ययो··· 8,50

उ

उच्चैरुच्चैःश्रवास्तेन··· 2,47
उत्तरन्ति विनिकीर्य··· 8,35
उत्पाट्य मेरुशृङ्गाणि··· 2,43
उद्गीथः प्रणवो यासां··· 2,12
उद्वेजयत्यङ्गुलिपार्ष्णि··· 1,11
उन्नतावनतभागवत्तया··· 8,69
उन्नतेन स्थितिमता··· 6,30
उन्नतेषु शशिनः प्रभा··· 8,66
उन्मीलितं तूलिकयेव··· 1,31
उपपन्नमिदं सर्वम्··· 6,66
उपमानमभूद्विला··· 4,5
उपात्तवर्णे चरिते··· 5,55
उपाददे तस्य सहस्र··· 7,41
उपासितुं सा च पिनाक··· 3,58
उभे एव क्षमे सोढुं··· 2,60
उमापि नीलालकम··· 3,62
उमारूपेण ते यूयं··· 2,59
उमा वधूर्भवान् दाता··· 6,82
उमास्तनोद्भेदमनु··· 7,24
उवाच चैनं परमार्थ··· 5,74

ऊ

ऊरुमूलनखमार्गराजि··· 8,87

ऋ

ऋजुतां नयतः स्मरामि··· 4,23

ए

एकैव सत्यामपि पुत्र··· 7,4
एकैव मूर्तिर्बिभिदे··· 7,44
एतदुच्छ्वसितपीत··· 8,70
एतावता नन्वनुमेय··· 1,36
एतावदुक्त्वा तनयां··· 6,88
एते वयममी दाराः··· 6,63
एवं यथात्थ भगवन्··· 2,31
एवं वाच्यः स कन्यार्थे··· 6,31
एवंवादिनि देवर्षौ··· 6,84
एवमालिनिगृहीत··· 8,5
एवमिन्द्रियसुखस्य··· 8,20
एष चारुमुखि योग··· 8,73
एष वृक्षशिखरे कृता··· 8,36
एहि शर्वार्पणा वत्से··· 6,87

क

कण्ठस्य तस्याः स्तन··· 1,41
कदाचिदासन्नसखी··· 5,5
कपालनेत्रान्तरलब्ध··· 3,49
कपोलकण्डूः करिभि··· 1,9
कम्पेन मूर्ध्नः शतपत्र··· 7,46
कयासि कामिन् सुरता··· 3,8
कर्णार्पितो रोध्रकषाय··· 7,17
कर्तव्यं वो न पश्यामि··· 6,61
कल्पवृक्षशिखरेषु··· 8,68
कल्पितान्योन्यसामर्थ्यैः··· 6,76
काठिन्यं स्थावरे काये··· 6,73

कामस्तु बाणावसर···	3,64
कामेकपत्नीव्रतदुःख···	3,7
किं येन सृजसि व्यक्तं···	6,23
किं चायमरिदुर्वारः···	2,21
किंचित्प्रकाशस्तिमितोग्र···	3,47
किमित्यपास्याभरणानि···	5,43
किमिदं द्युतिमात्मीयां···	2,19
कियच्चिरं श्राम्यसि गौरि···	5,49
कुले प्रसूतिः प्रथमस्य···	5,40
कुवेरजुष्टां दिशमुष्ण···	3,25
कुवेरस्य मनःशल्यं···	2,22
कुसुमायुधपत्नि दुर्लभ···	4,40
कुसुमास्तरणे सहाय···	4,35
कृतवानसि विप्रियं···	4,7
कृताभिषेकां हुतजात···	5,15
क्लृप्तोपकारां चतुर···	7,87
केनाभ्यसूया फलका···	3,4
केवलं प्रियतमादया···	8,84
कैतवेन शयिते कु···	8,3
क्रियतां कथमन्त्यम···	4,22
क्रोधं प्रभो संहर···	3,72
क्लमं ययौ कन्दुकलील···	5,18
क्लिष्टकेशमतिलुप्त···	8,83
क्व नु ते हृदयङ्गमः···	4,24
क्व नु मां त्वदधीन···	4,6
क्षीरोदवेलेव सफेन···	7,26
ख	
खं प्रसुप्तमिव प्रस्थिते···	8,43
खे खेलगामी तमुवाह···	7,49
ग	
गगनादवतीर्णा सा···	6,49
गङ्गास्रोतःपरिक्षिप्तं···	6,38
गणा नमेरुप्रसवा···	1,54
गत एव न ते निव···	4,30
गामधास्यत् कथं नागो···	6,68
गीतान्तरे च श्रमवारि···	3,38
गुरुः प्रगल्भेऽपि वय···	1,50
गुरोर्नियोगाच्च नगेन्द्र···	3,17
गोप्तारं सुरसेनानां···	2,52
घ	
घूर्णमाननयनं स्खल···	8,80
च	
चतुष्कपुष्पप्रकरा···	5,67
चन्द्रं गता पद्मगुणान्न···	1,42
चन्द्रपादजनितप्रवृत्त···	8,67
चुम्बनादलकचूर्ण···	8,19
चुम्बनेष्वधरपान···	8,8
चूताङ्कुरास्वादकषाय···	3,32
ज	
जगद्योनिरयोनिस्त्वं···	2,9
जङ्गमं प्रैष्यपक्षे वः···	6,58
जयाशा यत्र चास्माकं···	2,49
जालान्तरप्रेषितदृष्टि···	7,60
जितसिंहभया नागा···	6,39
ज्वलन्मणिशिखाश्चैनं···	2,38
त	
तं यथात्मसदृशं वरं···	8,16
तं लोकपालाः पुरुहूत···	7,45
तं वीक्ष्य वेपथुमती···	5,84
त आकाशमसिश्यामं···	6,36
ततःपरं तत्र गिरीन्द्र···	7,93
ततः परममित्युक्त्वा···	6,35
ततो गणैः शूलभृतः···	7,40
ततो भुजङ्गाधिपतेः···	3,59

ततो मन्दानिलोद्धूत···	2,29
ततोऽवतीर्याच्युतदत्त···	7,70
तत्कृतानुग्रहापेक्षी···	2,39
तत्क्षणं विपरिवर्तित···	8,79
तत्प्रयातौषधिप्रस्थं···	6,33
तत्र काञ्चनशिलातला···	8,29
तत्र निश्चित्य कन्दर्प···	2,63
तत्र वेत्रासनासीनान्···	6,53
तत्र हंसधवलोत्तर···	8,82
तत्राग्निमाधाय समित्स···	1,56
तत्रेश्वरो विष्टरभाग्य···	7,72
तथापि तप्तं सवितु···	5,20
तथापि तावत् कस्मिंश्चिद्···	6,62
तथा समक्षं दहता···	5,1
तथेति शेषामिव भर्तु···	3,22
तदङ्गसंस्पर्शमवाप्य···	5,78
तदनु ज्वलनं मद···	4,36
तदागमनकार्यं नः···	6,74
तदाप्रभृत्युन्मदना···	5,54
तदिच्छाम विभो सृष्टं···	2,51
तदिदं क्रियतामनन्तरं···	4,32
तदिदं परिरक्ष···	4,44
तदीयास्तोयदेष्वद्य···	2,50
तदीषदार्द्रारुणगण्ड···	7,81
तद्गच्छ सिद्धयै कुरु···	3,18
तद्गौरवान्मङ्गल···	7,31
तद्दर्शनादभूच्छम्भो···	6,13
तद्ब्रूत वत्साः किमितः···	2,28
तं देशमारोपितपुष्प···	3,35
तन्मातरं चाश्रुमुखीं···	6,91
तन्मुहूर्तमनुमन्तु···	8,48
तपःपरामर्शविवृद्ध···	3,71
तपस्विनः स्थाणुवनौक···	3,34
तमन्वगिन्द्रप्रमुखाश्च···	7,71
तमभ्यगच्छत्प्रथमो···	7,43
तमर्थमिव भारत्या···	6,79
तमवेक्ष्य रुरोद सा···	4,26
तमातिथेयी बहुमान···	5,30
तमाशु विघ्नं तपस···	3,74
तमृद्धिमद्बन्धुजना···	7,52
तमेकदृश्यं नयनैः···	7,63
तं मातरो देवमनु···	7,38
तया दुहित्रा सुतरां···	1,23
तया विवृद्धाननचन्द्र···	7,74
तया व्याहृतसंदेशा···	6,2
तयोः समापत्तिषु कात···	7,75
तस्मात् प्रदेशाच्च वितान···	7,12
तस्मिन्नुपायाः सर्वे नः···	2,48
तस्मिन् मघोनस्त्रिदशान्···	3,1
तस्मिन् मुहूर्ते पुरसुन्द···	7,56
तस्मिन् वने संयमिनां···	3,24
तस्मिन् विप्रकृताः काले···	2,1
तस्मिन् संयमिनामाद्ये···	6,34
तस्मै जयाशीः ससृजे···	7,47
तस्मै शशंस प्रणिपत्य···	3,60
तस्मै हिमाद्रेः प्रयतां···	3,16
तस्य जातमलयस्थली···	8,25
तस्याः करं शैलगुरूप···	7,76
तस्याः प्रविष्टा नतनाभि···	1,37
तस्यात्मा शितिकण्ठस्य···	2,61
तस्यानुमेने भगवान्···	7,92
तस्याः शलाकाञ्जननि···	1,46
तस्याः सखीभ्यां प्रणिपात···	3,61
तस्याः सुजातोत्पलपत्र···	7,20

तस्योपकण्ठे घननील···	7,51
तस्योपायनयोग्यानि···	2,37
तां रोध्रकल्केन···	7,9
तां विलम्बितपनीय···	8,81
तां वीक्ष्य सर्वावयवा···	3,57
तां हंसमालाः शरदीव···	1,29
तानर्घ्यानर्घ्यमादाय···	6,50
तां नारदः कामचरः···	1,49
तामगौरवभेदेन···	6,12
तामर्चिताभ्यः कुलदेव···	7,27
तामस्मदर्थं युष्माभि···	6,29
तामिमां तिमिरवृद्धि···	8,53
तां पार्वतीत्याभिजनेन···	1,25
तां पुलोमतनया···	8,27
तां प्रणामादरस्रस्त···	6,90
तां प्राङ्मुखीं तत्र निवेश्य	7,13
तावत्पताकाकुलमिन्दु···	7,69
तावद्वरस्यापि कुवेर···	7,30
तासां च पश्चात्कनक···	7,39
तासां मुखैरासव···	7,62
तिर्यगूर्ध्वमधस्ताच्च···	6,71
तिसृभिस्त्वमवस्थाभि···	2,6
तीव्राभिषङ्गप्रभवेन···	3,73
तुषारसंघातशिलाः···	1,55
तेन भिन्नविषमोत्तर···	8,89
तेनामरवधूहस्त···	2,41
ते प्रभामण्डलैर्व्योम···	6,4
तेषामाविरभूद्ब्रह्मा···	2,2
तेषां मध्यगता साध्वी···	6,11
ते सद्मनि गिरेर्वेगा···	6,48
ते हिमालयमामन्त्र्य···	6,93
तौ क्षणं विशिथिलोप···	8,86
तौ दम्पती त्रिः परिणीय···	7,79
तौ सन्धिषु व्यञ्जितवृत्ति···	7,90
त्रिभागशेषासु निशासु···	5,56
त्वत्सम्भावितमात्मानं···	6,20
त्वमेव तावत्परिचिन्तय···	5,66
त्वमेव हव्यं होता च···	2,15
त्वं पितृणामपि पिता···	2,14
त्वामामनन्ति प्रकृतिं···	2,13
द	
ददौ सरःपङ्कजरेणु···	3,37
दर्पणे च परिभोग···	8,11
दष्टतामरसकेसर···	8,32
दष्टमुक्तमधरोष्ठ···	8,18
दिने दिने सा परिवर्ध···	1,24
दिवं यदि प्रार्थयसे···	5,44
दिवाकराद्रक्षति यो···	1,12
दिवापि निष्ठ्यूतमरीचि···	7,35
दुगूलवासाः स वधू···	7,73
दूरमग्नपरिमेय···	8,40
दृष्टिप्रदीपं परिहृत्य···	3,43
देवास्तदन्ते हरमूढ···	7,91
द्रवः सङ्घातकठिनः···	2,11
द्रुमेषु सख्या कृतजन्म···	5,59
द्वयं गतं सम्प्रति···	5,70
द्विधा प्रयुक्तेन च···	7,89
ध	
धर्मेणापि पदं शर्वे···	6,14
धातुताम्राधरः प्रांशु···	6,51
धूपेन सन्त्याजितमार्द्र···	7,14
ध्रुवेण भर्त्रा ध्रुवद···	7,84
न	
न केवलं दरीसंस्थं···	6,60

न नूनमारूढरुषा···	7,66
नमस्त्रिमूर्तये तुभ्यं···	2,4
नयनान्यरुणानि घूर्ण···	4,12
नवपरिणयलज्जा···	7,95
न वेद्मि स प्रार्थित···	5,60
नागेन्द्रहस्तास्त्वचि···	1,35
नाभिदेशनिहितः सकम्प···	8,4
निकामतप्ता द्विविधेन···	5,22
निनाय सात्यर्थहिमो···	5,25
निर्मितेषु पितृषु···	8,52
निर्वाणभूयिष्ठमथास्य···	3,52
निर्विभुज्य दशनच्छदं···	8,49
निवर्तयास्मादसमीक्षि···	5,72
निवार्यतामालि किम···	5,82
निवेदितं निःश्वसितेन···	5,45
निष्कम्पवृक्षं निभृत···	3,42
नीलकण्ठपरिभुक्त···	8,12
नूनमुन्नमति यज्वनां···	8,58
नोर्ध्वमीक्षणगतिर्न···	8,56
न्यस्ताक्षरा धातुरसेन···	1,7
प	
पत्युः शिरश्चन्द्रकला···	7,19
पत्रान्तलम्बैर्जलबिन्दु···	7,88
पदं तुषारस्रुति धौत···	1,6
पद्मकान्तिमरुणत्रिभाग···	8,30
पद्मनाभचरणाङ्किता···	8,23
परलोकनवप्रवासिनः···	4,10
परलोकविधौ च···	4,38
परस्परेण स्पृहणीय···	7,65
परिणेष्यति पार्वतीं···	4,42
पर्यङ्कबन्धस्थिरपूर्व···	3;45
पर्याकुलत्वान्मरुतां···	2,25
पर्याप्तपुष्पस्तबक···	3,39
पर्यायसेवामुत्सृज्य···	2,36
पशुपतिरपि तान्यहानि···	6,94
पश्य कल्पतरुलम्बि···	8,71
पश्य पक्वफलिनीफल···	8,61
पश्य पश्चिमदिगन्त···	8,34
पश्य पार्वति नवेन्दु···	8,64
पाकभिन्नशरकाण्डगौर···	8,74
पाणिपीडनविधेरन···	8,1
पार्वती तदुपभोग···	8,78
पार्ष्णिमुक्तवसुधास्त···	8,47
पुनर्ग्रहीतुं नियमस्थया···	5,12
पुराणस्य कवेस्तस्य···	2,17
पुरे तावन्तमेवास्य···	2,33
पुष्पं प्रवालोपहितं···	1,43
पूर्वभागतिमिरप्रवृ···	8,37
प्रणम्य शितिकण्ठाय···	6,81
प्रतिक्षणं सा कृतरूप···	5,9
प्रतिग्रहीतुं प्रणयि···	3,66
प्रतिपद्य मनोहरं···	4,16
प्रत्यर्थिभूतामपि तां···	1,58
प्रभामहत्या शिखयेव···	1,27
प्रयुक्तपाणिग्रहणं···	7,78
प्रयुक्तसत्कारविशेष···	5,38
प्रवातनीलोत्पलनि···	1,45
प्रशमादर्चिषामेत···	2,20
प्रसन्नदिक् पांसुविविक्त···	1,22
प्रसाधिकालम्बितमग्र···	7,58
प्रसीद विश्राम्यतु वीर···	3,9
प्राक्तनानां विशुद्धानां···	6,10
ब	
बद्धकोशमपि तिष्ठति···	8,39

यावद्द्वयानि भूतानि··· 6,80
योगिनो यं विचिन्वन्ति··· 6,77
यौवनान्तं वयो यस्मिन्··· 6,44

र

रक्तपीतकपिशाः पयो··· 8,45
रक्तभावमपहाय··· 8,65
रचितं रतिपण्डित त्वया··· 4,18
रजनीतिमिराव··· 4,11
रात्रिवृत्तमनुयोक्तुमुद्यतं··· 8,10
रावणध्वनिविभीतया··· 8,24
रुद्धनिर्गमनमा दिन··· 8,60
रेखाविभक्तश्च विभक्त··· 7,18
रोमोद्गमः प्रादुरभू··· 7,77

ल

लग्नद्विरेफाञ्जनभक्ति... 3,30
लज्जा तिरश्चां यदि··· 1,47
लतागृहद्वारगतोऽथ··· 3,41
लब्धप्रतिष्ठाः प्रथमं··· 2,27
लाङ्गूलविक्षेपविसर्पि··· 1,13
लीनद्विरेफं परिभूय 7,16
लोहितार्कमणिभाजना··· 8,75

व

वचस्यवसिते तस्मिन्··· 2,53
वधूं द्विजः प्राह तवैष··· 7,82
वधूर्विधात्रा प्रति··· 7,86
वनेचराणां वनिता··· 1,10
वपुर्विरूपाक्षमलक्ष्य··· 5,71
वर्गावुभौ देवमही··· 7,53
वर्णप्रकर्षे सति कर्णि··· 3,28
वासराणि कतिचित् कथं··· 8,13
विकीर्णसप्तर्षिबलि··· 5,36
विदितं वो यथा स्वार्था··· 6,26
विधिना कृतमद्य··· 4,31
विधिप्रयुक्तसत्कारैः 6,52
विधिप्रयुक्तां प्रतिगृह्य··· 5,31
विन्यस्तवैडूर्यशिले··· 7,10
विपत्प्रतीकारपरेण··· 5,75
विबुधैरसि यस्य··· 4,19
विभूषणोद्भासि पिनद्ध··· 5,77
विमुच्य सा हारम··· 5,7
विरोधिसत्वोज्झितपूर्व··· 5,16
विलोचनं दक्षिणम··· 7,59
विवक्षता दोषमपि··· 5,80
विवृण्वती शैलसुता··· 3,68
विश्वावसुप्राग्रहरैः··· 7,48
विसृष्टरागादधरा··· 5,10
वीज्यते स च संसुप्तः··· 2,42
वृतं तेनेदमेव प्राङ्··· 2,56
वृत्तानुपूर्वे च न··· 1,34
वैवाहिकीं तिथिं पृष्टा··· 6,92
वैवाहिकैः कौतुकसंवि··· 7,2
व्यावृत्तगतिरुद्यान··· 2,35
व्याहृता प्रतिवचो न··· 8,2

श

शक्यमङ्गुलिभिरुद्धतै··· 8,72
शक्यमोषधिपतेर्नवो··· 8,62
शङ्खान्तरद्योति विलो··· 7,33
शशिना सह याति··· 4,33
शिखरासक्तमेघानां··· 6,40
शिरसा प्रणिपत्य··· 4,17
शिरीषमालाधिकसौकु··· 1,40
शिलाशयां तामनिकेत··· 5,24
शिष्यतां निधुवनोपदे··· 8,17
शुचौ चतुर्णां ज्वलतां··· 5,19
शुद्धमाविलमवस्थितं··· 8,57
शूलिनः करतलद्वयेन··· 8,7

शैलः सम्पूर्णकामोऽपि···	6,85
शैलात्मजापि पितरु···	3,76
श्रुताप्सरोगीतिरपि···	3,40
स	
संयुगे सांयुगीनं त···	2,57
स कृत्तिवासास्तपसे···	1,53
सखी तदीया निजगाद···	5,51
सख्युः प्रवालोद्गमचारु···	3,27
स गोपतिं नन्दिभुजा···	7,37
स तथेति प्रतिज्ञाय···	6,3
स ते दुहितरं साक्षात्···	6,78
सत्यमर्काच्च सोमाच्च···	6,19
स दक्षिणापाङ्गनिविष्ट···	3,70
स देवदारुद्रुमवेदि···	3,44
स द्विनेत्रं हरेश्चक्षुः···	2,30
संतानकतरुच्छाया···	6,46
संतानकाकीर्णमहा···	7,3
संध्ययाप्यनुगतं रवेः···	8,44
सप्तर्षिहस्तावचिता···	1,16
स प्रजागरकषाय···	8,88
स प्रियामुखरसं दिवा···	8,90
स प्रीतियोगाद्विकस···	7,55
समदिवसनिशीथं···	8,91
स माधवेनाभिमतेन···	3,23
स मानसीं मेरुसखः···	1,18
संपत्स्यते वः कामोऽयं···	2,54
सर्गशेषप्रणयनाद्···	6,9
सर्वं सखे त्वय्युपपन्न···	3,12
सर्वाभिः सर्वदा चन्द्रः···	2,34
सर्वोपमाद्रव्यसमु···	1,48
स वासवेनासनसंनि···	3,2
स व्यबुध्यत बुध···	8,85
सस्वजे प्रियमुरोनि···	8,14
स हि देवः परं ज्योतिः···	2,58
साक्षाद्दृष्टोऽसि न पुन···	6,22
सा गौरसिद्धार्थनिवेश···	7,7
सांध्यमस्तमितशेष···	8,54
सा प्रापदप्राप्तपरा···	7,50
सा भूधराणामधिपेन···	1,21
सा मङ्गलस्नानविशुद्ध···	7,11
सामभिः सहचराः···	8,41
सा राजहंसैरिव···	1,33
सा लाजधूमाञ्जलिमिष्ट···	7,80
सा संभवद्भिः कुसुमैः···	7,21
सिंहकेसरसटासु···	8,46
सीकरव्यतिकरं मरीचि···	8,31
सुगन्धिनिःश्वासविवृद्ध···	3,56
सुराः समभ्यर्थयितार···	3,20
सोऽनुमान्य हिमवन्त···	8,21
सोऽयमानतशिरोधरैः···	8,42
सोऽहं तृष्णातुरैर्वृष्टिं···	6,27
स्त्रीपुंसावात्मभागौ ते···	2,7
स्थानमाह्निकमपास्य···	8,33
स्थाने तपो दुश्चरमे···	7,64
स्थाने त्वां स्थावरात्मानं···	6,67
स्थिताः क्षणं पक्ष्मसु···	5,23
स्मरसि स्मर मेखला···	4,8
स्मरस्तथाभूतमयुग्म···	3,51
स्रस्तां नितम्बादवलम्ब···	3,55
स्वकालपरिमाणेन···	2,8
स्वयंविशीर्णद्रुमपर्ण···	5,27
स्वरेण तस्याममृत···	1,44
स्वागतं स्वानधीकारान्···	2,18

ह

हरस्तु किञ्चित्परिवृत्त 3,67

हरिताश्मपात्रा ··· 4,14

हावमूर्छितनदृष्ट··· 8,15

ह्रियन्त्वपावाद्विमदा·· 3,33

हृदये वससीति··· 4,9

हेमतामरसताडित··· 8,26

ह्रीमानभूद्भूमिधरो 7,54